

سَلَامُ اللّٰهِ عَلَيْهَا
نور فاطمہ زہرا

کتاب خانہ دیجیٹل
www.noorfatemah.org

ترجمہ

اسباب نزول

علی بن احمد واحدی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ترجمه اسباب نزول

نویسنده:

ابوالحسن علی واحدی نیشابوری

ناشر چاپی:

نشرنی

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۲۸	ترجمه اسباب نزول
۲۸	مشخصات کتاب
۲۸	فهرست مطالب
۲۸	پیش گفتار
۲۹	سرآغاز
۲۹	اشاره
۳۰	گفتار در نخستین آیات که نازل شد
۳۱	گفتار در آخرین آیاتی که نازل شد
۳۲	گفتار در بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ و بیان نزول آن
۳۲	گفتار در سوره فاتحه
۳۲	سوره فاتحه
۳۳	سوره بقره
۳۳	سوره بقره: آیات ۱ تا ۲۱
۳۳	سوره بقره: آیه ۶
۳۳	سوره بقره: آیه ۱۴
۳۳	سوره بقره: آیه ۲۱
۳۳	سوره بقره: آیه ۲۶
۳۴	سوره بقره: آیه ۴۴
۳۴	سوره بقره: آیه ۴۵
۳۴	سوره بقره: آیه ۶۲
۳۴	سوره بقره: آیه ۷۹
۳۵	سوره بقره: آیه ۸۰

سوره بقره: آیه ۷۵	۳۵
سوره بقره: آیه ۸۹	۳۵
سوره بقره: آیه ۹۷	۳۵
سوره بقره: آیه ۹۸	۳۶
سوره بقره: آیه ۹۹	۳۶
سوره بقره: آیه ۱۰۲	۳۶
سوره بقره: آیه ۱۰۴	۳۷
سوره بقره: آیه ۱۰۵	۳۸
سوره بقره: آیه ۱۰۶	۳۸
سوره بقره: آیه ۱۰۸	۳۸
سوره بقره: آیه ۱۰۹	۳۸
سوره بقره: آیه ۱۱۳	۳۸
سوره بقره: آیه ۱۱۴	۳۹
سوره بقره: آیه ۱۱۵	۳۹
سوره بقره: آیه ۱۱۶	۳۹
سوره بقره: آیه ۱۱۹	۳۹
سوره بقره: آیه ۱۲۰	۴۰
سوره بقره: آیه ۱۲۱	۴۰
سوره بقره: آیه ۱۳۳	۴۰
سوره بقره: آیه ۱۳۵	۴۰
سوره بقره: آیه ۱۳۸	۴۰
سوره بقره: آیه ۱۴۲	۴۱
سوره بقره: آیات ۱۴۳ تا ۱۴۴	۴۱
سوره بقره: آیه ۱۴۶	۴۱

۴۱	سوره بقره: آیه ۱۵۴
۴۱	سوره بقره: آیه ۱۵۸
۴۲	سوره بقره: آیه ۱۵۹
۴۲	سوره بقره: آیه ۱۶۴
۴۲	سوره بقره: آیه ۱۶۸
۴۲	سوره بقره: آیه ۱۷۴
۴۳	سوره بقره: آیه ۱۷۷
۴۳	سوره بقره: آیه ۱۷۸
۴۳	سوره بقره: آیه ۱۸۷
۴۴	سوره بقره: آیه ۱۸۸
۴۴	سوره بقره: آیه ۱۸۹
۴۴	سوره بقره: آیه ۱۹۰
۴۵	سوره بقره: آیه ۱۹۴
۴۵	سوره بقره: آیه ۱۹۵
۴۵	سوره بقره: آیه ۱۹۶
۴۶	سوره بقره: آیه ۱۹۷
۴۶	سوره بقره: آیه ۱۹۸
۴۶	سوره بقره: آیه ۱۹۹
۴۷	سوره بقره: آیه ۲۰۰
۴۷	سوره بقره: آیات ۲۰۴ تا ۲۰۵
۴۷	سوره بقره: آیه ۲۰۷
۴۷	سوره بقره: آیه ۲۰۸
۴۸	سوره بقره: آیه ۲۱۴
۴۸	سوره بقره: آیه ۲۱۵

۴۸	سوره بقره: آیه ۲۱۷
۵۰	سوره بقره: آیه ۲۱۹
۵۰	سوره بقره: آیه ۲۲۰
۵۰	سوره بقره: آیه ۲۲۱
۵۰	سوره بقره: آیه ۲۲۲
۵۱	سوره بقره: آیه ۲۲۳
۵۱	سوره بقره: آیه ۲۲۴
۵۲	سوره بقره: آیه ۲۲۶
۵۲	سوره بقره: آیه ۲۲۹
۵۲	سوره بقره: آیه ۲۳۲
۵۳	سوره بقره: آیه ۲۴۰
۵۳	سوره بقره: آیه ۲۵۶
۵۳	سوره بقره: آیه ۲۶۰
۵۴	سوره بقره: آیه ۲۶۲
۵۵	سوره بقره: آیه ۲۶۷
۵۵	سوره بقره: آیات ۲۷۰ تا ۲۷۱
۵۵	سوره بقره: آیه ۲۷۴
۵۵	سوره بقره: آیات ۲۷۸ تا ۲۷۹
۵۶	سوره بقره: آیه ۲۸۰
۵۶	سوره بقره: آیات ۲۸۵ تا ۲۸۶
۵۷	سوره آل عمران
۵۷	اشاره
۵۷	سوره آل عمران: آیه ۱۲
۵۸	سوره آل عمران: آیه ۱۸

سوره آل عمران: آیه ۲۳	۵۸
سوره آل عمران: آیه ۲۶	۵۸
سوره آل عمران: آیه ۲۸	۵۹
سوره آل عمران: آیه ۳۱	۵۹
سوره آل عمران: آیه ۵۹	۶۰
سوره آل عمران: آیه ۶۱	۶۰
سوره آل عمران: آیه ۶۸	۶۰
سوره آل عمران: آیه ۶۹	۶۲
سوره آل عمران: آیه ۷۲	۶۲
سوره آل عمران: آیه ۷۷	۶۲
سوره آل عمران: آیه ۷۹	۶۳
سوره آل عمران: آیه ۸۳	۶۴
سوره آل عمران: آیه ۸۶	۶۴
سوره آل عمران: آیه ۹۰	۶۴
سوره آل عمران: آیه ۹۳	۶۴
سوره آل عمران: آیه ۹۶	۶۴
سوره آل عمران: آیه ۱۰۰	۶۵
سوره آل عمران: آیه ۱۰۱	۶۵
سوره آل عمران: آیه ۱۱۰	۶۶
سوره آل عمران: آیه ۱۱۱	۶۶
سوره آل عمران: آیه ۱۱۳	۶۶
سوره آل عمران: آیه ۱۱۸	۶۶
سوره آل عمران: آیه ۱۲۱	۶۶
سوره آل عمران: آیه ۱۲۸	۶۶

۶۷	سوره آل عمران: آیه ۱۳۵
۶۷	سوره آل عمران: آیه ۱۳۹
۶۸	سوره آل عمران: آیه ۱۴۰
۶۸	سوره آل عمران: آیه ۱۴۴
۶۸	سوره آل عمران: آیه ۱۵۱
۶۸	سوره آل عمران: آیه ۱۵۲
۶۸	سوره آل عمران: آیه ۱۶۱
۶۹	سوره آل عمران: آیه ۱۶۵
۶۹	سوره آل عمران: آیه ۱۶۹
۷۰	سوره آل عمران: آیه ۱۷۲
۷۰	سوره آل عمران: آیه ۱۷۳
۷۰	سوره آل عمران: آیه ۱۷۹
۷۰	سوره آل عمران: آیه ۱۸۰
۷۰	سوره آل عمران: آیه ۱۸۱
۷۱	سوره آل عمران: آیه ۱۸۳
۷۱	سوره آل عمران: آیه ۱۸۶
۷۲	سوره آل عمران: آیه ۱۸۸
۷۲	سوره آل عمران: آیه ۱۹۰
۷۲	سوره آل عمران: آیه ۱۹۵
۷۳	سوره آل عمران: آیه ۱۹۶
۷۳	سوره آل عمران: آیه ۱۹۹
۷۳	سوره آل عمران: آیه ۲۰۰
۷۳	سوره نساء
۷۳	سوره نساء: آیه ۲

۷۴	سوره نساء: آیه ۳
۷۴	سوره نساء: آیه ۶
۷۴	سوره نساء: آیه ۷
۷۴	سوره نساء: آیه ۱۰
۷۵	سوره نساء: آیه ۱۱
۷۵	سوره نساء: آیه ۱۹
۷۵	سوره نساء: آیه ۲۲
۷۵	سوره نساء: آیه ۲۴
۷۶	سوره نساء: آیه ۳۲
۷۶	سوره نساء: آیه ۳۳
۷۶	سوره نساء: آیه ۳۴
۷۷	سوره نساء: آیه ۳۷
۷۷	سوره نساء: آیه ۴۳
۷۷	سوره نساء: آیه ۴۹
۷۸	سوره نساء: آیه ۵۱
۷۸	سوره نساء: آیه ۵۲
۷۸	سوره نساء: آیه ۵۸
۷۹	سوره نساء: آیه ۵۹
۸۰	سوره نساء: آیه ۶۰
۸۱	سوره نساء: آیه ۶۵
۸۱	سوره نساء: آیه ۶۹
۸۱	سوره نساء: آیه ۷۷
۸۲	سوره نساء: آیه ۷۸
۸۲	سوره نساء: آیه ۸۸

۸۲	سوره نساء: آیه ۹۲
۸۳	سوره نساء: آیه ۹۳
۸۳	سوره نساء: آیه ۹۴
۸۴	سوره نساء: آیه ۹۵
۸۵	سوره نساء: آیه ۹۷
۸۵	سوره نساء: آیه ۱۰۰
۸۵	سوره نساء: آیه ۱۰۲
۸۶	سوره نساء: آیه ۱۰۵
۸۶	سوره نساء: آیه ۱۲۳
۸۶	سوره نساء: آیه ۱۲۵
۸۷	سوره نساء: آیه ۱۲۷
۸۷	سوره نساء: آیه ۱۲۸
۸۷	سوره نساء: آیه ۱۳۵
۸۷	سوره نساء: آیه ۱۳۶
۸۸	سوره نساء: آیه ۱۴۸
۸۸	سوره نساء: آیه ۱۵۳
۸۸	سوره نساء: آیه ۱۶۶
۸۸	سوره نساء: آیه ۱۷۱
۸۸	سوره نساء: آیه ۱۷۲
۸۸	سوره نساء: آیه ۱۷۶
۸۸	سوره مائده
۸۸	سوره مائده: آیه ۲
۸۹	سوره مائده: آیه ۳
۸۹	سوره مائده: آیه ۴

سوره مائده: آیه ۱۱	۹۰
سوره مائده: آیه ۳۳	۹۰
سوره مائده: آیه ۳۸	۹۱
سوره مائده: آیه ۴۱	۹۱
سوره مائده: آیه ۴۴	۹۱
سوره مائده: آیه ۴۹	۹۲
سوره مائده: آیه ۵۱	۹۲
سوره مائده: آیه ۵۵	۹۲
سوره مائده: آیه ۵۷	۹۲
سوره مائده: آیه ۵۸	۹۳
سوره مائده: آیه ۶۰	۹۳
سوره مائده: آیه ۶۷	۹۳
سوره مائده: آیه ۸۲	۹۴
سوره مائده: آیه ۸۷	۹۴
سوره مائده: آیات ۹۰ تا ۹۱	۹۵
سوره مائده: آیه ۹۳	۹۶
سوره مائده: آیه ۱۰۰	۹۶
سوره مائده: آیه ۱۰۱	۹۶
سوره مائده: آیه ۱۰۵	۹۶
سوره مائده: آیه ۱۰۶	۹۷
سوره انعام	۹۷
سوره انعام: آیه ۷	۹۷
سوره انعام: آیه ۱۳	۹۷
سوره انعام: آیه ۱۹	۹۷

۹۷	سوره انعام: آیه ۲۵
۹۸	سوره انعام: آیه ۲۶
۹۸	سوره انعام: آیه ۳۳
۹۸	سوره انعام: آیه ۵۲
۹۹	سوره انعام: آیه ۵۴
۹۹	سوره انعام: آیه ۵۷
۹۹	سوره انعام: آیه ۹۱
۱۰۰	سوره انعام: آیه ۹۳
۱۰۰	سوره انعام: آیه ۱۰۰
۱۰۰	سوره انعام: آیه ۱۰۸
۱۰۱	سوره انعام: آیه ۱۰۹
۱۰۱	سوره انعام: آیه ۱۲۱
۱۰۱	سوره انعام: آیه ۱۲۲
۱۰۱	سوره اعراف
۱۰۱	سوره اعراف: آیه ۳۱
۱۰۲	سوره اعراف: آیه ۱۷۵
۱۰۲	سوره اعراف: آیه ۱۸۷
۱۰۳	سوره اعراف: آیه ۱۸۸
۱۰۳	سوره اعراف: آیات ۱۸۹ تا ۱۹۰
۱۰۳	سوره اعراف: آیه ۲۰۴
۱۰۳	سوره انفال
۱۰۳	سوره انفال: آیه ۱
۱۰۴	سوره انفال: آیه ۱۷
۱۰۴	سوره انفال: آیه ۱۹

سوره انفال: آیه ۲۷	۱۰۵
سوره انفال: آیه ۳۲	۱۰۵
سوره انفال: آیه ۳۵	۱۰۵
سوره انفال: آیه ۳۶	۱۰۵
سوره انفال: آیه ۶۴	۱۰۶
سوره انفال: آیه ۶۷	۱۰۶
سوره انفال: آیه ۷۰	۱۰۷
سوره براءه	۱۰۷
سوره توبه: آیه ۱۲	۱۰۷
سوره توبه: آیه ۱۷	۱۰۷
سوره توبه: آیه ۱۹	۱۰۸
سوره توبه: آیه ۲۳	۱۰۸
سوره توبه: آیه ۳۴	۱۰۸
سوره توبه: آیه ۳۸	۱۰۹
سوره توبه: آیه ۴۱	۱۰۹
سوره توبه: آیه ۴۹	۱۰۹
سوره توبه: آیات ۵۸ تا ۶۰	۱۱۰
سوره توبه: آیه ۶۱	۱۱۰
سوره توبه: آیه ۶۴	۱۱۰
سوره توبه: آیه ۶۵	۱۱۰
سوره توبه: آیه ۷۴	۱۱۱
سوره توبه: آیه ۷۵	۱۱۱
سوره توبه: آیه ۷۹	۱۱۲
سوره توبه: آیه ۸۴	۱۱۲

۱۱۳	سوره توبه: آیه ۹۲
۱۱۳	سوره توبه: آیه ۹۷
۱۱۳	سوره توبه: آیه ۱۰۱
۱۱۴	سوره توبه: آیه ۱۰۲
۱۱۴	سوره توبه: آیه ۱۰۶
۱۱۴	سوره توبه: آیه ۱۰۷
۱۱۵	سوره توبه: آیه ۱۱۱
۱۱۵	سوره توبه: آیه ۱۱۳
۱۱۶	سوره توبه: آیه ۱۲۲
۱۱۶	سوره یونس
۱۱۶	سوره یونس: آیه ۲
۱۱۶	سوره یونس: آیه ۱۵
۱۱۶	سوره هود
۱۱۶	سوره هود: آیه ۵
۱۱۷	سوره هود: آیه ۱۱۴
۱۱۷	سوره یوسف
۱۱۷	سوره یوسف: آیه ۳
۱۱۸	سوره رعد
۱۱۸	سوره رعد: آیه ۱۳
۱۱۹	سوره رعد: آیه ۳۰
۱۱۹	سوره رعد: آیه ۳۱
۱۱۹	سوره رعد: آیه ۳۸
۱۱۹	سوره حجر
۱۱۹	سوره حجر: آیه ۲۴

۱۲۰	سوره حجر: آیه ۴۷
۱۲۰	سوره حجر: آیه ۴۹
۱۲۰	سوره حجر: آیه ۸۷
۱۲۰	سوره نحل
۱۲۰	سوره نحل: آیه ۱
۱۲۱	سوره نحل: آیه ۴
۱۲۱	سوره نحل: آیه ۳۸
۱۲۱	سوره نحل: آیه ۴۱
۱۲۱	سوره نحل: آیه ۴۳
۱۲۱	سوره نحل: آیات ۷۵ تا ۷۶
۱۲۱	سوره نحل: آیه ۹۰
۱۲۲	سوره نحل: آیه ۱۰۱
۱۲۲	سوره نحل: آیه ۱۰۳
۱۲۲	سوره نحل: آیه ۱۰۶
۱۲۲	سوره نحل: آیه ۱۱۰
۱۲۳	سوره نحل: آیه ۱۲۵
۱۲۴	سوره بنی اسرائیل
۱۲۴	سوره اسراء: آیه ۲۹
۱۲۴	سوره اسراء: آیه ۵۳
۱۲۵	سوره اسراء: آیه ۵۹
۱۲۵	سوره اسراء: آیه ۶۰
۱۲۵	سوره اسراء: آیه ۷۳
۱۲۵	سوره اسراء: آیه ۷۶
۱۲۶	سوره اسراء: آیه ۸۰

سوره اسراء: آیه ۸۴	۱۲۶
سوره اسراء: آیه ۹۰	۱۲۶
سوره اسراء: آیه ۱۱۰	۱۲۷
سوره اسراء: آیه ۱۱۰	۱۲۸
سوره کهف	۱۲۸
سوره کهف: آیه ۲۸	۱۲۸
سوره کهف: آیه ۸۳	۱۲۸
سوره کهف: آیه ۱۰۹	۱۲۹
سوره کهف: آیه ۱۱۰	۱۲۹
سوره مریم	۱۲۹
سوره مریم: آیه ۶۴	۱۲۹
سوره مریم: آیه ۶۶	۱۲۹
سوره مریم: آیه ۷۷	۱۳۰
سوره طه	۱۳۰
سوره طه: آیات ۲ تا ۱	۱۳۰
سوره طه: آیه ۱۳۱	۱۳۰
سوره انبیاء	۱۳۰
سوره انبیاء: آیه ۱۳۱	۱۳۱
سوره حج	۱۳۱
سوره حج: آیه ۱۱	۱۳۱
سوره حج: آیه ۱۹	۱۳۱
سوره حج: آیه ۳۹	۱۳۲
سوره حج: آیه ۵۲	۱۳۲
سوره مؤمنون	۱۳۲

۱۳۲	سوره مؤمنون: آیه ۱
۱۳۳	سوره مؤمنون: آیه ۲
۱۳۳	سوره مؤمنون: آیه ۱۴
۱۳۳	سوره مؤمنون: آیه ۷۶
۱۳۳	سوره نور
۱۳۴	سوره نور: آیه ۳
۱۳۴	سوره نور: آیه ۶
۱۳۵	سوره نور: آیه ۱۱
۱۳۷	سوره نور: آیه ۱۶
۱۳۷	سوره نور: آیه ۲۷
۱۳۷	سوره نور: آیه ۳۳
۱۳۸	سوره نور: آیه ۴۸
۱۳۸	سوره نور: آیه ۵۵
۱۳۹	سوره نور: آیه ۵۸
۱۳۹	سوره نور: آیه ۶۱
۱۳۹	سوره نور: آیه ۶۱
۱۴۰	سوره فرقان
۱۴۰	سوره فرقان: آیه ۱۰
۱۴۰	سوره فرقان: آیه ۲۷
۱۴۱	سوره فرقان: آیه ۶۸
۱۴۱	سوره قصص
۱۴۱	سوره قصص: آیه ۵۶
۱۴۲	سوره قصص: آیه ۵۷
۱۴۲	سوره قصص: آیه ۶۱

۱۴۲	سوره قصص: آیه ۶۸
۱۴۲	سوره عنکبوت
۱۴۲	سوره عنکبوت: آیات ۲ تا ۱
۱۴۳	سوره عنکبوت آیه ۸
۱۴۳	سوره عنکبوت آیه ۱۰
۱۴۳	سوره عنکبوت آیه ۶۰
۱۴۴	سوره روم
۱۴۴	سوره روم: آیات ۲ تا ۱
۱۴۴	سوره لقمان
۱۴۴	سوره لقمان: آیه ۶
۱۴۴	سوره لقمان: آیه ۱۵
۱۴۴	سوره لقمان: آیه ۲۷
۱۴۵	سوره لقمان: آیه ۳۴
۱۴۵	سوره سجده
۱۴۵	سوره سجده: آیه ۱۶
۱۴۶	سوره سجده: آیه ۱۸
۱۴۶	سوره احزاب
۱۴۶	سوره احزاب: آیه ۱
۱۴۶	سوره احزاب: آیه ۴
۱۴۷	سوره احزاب: آیه ۲۳
۱۴۷	سوره احزاب: آیه ۲۳
۱۴۷	سوره احزاب: آیه ۳۳
۱۴۸	سوره احزاب: آیه ۳۵
۱۴۸	سوره احزاب: آیه ۴۳

۱۴۸	سوره احزاب: آیه ۵۱
۱۴۹	سوره احزاب: آیه ۵۳
۱۴۹	سوره احزاب: آیه ۵۶
۱۵۰	سوره احزاب: آیه ۵۸
۱۵۰	سوره احزاب: آیه ۵۹
۱۵۰	سوره یس
۱۵۰	سوره یس: آیه ۱۲
۱۵۱	سوره یس: آیه ۷۸
۱۵۱	سوره ص
۱۵۱	سوره ص: آیه ۱
۱۵۱	سوره زمر
۱۵۱	سوره زمر: آیه ۹
۱۵۲	سوره زمر: آیه ۱۷
۱۵۲	سوره زمر: آیات ۱۷ تا ۱۸
۱۵۲	سوره زمر: آیه ۲۲
۱۵۲	سوره زمر: آیه ۲۳
۱۵۲	سوره زمر: آیه ۵۳
۱۵۳	سوره زمر: آیه ۶۷
۱۵۳	سوره فصلت
۱۵۳	سوره فصلت: آیه ۲۲
۱۵۳	سوره فصلت: آیه ۳۰
۱۵۳	سوره شوری
۱۵۴	سوره شوری: آیه ۲۳
۱۵۴	سوره شوری: آیه ۲۷

۱۵۴	سوره شوری: آیه ۵۱
۱۵۴	سوره زخرف
۱۵۴	سوره زخرف: آیه ۵۷
۱۵۴	سوره دخان
۱۵۵	سوره دخان: آیه ۴۹
۱۵۵	سوره جائیه
۱۵۵	سوره جائیه: آیه ۱۴
۱۵۵	سوره احقاف
۱۵۵	سوره احقاف: آیه ۹
۱۵۵	سوره احقاف: آیه ۱۵
۱۵۶	سوره فتح
۱۵۶	سوره فتح: آیه ۱
۱۵۶	سوره فتح: آیه ۵
۱۵۶	سوره فتح: آیه ۲۴
۱۵۷	سوره حجرات
۱۵۷	سوره حجرات: آیه ۱
۱۵۷	سوره حجرات: آیه ۲
۱۵۷	سوره حجرات: آیه ۳
۱۵۷	سوره حجرات: آیه ۴
۱۵۹	سوره حجرات: آیه ۶
۱۶۰	سوره حجرات: آیه ۹
۱۶۰	سوره حجرات: آیه ۱۱
۱۶۱	سوره حجرات: آیه ۱۳
۱۶۱	سوره حجرات: آیه ۱۴

۱۶۲	سوره ق
۱۶۲	سوره ق: آیه ۳۸
۱۶۲	سوره نجم
۱۶۲	سوره نجم: آیه ۳۲
۱۶۲	سوره نجم: آیات ۳۳ تا ۳۴
۱۶۳	سوره نجم: آیه ۴۳
۱۶۳	سوره قمر
۱۶۳	سوره قمر: آیه ۱
۱۶۳	سوره قمر: آیات ۴۷ تا ۴۹
۱۶۴	سوره واقعه
۱۶۴	سوره واقعه: آیه ۲۸
۱۶۴	سوره واقعه: آیات ۳۹ تا ۴۰
۱۶۴	سوره واقعه: آیه ۸۲
۱۶۵	سوره حدید
۱۶۵	سوره حدید: آیه ۱۰
۱۶۵	سوره حدید: آیه ۱۶
۱۶۵	سوره مجادله
۱۶۵	سوره مجادله: آیه ۱
۱۶۶	سوره مجادله: آیه ۲
۱۶۶	سوره مجادله: آیه ۸
۱۶۷	سوره مجادله: آیه ۱۱
۱۶۷	سوره مجادله: آیه ۱۲
۱۶۸	سوره مجادله: آیه ۱۴
۱۶۸	سوره مجادله: آیه ۲۲

۱۶۸	سوره حشر
۱۶۸	سوره حشر: آیه ۲
۱۶۹	سوره حشر: آیه ۵
۱۶۹	سوره حشر: آیه ۹
۱۷۰	سوره ممتحنه
۱۷۰	سوره ممتحنه: آیه ۱
۱۷۱	سوره ممتحنه: آیه ۴
۱۷۱	سوره ممتحنه: آیه ۱۰
۱۷۲	سوره ممتحنه: آیه ۱۳
۱۷۲	سوره صف
۱۷۲	سوره صف: آیه ۱
۱۷۲	سوره صف: آیه ۲
۱۷۲	سوره جمعه
۱۷۳	سوره جمعه: آیه ۱۱
۱۷۳	سوره منافقین
۱۷۳	سوره منافقین: آیات ۸ تا ۱۸
۱۷۴	سوره تغابن
۱۷۴	سوره تغابن: آیه ۱۴
۱۷۴	سوره طلاق
۱۷۴	سوره طلاق: آیه ۱
۱۷۴	سوره طلاق: آیات ۲ تا ۳
۱۷۴	سوره طلاق: آیه ۴
۱۷۵	سوره تحریم
۱۷۵	سوره تحریم: آیه ۱

سوره تحریم: آیه ۴	۱۷۶
سوره ملک	۱۷۶
سوره ملک: آیه ۱۳	۱۷۶
سوره قلم	۱۷۶
سوره قلم: آیه ۴	۱۷۶
سوره قلم: آیه ۵۱	۱۷۶
سوره حاقه	۱۷۷
سوره حاقه: آیه ۱۲	۱۷۷
سوره معارج	۱۷۷
سوره معارج: آیه ۱	۱۷۷
سوره معارج: آیات ۳۸ تا ۳۹	۱۷۷
سوره مدثر	۱۷۷
سوره مدثر: آیه ۱	۱۷۷
سوره مدثر: آیه ۱۱	۱۷۷
سوره قیامه	۱۷۸
سوره قیامه: آیه ۳	۱۷۸
سوره انسان	۱۷۸
سوره انسان: آیه ۸	۱۷۸
سوره عبس	۱۷۸
سوره عبس: آیات ۱ تا ۲	۱۷۹
سوره عبس: آیه ۳۷	۱۷۹
سوره تکویر	۱۷۹
سوره تکویر: آیه ۲۹	۱۷۹
سوره مطففین	۱۷۹

سوره مطففین: آیه ۱	۱۷۹
سوره طارق	۱۸۰
سوره طارق: آیات ۳ تا ۱	۱۸۰
سوره لیل	۱۸۰
سوره لیل: آیات ۱ تا ۴	۱۸۰
سوره لیل: آیات ۵ تا ۶	۱۸۱
سوره ضحی	۱۸۱
سوره ضحی: آیه ۱	۱۸۱
سوره ضحی: آیه ۴	۱۸۲
سوره ضحی: آیه ۶	۱۸۲
سوره علق	۱۸۲
سوره علق: آیات ۱ تا ۱۸	۱۸۲
سوره قدر	۱۸۲
سوره اذا زلزلت	۱۸۳
اشاره	۱۸۳
سوره اذا زلزلت: آیات ۷ تا ۸	۱۸۳
سوره و العادیات	۱۸۳
سوره تکاثر	۱۸۳
سوره تکاثر: آیات ۱ تا ۲	۱۸۳
سوره فیل	۱۸۴
سوره قریش	۱۸۴
سوره ماعون	۱۸۴
سوره ماعون: آیه ۱	۱۸۴
سوره کوثر	۱۸۴

سوره کوثر: آیات ۱ تا ۳	۱۸۴
سوره کافرون	۱۸۴
سوره کافرون: آیات ۱ تا ۶	۱۸۵
سوره نصر	۱۸۵
سوره نصر: آیات ۱ تا ۳	۱۸۵
سوره تبت	۱۸۵
سوره تبت: آیات ۱ تا ۵	۱۸۵
سوره اخلاص	۱۸۵
سوره اخلاص: آیات ۱ تا ۴	۱۸۶
سوره معوذتین	۱۸۶
نمایه	۱۸۶

ترجمه اسباب نزول

مشخصات کتاب

سرشناسه: واحدی علی بن احمد، - ق ۴۶۸ عنوان و نام پدیدآور: اسباب النزول واحدی نیشابوری ترجمه علیرضا ذکاوتی قراگزلو
 مشخصات نشر: تهران نشرنی ۱۳۸۳. مشخصات ظاهری: ص ۲۶۳ شابک: ۲۸۰۰۰ ریال وضعیت فهرست نویسی: فهرستنویسی
 قبلی یادداشت: فارسی - عربی یادداشت: کتابنامه به صورت زیرنویس موضوع: قرآن -- شان نزول شناسه افزوده: ذکاوتی
 قراگزلو، علیرضا، ۱۳۲۲ -، مترجم رده بندی کنگره: BP۷۰/۲/الف ۵۰۴۱ ۱۳۸۳ رده بندی دیویی: ۲۹۷/۱۵۲ شماره کتابشناسی
 ملی: م ۸۳-۹۴۳۳

فهرست مطالب

پیش گفتار ۹ سرآغاز ۱۱ گفتار در نخستین آیات که نازل شد ۱۳ گفتار در آخرین آیاتی که نازل شد ۱۴ گفتار در بِسْمِ اللَّهِ
 الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ و بیان نزول آن ۱۵ گفتار در سوره فاتحه ۱۵ سوره بقره ۱۷ سوره آل عمران ۵۲ سوره نساء ۷۷ سوره مائده ۹۹ سوره
 انعام ۱۱۲ سوره اعراف ۱۱۸ سوره انفال ۱۲۱ سوره براءه ۱۲۷ سوره یونس ۱۴۱ سوره هود ۱۴۱ سوره یوسف ۱۴۳ سوره رد ۱۴۳
 ترجمه اسباب نزول، ص: ۶ سوره حجر ۱۴۶ سوره نحل ۱۴۷ سوره بنی اسرائیل ۱۵۲ سوره کهف ۱۵۸ سوره مریم ۱۶۰ سوره طه
 ۱۶۱ سوره انبیاء ۱۶۲ سوره حج ۱۶۳ سوره مؤمنون ۱۶۵ سوره نور ۱۶۷ سوره فرقان ۱۷۶ سوره قصص ۱۷۹ سوره عنکبوت ۱۸۰
 سوره روم ۱۸۲ سوره لقمان ۱۸۳ سوره سجده ۱۸۵ سوره احزاب ۱۸۶ سوره یس ۱۹۳ سوره ص ۱۹۳ سوره زمر ۱۹۴ سوره فصلت
 ۱۹۶ سوره شوری ۱۹۷ سوره زخرف ۱۹۸ سوره دخان ۱۹۹ سوره جاثیه ۱۹۹ سوره احقاف ۲۰۰ سوره فتح ۲۰۱ سوره حجرات ۲۰۲
 سوره ق ۲۱۱ سوره نجم ۲۱۱ ترجمه اسباب نزول، ص: ۷ سوره قمر ۲۱۳ سوره واقعه ۲۱۴ سوره حدید ۲۱۵ سوره مجادله ۲۱۶ سوره
 حشر ۲۲۱ سوره ممتحنه ۲۲۴ سوره صف ۲۲۷ سوره جمعه ۲۲۸ سوره منافقین ۲۲۸ سوره تغابن ۲۲۹ سوره طلاق ۲۳۰ سوره تحریم
 ۲۳۱ سوره ملک ۲۳۳ سوره قلم ۲۳۳ سوره حاقه ۲۳۴ سوره معارج ۲۳۵ سوره مدثر ۲۳۵ سوره قیامه ۲۳۶ سوره انسان ۲۳۷ سوره
 عبس ۲۳۷ سوره تکویر ۲۳۸ سوره مطففین ۲۳۹ سوره طارق ۲۳۹ سوره لیل ۲۴۰ سوره ضحی ۲۴۲ سوره علق ۲۴۳ سوره قدر ۲۴۴
 سوره اذا زلزلت ۲۴۴ سوره و العادیات ۲۴۴ سوره تکاثر ۲۴۵ ترجمه اسباب نزول، ص: ۸ سوره فیل ۲۴۵ سوره قریش ۲۴۶ سوره
 ماعون ۲۴۶ سوره کوثر ۲۴۶ سوره کافرون ۲۴۷ سوره نصر ۲۴۷ سوره تبت ۲۴۸ سوره اخلاص ۲۴۹ سوره معوذتین ۲۴۹ نمایه ۲۵۱
 ترجمه اسباب نزول، ص: ۹ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پیش گفتار

اسباب النزول واحد نیشابوری یا شناخت مناسبت‌ها و علت نزول آیه‌های قرآنی مجموعه اطلاعاتی است که ما را در دانستن مکان و
 زمان و حوادثی که منجر به فرود آمدن آیه‌ای یا تشریع حکمی گردیده یاری می‌نماید و حقا بدون آن، فهم آیات قرآنی آنچنان
 که باید ممکن نیست و اگر بعضی شأن نزول‌ها و مناسبت‌ها را ندانیم چه بسا در فهمیدن آیه‌ای دچار انحراف شویم چنانکه مناسبت
 آیه فَأَيُّهَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ (بقره، ۱۱۵) در تحرّی قبله یا درباره نماز مستحبی و نافله است و از آن، عدم وجوب روی کردن به قبله
 را نباید استفاده کرد و این جز با توجه به شأن نزول معلوم نمی‌شود (کشف الظنون ۱/ ۷۶). و همچنین است آیه إِنَّ الصَّافَا وَالْمَرْوَةَ
 مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ (بقره، ۱۵۸) به معنی تخیر در سعی بین صفا و مروه نیست، بلکه رفع محظوری است که نومسلمانان توهم می‌نمودند،

و این با توجه به شأن نزول مفهوم می شود. مشهورترین اثری که اختصاصاً در موضوع اسباب النزول فراهم شده تألیف ابو الحسن علی بن احمد واحدی است که ترجمه آن در همین کتاب از نظر خوانندگان می گذرد و طبق آنچه حاجی خلیفه در کشف الظنون نوشته، برهان الدین ابراهیم بن عمر جعبری (متوفی ۷۳۲ ه. ق) نیز با حذف اسانید آن را مختصر ساخته بوده است (همان) و این کاری است که ما نیز برای رعایت حال خواننده فارسی زبان کرده ایم. مؤلف این کتاب در قرن پنجم هجری قمری در نیشابور می زیسته و به سال ۴۶۸ ه. ق در گذشته است. وی در لغت و ادب و حدیث تبحر داشت و در تفسیر یگانه روزگار خویش بود. سه کتاب به نام های البسیط، الوسیط، الوجیز نوشته که غزالی نام کتاب های سه گانه تفسیر خود را از آنها گرفته. واحدی شرحی نیز بر دیوان متنبی دارد که از تسلط او بر ادبیات به معنای اخص دلالت می کند. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۰ اما در مورد این کتاب باید دانست قرن پنجم معرکه الاراء مسائل کلامی و مذهبی است و اشاره سربسته ای که مؤلف در مقدمه همین کتاب بر تفسیر به رأی ها و تأویلات اختراعی رایج در آن عصر نموده اهمیت و بایستگی یک برداشت واقع گرایانه و صحیح از تفسیر قرآن را نشان می دهد، و از این لحاظ است که مؤلف بر ضرورت شناخت اسباب نزول به عنوان مقدمه ای بر دریافت درست قرآن تأکید می نماید. با خواندن این کتاب در فضای زنده و حقیقی مکه و مدینه قرار می گیریم و شرایط عینی نزول آیات را در می یابیم. سلسله سند روایت را تلخیص کردیم یعنی فقط نفر اول و نفر آخر را می آوریم. ملاحظه می شود که روات مستقیم واحدی غالباً از شاغلان مناصب و مقامات شرعی و علمی بوده اند با عناوین استاد، فقیه، مقری، حافظ، کاتب، نحوی، مصاحفی، وراق، مؤدب، واعظ، مؤذن، غازی، مطّوعی، صوفی، نقیب، شریف، زاهد، حاکم، عدل، مزکی، شاهد، قاضی ... و یا پیشه ورانی چون صفار، بیاع، فحّام، حارث، سراج، عطار، صیدلانی ... بوده اند. واحدی گاه قید می کند که «راوی برای من روایت کرد و شفاها اجازه روایت داد» و گاه می نویسد: «اجازه کتبی داد» و گاه از کتابی نقل می کند. در موارد زیادی روایات خود را با صحیحین و نیز صحیح ابو عبد الله حاکم نیشابوری که مقصود المستدرک حاکم است، و یا با سیره محمد بن اسحاق تطبیق می نماید. در این ترجمه شماره آیات را بر اساس معجم المفهرس محمد فؤاد عبد الباقي و آن مقدار از آیه نقل و ترجمه شده که با شأن نزول ذکر شده مربوط و مناسب است. در موارد معدودی که توضیحی ضرور می نمود به طور بسیار موجز در حاشیه اشاره شد و یا به منبعی ارجاع گردید. آخرین یادآوری اینکه چون اسباب نزول ها گاهی طبق مذاق اهل سنت، و با شأن نزولی که شیعه روایت می کند متفاوت است، در موارد لزوم نظر شیعه را ذکر و به منبع مناسب و در دسترسی اشاره نموده ایم تا اگر خواننده جویای تفصیل بیشتر بود ملاحظه و مطالعه خواهد کرد. مترجم از هر نوع پیشنهاد و تذکر اصلاحی استقبال می نماید. علیرضا ذکاتوتی قراگزلو ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۱

سرآغاز

اشاره

رَبِّ يَسِّرْ وَلَا تَعْسِرْ چنین گوید شیخ امام ابو الحسن علی بن احمد واحدی نیشابوری، که رحمت خدا بر او باد، حمد خدای را که بزرگ و صاحب کرم است و بخشنده و شکننده گروه ها و پدید آورنده ابرها و فرستنده بادها، خدایی که قرآن را به مناسبت حوادث گوناگون نازل فرمود و بخش بخش و جدا جدا فرو فرستاد و حکم ها و علم ها در آن نهاد چنانکه فرماید: وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا. شیخ ابو بکر احمد بن محمد اصفهانی با اسناد از حسن روایت می کند که درباره آیه بالا گفت: نزول قرآن از اول تا آخر هجده سال طول کشید، هشت سال در مکه و ده سال در مدینه. احمد با اسناد از شعبی روایت می کند که قرآن از آغاز تا انجام طی بیست سال، یا حدود بیست سال، نازل شده است. و قرآن عظیم، ذکر حکیم است و رشته ای پیوسته [بین خدا و انسان و پیمانی استوار و سایه ای گسترده و راهی مداوم و بی انحراف که، با معجزات درخشان و آیات واضح و حجت های

راستین و دلایل شیوا و زبانداری، استدلال بطلانگران و حیل گستران را باطل و زایل سازد و عقیدت و شریعت را تأیید کند، تا راه و روش دین روشن و چراغش فروزان و برکاتش همه گیر شود. و حکمت قرآن بر خاتم پیامبران پرتو افکند، که با برهان قاطع امت را هدایت فرمود و گره اندهان بگشود، گفتارش حکمت و رسالتش رحمت بود، پرچم حق بیفراشت و نشانه های راستی برپا داشت و آثار دروغ بزود و باروی شرک ویران فرمود، و پیوسته با دلایل روشن با مشرکان در ستیز بود تا پایه دین را استوار و شبهت ملحدین بی اعتبار کرد. پیوسته درود و سلام بی پایان و دمامد خدا بر او و خاندان پاک و یاران ویژه و برگزیده اش باد. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۲ اما بعد، علوم قرآنی سرشار است و وجوه آن بسیار، چنانکه دست گفتار رسا به بالای آن نرسد و دامن کمال سخن عرصه آن را نپوشاند. شکر خدا را که ما پیش از این به تألیف مجموعه هایی مشتمل بر بیشتر و بهتر دانش های قرآنی موفق شدیم که برای کسی که طالب آگاهی از این علوم باشد رسا و قانع کننده است و او را از مطالب برساخته و متکلف بی نیاز می کند، چرا که به راستی بیشتر معانی را به شکلی منظم به سنجشگر اندیشه ورز می رساند. اما امروزه کسی که مایل به علوم قرآنی باشد بر سر راه خود تفسیرهای دروغینی می یابد که به نیروی سرزنش قابل جبران نیست. پس بر ماست که شأن نزول آیات را برای مبتدیان علوم قرآنی توضیح دهیم، زیرا شایسته ترین و بایسته ترین چیزی که باید دانست و توجه داشت همین است، و بدون فهمیدن داستان و سبب نزول آیات، نمی توان در راه تفسیر آنها گام برداشت. اظهار نظر در شأن نزول آیات بدون روایت و شنیدن از کسانی که خود شاهد نزول آیات و واقف بر علل آن بوده و کمال کوشش و کاوش در دانستن به کار برده اند، روا نیست. و شرع نادان خطا کار مدعی تفسیر قرآن را وعده دوزخ داده است. ابو ابراهیم اسماعیل بن ابراهیم واعظ با اسناد از عبد الله بن عباس روایت کرد که رسول خدا فرمود: «از نقل حدیث و سخنی که نمی دانید پرهیزید، که هر کس عمداً بر من دروغ ببندد جایگاه خویش در دوزخ آماده سازد و هر کس از روی نادانی بر قرآن دروغ ببندد جایگاه خویش در دوزخ آماده سازد». و پیشینیان، که خدایشان بیامرزد، از اظهار عقیده در شأن نزولها سخت احتراز داشتند. ابو نصر احمد بن عبد الله مخلصی با اسناد از ابن سیرین روایت می کند که چون از عبیده در مورد آیه ای پرسید، پاسخ شنید: از خدا بترس و سخن استوار و مستند بگو. آنان که اسباب نزول می دانستند در گذشته اند. اما امروز هر کس چیزی اختراع می کند و تهمت و دروغی بر می سازد، عنان به دست جهالت باز داده، از سوء عاقبت کسی که به نادانی سبب نزول برای آیه ای بگوید نمی اندیشد. و همین امر مرا به املای این کتاب که جامع اسباب نزولهاست واداشت، تا به دست طالبان و کسانی که در اسباب نزول سخن می گویند برسد، تا حقیقت را دریابند و از مجعولات و دروغ بی نیاز شوند، و پس از پرسیدن و شنیدن و آموختن در نگهداشت و از بر کردن آن بکوشند. باید در آغاز از اوایل وحی و کیفیت نزول قرآن و نخستین وحی که جبرئیل آورد سخن گوئیم و از این امور پرده برگیریم و هر یک را به اجمال توضیح دهیم، و آنگاه جدا جدا و به تفصیل به آیاتی که برای نزول آنها سببی گفته اند، طبق روایات، پردازیم. توفیق از خدای تعالی است که ما را در راه راست بدارد و از خطا به صواب باز آرد. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۳

گفتار در نخستین آیات که نازل شد

ابو اسحاق احمد بن ابراهیم مقرئ با اسناد از عایشه روایت می کند که گفت: «نخستین وحی که به رسول خدا آمد رؤیای صادقه بود در خواب، و هر خواب که می دید چون سپیده صبح بر او نمایان می شد. آنگاه پیامبر دوستدار تنهایی شد و به [غار] حرا می رفت و شب های بسیار در آنجا به «تحنث» و عبادت می پرداخت. و توشه با خود می برد و باز می آمد و از خدیجه توشه می گرفت. تا در غار حراء ناگهانش حقیقت رخ نمود و فرشته نزد او آمد و گفت: بخوان. پیامبر فرمود خواندن نمی دانم. پیامبر فرماید: «سپس مرا گرفت و فشرد تا بی طاقت شدم، آنگاه رهایم کرد و گفت بخوان. گفتم خواندن نمی دانم. دوباره مرا گرفت و فشرد تا بی طاقت شدم، آنگاه رها کرد و گفت: بخوان. گفتم خواندن نمی دانم. سومین بار مرا گرفت و فشرد تا بی طاقت شدم و

گفت: «اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ، اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْمَكْرُمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ، عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ». پیامبر بدان حالت با دل لرزان نزد خدیجه باز آمد و گفت مرا بپوشانید او را بپوشانیدند تا بیم از وی برفت و از خدیجه پرسید مرا چه شده است که بر جان خویش بیمناکم، و ماجرا باز گفت. خدیجه گفت هیچ مترس و بشارت باد. خدا هرگز ترا رسوا و خوار نسازد، که به خویش و پیوند می‌رسی، و راستگویی، و بار نیازمندان بر می‌گیری، و مهمانپذیری، و در مصیبت‌ها به راستی یاور کسانی. این روایت را بخاری و مسلم نیز آورده‌اند. و نیز شریف اسماعیل بن حسن بن محمد بن حسن طبری با اسناد از عایشه روایت کرد که گفت: اولین بخش از قرآن که نازل شد اَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ بود. ابو عبد الله حاکم نیز در مستدرک خود همین روایت را آورده است. احمد بن محمد بن ابراهیم مقرئ با اسناد عکرمه و حسن روایت کرد که نخستین آیه‌ای که در مکه نازل شد بسم الله الرحمن الرحیم و نخستین سوره اَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ بود. حسن بن محمد فارسی با اسناد از محمد بن عباد بن جعفر مخزومی روایت کرد که به نقل از بعضی علما گفت: اولین وحی که خدا بر پیام آورش فرستاد آیات اَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ تا ما لَمْ يَعْلَمْ بود. که صدر سوره علق است، و در حرا نازل شد و بقیه سوره بعدا به خواست خدا نازل گردید، اما حدیث صحیحی که می‌گوید نخستین سوره‌ای که نازل شد سوره المدثر بود، چنین است ابو اسحاق ثعلبی با اسناد از یحیی بن ابی کثیر روایت کرد که از ابو سلمه بن عبد الرحمن پرسیدم کدام بخش قرآن اول نازل شد؟ گفت: یا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ. گفتم: یا اَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ؟ ابو سلمه گفت: از جابر بن عبد الله انصاری پرسیدم کدام بخش از قرآن اول نازل شد؟ گفت یا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ. گفتم: یا اَقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ؟ جابر پاسخ داد من برای شما آنچه را پیغمبر (ص) فرمود نقل می‌کنم. پیغمبر (ص) فرمود: یک ماه در حرا مجاور بودم. چون ماه به سر رسید از کوه فرود آمدم و به عمق دره رسیدم. ندایی شنیدم. به پس و پیش و چپ و راست نگریستم و آنگاه به آسمان نگاه ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۴ کردم. او، یعنی جبرئیل، را بر بساطی در هوا دیدم. لرزم گرفت. نزد خدیجه آمدم و درخواستم که مرا بپوشانند. مرا پوشاند و آنگاه آب بر من ریختند، و از خدای وحی آمد که: یا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ...» میان این روایت که مسلم نیز به طریق دیگر آورده است با آنچه پیشتر گفتیم مخالفتی نیست، زیرا جابر قسمت دوم ماجرا را از پیامبر شنیده و قسمت اول را نشنیده است و تصور کرده که سوره مدثر اولین آیاتی است که نازل شده است، اما چنین نیست بلکه این آیات نخستین آیاتی است که پس از سوره اقرا بر پیامبر نازل شده است. مؤید نظر ما در این باره، روایتی است که ابو عبد الرحمن بن حامد به نقل از همین ابو سلمه از جابر می‌آورد که گفت: شنیدم پیامبر از فترت وحی سخن می‌گفت و در میان سخن خود فرمود: «همچنان که راه می‌پیمودم صدایی از آسمان شنیدم. سر بلند کردم. همان فرشته را که در حرا نزد آمد بود دیدم میان زمین و آسمان بر یک کرسی نشسته. دهشترده به خانه باز گشتم و گفتم مرا بپوشانید، مرا بپوشانیدند و آیه نازل شد: یا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ». این روایت را بخاری و مسلم نیز آورده‌اند. معلوم می‌شود که پس از نزول اَقْرَأْ بِاسْمِ ... مدتی در نزول وحی فترتی پیش آمده و آنگاه آیه یا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ نازل شده است. آنچه نظر ما را توضیح می‌دهد اینکه پیامبر اشاره به فرشته‌ای می‌کند که پیش از آن در حرا مشاهده فرموده بود، پس این واقعه پس از ماجرای حرا رخ داده است. ابو اسحاق احمد بن محمد مقرئ با اسناد از علی بن حسین روایت می‌کند که نخستین سوره که در مکه به پیامبر نازل شد اَقْرَأْ بِاسْمِ بود و آخرین سوره المؤمنون، و برخی گویند سوره عنکبوت. و اولین سوره‌ای که در مدینه نازل شد المطففین بود و آخرین سوره، سوره براءه. و نخستین سوره‌ای که پیغمبر (ص) در مکه اظهار و تعلیم کرد سوره والنجم بود. و تهدید آمیزترین آیه خطاب به اهل دوزخ این است: فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا، و امید انگیزترین آیه یکتاپرستان را این است: إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَ يَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ. و آخرین آیه که پیامبر نازل شد این بود: وَ اتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ. و پیامبر پس از آن نه شب بیش نزیست.

کفتار در آخرین آیاتی که نازل شد

ابو ابراهیم اسماعیل بن ابراهیم واعظ با اسناد از براء بن عازب روایت می‌کند که آخرین آیه که نازل شد این بود: **يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ** و آخرین سوره که نازل شد سوره براءه بود. بخاری در تفسیر همین روایت را به دو طریق مختلف و مسلم نیز به طریقی دیگر نقل کرده است. ابو بکر تمیمی با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که آخرین آیه که نازل گردید این بود: **وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ**. محمد عبد الرحمن نحوی با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که درباره این آیه گفت: که این ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۵ آیه و آخرین آیه سوره نساء را آخرین آیات قرآن دانسته‌اند. اسماعیل بن ابراهیم صوفی با اسناد از ابی بن کعب روایت می‌کند که آخرین وحی که در حیات پیامبر نازل شد دو آیه اخیر سوره براءه بود: **لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ. فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَهُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ**. همین روایت را حاکم نیز در مستدرک خود از طریق دیگر نقل کرده است. ابو عمرو محمد بن عبد العزیز با اسناد از ابی بن کعب می‌آورد که آخرین آیه قرآنی که از سوی خداوند وحی شد آیه بالا است و نخستین روزی که وحی نازل شد دوشنبه بود. ابو اسحاق ثعالبی با اسناد از قتاده روایت می‌کند که مردی از پیامبر پرسید نظر شما درباره روزه داشتن در روز دوشنبه چیست؟ فرمود در آن روز وحی بر من نازل شد. و آن نخستین وحی در ماه رمضان بود. خداوند در قرآن فرموده است: **شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ**. عبد الرحمن بن حمدان نصروری با اسناد از واثله روایت می‌کند که پیامبر فرمود: «صحف ابراهیم در شب اول رمضان نازل شد. و تورات در ششم رمضان، و انجیل در سیزدهم رمضان، و قرآن در بیست و چهارم رمضان»

گفتار در بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ و بیان نزول آن

احمد بن محمد بن ابراهیم مقری با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که گفت اولین بار که جبرئیل فرود آمد گفت: «ای، محمد از شیطان به خدا پناه ببر و بگو بسم الله الرحمن الرحيم». ابو عبد الله بن اسحاق با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که گفت پیامبر هر بار با نزول بسم الله الرحمن الرحيم در می‌یافت که سوره‌ای تمام شده [و سوره دیگری آغاز شده است. عبد القاهر بن طاهر بغدادی با اسناد از عبد الله بن مسعود روایت می‌کند که ما تا بسم الله نازل نمی‌شد جدایی در سوره را تشخیص نمی‌دادیم. سعید بن محمد بن جعفر با اسناد از ابن عمر روایت می‌کند که در [آغاز] هر سوره بسم الله نازل شده است.

گفتار در سوره فاتحه

سوره فاتحه

درباره سوره فاتحه اختلاف نظر هست. بیشتر، آن را مکی و از نخستین سوره‌ها می‌دانند. ابو عثمان سعید بن احمد بن محمد زاهد با اسناد از ابو میسره روایت می‌کند که وقتی پیامبر از خلوت و انزوا بیرون می‌آمد ندایی می‌شنید که: یا محمد! حضرت با شنیدن آن صدا گریزان می‌شد. ورقه بن نوفل بدو گفت هرگاه ندا را شنیدی بایست و گوش فرا ده که چه می‌گوید. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۶ راوی می‌گوید که این بار چون محمد (ص) از خلوت و انزوا بیرون آمد شنید که منادی ندا می‌کند: یا محمد! پاسخ داد: لبیک. منادی گفت: بگو أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ و أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ. آنگاه گفت: بگو الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ... تا آخر سوره. علی بن ابی طالب (ع) نیز بر این قول بوده است. ابو اسحاق احمد بن محمد بن مفسر با اسناد از علی بن ابی طالب علیه السلام روایت می‌کند که فرمود: «سوره فاتحه در مکه نازل شد از گنجی در زیر عرش» و همو از ابن عباس روایت می‌کند که پیامبر در مکه بر پا خاست و چنین خواند: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. قریش گفتند: خدا دهانت را بشکند! و نظیر این از حسن و قتاده هم روایت شده است. مجاهد سوره فاتحه را مدنی می‌دانست. حسین بن فضل گوید:

هر عالمی را لغزشی است، و این حرف خطایی است که از مجاهد سر زده و خلاف نظر علماست و کسی در این رأی با او همراه نیست. از دلایل قاطع بر مکی بودن فاتحه الکتاب این آیه است: وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ، که مراد از آن سوره فاتحه است. محمد بن عبد الرحمن نحوی با اسناد از ابو هریره روایت می کند که ابی بن کعب فاتحه الکتاب را نزد پیامبر خواند. پیامبر فرمود: «سوگند به آنکه جانم به دست اوست که خدا در تورات و انجیل و زبور و قرآن مانند این سوره نیاورده. و همین است سبع المثنائی و قرآن عظیم که به من عطا شده است.» اما سوره حجر را همه مکی دانسته اند، و اگر سبع المثنائی در مدینه نازل شده باشد نمی شود که خدا بر رسولش در مکه از بابت آن اظهار منت کند. گذشته از این، معقول نیست و نمی توان گفت که پیامبر بیش از ده سال در مکه نماز بدون حمد می خوانده است. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۷

سوره بقره

سوره بقره: آیات ۲ تا ۵

الم ذلِكَ الْكِتَابُ (آیات ۲-۵). ابو عثمان زعفرانی با اسناد از مجاهد نقل می کند که چهار آیه اول بقره [بعد از بسم الله درباره مؤمنان و دو آیه بعد درباره کافران و سیزده آیه بعدی درباره منافقان است.

سوره بقره: آیه ۶

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا ... (آیه ۶). ضحاک گوید: این آیه درباره ابو جهل و پنج تن از خاندان وی نازل شد. کلبی گوید: درباره یهود است.

سوره بقره: آیه ۱۴

وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا ... (آیه ۱۴). کلبی از ابو صالح از ابن عباس روایت می کند که این آیه درباره عبد الله بن ابی و یارانش نازل شد، بدین شرح که یک روز بیرون آمدند و به عده ای از صحابه پیامبر برخوردند. عبد الله به یارانش گفت اینک بنگرید که چگونه این سفیهان را از شما بر می گردانم. پس پیش رفت و دست ابو بکر را گرفته گفت: مرحبا به صدیق و سرور بنی تیم، پیر مسلمانان و یار غار پیغمبر (ص) و بذل کننده مال و جان. سپس دست عمر را گرفت و گفت: مرحبا به سرور بنی عدی، داور نیرومند طبق دین خدا و بذل کننده مال و جان برای رسول الله (ص). سپس دست علی (ع) را گرفت و گفت: مرحبا به پسر عم و داماد رسول خدا و سرور بنی هاشم بعد از رسول خدا و دو گروه جدا شدند. آنگاه عبد الله بن ابی به یارانش گفت رفتار مرا دیدید؟ شما نیز همین روش در ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۸ پیش گیرید. یاران او را ستودند. ابو بکر و عمر و علی (ع) نزد پیغمبر (ص) آمده خبر باز گفتند و آیه مورد بحث نازل شد.

سوره بقره: آیه ۲۱

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ ... (آیه ۲۱). سعید بن محمد زاهد با اسناد از علقمه روایت می کند که در هر آیه ای خطاب «يَا أَيُّهَا النَّاسُ» هست مکی است و هر جا خطاب «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ...» آمده مدنی است، و آیه مورد بحث خطاب به مشرکان مکه است تا آیه ۲۵ که درباره مؤمنان است و خدا پس از آنکه به جزای کافران اشاره نموده، اجر مؤمنان را شرح می دهد.

سوره بقره: آیه ۲۶

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا ... (آیه ۲۶). ابن عباس به روایت ابو صالح می گوید: پس از آنکه خدا دو مثل در حق منافقان زد (آیه ۱۷ و آیه ۱۹) ایشان گفتند خدا بزرگ تر و برتر از آن است که ضرب المثل بیاورد. در جواب آیه بالا نازل گردید. حسن و قتاده گفته اند: پس از آنکه مثال «ذاب» و «عنکبوت» برای مشرکان در قرآن آمد یهود خندیدند و گفتند: این به کلام خدا نمی ماند و آیه مورد بحث نازل شد. احمد بن عبد الله بن اسحاق در کتابش با اسناد از ابن عباس روایت می کند: پس از آنکه خدا درباره معبودهای مشرکان آیه فرستاد که «اگر مگسی چیزی از ایشان بر باید نتواند باز ستانند» (حج ۳) و دین مشرکان را در سستی به تار عنکبوت تشبیه نمود (عنکبوت ۴۱) آنان گفتند: آیا مثال مگس و عنکبوت را در قرآن محمد (ص) دیدید؟ منظورش از اینها چیست و به چه درد می خورد؟ در پاسخ آیه مورد بحث نازل گردید.

سوره بقره: آیه ۴۴

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ ... (آیه ۴۴). کلبی با اسناد از ابن عباس روایت می کند که این آیه درباره یهود مدینه نازل شد به این شرح که یک یهودی به داماد و خویشاوندانش و به بعضی یهودیان که خویشاوندی رضاعی با مسلمین داشتند توصیه می نمود که بر دین محمد باشید و از او اطاعت کنید که بر حق است. و او از جمله کسانی بود که مردم را به چیزی فرا می خوانند و خود عمل نمی کنند.

سوره بقره: آیه ۴۵

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ ... (آیه ۴۵). بیشتر عالمان روی سخن این آیه را با اهل کتاب می دانند. با این حال این یک دستور کلی است برای همه بندگان خدا. بعضی مفسران گفته اند در این آیه خطاب متوجه مسلمین شده است، اما از جهت دلالت ظاهری قول اول بهتر است [زیرا در آیات بعد خطاب به بنی اسرائیل ادامه دارد]. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۹

سوره بقره: آیه ۶۲

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى ... (آیه ۶۲). احمد بن محمد بن احمد حافظ با اسناد از مجاهد روایت می کند که چون سلمان سرگذشت دیر نشینان [یعنی یاران پیشینش را به پیغمبر (ص) باز گفت، و حضرت فرمود: آنان دوزخی اند. جهان به دیده سلمان تاریک شد تا آیه بالا نازل گردید و سلمان گوید: گویی کوهی از سینه ام برداشته شد. محمد بن عبد العزیز مروزی با اسناد از سدی روایت می کند که چون سلمان نزد پیغمبر (ص) آمد، عبادت و ریاضت یاران پیشینش را برای پیغمبر (ص) حکایت کرد و گفت: یا رسول الله (ص) آنان نماز می خواندند و روزه می گرفتند و به تو و پیامبریت [که خواهی آمد] ایمان داشتند. وقتی سلمان از ستایش ایشان باز ایستاد، پیغمبر (ص) فرمود: ای سلمان ایشان دوزخی اند، تا آیه مورد بحث آمد. محمد بن احمد بن محمد بن جعفر با اسناد از ابن مسعود و او از گروهی از صحابه روایت می کند که آیه بالا در شأن سلمان که قبلا از اشراف جندی شاپور بود نازل شد و آیه های بعد در باب یهود است.

سوره بقره: آیه ۷۹

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ... (آیه ۷۹). این آیه درباره کسانی نازل شده که وصف و صفات پیغمبر (ص) را [در تورات تغییر دادند. کلبی با اسناد روایت می کند که] عالمان یهود وصف پیغمبر (ص) را در کتاب خود تغییر داده، او را بلند قد با موهای

صاف و آویخته و تیره وانمودند- حال آنکه حضرت چهار شانه و گندمگون بود- و به پیروان و همکیشان خویش گفتند: ببینید این صفات پیغمبر (ص) آخر الزمان با اوصاف محمد (ص) شباهت ندارد. سبب این بود که احبار و عالمان یهود از قبل دیگر یهودیان ارتزاق می کردند. و از بیم آنکه نشان بریده شود صفات را تغییر داده، دگرگون وانمودند.

سوره بقره: آیه ۸۰

وَقَالُوا لَنْ تَمْسَنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَةً ... (آیه ۸۰). اسماعی بن ابی القاسم صوفی با اسناد از ابن عباس روایت می کند موقعی که پیغمبر (ص) به مدینه آمد یهود می گفتند عمر دنیا هفت هزار سال است و مردم بابت هر هزار سال در دنیا یک روز در آخرت عذاب می شوند. پس عذاب تنها هفت روز خواهد بود و پس از آن بریده می شود. در مقابل آیه بالا نازل شد. طبق روایت ضحاک، ابن عباس گوید: این کتاب مسافت جهنم را از اول تا آخر، چهل روزه راه می انگاشتند و می گفتند بیش از آنچه در تورات یافته ایم معذب نخواهیم بود. اما روز قیامت به دوزخ در شوند و معذب گردند تا به سقر و شجره زقوم رسند و آن چند روز به سر رسد آنگاه نگهبانان دوزخ به آنان گویند: ای دشمنان خدا می پنداشتید که در آتش جز چند روز نخواهید بود، اما حقیقت این است که در اینجا شماره نیست و مهلت بی پایان است. ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۰

سوره بقره: آیه ۷۵

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ ... (آیه ۷۵). ابن عباس و مقاتل گویند: اشاره این آیه به هفتاد تن از بنی اسرائیل است که موسی برگزید تا همراهش برای شنیدن کلام و فرمان های خدا بروند. وقتی باز آمدند، راستگویان شان آنچه شنیده بودند گواهی دادند اما گروهی گفتند: ما از خدا شنیدیم که هرگاه توانستید این کارها را بکنید و اگر دلتان نمی خواهد نکنید، باکی نیست. اما بیشتر مفسران، این آیه را مربوط به تغییر حکم رجم زناکار، و تغییر دادن صفات پیغمبر (ص) آخر الزمان در تورات از سوی احبار یهود می دانند.

سوره بقره: آیه ۸۹

وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَمْسِكُونَهُ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا ... (آیه ۸۹). ابن عباس گوید: یهود خیر [پیش از محمد (ص)] با طایفه غطفان جنگ داشتند و نخست شکست خوردند، پس این دعا خواندند: «اللهم إنا نسألك بحق النبي الأمي الذي وعدتنا أن تخرجه في آخر الزمان إلا نصرتنا عليهم» و در برخورد بعدی غلبه یافتند اما پس از بعثت پیغمبر (ص) منکر او شدند، و آیه بالا نازل شد. سدی گوید: عرب بر یهود می گذشتند و آنان را می آزرده، و یهودیان وصف محمد را در تورات یافته بودند و امید داشتند که همراه وی با عرب بجنگند و پیروز شوند. اما وقتی پیغمبر (ص) ظهور کرد، یهود از روی حسد منکر او گشتند و گفتند: رسول باید از بنی اسرائیل باشد این چرا از بنی اسماعیل است؟ قضیه چیست!

سوره بقره: آیه ۹۷

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ ... (آیه ۹۷). سعید بن محمد بن احمد زاهد با اسناد از ابن عباس روایت می کند که یهود نزد پیغمبر (ص) آمدند و گفتند: یا ابا لقاسم چند چیز از تو می پرسیم اگر پاسخ درست دادی پیروت می شویم. بگو کدام فرشته برای تو وحی می آورد؟ زیرا هر پیغمبری فرشته ای حامل وحی از سوی خدا دارد، رفیق تو کدام است؟ پیغمبر (ص) فرمود: جبرئیل. گفتند این فرشته ای است که برای نبرد و پیکار فرود می آید و دشمن ماست، اگر می گفتی میکائیل - که باران و رحمت می آورد- از تو تبعیت می کردیم. و آیه بالا و آیه بعدی نازل شد.

سوره بقره: آیه ۹۸

مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ ... (آیه ۹۸). ابو بکر اصفهانی با اسناد از شعبی روایت می کند که عمر بن خطاب گفت: من هنگام تورات خواندن یهودیان نزد ایشان می رفتم و از هماهنگی تورات و قرآن در شگفت و شادمانه می شدم و یهود به من می گفتند: ما کسی را به اندازه تو دوست نداریم. پرسیدم: چرا؟ گفتند: چون نزد ما می آیی و با ما می آمیزی. گفتم: از آن روی نزد شما می آیم که از هماهنگی دو وحی الهی (قرآن و تورات) در شگفت و شادمانه ام. تا آنکه روزی در میان یهود بودم پیغمبر (ص) آمد. گفتند: اینک رهبر تو، ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۱ برخیز و نزد او برو. بدان سو نگرستم و پیغمبر (ص) را دیدم که وارد کوخی در مدینه شده بود. رو به یهودیان کرده پرسیدم شما را به خدا و تورات سوگند آیا می دانید که این فرستاده خداست. رئیس شان گفت: حال که شما را به خدا سوگند داد حقیقت را بگویید. گفتند: تو بزرگی، تو بگو. گفت ما می دانیم که او فرستاده خداست. عمر گوید: گفتم در این صورت هلاک شده اید وقتی پیرویش نمی کنید. گفتند: ما در میان فرشتگان دشمن و دوست داریم، پرسیدم دوست و دشمن شما کدام است؟ گفتند: دشمن ما جبرئیل است که فرشته خشونت و تندی و عذاب و سختگیری است اما میکائیل که فرشته رحمت و نرمی و گشایش و آسانی است دوست ماست. عمر گوید: گفتم: گواهی می دهم که بر جبرئیل روا نیست با دوست [راستین میکائیل خصومت ورزد و میکائیل را نباید که با دشمن جبرئیل از در صلح درآید. آن دو با همد و دوست و دشمن شان یکی است. آنگاه برخاستم و به کوخی که پیغمبر (ص) درون شده بود رفتم. پیشوازم کرد و فرمود: ای پسر خطاب آیاتی را که نازل شده بخوانم؟ گفتم بلی و آیات (۹۷-۹۹) را فرو خواند. عمر گوید گفتم: قسم به آنکه به راستی ترا مبعوث کرد هم اکنون آمده بودم تا سخن یهودیان با تو باز گویم که خدای نهان بین آگاه، پیشتر ترا با خبر نمود. عمر گوید از آن پس در این اعتقاد از سنگ با صلابت تر شدم. به گفته ابن عباس، یکی از احبار یهود فدک به نام عبد الله بن صوریای پیغمبر (ص) به مباحثه پرداخت و پس از آنکه چند پرسش نمود و مجاب گردید پرسید: کدام فرشته برای تو وحی می آورد؟ پیغمبر (ص) فرمود: جبرئیل که یار همه پیغمبران است. یهودی گفت که او دشمن ماست و اگر میکائیل برای تو وحی می آورد به تو می گرویدیم، چرا که جبرئیل برای عذاب و جنگ و سختگیری نازل می شود و بارها به ما صدمه زده، و شدیدترین آن واقعه بیت المقدس است که خدا به یکی از انبیای بنی اسرائیل وحی نمود که بیت المقدس به دست مردی به نام بختنصر ویران خواهد شد، و زمانش را هم خبر داد. چون هنگامش در رسید، ما یکی از شجاعان بنی اسرائیل را به جست و جوی بختنصر فرستادیم تا وی را یافته بکشد، و او بختنصر را در بابل یافت در حالی که پسرکی بیچاره بود و قوتی نداشت. فرستاده ما وی را گرفت و می خواست بکشد که جبرئیل مانع شد و گفت: اگر پروردگارتان مقدر کرده هلاکتان کند به وی دست نخواهی یافت و اگر چنین نیست به چه حق او را می کشی؟ و فرستاده ما قانع شد و باز گشت و بختنصر بزرگ شد و نیرو گرفت و به جنگ ما آمد و بیت المقدس را ویران کرد. بدین سبب جبرئیل را دشمن ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۲ می داریم. و آیه مورد بحث بدین مناسبت نازل گردید. مقاتل گوید: یهود گفتند جبرئیل با ما مخالف است، زیرا دستور داشت نبوت را برای ما بیاورد و بیرون از ما برد. و آیه مورد بحث در جواب ایشان فرود آمد.

سوره بقره: آیه ۹۹

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ ... (آیه ۹۹). ابن عباس گوید: این پاسخ عبد الله بن صوریاست که به پیغمبر (ص) گفت: آنچه آوردی ما سابقه اش را نداریم و به رسمیت نمی شناسیم. نشانه روشنی بیار تا پیرویت کنیم و آیه بالا آمد.

سوره بقره: آیه ۱۰۲

وَأَتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِكُمْ سُلَيْمَانَ ... (آیه ۱۰۲) محمد بن عبد العزیز قنطری با اسناد از عمران بن حارث روایت می کند که نزد ابن عباس بودیم، گفت: یکی از شیاطین از آسمان سخن وحی را می دزدید و پس از آنکه با یک کلمه حق [و پیشگویی درست] آزموده می شد هفتاد دروغ به خورد مردم می داد و دل ها را می ربود. سلیمان بر این امر وقوف یافته آن را از وی گرفت و زیر تخت در خاک کرد. پس از مرگ سلیمان شیطان نزد مردم آمده گفت: آیا می خواهید شما را به گنج بی نظیر و دست نیافتنی سلیمان راه بنمایم؟ گفتند: آری، گفت: زیر تخت است. بیرون آرید. بیرونش کشیدند و گفتند: این سحر سلیمان است که با آن همه جانداران را مسخر کرده بود و خدا در آیه مورد بحث سلیمان را تنزیه فرموده است. کلبی گوید: شیاطین از زبان آصف بن برخیا جادو و نیرنجات نوشته روی آن چنین عنوان نگاشتند: «هذا ما علم آصف بن برخیا الملک» و در حالت نزع سلیمان زیر سجاده اش در خاک کردند و سلیمان ملتفت نشد. پس از مرگ سلیمان آن را از زیر جانماز سلیمان بیرون آورده گفتند: این است سر تسلط سلیمان بر شما. آن را بیاموزید. چون علمای بنی اسرائیل آن سخن شنیدند گفتند: معاذ الله که این حکمت سلیمان باشد. اما عامیان گفتند این علم سلیمان است و به آموختن آن روی نهادند و کتب انبیاء را کنار گذاشتند و نام سلیمان به سحر شهرت یافت و بد نام شد و همچنان بود تا خدا، محمد (ص) را به پیامبری برانگیخت و عذر پاکی و بی گناهی سلیمان از آن اتهام به وحی بر زبان پیامبر جاری شد که مَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ (۱) وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا، يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السَّحَرَ. (۱) در تورات، کتاب اول پادشاهان

باب یازدهم (۵-۷) آمده است: «و در وقت پیری سلیمان واقع شد که زنان دل او را به پیروی خدایان غریب مایل ساختند و دل او مثل پدرش داوود با بهوه خدایش کامل نبود/ پس سلیمان در عقب عشتورت خدای صیدونیان و در عقب ملکوم خدای عمونیان رفت/ و سلیمان در نظر خداوند شرارت ورزیده مثل پدر خود داوود، خداوند را پیروی کامل ننمود». م. ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۳ سعید بن عیاش قرشی با اسناد از حصیفه روایت می کند که هرگاه نباتی می روید سلیمان می پرسیده خاصیت تو چیست؟ و به چه درد می خوری؟ و آن رویدنی پاسخ می داد. تا وقتی خرّوب روید: سلیمان از آن پرسید کار تو چیست؟ گفت: ویران کردن خانه تو. سلیمان پرسید: به راستی خرابش می کنی؟ گفت: آری. سلیمان گفت: بد درختی هستی تو! و دیری نگذشت که سلیمان وفات یافت و مردم در مورد بیمارانشان می گفتند: کاش مانند سلیمان کسی بود. در این موقع شیاطین کتابی فراهم کرده زیر جانماز سلیمان قرار دادند و به مردم گفتند: بیایید تا نسخه هایی که سلیمان با آن مداوا می کرد به شما نشان دهیم. و آن کتاب را بیرون آوردند که همه سحر و افسون بود، و خدا آیه مورد بحث را نازل کرد. سدّی گوید: اشخاصی در زمان سلیمان به نوشتن و آموختن جادو سرگرم بودند و سلیمان آن کتاب ها را گرفته زیر تختش دفن کرد و مردم را از سحر نهی نمود و شیاطین از قضیه دفن کتاب اطلاع داشتند. پس از مرگ سلیمان یکی از شیاطین به صورت آدمی درآمد و نزد گروهی از بنی اسرائیل رفت و گفت: آیا می خواهید شما را به گنجی پایان ناپذیر هدایت کنم؟ گفتند: آری، گفت: زیر تخت سلیمان را بشکافید، شکافتند و آن کتب را یافتند، و آن شیطان گفت: سلیمان به وسیله اینها جن و انس و شیاطین و مرغان را مسخر داشته بود. بنی اسرائیل آن کتب را مورد استفاده قرار دادند. از اینجاست که جادو بین یهودیان زیاد است و خدا در آیه مورد بحث سلیمان را از جادوگری تبرئه فرمود.

سوره بقره: آیه ۱۰۴

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا ... (آیه ۱۰۴). به روایت ابن عطاء، ابن عباس گوید: عرب پیغمبر (ص) را بدین گونه خطاب می کردند وقتی یهود این کلمه را شنیدند خوشحال شدند، چه به زبان عبری آن کلمه معنی دشنام می داشت و با خود گفتند: ما پیش از این محمد (ص) را در دل فحش می دادیم اکنون آشکارا دشنام گوئیم که این کلام خود مسلمین است، و نزد پیغمبر (ص) آمده می گفتند: «یا محمد راعنا» و می خندیدند. تا آنکه سعد بن عبادہ انصاری که آشنا به لغت یهود بود نکته را دریافت و گفت:

ای دشمنان خدا لعنت خدا بر خود شما باد. سوگند به آنکه جان محمد (ص) در دست اوست اگر این کلمه را از یکی تان بشنوم گردش را می‌زنم. یهودیان گفتند مگر خود شما چنین نمی‌گفتید؟ و آیه در نهی مسلمانان از به کار بردن آن کلمه نازل گردید.

سوره بقره: آیه ۱۰۵

مَا يَوْدُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ ... (آیه ۱۰۵). مفسران گویند که مسلمانان به هم پیمانان یهودی‌شان گفتند به محمد (ص) بگروید و یهود پاسخ می‌دادند، این دینی که ما را به آن فرا می‌خوانید از دین ما بهتر نیست. و ما دل‌مان می‌خواست که بهتر می‌بود و ایمان می‌آوردیم. و آیه بالا در تکذیب‌شان نازل گردید.

سوره بقره: آیه ۱۰۶

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا ... (آیه ۱۰۶). به گفته مفسران، مشرکین گفتند: آیا نمی‌بینید که محمد (ص) اصحابش را به چیزی امر می‌کند و سپس نهی می‌نماید و خلاف آن را فرمان می‌دهد امروز چیزی می‌گوید و فردا از آن برمی‌گردد. همانا این قرآن کلام شخص محمد (ص) است که چنین متناقض در می‌آید. در پاسخ اینان خدا آیه بالا را فرو فرستاد و نیز آیه ۱۰۱ سوره نحل را.

سوره بقره: آیه ۱۰۸

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ ... (آیه ۱۰۸). ابن عباس گوید: عبد الله بن ابی کعب و جماعتی از قریش از محمد (ص) درخواستند که کوه صفا را زرین ساز و مکه را فراخ کن و در آن چشمه‌ها بگشا، تا به تو ایمان آوریم. و آیه بالا فرود آمد. مفسران گویند که یهود و مشرکان علیه پیغمبر (ص) مانع می‌تراشیدند و بعضی می‌گفتند همانند موسی کتابی یک قلم و یکجا از آسمان نازل کن. و دیگری - یعنی عبد الله بن امیه مخزومی - می‌گفت نامه‌ای از آسمان برای من بیار که در عنوان آن نام من باشد و مضمونش تأیید پیام آوری تو. و برخی می‌گفتند که به تو ایمان نیاوریم مگر اینکه خدا و فرشتگان را همگروه بیاوری [سوره اسراء آیه ۹۲] و آیه مورد بحث نازل شد.

سوره بقره: آیه ۱۰۹

وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ ... (آیه ۱۰۹). ابن عباس گوید: این آیه در پاسخ عده‌ای از یهود نازل شد که پس از واقعه احد به مسلمانان گفتند: دیدید که دچار چه مصیبتی شدید، و اگر بر حق بودید شکست نمی‌خوردید، به دین ما برگردید که بهتر است. حسین بن محمد فارسی با اسناد از کعب بن مالک و او از پدرش روایت می‌کند که کعب بن اشرف شاعر یهودی پیغمبر (ص) را هجو می‌گفت. و کفار قریش را به جنگ محمد (ص) تشویق می‌نمود. و نیز مشرکان و یهود مدینه پس از هجرت پیغمبر (ص) بدان شهر، آن حضرت و یارانش را به سختی می‌آزردند، و آیه بالا نازل شد تا آنجا که «فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا».

سوره بقره: آیه ۱۱۳

مسیحیان نجران نازل شد و قضیه این بود که هیأتی از نجران نزد پیغمبر (ص) آمدند و احبار یهود نیز در مجلسی حاضر شده با ایشان مناظره در پیوستند و صداها بلند شد. یهودیان به مسیحیان گفتند: دین شما اساسی ندارد و عیسی و انجیل را منکر شدند.

سوره بقره: آیه ۱۱۴

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ ... (آیه ۱۱۴). این آیه درباره ططوس رومی و لشکریان مسیحی اوست که با بنی اسرائیل جنگیده، رزمندگان شان را کشتند و کودکان شان را اسیر کرده تورات را سوزانیدند و بیت المقدس را ویران و مزبله ساختند. و این نظر ابن عباس است طبق روایت کلبی. قتاده گوید: اشاره آیه به بختنصر و لشکریان اوست که به کمک مسیحیان روم با یهود جنگیده بیت المقدس را خراب کردند. عطاء از ابن عباس روایت می کند: آیه بالا درباره مشرکان مکه است که مانع عبادت مسلمین در مسجد الحرام می گردیدند.

سوره بقره: آیه ۱۱۵

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ ... (آیه ۱۱۵). در شأن نزول این آیه اختلاف است. ابو منصور منصوری با اسناد از جابر بن عبد الله روایت می کند: پیغمبر (ص) یک گروه جنگی اعزام کرد که من نیز همراه بودم. در ظلمت شب سمت قبله را تشخیص ندادیم گروهی گفتند ما می دانیم قبله رو به شمال است و خطی کشیده نماز خواندند و برخی گفتند رو به جنوب است و خطی کشیده نماز خواندند. وقتی صبح شد ملا-حظه کردند که خطوط رو به قبله نیست. وقتی از سفر بازگشتیم مسئله را از پیغمبر (ص) پرسیدند جوابی نفرمود تا آیه مورد نظر نازل گردید. ابو منصور با اسناد از ربیع و او از پدرش نقل می کند که همراه پیغمبر (ص) در شبی تاریک نماز خواندیم و قبله معلوم نبود و هر کس به سمتی خواند وقتی صبح شد قضیه را به پیغمبر (ص) یادآوری کردیم. این آیه نازل شد. به عقیده ابن عمر آیه مذکور درباره نماز مستحبی و نافله است. ابو القاسم بن عبدان با اسناد از ابن عمر روایت می کند که معنی آیه چنین است: نماز مستحب را در همان سمت که قافله و مرکب می رود بخوانید. به روایت عطاء، ابن عباس گوید: وقتی نجاشی در گذشت جبرئیل به پیغمبر (ص) خبر داد و گفت بر او نماز بگذار. پیغمبر (ص) اصحاب را گرد آورده به صف کرد و فرمود خدایم فرمان داده بر نجاشی که وفات یافته نماز بخوانم شما هم بخوانید، و به نماز ایستادند. ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۶ اصحاب در دل گفتند چگونه بر کسی نماز بگذاریم که رو به قبله دیگری عبادت می نمود- چه نجاشی تا دم مرگ به سوی بیت المقدس نماز می خواند ولی قبله مسلمین به کعبه برگشته بود. بدین مناسبت آیه مورد نظر نازل گردید. ابن عباس گوید آیه بالا با آیه وَ حَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ (بقره، آیه ۱۴۴ و ۱۵۰) منسوخ گردید. عطاء خراسانی از قول ابن عباس می آورد: اولین آیه ای که در قرآن منسوخ شد آیه قبله بود که نخست بر اساس «فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ» (بقره، آیه ۱۱۵) بود. پیغمبر (ص) رو به بیت المقدس نماز می خواند و خدا قبله وی به بیت العتیق- یعنی کعبه- برگردانید. از ابن ابی طلحه والبی روایت کرده اند که پیغمبر (ص) وقتی به مدینه هجرت کرد بیشتر مردم آن یهودی بودند و خدا به پیغمبر (ص) امر کرد که رو به بیت المقدس نماز بخواند و یهودیان از این امر خوشحال بودند و ده ماه و اندی چنین بود اما پیغمبر (ص) قبله ابراهیم را دوست داشت و چون خدا قبله را به کعبه برگرداند یهودیان به شک افتاده گفتند: مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا (بقره، آیه ۱۴۲) و آیه مورد بحث نازل گردید.

سوره بقره: آیه ۱۱۶

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا ... (آیه ۱۱۶). این آیه در حق یهود است که می گفتند: عزیز پسر خداست و مسیحیان نجران که می گفتند مسیح پسر خداست و مشرکان عرب که فرشتگان را دختران خدا می نامیدند.

سوره بقره: آیه ۱۱۹

وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ ... (آیه ۱۱۹). ابن عباس گوید: پیغمبر (ص) روزی گفت کاش دانستمی پدر و مادر من چه کردند؟ آیه نازل شد که از احوال اهل جهنم می‌پرس! و این بر اساس قرائت «لا تسأل» به جزم است. اما به عقیده مقاتل پیغمبر (ص) می‌گفت اگر خدا بر یهود بلایی می‌فرستاد ایمان می‌آوردند و آیه نازل شد که تو مسئول اهل جهنم نیستی [طبق عقیده شیعه آباء و امهات پیغمبر (ص) موحد بوده‌اند].

سوره بقره: آیه ۱۲۰

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ ... (آیه ۱۲۰). مفسران گویند یهود و مسیحیان از پیغمبر (ص) تقاضای مدارا می‌نمودند و وعده می‌دادند که اگر مدارا کند و مهلتشان دهد موافقت کنند و بدو بگروند و این آیه (برای آگاهی پیغمبر) نازل شد. ابن عباس گوید این آیه درباره قبله است زیرا یهود مدینه و مسیحیان نجران امیدوار بودند که پیغمبر (ص) بر قبله ایشان نماز بخواند و چون قبله به سوی کعبه برگردید بر آنان گران آمد و از اینکه پیغمبر (ص) به دین‌شان متمایل شود نومید شدند و آیه بالا نازل گردید. ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۷

سوره بقره: آیه ۱۲۱

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ ... (آیه ۱۲۱). به روایت عطاء و کلبی، ابن عباس گوید: این آیه در شأن اهل سفینه نازل شد و آنان چهل مرد حبشی بودند که همراه جعفر بن ابی طالب از حبشه آمدند. ضحاک گوید: این آیه در شأن یهودیان است که به اسلام گرویدند. قتاده و عکرمه گویند: در حق خود حضرت رسول (ص) است.

سوره بقره: آیه ۱۳۳

أَمْ كُنتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ ... (آیه ۱۳۳). این آیه در جواب یهودیان نازل شد که به پیغمبر (ص) گفتند مگر نمی‌دانی که یعقوب چون مرد اولادش را به یهودیت سفارش کرد (و ما طبق وصیت یعقوب بر آیین خویش باقی هستیم).

سوره بقره: آیه ۱۳۵

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ تَهْتَدُوا ... (آیه ۱۳۵). ابن عباس، گوید: این آیه در پاسخ سران یهود مدینه، کعب بن اشرف و مالک بن صیف و ابو یاسر بن اخطب و نیز مسیحیان نجران است که در مباحثه با مسلمین هر یک دین خود را برحق‌تر از کیش‌های دیگر می‌شمردند. یهود می‌گفتند: موسی برترین پیغمبران و تورات بالاترین کتاب‌ها و دین ما بهترین ادیان است و منکر مسیح و انجیل و محمد و قرآن بودند و مسیحیان، عیسی را برترین پیغمبران و انجیل را بالاترین کتاب و دین خویش را بهترین ادیان معرفی می‌کردند و محمد و قرآن را منکر بودند و هر کدام، مسلمین را به کیش خویش دعوت می‌کرد که دین حق همین است و بس.

سوره بقره: آیه ۱۳۸

صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً ... (آیه ۱۳۸). ابن عباس گوید: مسیحیان را وقتی فرزندی متولد می‌شد، روز هفتم با آب، غسل تعمیدش می‌دادند تا تطهیرش کنند و می‌گفتند این به جای ختنه کردن - که علامت یهودیت بود - نشانه مسیحیت است و طفل بدین گونه مسیحی می‌شود، و آیه بدین مناسبت نازل شد.

سوره بقره: آیه ۱۴۲

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ ... (آیه ۱۴۲). محمد بن احمد بن جعفر با اسناد از براء [بن عازب روایت می کند که وقتی پیغمبر (ص) به مدینه آمد شانزده یا هفده ماه به سمت بیت المقدس نماز می خواند و خود علاقه مند می بود که به سوی کعبه نماز بخواند و این آیه نازل شد: قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ (آیه ۱۴۴) مردم سفیه - مقصود یهودیان است - گفتند به چه سبب قبله آنان تغییر کرد؟ و آیه مورد بحث در جواب نازل شد.

سوره بقره: آیات ۱۴۳ تا ۱۴۴

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ ... (آیه ۱۴۳). کلبی از ابن عباس روایت می کند که برخی از ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۸ صحابه رسول الله (ص) پیش از تغییر قبله درگذشتند که از آن جمله اند: اسعد بن زراره و ابو امامه از بنی نجار و براء بن معرور از بنی سلمی و چند تن دیگر. پس از تغییر قبله کسان ایشان نزد پیغمبر (ص) آمده پرسیدند حال برادران ما چه می شود که به قبله نخستین نماز می خواندند و اکنون خدا ترا به قبله ابراهیم برگردانده؟ - این آیه نازل شد. سپس همو در شأن نزول قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ (آیه ۱۴۴) گوید: پیغمبر (ص) به جبرئیل اظهار کرد دوست داشتم که خدا قبله مرا از قبله یهود جدا کند. جبرئیل پاسخ داد: من هم بنده ای هستم چون تو، از پروردگارت بخواه تا ترا از قبله یهود به قبله ابراهیم برگرداند. و به آسمان رفت و پیغمبر (ص) پیوسته نگاه بر آسمان داشت که جبرئیل اجابت مسئول وی را از سوی خدا بیاورد، تا این آیه نازل شد. ابو منصور محمد بن محمد منصوری با اسناد از براء [بن عازب روایت می کند که پس از هجرت پیغمبر (ص) به مدینه، هفده ماه به سوی بیت المقدس نماز می خواندیم تا خداوند، دلخواه پیامبر خویش بدانست و آیه قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ (۱۴۴) فرو فرستاد. مسلم و بخاری نیز این روایت را به طریق دیگر آورده اند.

سوره بقره: آیه ۱۴۶

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ ... (آیه ۱۴۶). این آیه درباره یهودیان مسلمان شده مانند عبد الله بن سلام و یارانش نازل شده است که اوصاف رسول اکرم و پیش بینی بعثت را از کتاب (آسمانی) خود دریافته بودند و همه پیغمبر (ص) را آنچنان که کسی فرزند خود را میان پسران بشناسد می شناختند. عبد الله بن سلام گفته بود: من به راستی رسول اکرم را بهتر از پسر خودم می شناسم، عمر پرسید: این چگونه می شود؟ عبد الله پاسخ داد: زیرا یقین دارم محمد (ص) پیام آور حق است. اما در مورد فرزندانم بدین حد یقین ندارم، چرا که از کار زنان بی خبرم. عمر گفت: خدایت توفیق دهد این سلام.

سوره بقره: آیه ۱۵۴

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ ... (آیه ۱۵۴). این آیه درباره شهدای بدر است که هشت تن از انصار و شش تن از مهاجرین بودند و سبب نزول آن بود که مردم [غیر مؤمن درباره کشتگان راه خدا می گفتند مرد و دستش از نعمت و لذت دنیا بریده شد.

سوره بقره: آیه ۱۵۸

إِنَّ الصِّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ ... (آیه ۱۵۸). سعید بن محمد بن احمد زاهد با اسناد از عایشه روایت می کند که این آیه درباره

انصار نازل شد که بیشتر زیارت منات ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۹ می کردند- و منات بتی بود در قدد میان راه مکه و مدینه- و اکراه داشتند از اینکه بین صفا و مروه عبور کنند و از پیغمبر (ص) در آن مورد سؤال کردند. آیه بالا در جواب آمد. ابو بکر تمیمی با اسناد از عایشه روایت می کند که گروهی از انصار در جاهلیت به (عبادت) منات مأنوس بودند و طواف بین صفا و مروه را جایز نمی دانستند. (در دوره اسلام) وقتی همراه پیغمبر (ص) به حج آمدند این موضوع را به حضرت یادآوری کردند، و آیه مورد بحث در پاسخ آنان نازل شد. مسلم به طریق دیگر همین روایت را آورده است. انس بن مالک گفته است ما از طواف بین صفا و مروه اکراه داشتیم چون از مقدسات قریش بود و در اسلام آن عمل را ترک کردیم، تا آیه فوق آمد. عمرو بن حسین گوید از ابن عمر معنی آیه بالا- را پرسیدیم گفت نزد ابن عباس برو و از او پرس. چه او داناترین بازماندگان است به تأویل. نزد ابن عباس رفتم و پرسیدم، گفت: بر تپه صفا پیکره مردی بود که اساف می نامیدند و بر مروه پیکره زنی بود که نائله خوانده می شد. اهل کتاب معتقد بودند که این دو در کعبه زنا کردند و بدان صورت مسخ گردیدند و پیکره شان محض عبرت بر صفا و مروه نهاده شد، و پس از مدتی این دو پیکره به عنوان خدایان مورد پرستش قرار گرفت. و مردم جاهلیت ضمن طواف بدان دست می سودند. پس از اسلام که بتها شکسته شد مسلمانان از طواف صفا و مروه به خاطر آن دو بت اکراه می ورزیدند، آیه مذکور نازل گردید. سدی گوید: شیاطین شب ها بین صفا و مروه طرب و همهمه می کردند و در آنجا بتان بود. پس از اسلام مسلمین به رسول الله (ص) گفتند به خاطر شرکی که در جاهلیت می ورزیدیم بین صفا و مروه طواف نمی کنیم، تا آیه مورد بحث نازل شد. منصور بن عبد الوهاب بزاز با اسناد از انس بن مالک روایت می کند: از طواف بین صفا و مروه که شعار گذشته جاهلیت بود خودداری می کردند. ما نیز از طواف پرهیز داشتیم تا آیه فوق نازل شد. بخاری نیز به طریق دیگر همین روایت را آورده است.

سوره بقره: آیه ۱۵۹

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ ... (آیه ۱۵۹). این آیه درباره علمای اهل کتاب که حکم رجم (زناکار) و پیشگویی ظهور محمد (ص) در کتاب شان را پنهان می کردند آمده است.

سوره بقره: آیه ۱۶۴

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ... (آیه ۱۶۴). عبد العزیز ابن طاهر تمیمی با اسناد از عطاء ترجمه اسباب نزول، ص: ۳۰ روایت می کند که چون آیه وَ إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ (بقره آیه ۱۶۳) نازل شد کفار قریش در مکه گفتند: یک خدا چگونه به همه می رسد؟ و آیه فوق نازل شد. ابو بکر اصفهانی با اسناد از ابو الضحی نقل می کند که چون آیه وَ إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ (بقره ۱۶۳) نازل شد مشرکان با شگفتی پرسیدند: خدا یکی است؟ اگر راست می گوید آیه ای در این باب بیاورد. آیه إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ... در این باب نازل شد.

سوره بقره: آیه ۱۶۸

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا ... (آیه ۱۶۸). کلبی گوید: این آیه درباره طوایف ثقیف و خزاعه و عامر بن صعصعه که پاره ای محصولات را و نیز بحیره و سائبه و فصیله و حامی را بر خود تحریم کرده بودند نازل شده است.

سوره بقره: آیه ۱۷۴

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ ... (آیه ۱۷۴). کلبی از ابن عباس روایت می کند که این آیه درباره سران و عالمان یهود

که از قبل عامه ارتزاق می کردند نازل شده است. آنان امیدوار بودند که پیغمبر (ص) آخر الزمان از آنان باشد. اما وقتی پیغمبر (ص) از میان عرب ها ظهور کرد یهود از بیم بریده شدن نان و از بین رفتن ریاست شان تعددا اوصاف پیغمبر (ص) (در تورات) را تغییر داده به عوام یهودیان چنین فرا نمودند که صفات پیغمبر (ص) مکه بدانچه در کتاب ما آمده است شبیه نیست تا بدین گونه از پیروی حضرت خودداری کنند.

سوره بقره: آیه ۱۷۷

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ ... (آیه ۱۷۷). قتاده گوید شنیدم که کسی از پیغمبر (ص) پرسید: «نیکی چیست». و این آیه در جواب نازل شد. و نیز درباره مسلمین است بیش از تشریع فرایض که اگر با ایمان به خدا و رسول الله (ص) در گذشته اند به بهشت خواهند رفت.

سوره بقره: آیه ۱۷۸

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى ... (آیه ۱۷۸). شعبی گوید: بین دو طایفه از عرب نزاع بود. و یکی قوی تر از آن یکی، و گفتند در برابر برده ای از ما آزاده ای از شما و در برابر زنی مردی را می کشیم و این آیه نازل شد.

سوره بقره: آیه ۱۸۷

أَحَلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصَّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ ... (آیه ۱۸۷). والبی از ابن عباس روایت می کند که در ماه رمضان پس از نماز عشاء تا شب دیگر خوراک و عمل زناشویی بر مسلمین حرام ترجمه اسباب نزول، ص: ۳۱ بود. اما اتفاق می افتاد که بعضی از مسلمین پس از نماز عشاء خوراک می خوردند و با زن آمیزش می کردند. و از سختی (منع) نزد پیغمبر (ص) شکوه بردند. آیه (در جواز) نازل شد. ابو بکر اصفهانی با اسناد از براء بن عازب روایت می کند که بر مسلمانان پس از افطار و پیش از خواب جایز بود که بخورند و بیاشامند و با زن بیامیزند. اما اگر خوابشان می برد تا شب دیگر چنین کاری نمی کردند. قیس بن صرمه انصاری روزه دار بود موقع افطار به منزل رفت و در فاصله ای که زنش خوراکی آماده می کرد خوابش در ربود [و سپس چیزی نخورد] و روز دیگر هنگام نیمروز غش کرد. داستان با پیغمبر (ص) باز گفتند و آیه فوق نازل گردید. ابو عبد الرحمن بن ابی حامد با اسناد از براء بن عازب روایت می کند که صحابه روزه دار موقع افطار اگر پیش از روزه گشادن خوابشان می برد آن شب و روز بعد تا افطار دیگر چیزی نمی خوردند. روزی قیس بن صرمه انصاری موقع افطار به خانه آمد و از زنش پرسید: خوردنی داری؟ زن گفت: نه. مرد گفت برو تهیه کن. و قیس آن روز را کار کرده (و تنش کوفته) بود. خواب بر دیدگانش غلبه کرد. زن چون باز گشت، مرد را خفته دید، گفت: محروم شدی! و صرمه به همان حال روزه را ادامه داد تا فردا ظهر غش کرد. و نیز عمر با همسر خود در حال خواب وی نزدیکی کرده بود. قضیه را به پیغمبر (ص) گفتند، آیه مورد بحث (در جواب خوردن و آمیزش از افطار تا سحر) نازل گردید و همه شادمان شدند. بخاری نیز به طریق دیگر همین را آورده است. حسن بن محمد فارسی با اسناد از قاسم بن محمد روایت می کند که در اوایل تشریع روزه از شام تا شام روزه می گرفتند و اگر کسی بعد از افطار خوابش می برد حق نداشت آن شب را با زنش نزدیکی کند و نه بخورد و نه بیاشامد تا آنکه شبی عمر پس از خواب با زن خود جماع کرد و صرمه بن انس پیش از افطار خوابش برد و بی آب و نان روز دیگر را روزه گرفت و نزدیک بود که بمیرد، و خدا از خطای ایشان در گذشت و بر ایشان ببخشد و رخصت فرمود که از افطار تا سحر بتوانند بخورند و بیاشامند و آمیزش کنند. سعید بن محمد زاهد با اسناد از سهل بن سعد روایت می کند که چون آیه نازل شد: وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ (بقره ۱۸۷) کسانی بودند که هنگام افطار نخ

سیاه و سفیدی به پا می‌بستند و به خوردن و آشامیدن می‌نشستند تا هنگامی که رنگ آنها برایش آشکار شود و چون کلمه من الفجر نازل شد دانستند مقصود ترجمه اسباب نزول، ص: ۳۲ جدایی شب و روز است موقع سحر. بخاری و مسلم نیز این روایت را از طریق دیگر آورده‌اند.

سوره بقره: آیه ۱۸۸

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ ... (آیه ۱۸۸). مقاتل بن سلیمان گوید این آیه درباره امر القیس بن عابس کندی و عبدان بن أشوع حضرمی نازل شده که بر سرزمینی اختلاف داشتند و داوری نزد پیغمبر (ص) آوردند. عبدان مدعی بود و پیغمبر (ص) به نفع عبدان حکم کرد و امر القیس پذیرفت.

سوره بقره: آیه ۱۸۹

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ ... (آیه ۱۸۹). معاذ بن جبل به پیغمبر (ص) گفت: یا رسول الله (ص) یهود با ما معاشرت دارند و درباره مسئله هلال زیاد از ما پرسش می‌کنند. آیه فوق در جواب نازل شد. قتاده گوید از پیغمبر (ص) پرسیدند: خلقت هلال و کم و زیاد شدن آن برای چیست؟ و آیه نازل گردید که بگو برای تعیین اوقات و حج است. کلبی گوید: آیه مورد بحث در پاسخ دو تن از انصار یعنی معاذ بن جبل و ثعلبه بن عتمه فرود آمد که پرسیدند: یا رسول الله (ص) قضیه هلال چیست که نخست مثل نخ نازک ظاهر می‌شود و بزرگ‌تر و پهن‌تر می‌گردد تا دایره کامل شود و سپس از آن می‌کاهد و باریک و باریک‌تر می‌گردد تا به حال اول برسد، چرا بر یک حال نیست؟ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا ... (آیه ۱۸۹). محمد بن ابراهیم مزکی از براء بن عازب روایت می‌کند که گفت: انصار موقعی که از حج باز می‌گشتند از در وارد خانه و چادر نمی‌شدند بلکه از پشت وارد می‌شدند. اتفاق افتاد که مردی از در وارد خانه شد بر او عیب گرفتند و آیه فوق نازل گردید. ابو بکر تمیمی با اسناد از جابر روایت می‌کند که قریش را حمس (- متعصب و استوار) می‌خواندند که در حال احرام از در وارد خانه می‌شدند اما انصار و دیگر اعراب در حال احرام از در وارد خانه نمی‌شدند. تا آنکه روزی پیغمبر (ص) از در بیرون آمد و قطبه بن عامر انصاری نیز با آن حضرت بیرون آمد. عده‌ای گفتند یا رسول الله (ص) قطبه گناه کرد که از در بیرون آمده، و پیغمبر (ص) از قطبه سبب کارش را پرسید. قطبه پاسخ داد از تو پیروی کردم. پیغمبر (ص) گفت: من مردی احمسی (یعنی از قریش) هستم. آن مرد گفت: من نیز بر دین توأم و آیه مورد بحث نازل شد. مفسران گفته‌اند مردم در جاهلیت و آغاز اسلام، در حال احرام از در وارد حیاط و ترجمه اسباب نزول، ص: ۳۳ خانه و چادر و اطاق نمی‌شدند. اگر شهر نشین می‌بود سوراخی در پشت خانه کنده بود از آنجا رفت و آمد می‌کرد و اگر صحرا نشین بود از پشت خیمه و چادر وارد می‌شد و تا خروج از احرام، دخول از در خانه و خیمه را گناه می‌دانستند. مگر اینکه از طوایف قریش و کنانه و خزاعه و ثقیف و خثعم و بنو عامر بن صعصعه و بنو نضر بن معاویه باشد که به مناسبت تعصب و پایداری در مراسم دینی «حمس» نامیده می‌شدند. روزی پیغمبر به منزل یکی از انصار رفت و یک انصاری نیز به دنبال حضرت از در وارد شد در حالی که محرم بود و بر این کار مرد انصاری ایراد گرفتند. پیغمبر (ص) از او پرسید: در حال احرام چرا از در وارد شدی؟ انصاری پاسخ داد: دیدم تو وارد شدی من هم به دنبال آمد. پیغمبر (ص) فرمود: من احمسی هستم. آن مرد گفت: من هم به پیروی از تو احمسی هستم، بر دین توأم و رهنمود و رویکرد و دین ترا پسندیده و پذیرفته‌ام، و آیه فوق در این باب نازل گردید.

سوره بقره: آیه ۱۹۰

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ ... (آیه ۱۹۰). کلبی گوید: این آیه در صلح حدیبیه نازل گردید. بدین شرح که وقتی پیغمبر

(ص) و اصحابش از ورود به مکه منع شدند مسلمین قربانی هدی را در حدیبیه انجام دادند و با مشرکان معاهده شد که سال بعد بگذارند پیغمبر (ص) وارد مکه شود و سه روز آزادانه طواف و دیگر مراسم را انجام دهد. سال بعد پیغمبر (ص) و یارانش مجهز برای گزاردن مراسم عمره قضا آمدند لیکن می ترسیدند که مشرکان نقض عهد کرده مانع ورود به مسجد الحرام شوند و کار به جنگ بکشد. در حالی که مسلمین از جنگ در ماه حرام اکراه داشتند و آیه فوق (به جواز جنگ دفاعی در ماه حرام) نازل گردید.

سوره بقره: آیه ۱۹۴

الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ ... (آیه ۱۹۴). قتاده گوید: پیامبر با اصحابش در ذیقعد به سوی مکه می آمدند که در حدیبیه مشرکان مانع گردیدند. سال بعد مسلمانان به مکه آمده سه شب در آنجا ماندند و در ذیقعد عمره به جای آوردند و مشرکان به کار تجاوز کارانه شان علیه پیغمبر (ص) در حدیبیه فخر می فروختند و آیه مورد بحث بدین مناسبت نازل گردید.

سوره بقره: آیه ۱۹۵

وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ ... (آیه ۱۹۵). سعید بن محمد زاهد با اسناد از شعبی روایت می کند که این آیه درباره انصار نازل شد که (یک سال) از اتفاق در ترجمه اسباب نزول، ص: ۳۴ راه خدا خودداری ورزیدند. همو از عکرمه روایت می کند که این آیه در موضوع نفقات فی سبیل الله است. ابو بکر مهرجانی با اسناد از ابن ابی جبر روایت می کند که انصار همواره در راه خدا تصدق و اطعام می کردند یک سال دچار آسیب (کم محصولی) شدند و اتفاق نکردند آیه بالا نازل گردید. ابو منصور بغدادی با اسناد از حکم بن عمران روایت می کند که ما در کنار قسطنطنیه بودیم. سر کرده اهل مصر، عقبه بن عامر جهنی صحابی رسول الله (ص) و سر کرده اهل شام فضاله بن عیید صحابی رسول الله (ص) بودند. از شهر صف بزرگی از رومیان بیرون آمد و ما مسلمانان نیز صف بزرگی در برابر بستیم. یکی از مسلمانان به صف رومیان حمله برد و در انبوه ایشان فرو رفت و مسلمین فریاد زدند «القی بیدیه الی التهلکه» اما آن مرد سالم باز گشت و ابو ایوب انصاری صحابی رسول الله (ص) گفت: ای مردم آیه را بی جا به کار نبرید و نادرست معنا نکنید. این آیه درباره ما گروه انصار نازل شد که وقتی اسلام عزت یافت و مسلمان زیاد شد بعضی با بعضی در نهان می گفتیم: «اموال ما تباه شد و به باد رفت، اگر بر سر کارها و مال های خود بودیم و کاسبی می کردیم از بین نمی رفت» و این آیه نازل شد در جواب ما و آنچه اندوهناک مان کرده بود و تهلکه همانا بر سر کار مال دنیا ایستادن است در حالی که خدا ما را امر به جهاد فرموده است. و ابو ایوب پیوسته غازی و مجاهد بود تا در گذشت.

سوره بقره: آیه ۱۹۶

فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ ... (آیه ۱۹۶). استاد ابو طاهر زیادی با اسناد از کعب بن عجره روایت می کند که این آیه درباره من نازل شد که در موسم حج سرم شپش گرفت و از پیغمبر (ص) کسب تکلیف کردم فرمود: سرت را بتراش و در عوض سه روز روزه بگیر یا قربانی بنمای و یا شش مسکین را نفی یک صاع اطعام کن. محمد بن ابراهیم مزکی با اسناد از کعب بن عجره روایت می کند که این آیه درباره من است. خدمت رسول الله (ص) رفتم و سه بار به من فرمود نزدیک تر بیا و پرسید آیا جانورهای سرت ترا اذیت می کند؟ گفتم: بلی. دستور فرمود: (سرت را بتراش و در عوض) روزه بگیر یا صدقه بده یا هر چه میسرت شود قربانی کن. مسلم نیز به طریق دیگر این روایت را آورده است. ابو نصر احمد بن عیید مخلصی با اسناد از عبد الله بن معقل روایت می کند که در مسجد ترجمه اسباب نزول، ص: ۳۵ کوفه نزد کعب بن عجره ایستادم و درباره شأن نزول آیه فَقَدْ يَهُ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ (بقره ۱۹۶)، پرسیدم. کعب گفت: مرا در حالی که شپش بر صورتم می ریخت نزد پیغمبر (ص) بردند فرمود:

چنین که می بینم استطاعت قربانی یک میش هم نداری گفتم: نه، و آیه بالا- نازل شد و پیغمبر (ص) فرمود: سه روز روزه بگیر یا شش مسکین را نفری نصف صاع اطعام کن. آنگاه کعب گفت: این آیه در خصوص من نازل شد لیکن برای عموم شماست. مسلم و بخاری نیز همین روایت آورده اند. ابو ابراهیم اسماعیل بن ابراهیم صوفی با اسناد از ابن عباس روایت می کند که وقتی به حدیبیه رسیدیم کعب بن عجره شپش سر و صورتش را گرفته بود. گفت: یا رسول الله (ص) این شپش مرا خورد! پیغمبر (ص) فرمود. سرت را بتراش و فدیّه بده. ابن عباس گوید کعب سرش را تراشید و یک ماده گاو قربانی کرد. و آیه بالا نازل گردید، و پیغمبر (ص) در توضیح آیه فرمود: سه روز روزه، یا قربانی یک میش، یا صدقه دادن به شش مسکین نفری دو مد. محمد بن محمد منصوری با اسناد از کعب بن عجره روایت می کند که پیغمبر (ص) در حدیبیه بر او گذشت در حالی که زیر دیگش آتش می افروخت، حضرت پرسید: آیا جانورهای سرت ترا می آزارند؟ کعب عرض کرد: بلی. حضرت فرمود: سرت را بتراش، و آیه بالا نازل شد که منظور سه روز روزه یا توزیع صدقه بین شش مسکین و یا قربانی یک میش است.

سوره بقره: آیه ۱۹۷

وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّوْفَى ... (آیه ۱۹۷). عمر بن عمر مزیکی با اسناد از ابن عباس روایت می کند که اهل یمن بدون زاد و توشه به حج می آمدند و می گفتند ما توکل داریم، وقتی به مکه می رسیدند به گدایی می افتادند. آیه بالا نازل شد. عطاء بن رباح گوید: شخص به قصد حج بیرون می آمد و سربار دیگران می شد. آیه مورد بحث بدین مناسبت آمد.

سوره بقره: آیه ۱۹۸

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ ... (آیه ۱۹۸). منصور بن عبد الوهاب بزاز با اسناد از ابو امامه تمیمی روایت می کند که از ابن عمر پرسیدم: ما عده ای مکاری در راه حج هستیم و بعضی می گویند که برای ما حج حساب نمی شود. ابن عمر سؤال کرد: مگر تلبیه و طواف بین صفا و مروه و دیگر مراسم به جای نمی آورید؟ گفتم: بلی. ابن عمر گفت: مردی عین همین مسئله را از پیغمبر (ص) پرسید: حضرت پاسخش نداد تا آیه ترجمه اسباب نزول، ص: ۳۶ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ نازل شد و پیغمبر (ص) آن مرد را طلبید و آیه را برایش خواند. پس شما حاجی هستید. ابو بکر تمیمی با اسناد از ابن عباس روایت می کند که ذوالمجاز و عکاظ در جاهلیت بازار مردم بود. پس از اسلام مردم از داد و ستد در آنجا اکراه داشتند تا آیه مورد بحث نازل شد. مجاهد از ابن عباس روایت می کند که مسلمانان از خرید و فروش و تجارت در حج پرهیز می نمودند و می گفتند این ایام یاد خداست، تا آیه مذکور نازل شد و در حج تجارت نیز کردند.

سوره بقره: آیه ۱۹۹

ثُمَّ أَفِضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ ... (آیه ۱۹۹). تمیمی با اسناد از عایشه روایت می کند که اعراب از عرفات روانه می شدند و قریش و همکیشان قریشی از مشعر الحرام راه می افتادند و آیه بدین مناسبت نازل شد. محمد بن احمد بن جعفر مزیکی با اسناد از ابن جبیر بن مطعم و او از پدرش جبیر روایت می کند که در روز عرفه شتری گم کردم و در صحرای عرفات به جست و جوی آن پرداختم و پیغمبر (ص) را دیدم که با عده ای در عرفات است. با خود گفتم: این مردی احمسی است در اینجا و آنجا چه می کند؟- چون قریش در جاهلیت به مناسبت تعصب در دین قریش حمس نامیده می شدند و شیطان ایشان را اغوا کرده بود که اگر حرم دیگران را بزرگ بدارید حرم شما در نظر ایشان بی قدر می شود لذا از حرم خارج نشده در مزدلفه توقف می کردند- پس از اسلام این آیه نازل شد که ثُمَّ أَفِضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ - یعنی عرفات. مسلم نیز به طریق دیگر این روایت را آورده است.

سوره بقره: آیه ۲۰۰

فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ ... (آیه ۲۰۰). مجاهد گوید: مردم جاهلیت هنگام توقف در موسم، به نام و یاد پدران و ذکر انساب خویش مفاخره می نمودند. آیه نازل شد که فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا (۲۰۰). حسن گوید: اعراب ضمن سخن گفتن و صحبت کردن به نام و یاد پدران شان سوگند می خوردند و می گفتند: «وَأَبِيكَ إِنَّهُمْ لَفَعَلُوا كَذَا وَكَذَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى هَذِهِ الْآيَةَ». آیه بالا بدین مناسبت نازل شد.

سوره بقره: آیات ۲۰۴ تا ۲۰۵

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ... (آیه ۵ و ۲۰۴). سدی گوید: این آیه درباره اخنس بن شریق ثقفی همپیمان بنی زهره نازل شد که در مدینه نزد پیغمبر (ص) آمد ترجمه اسباب نزول، ص: ۳۷ و مسلمان شد و پیغمبر (ص) را به شگفت آورد. اخنس گفت: خدا می داند که من راستگویم و این بر زبانش بود و خدا از دلش خبر داشت. در بازگشت از نزد پیغمبر (ص) به مزرعه عده ای از مسلمانان رسید زراعتشان را آتش زد و الاغ هایشان را کشت و آیه نازل گردید که: وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ.

سوره بقره: آیه ۲۰۷

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ ... (آیه ۲۰۷). سعید بن مسیب گوید: صهیب به سوی پیغمبر (ص) هجرت می کرد. عده ای از مشرکان قریش تعقیبش کردند. از مرکبش فرود آمد و تیرها از ترکش بیرون کشید و کمان برگرفت و گفت: ای جماعت قریش می دانید که من از بهترین تیراندازانم، سوگند به خدا که تا آخرین تیر ترکش به من نخواهید رسید، و آن پس تا شمشیر خرد شود با شما می جنگم. آنگاه هر چه خواهید بکنید. گفتند نشانی های خانه و اموال را بده تا از تو دست برداریم و عهد کردند که اگر آن کار را بکنند رهایش کنند و او نشانی های خانه و اموالش را داد (و جان خویش را باز خرید). وقتی خدمت پیغمبر (ص) رسید حضرت فرمود: ابا یحیی معامله خوبی کردی و سود بردی و آیه بالا نازل شد. مفسران گویند: مشرکان صهیب را گرفته شکنجه کردند. صهیب گفت: من مردی پیرم و بود و نبودم همراه شما سود و زبانی در بر ندارد و مرکوب و توشه راه خویش را به شرط رهایی بدیشان داد و به مدینه آمد و به ابو بکر و عمر و چند تن دیگر برخورد. ابو بکر گفت: سود بردی ای ابا یحیی! صهیب جواب داد: بی زیان باشی، چه طور مگر؟ ابو بکر گفت: خدا درباره تو این آیه فرستاده است: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي «۱». حسن گوید: آیا می دانید این آیه درباره چه کسی نازل شده است؟ این هنگامی است که مسلمانی به کافری برخورد کند و بگوید لا إله إلا الله بگو تا خونت و مالت در امان باشد و کافر از کلمه امتناع ورزد و مسلمان بگوید: جانم را به خدا می فروشم و قدم پیش گذارد و بجنگد تا کشته شود. و نیز گفته اند این آیه در باب امر به معروف و نهی از منکر است. ابو الخلیل گوید: عمر شنید کسی این آیه را می خواند گفت: إِنَّا لِلَّهِ قَامَ رَجُلٌ يَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ فَقُتِلَ. (مردی در راه امر به معروف و نهی از منکر کشته شده است) (۱). طبق روایت

شیعه آیه مورد بحث درباره علی (ع) به مناسبت خوابیدن در بستر پیغمبر (ص) در شب هجرت نازل شده است. - م. ترجمه اسباب نزول، ص: ۳۸

سوره بقره: آیه ۲۰۸

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً ... (آیه ۲۰۸). عطاء از ابن عباس روایت می کند که این آیه درباره عبد الله بن سلام و یارانش نازل شد که ضمن ایمان داشتن به پیغمبر (ص) اسلام، شرایع موسی را نیز رعایت می کردند. شنبه را محترم داشته، گوشت و شیر شتر نمی خوردند و مسلمانان به آنان ایراد می گرفتند. آنها از پیغمبر (ص) درخواستند که بگذار به کتاب آسمانی خود تورات عمل کنیم. در جواب آیه فوق آمد.

سوره بقره: آیه ۲۱۴

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ ... (آیه ۲۱۴). قتاده و سدی گویند: این آیه در جنگ خندق موقعی که مسلمانان در نهایت سختی و گرفتاری و سرما و گرما و بی آذوقگی و انواع رنج به سر می بردند و به تعبیر قرآن «جانها به گلوها رسیده بود» (احزاب ۱۰) نازل شد. عطاء گوید: موقعی که پیغمبر (ص) و مهاجران به مدینه آمدند و دچار فقر شدید بودند- چون با دست تهی خانمان خویش را ترک گفته و اموالشان به دست مشرکان افتاده بود و بر این جمله دشمنی علنی یهود و نفاق پنهان بعضی توانگران افزوده می شد، محض دلگرمی و غمزدایی مهاجران، آیه بالا فرود آمد.

سوره بقره: آیه ۲۱۵

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ ... (آیه ۲۱۵). ابو صالح از ابن عباس روایت می کند که عمرو بن جموح انصاری پیری سالخورده و توانگر بود و از پیغمبر (ص) پرسید که از چه چیزها و چه چیزهایی صدقه بدهد و به چه کسانی انفاق کند؟ آیه بالا آمد. به روایت عطاء آیه فوق در جواب مردی نازل شد که نزد رسول الله (ص) آمد گفت: یک دینار دارم. فرمود: برای خودت خرج کن. گفت دو دینار دارم. فرمود: خرج خانواده ات کن. گفت: سه دینار دارم. فرمود: خرج خدمتکار کن. گفت: چهار دینار دارم. فرمود خرج پدر و مادرت کن. گفت: پنج دینار دارم. فرمود: خرج خویشاوندان کن. گفت: شش درم دارم. فرمود: در راه خدا خرج کن و این از همه بهتر است.

سوره بقره: آیه ۲۱۷

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ ... (آیه ۲۱۷). ابو عبد الله محمد بن عبد الله شیرازی با اسناد از عروه بن زبیر روایت می کند که پیغمبر (ص) سرّیه ای به سر کردگی عبد الله بن جحش اسدی اعزام کرد. رفتند تا در [بطن نخله منزل کردند و کاروانی از قریش یافتند که در آن عمرو بن الحضرمی نیز حضور داشت و یک روز به ماه حرام مانده بود و میان گروه مسلمان اختلاف نظر پیش آمد. یکی شان گفت: این روز را یقیناً حرام می دانیم و به نظر من حلال شمردن (و جنگیدن) به طمع آنچه بر آن دست یافته اید روا نیست. اما نظر ترجمه اسباب نزول، ص: ۳۹ کسانی که خواهان مال دنیا بودند غلبه یافت و بر ابن الحضرمی حمله برده او را کشتند- و او نخستین کشته در جنگ بین مسلمین و مشرکین است و این خبر به قریش رسید هیأتی نزد پیغمبر (ص) فرستاده گفتند: آیا جنگ در ماه حرام را روا می دانی؟- و آیه مورد بحث در پاسخ آنان [و توجیه قضیه نازل شد. ابو بکر احمد بن محمد حرانی با اسناد از زهری روایت می کند که پیغمبر (ص) عبد الله بن جحش را در رأس عده ای از مهاجرین (به سرّیه ای) فرستاد و عبد الله بن واقد [از مهاجرین عمرو بن الحضرمی را کشت و دو نفر را اسیر کردند و کاروان را به سوی مدینه راندند. چون پیغمبر (ص) بر قضیه وقوف یافت فرمود: شما را به جنگ در ماه حرام نفرموده بودم. و قریش گفتند: محمد (ص) رعایت ماه حرام نکرد. و آیه مورد بحث در این باره نازل شد که الْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ. مشرکان، شما مؤمنان را در حرم خدا کشتند و این تجاوز نزد خدا با اهمیت تر است از آنکه شما کافران را در ماه حرام کشته باشید. زهری گوید: پس از نزول آیه، پیغمبر (ص) اموال کافران را ضبط کرد و بابت آن دو

اسیر فدیة دریافت نمود. و چون خدا مسلمین را از اندوه احساس گناه این سرّیه فرج داد، آرزوی ثواب نیز کردند و از پیغمبر (ص) پرسیدند: یا رسول الله (ص) آیا امیدوار باشیم که اجر مجاهدان به ما اعطاء شود؟- آیه بعد نازل شد که: إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا ... به گفته مفسران پیغمبر (ص) دو ماه پیش از جنگ بدر و هفده ماه پس از ورود به مدینه، در اواخر جمادی الآخر پسر عمه اش عبد الله بن جحش را در رأس گروهی از مهاجرین که عبارت بودند از سعد بن ابی وقاص زهری و عکاشه بن محصن اسدی و عتبۀ بن غزوآن سلمی و ابو حذیفه بن عتبۀ بن ربیع و سهیل بن بیضاء و عامر بن ربیع و واقد بن عبد الله سهمی و خالد بن بکیر به سرّیه اعزام کرد و نامه ای به عبد الله داد و گفت: به نام خدا حرکت کن و بعد از دو روز راه نامه را بگشا و بر همراهان بخوان و اجرا کن، و آنجا هیچ کس را به اجبار همراه مبر. عبد الله پس از دو روز راه نامه را گشود و چنین خواند: «بسم الله الرحمن الرحیم. با برکت خدا همراه کسانی که با تو بیایند پیش برو تا به بطن نخله برسی، و آنجا برای کاروان قریش کمین کن، شاید خبری برای ما بیاوری». عبد الله پس از خواندن نامه گفت: سمعا و طاعة. و یاران را آگاه نمود و گفت: پیغمبر (ص) مرا نهی کرده است از اینکه احدی از شما را مجبور به همراهی کنم و پیش رفتند تا به منزلی در دامنه بلندی رسیدند و آنجا سعد و عتبۀ شتری گم کردند و دنبالش می گشتند و از عبد الله ترجمه اسباب نزول، ص: ۴۰ اجازه خواستند که جدا شوند و شتر خود را بجویند، و عبد الله اجازه داد و خود با بقیه یاران پیش رفت تا به بطن نخله بین مکه و طائف رسیدند. در این میان کاروانی از قریش می گذشت که مویز و ادویه مال التجاره از طائف می آورد و عمرو بن الحضرمی و حکم بن کیسان و عثمان بن عبد الله مخزومی و نوفل بن عبد الله مخزومی در آن کاروان بودند و با مشاهده مسلمانان ترسیدند. عبد الله به یاران گفت: به شما بدگمان شدند، یکی تان سر برتراشد. خود را بدیشان بنماید تا چون او ببیند با خود گوید اینان قصد عمره دارند. و سر عکاشه را تراشیدند و او خود را به قریشیان نشان داد. قریشیان اطمینان یافتند و گفتند باکی نیست، عده ای برای عمره می روند و این روز آخر جمادی الآخر بود. و بعضی مسلمانان معتقد بودند که اول رجب است. با هم رأی زده گفتند: اگر بگذارید شب در آید، به حرم داخل می شوند و بدیشان دست نخواهید یافت، و بر آن شدند که به کاروان حمله برند. واقد بن عبد الله، عمرو بن الحضرمی را با تیر هلاک کرده، و او اول کشته از مشرکان است. حکم بن کیسان و عثمان بن عبد الله مخزومی اسیر شدند که نخستین اسرا به دست مسلمین اند و نوفل گریخت و بدو دست نیافتند. و مسلمانان کاروان و اسیران را به مدینه نزد پیغمبر (ص) آوردند و قریشیان گفتند: محمد (ص) ماه حرام و امن را رعایت ننمود و مردم را دچار وحشت کرد و زندگی شان را بیاشتفت، خون ریخت و غنیمت و اسیر گرفت. و با این سخنان مسلمانان مکه را به سرزنش گرفتند و گفتند: ای منحرفان، شما حرمت ماه حرام را شکستید و به جنگ دست یاختید. یهود نیز این حادثه را به فال نیک گرفته شعار می دادند. «آتش جنگ برافروخته شد، حضرمی کشته شد». و این اخبار به پیغمبر (ص) رسید: به عبد الله و یارانش گفت: من به شما اجازه جنگ در ماه حرام نداده بودم و اموال کاروان و اسیران را موقوف داشت و تصرف ننمود، و این رفتار بر رزمندگان سرّیه گران آمد و با خویش اندیشیدند که سقوط کردیم و در فتنه افتادیم و گفتند یا رسول الله (ص) ما ابن الحضرمی را پیش از آنکه هلال رجب را ببینیم کشتیم و نمی دانیم در رجب بود یا جمادی؟- و این بحث بین مردم شیوع یافت تا آیه مورد نظر نازل گردید و پیغمبر (ص) اموال کاروان را تصرف فرموده از آن خمس گرفت و بقیه را میان غنیمت آورندگان تقسیم کرد، و این اولین غنیمت گیری در اسلام بود. و مکیان جانبهای اسیران فرستادند و پیغمبر (ص) فرمود تا سعد و عتبۀ سالم برنگردند اینها را رها نمی کنیم، و اگر نیایند این دو تن را عوض آن دومی کشتیم. و چون سعد و عتبۀ باز گشتند پیغمبر (ص) دو اسیر را رها کرد و جانبها گرفت. حکم بن کیسان در مدینه ترجمه اسباب نزول، ص: ۴۱ ماند و مسلمان شد تا در جنگ بئر معونه به شهادت رسید. اما عثمان بن عبد الله مخزومی به مکه باز گشت و در آنجا کافر مرد. نوفل برادر عثمان در جنگ احزاب با اسب می خواست از خندق بجهد و وارد حصار مسلمین شود اما در خندق افتاد و خودش و اسبش خرد و درهم شکسته شده به خواست خدا هلاک گردیدند، و مشرکان خواستند نعشش را از پیغمبر (ص) بخرند، فرمود: ببرید که هم لاشه اش و هم بهای آن

پلید است. آیه بعدی نیز به مناسبت سریه مذکور (و به منظور آرامش خاطر اصحاب سریه) نازل گردید.

سوره بقره: آیه ۲۱۹

يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ ... (آیه ۲۱۹). این آیه در پاسخ عمر بن خطاب و معاذ بن جبل و عده‌ای از انصار نازل شد که نزد پیغمبر (ص) آمدند و گفتند: درباره شراب و قمار فتوایی بده، که تباہ کننده مال و خرد است.

سوره بقره: آیه ۲۲۰

يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى ... (آیه ۲۲۰). ابو منصور عبد القاهر بن طاهر با اسناد از سعید بن جبیر روایت می‌کند که چون آیه ۱۰ سوره نساء در نهی خوردن مال یتیم نازل شد، سرپرستان اموال ایتام اموال خویش را جدا کردند. آیه بالا در تجویز دخالت و اصلاح امور اموال ایتام نازل گردید. سعید بن محمد بن احمد زاهد از ابن عباس روایت می‌کند که چون آیه ۱۰ سوره نساء و آیه ۱۵۲ سوره انعام نازل شد کسانی که سرپرستی یتیمی را به عهده داشتند، خوراک یتیم را جدا می‌کردند، و بسا می‌شد که چیزی اضافه می‌ماند و بر اثر نگهداری فاسد و ضایع می‌شد و این باعث ناراحتی بود. به پیغمبر (ص) مراجعه کردند، آیه مورد بحث نازل گردید و مخلوط شدن اموال به شرط اصلاح تجویز شد.

سوره بقره: آیه ۲۲۱

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَنَّ ... (آیه ۲۲۱). ابو عثمان عمر حافظ با اسناد از مقاتل بن حیان روایت می‌کند که ابو مرثد غنوی از پیغمبر (ص) خواست تا با عناق زن زیبا و فقیر از قریش ازدواج کند و ابو مرثد مسلمان بود و عناق مشرک و ابو مرثد نزد پیغمبر (ص) گفت که از عناق خوشم می‌آید، آیه در منع نازل شد که وَلَوْ أَعْجَبْتُكُمْ. و نیز ابو عثمان با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که عبد الله بن رواحه کنیز سیاهی داشت و روزی بر او خشم گرفته سیلیش زد، سپس ناراحت شد و نزد پیغمبر (ص) آمده ماجرا باز گفت: پیغمبر (ص) پرسید: چگونه زنی است؟ عبد الله گفت: روزه می‌گیرد، نماز می‌خواند و پاکیزه است و نیکو وضو می‌گیرد و به خدا و رسول الله (ص) ایمان دارد. پیغمبر (ص) فرمود: او مؤمنه است. عبد الله گفت: قسم به آنکه ترا بحق برانگیخت ترجمه اسباب نزول، ص: ۴۲ آزادش می‌سازم و عقدش می‌کنم و این کار را کرد. عده‌ای از مسلمین به او طعنه زدند که با کنیزی ازدواج کرده است و خود ترجیح می‌دادند با زنان مشرک و خانواده‌دار ازدواج کنند و آیه بالا نازل شد. کلبی از ابو صالح و او از ابن عباس روایت می‌کند که پیغمبر (ص) مردی غنوی به نام مرثد همپیمان بنی هاشم را برای تحویل گرفتن جمعی از اسیران مسلمان به مکه اعزام کرد. مرثد وقتی به مکه رسید زنی به نام عناق که در جاهلیت معشوقه‌اش بود و در مسلمانی آن زن را ترک کرده بود، به دیدنش آمد و گفت: دلت نمی‌خواهند خلوت کنیم؟ مرثد گفت: اسلام میانه من و تو حایل است و خلوت با تو حرام. لیکن اگر بخواهنی زن من شوی، پس از بازگشت و کسب اجازه از پیغمبر (ص) عقدت می‌کنم. زن گفت مرا آزردی و بی‌وفایی کردی، و جیغ کشید. مشرکان ریختند و مرثد را به سختی کتک زدند و ولش کردند. مرثد پس از انجام مأموریت و بازگشت به مدینه، داستان عناق و آنچه گذشته بود به پیغمبر (ص) اظهار کرد و اجازه خواست که با وی ازدواج کند، آیه مورد بحث [در منع او] نازل شد.

سوره بقره: آیه ۲۲۲

وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ ... (آیه ۲۲۲). ابو عبد الرحمن محمد بن احمد بن جعفر با اسناد از انس روایت می‌کند که یهود زن

حائض را از منزل بیرون می کردند و با او هم خوراک و همخانه نمی شدند. مسلمانان در این مورد از پیغمبر (ص) سؤال کردند، آیه بالا نازل گردید. مسلم نیز این روایت را از طریق دیگر آورده است. ابو بکر محمد بن عمر خشاب با اسناد از جابر روایت می کند که یهود می گفتند اگر با زن از پشت سر جماع شود بچه اش لوچ می آید، و زنان انصار شوهران را مانع از جماع پشت سر می شدند. انصار نزد پیغمبر (ص) آمده، مسئله نزدیکی را در حال حیض و نیز راجع به نظر یهود پرسیدند، آیه بالا و آیه بعد نازل گردید که در مورد حیض تا پاک شدن ممنوع است، دیگر اینکه جماع باید در فرج باشد به این اعتبار که «زنان کشتزار شما هستند» پس باید در طریق تولید نسل نزدیکی صورت گیرد. مفسران گویند: عرب جاهلیت - مانند مجوس - با زن حائض هم خوراک و همخانه نمی شدند، و ابو دحداح از پیغمبر (ص) پرسید: یا رسول الله (ص) با زنان حائض چه کنیم، آیه مزبور نازل شد.

سوره بقره: آیه ۲۲۳

نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ ... (آیه ۲۲۳). ابو بکر احمد بن حسن قاضی با اسناد از جابر روایت ترجمه اسباب نزول، ص: ۴۳ می کند که یهود معتقد بودند اگر در جماع در فرج از پشت سر صورت گیرد بچه لوچ به عمل می آید. آیه بالا (در جواز) نازل گردید. محمد بن ابراهیم بن محمد بن یحیی با اسناد از مجاهد روایت می کند که دو سه بار قرآن را از آغاز تا انجام نزد ابن عباس خواندم و در هر آیه ای توقف کرده معنی آن پرسیدم، در مورد این آیه ابن عباس گفت: بعضی قریشیان در مکه از پس و پیش زنان خویش کام می گرفتند. وقتی به مدینه آمدند و زن انصاری گرفتند و خواستند همان عمل را بکنند زنان مانع شده گفتند اجازه این کار را نمی دهیم و قضیه شیوع یافت و به گوش پیغمبر (ص) رسید. تا آنکه آیه مزبور نازل گردید. ابن عباس گوید: خواهی از پس و خواهی از پیش و خواهی بر زانو و البته مقصود نزدیکی از موضعی است که بچه تولید شود. کشتگر از هر سو خواهد به مزرعه در آید. حاکم نیز این روایت را به طریق دیگر در صحیح خویش آورده است. سعید بن محمد جنائی با اسناد از جابر روایت می کند که یهود معتقد بودند هر کس با زن سرپایی جماع کند بچه لوچ به عمل می آید و آیه بالا (در جواز) نازل شد. نیز سعید با اسناد از جابر روایت می کند که یهود گفتند هر کس زن را به زانو در آورده بر او در آید بچه اش احوال شود، و آیه بالا در جواب فرود آمد که نزدیکی در فرج به هر صورت باشد در حکم واحد است. مسلم نیز همین روایت را آورده است. شیخ ابو حامد شرفی گوید: این حدیث ارزشمند به صد حدیث برابر است. تنها نعمان بن راشد آن را از زهری نقل کرده است. محمد بن الرحمن با اسناد از ابن عباس روایت می کند که عمر نزد پیغمبر (ص) آمد و گفت: به هلاکت افتادم. پیغمبر (ص) پرسید چرا؟ عمر گفت: دوشینه بار را پشت و رو کردم! پیغمبر (ص) جوابی نداد تا وحی آمد: نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ ... می گوید: از جماع حائض و سوراخ عقب پرهیز، و به هر گونه خواهی در فرج نزدیکی کن. ابو بکر احمد بن محمد اصفهانی با اسناد از ابو صالح روایت می کند که قوم سعید بن مسیب از وی معنی فَأَتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ را پرسیدند پاسخ داد: در (کراهت) عزل یعنی کنار ریختن منی است. کلبی از ابن عباس روایت می کند که چون مهاجرین به مدینه آمدند با انصار و یهود راجع به شیوه های اذخال در فرج زن از رو به رو و پشت سر صحبت می کردند و یهود جز جماع از رو به رو را روا نمی دانستند و می گفتند در کتاب خدا تورات آمده است که هر گونه نزدیکی جز به حالتی که زن بر پشت افتاده باشد در نظر خدا پلید ترجمه اسباب نزول، ص: ۴۴ است و باعث لوچی و جنون بچه می شود و مسلمانان این سخن نزد رسول الله (ص) بردند و گفتند: خود با خبری که ما در جاهلیت و اسلام با زنان از هر سو نزدیکی می کردیم، و یهود بر ما عیب می گیرند. خدای تعالی در تکذیب قول یهود آیه مورد بحث را نازل فرمود: نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ که فرج کشتزار نسل است، هر طور بخواهید در آید، یعنی از رو به رو یا پشت سر در فرج.

سوره بقره: آیه ۲۲۴

وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ ... (آیه ۲۲۴). کلبی گوید: این آیه درباره عبد الله بن رواحه نازل گردید که با دامادش بشر بن نعمان قطع رابطه کرده و قسم خورده بود به خانه وی نرود و سخن نگوید و بین وی با زنش میانجی گری نکند، و می گفت: به خدا سوگند یاد کرده ام و بی کفاره دادن روا نیست قسم را بشکنم.

سوره بقره: آیه ۲۲۶

لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ... (آیه ۲۲۷ و ۲۲۶). محمد بن یونس بن فضل با اسناد از ابن عباس روایت می کند که در جاهلیت، ایلاء (یعنی جدا خوابیدن از زن به قید سوگند) یک تا دو سال و بیشتر بود، و خدا آن را چهار ماه قرار داد و کمتر از چهار ماه ایلاء محسوب نمی شود. سعید بن مسیب گوید: ایلاء در جاهلیت شیوه آزدن و ضرر زدن به زنان بود. مردی زنش را دوست نداشت ضمناً نمی خواست که او همسر دیگری شود، سوگند می خورد که با وی همبستر نشود و به حالت نه بیوه و نه شوهردار نگه می داشت و خدای تعالی مدت ایلاء را چهار ماه قرار داد تا نظر نهایی مرد نسبت زنش معلوم شود.

سوره بقره: آیه ۲۲۹

الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ ... (آیه ۲۲۹). احمد بن حسن قاضی با اسناد از هشام بن عروه و او از پدرش روایت می کند که مرد حق داشت زنش را طلاق دهد و پیش از انقضای عده رجوع کند و تا هزار بار این کار را تکرار نماید. مردی به قصد آزار زنش وی را طلاق داد و نزدیک تمام شدن عده رجوع نمود و دوباره طلاقش داد و گفت: به خدا تا عمر دارم نه رهایت می کنم و نه در خانه نگهت می دارم و آیه بالا (در انحصار طلاق رجعی به دوبار) نازل شد. ابو بکر تمیمی با اسناد از عایشه روایت می کند که زنی نزد وی آمد و مسئله طلاق را پرسید. عایشه گوید: موضوع را از پیغمبر (ص) سؤال کردم، آیه فوق نازل شد.

سوره بقره: آیه ۲۳۲

وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ ... (آیه ۲۳۲). ابو بکر غازی با اسناد از حسن روایت می کند که این آیه درباره معقل بن یسار نازل شده است و از معقل شنیدم که ترجمه اسباب نزول، ص: ۴۵ گفت: خواهر خود را به مردی داده بودم طلاقش داد. پس از انقضای عده باز آمد و او را به زنی خواست، گفتم: زنت دادم، جهیزت دادم، احترامت کردم و طلاقش دادی، حالا دوباره به خواستگاری آمده ای؟ به خدا بر او دست نخواهی یافت. اما مرد بدی نبود و زن هم دلش می خواست نزد او برگردد. خدای عزیز آیه بالا- را فرستاد به پیغمبر (ص) عرض کردم که حالا زنش را باز می گردانم. بخاری نیز این روایت را از طریق دیگر آورده است. حاکم ابو منصور محمد بن محمد منصوری با اسناد از حسن و او از معقل بن یسار روایت می کند: خواهری داشتم که او را به هر کسی تزویج نمی کردم، تا پسر عمویم او را خواستگاری کرد. خواهر بدو دادم و مدتی با هم زیستند تا طلاق رجعی اش داد و عده تمام شد و مجدداً با مهریه جدید خواستگاریش کرد. گفتم خواهرم را به هر کسی نمی دادم به تو تزویجش کردم طلاق دادی و گذاشتی تا عده تمام شد و اکنون که خواهان دارد باز خواستگاریش می کنی. به خدا به تو تزویجش نخواهم کرد. تا آنکه آیه مورد بحث نازل شد. کفاره سوگند پرداختم و خواهرم را دوباره به پسر عمویم دادم. اسماعیل بن ابی القاسم نصر آبادی با اسناد از حسن روایت می کند که معقل بن یسار خواهرش را به مرد مسلمانی تزویج کرده بود، مدتی با هم بودند یک طلاقش داد و عده تمام شد و زن به اختیار خویش درآمد مرد به سراغ زن فرستاد و با کابین مجدد خواستگاریش نمود، زن نیز رضایت داشت معقل خشمناک شد و گفت: ترا با تزویج خواهرم احترام کرده بودم طلاقش دادی و اکنون به خدا هرگز اجازه رجوع نخواهم داد. حسن گوید: خداوند نیاز متقابل آن زن و مرد می دانست و آیه مورد بحث را فرو فرستاد و معقل چون آیه را شنید گفت: سمعا و طاعة.

آن مرد را طلبید و با احترام خواهرش را بدو تزویج کرد. سعید بن مجلی بن احمد شاهد با اسناد از سدی و او از راویان خویش نقل می‌کند که جابر بن عبد الله انصاری دختر عمویی داشت که شوهرش یک بار طلاقش داده بود و عده به سر رسیده، آنگاه مرد قصد رجوع به همسر سابق نمود و زن نیز راضی بود. جابر نزد آن مرد رفت و گفت: دختر عموی ما را طلاق دادی و باز خیال نکاح داری؟ آیه در این مورد نازل شد.

سوره بقره: آیه ۲۴۰

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِمْ ... (آیه ۲۴۰). ابو عمرو محمد بن ترجمه اسباب نزول، ص: ۴۶ عبد العزیز مروزی با اسناد از مقاتل بن حیان روایت می‌کند که مردی از طائف به مدینه آمد که فرزند پسر و دختر داشت و زنش و پدر و مادرش نیز همراه بودند. آن مرد در مدینه مرد و قضیه را نزد پیغمبر (ص) بردند. پیغمبر (ص) به پدر و مادر و فرزندان مرد سهم به سزا داد و به زن متوفی سهمی نداد. لیکن توصیه فرمود که از ما ترک متوفی خرج یک سال زن را بدهند.

سوره بقره: آیه ۲۵۶

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ ... (آیه ۲۵۶). محمد بن احمد بن جعفر مزکی با اسناد از سعید و او از ابن عباس روایت می‌کند که زنان انصار هرگاه بچه‌شان نمی‌ماند نذر می‌کردند که اگر بچه زنده ماند به یهود بسپارندش. موقعی که بنی نضیر از مدینه رانده شدند از این بچه‌ها نزد آنان بود. انصار گفتند: یا رسول الله (ص) اولاد ما چه می‌شود؟ و آیه فوق نازل شد. سعید بن جبیر گوید: یعنی هر کس خواهد یهودی بماند و هر کس خواهد مسلمان شود. مجاهد گوید: آیه بالا درباره مردی از انصار نازل شد که غلام سیاهی را به نام صبیح داشت و می‌خواست وی را بالاجبار مسلمان سازد. سدی گوید یکی از انصار به نام ابو الحصین دو پسر داشت. زمانی تجار شام به مدینه روغن آوردند و موقع بازگشت دو پسر مذکور نزد ایشان رفته تحت تأثیر تبلیغ تجار شام مسیحی شدند و همراه ایشان راهی شام گردیدند. ابو الحصین پیغمبر (ص) را از ماجرا با خبر نمود و گفت: به دنبالشان می‌روم. آیه مزبور نازل شد و پیغمبر (ص) فرمود: خدا آن دو را از ما دور کرد (یا دور کند) که اولین کافر شدگاناند و این پیش از نزول آیه قتال بود و با آمدن سوره براءه و دستور نبرد با اهل کتاب، آیه مورد بحث نسخ گردید. مسروق گوید: مردی از طایفه بنی سالم بن عوف دو پسر داشت که پیش از بعثت پیغمبر (ص) مسیحی شده و به شام رفته بودند، و پس از آمدن پیغمبر (ص) به مدینه همراه کاروان مسیحی که خوراکی حمل می‌کرد به مدینه آمدند. پدر نزد پسران رفته بدیشان درآویخت و گفت: به خدا رهایتان نکنم تا مسلمان شوید. امتناع ورزیدند. داوری نزد پیامبر بردند. مرد گفت: یا رسول الله (ص) چگونه ناظر آن باشم که به جهنم بروند؟ آیه بالا نازل شد و مرد از پسرانش دست برداشت و به راه خویش رفتند. ابو اسحاق احمد بن مقری با اسناد از مجاهد روایت می‌کند که عده‌ای از یهودیان بنی قریظه و بنی نضیر بچه به رضاع می‌گرفتند. موقعی که بنی نضیر به فرمان پیغمبر (ص) مجبور به خروج از مدینه شدند، فرزندان رضاعی ایشان در طایفه اوس گفتند: ما همراه ترجمه اسباب نزول، ص: ۴۷ خویشاوندان رضاعی خویش می‌رویم و یهودی می‌شویم و خانواده‌هایشان مانع گردیده می‌گفتند بمانید، و می‌خواستند به اکراه مسلمان‌شان کنند، و آیه بالا نازل شد.

سوره بقره: آیه ۲۶۰

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى ... (آیه ۲۶۰). گفته‌های مفسران درباره سبب سؤال ابراهیم از چگونگی زنده کردن مردگان گوناگون است. سعید بن محمد بن احمد بن جعفر با اسناد از قتاده نقل می‌کند که ابراهیم بر حیوان مرده‌ای گذشت که جانوران صحرا و دریا پاره پاره‌اش کرده بودند. گفت: رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى حَسَنَ و عطاء خراسانی و ضحاک و ابن جریج

گویند: لاشه خری کنار دریا- دریاچه طبریه- افتاده بود و ابراهیم دید جانوران دریا و صحرا لاشه را پاره پاره کرده بودند. وقتی دریا بالا آمد نهنگان و جانوران دریا آمده از آن خوردند و فضولاتشان در آب می‌رفت. وقتی آب پس نشست درندگان آمده از آن خوردند و مدفوع ایشان نیز خاک می‌شد سپس مرغان بر آن نشسته می‌خوردند و فضله آنها را نیز باد در هوا پراکنده می‌کرد. ابراهیم این همه را دیده با شگفتی پرسید: خدایا یقین دارم که این اجزاء را گرد می‌آوری، لیکن به من بنمای چگونه زنده‌اش می‌کنی؟ به گفته ابن زید، ابراهیم بر لاشه یک نهنگ گذشت که نصفش در خشکی و نصفش در آب بود. جانوران دریا از این نیم و جانوران صحرا از آن نیم می‌خوردند. ابلیس خبیث به ابراهیم گفت: خدا چگونه این اجزاء را از شکم این همه جانور گرد آورد؟ و ابراهیم از خدا خواست چگونه احياء مردگان را بدو بنمایاند. ندا آمد که مگر ایمان نداری؟ ابراهیم پاسخ داد: دارم، لیکن برای آنکه دلم مطمئن شود و از وسوسه ابلیس تهی گردد. مؤلف گوید: ابو نعیم اصفهانی برای من روایت کرد و اجازه روایت داد با اسناد از حکم ابن ابان از پدرش، که گفت در کنار عکرمه بر ساحلی نشسته بودیم عکرمه گفت: کسانی که غرق دریا شوند، گوشتشان را نهنگان بخورند و جز استخوان نماند که موج آن را به خشکی افکند و بپوسد و دگرگون شود (تبدیل به گیاه و ریشه گردد) و شتر از آن بخورد و پشگ اندازد. آنگاه مردمان آیند و آن پشگل‌ها بسوزانند. سپس آتش بیفسرد و باد خاکستر را بر زمین پراکنده سازد... چون صور دمیده شود این گونه اجساد و آنها که در گور مدفون شده بودند به یکسان محشور گردند، چنانکه خدای تعالی فرماید: فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ. (زمر ۶۸). ترجمه اسباب نزول، ص: ۴۸ محمد بن اسحاق بن یسار گفته است: وقتی ابراهیم با نمرود محاجه می‌کرد و بدانجا رسید که «پروردگار من زنده می‌کند و می‌میراند» (بقره ۲۵۸) نمرود گفت: «من هم زنده می‌کنم و می‌میرانم» و مردی را کشت و دیگری را رها کرد- ابراهیم گفت: زنده ساختن مردگان چنین است که جان به تن مرده باز می‌گرداند. نمرود پرسید آیا آنچه می‌گویی خود به چشم دیده‌ای؟ و ابراهیم نتوانست بگوید که به چشم دیده‌ام لذا به استدلال دیگری پرداخت. بعد از پروردگار خویش درخواست نمود که چگونه احياء مرده را بدو بنمایاند تا موقع احتجاج با دلی استوار و مطمئن سخن راند، و «هر چه گوید دیده گوید». ابن عباس و سعید بن جبیر و سدی گفته‌اند که چون خدا ابراهیم را خلیل خویش کرد، ملک الموت از خدا درخواست که مژده رسان این لقب بدو باشد، و نزد ابراهیم رفت و گفت: آمده‌ام بشارت دهم که خدا ترا به عنوان خلیل برگزید. ابراهیم خدا عز و جل را سپاس کرد و پرسید: علامت آن چیست؟ ملک الموت گفت: «دعایت مستجاب است، و اگر بخواهی مرده زنده می‌شود» و باز گشت و رفت. آنگاه ابراهیم از خدا درخواست تا احياء اموات را بدو نشان دهد. خدا گفت: مگر ایمان نداری؟ ابراهیم عرض کرد: چرا، لیکن می‌خواهم با استجاب دعا و اعطای خواهش من از تو مطمئن شوم که مرا خلیل خویش قرار داده‌ای

سوره بقره: آیه ۲۶۲

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ... (آیه ۲۶۲). کلبی گوید: این آیه درباره عثمان بن عفان و عبد الرحمن بن عوف نازل شد اما عبد الرحمن، او نزد پیغمبر (ص) آمد و چهار هزار درهم اهداء کرد و گفت: هشت هزار درهم داشتم چهار هزار درهم برای خود و خانواده‌ام نگه داشتم و چهار هزار درهم به خدا قرض می‌دهم. رسول الله (ص) فرمود: خدا به تو برکت دهد در آنچه نگه داشتی و در آنچه بخشیدی. اما عثمان، او گفت: تجهیز و بسیج کسانی را که برای جنگ تبوک وسایل ندارند بر عهده می‌گیرم: هزار شتر با جهاز و گلیم، و یک بار سنگین سهم خود را از بیت المال مسلمین. ابو سعید خدری گوید: پیغمبر (ص) را دیدم در حالی که دست به دعا برداشته بود می‌گفت خدایا من از عثمان بن عفان راضیم تو هم از او خوشنود باش و تا طلوع فجر دعا می‌کرد، و آیه مذکور فرود آمد.

سوره بقره: آیه ۲۶۷

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ ... (آیه ۲۶۷). عبد الرحمن بن احمد صیدلانی با اسناد از جابر روایت می کند که پیغمبر (ص) برای فطریه یک صاع خرما مقرر نمود. ترجمه اسباب نزول، ص: ۴۹ مردی خرمای پست آورد، و آیه بالا بدین مناسبت نازل گردید. ابو اسحاق احد بن محمد واعظ با اسناد از براء بن عازب روایت می کند که آیه بالا درباره [عده ای از] انصار نازل شد که شاخه های خرما که روی دیوار افتاده بود و خوشه هایی از خرمای رسیده و نارسیده داشت، می آوردند و بر طنابی که بین دو ستون در مسجد پیغمبر (ص) بسته شده بود می آویختند که مهاجرین فقیر از آن بخورند و تعمدا خوشه های خشکیده یا فاسد را می آوردند و گمان می کردند که آن رفع تکلیف می کند، آیه بالا- آمد که: وَلَا تَتِمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ، مقصود خوشه های خرمایی است که میوه پلاسیده و وازده داشته و خود شما به عنوان هدیه نمی پذیرید.

سوره بقره: آیات ۲۷۰ تا ۲۷۱

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ ... (آیه ۲۷۰ - ۲۷۱). کلبی گوید: چون آیه ۲۷۰ بقره نازل شد که وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ ... صحابه پرسیدند: یا رسول الله (ص) صدقه پنهان برتر است یا آشکار؟ آیه مورد بحث فرود آمد (که هر دو ثواب دارد).

سوره بقره: آیه ۲۷۴

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِالْإِلِيلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً ... (آیه ۲۷۴). اسماعیل بن ابراهیم نصر آبادی با اسناد از شعیب و او از پدر و جدش روایت می کند که آیه فوق درباره اسب سواران لشکر اسلام نازل شد. همو گفته است: هر کسی در خانه اش اسب نژاده ای داشته باشد دچار صرع یا جنون نمی شود. ابو امامه و ابو درداء و مکحول و اوزاعی و رباح بن یزید گویند: آیه بالا در باب کسانی آمد که در راه خدا اسب نگه می داشتند به منظور جهاد نه خودپسندی و لافزنی جاهلیت. احمد بن محمد بن ابراهیم ثعلبی با اسناد از خثیم بن عبد الله صنعانی و او از ابن عباس روایت می کند که مقصود این آیه تأمین علوفه اسبان جنگی است و دلیل بر صحت این نظر روایتی است که ابو اسحاق مقری با اسناد از اسماء بنت یزید می آورد که رسول الله (ص) فرمود: هر کسی اسبی در راه خدا نگه دارد و به حساب خدا به آن رسیدگی نماید گرسنگی و سیری و تشنگی و سیرابی و حتی ادرار و سرگین آن اسب روز قیامت در میزان اعمال آن شخص منظور می گردد. ابو اسحاق با اسناد از جابر روایت می کند که پیغمبر (ص) فرمود: کسی که در راه خدا برای اسبش انفاق کند مانند کسی است که به دست خود صدقه می دهد. ابو حامد احمد بن حسن کاتب با اسناد از ابو امامه باهلی روایت می کند که هر کس بدون طمع شهرت و ریا اسبی را در راه خدا نگه دارد، از جمله مشمولان آیه بالا است. ترجمه اسباب نزول، ص: ۵۰ قول دیگر: محمد بن یحیی بن مالک ضبی با اسناد از ابن عباس می آورد که آیه فوق در شأن علی بن ابی طالب نازل گردید که چهار درهم داشت یکی را در روز یکی را در شب یکی را نهان و یکی را آشکارا انفاق کرد. کلبی گوید: آیه مزبور در شأن علی بن ابی طالب است که بیش از چهار درهم نداشت یک درهم را شب صدقه داد و یک درهم را در روز، یک درهم را نهانی و یک درهم را آشکارا تصدق کرد. پیغمبر (ص) از او پرسید که ترا چه واداشت چنین کنی؟ علی گفت: تا در خور عنایت و وعده الهی درباره خویش گردم. پیغمبر (ص) فرمود: همانا به مقصود دست یافتی و آیه فوق فرود آمد.

سوره بقره: آیات ۲۷۸ تا ۲۷۹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا ... (آیه ۲۷۸ - ۲۷۹). محمد بن عبد الله بن محمد بن احمد بن جعفر با اسناد از

ابن عباس روایت می‌کند که گفت: شنیده‌ایم - و خدا داناتر است - که این آیه درباره خاندان بنی عمرو بن عمیر بن عوف از ثقیف و خاندان مغیره از بنی مخزوم نازل شد که بنی مغیره از طایفه ثقیف ربا می‌گرفتند. پس از فتح مکه به دست پیغمبر (ص) ربا به کلی ممنوع شد. بنی عمرو بن عمیر و بنی مغیره به عتاب بن اسید که سرپرست مکه از سوی پیغمبر (ص) بود مراجعه کردند، و بنی مغیره گفتند: ما نباید بیشترین ضرر را از بابت ربا متحمل شویم در حالی که برای دیگران ربا ملغی شده است و بنی عمرو بن عمیر گفتند: ما توافق کرده‌ایم که سودمان را بگیریم، و عتاب نامه به پیغمبر (ص) نوشت و آیه مورد بحث و آیه بعدی نازل گردید که اگر دست از باقیمانده ربا برندارید آماده جنگ خدا و رسول الله (ص) شوید: و بنی عمرو بن عمیر فهمیدند که تدبیر جنگ با خدا و رسول الله (ص) نتوانند، و تنها می‌توانند اصل وام خود را پس بگیرند. عطاء و عکرمة گویند: آیه مورد بحث درباره عباس بن عبد المطلب و عثمان بن عفان است که خرمای سلف می‌خریدند، وقتی فصل چیدن و بریدن خرما می‌رسید صاحب نخل می‌گفت: اگر شما سهمتان را بردارید چیزی برای من و خانواده‌ام نمی‌ماند. آیا می‌شود که نصف سهم آن را ببرید و بقیه را دو برابر بدهکار بمانم؟ - و آنها قبول می‌نمودند و در سر رسید مطالبه اضافی می‌کردند، و این قضیه به اطلاع پیغمبر (ص) رسید عباس و عثمان را از آن کار نهی فرمود، اطاعت کردند و فقط سرمایه خود را پس گرفتند. ترجمه اسباب نزول، ص: ۵۱ سدی گوید: عباس و خالد بن ولید در جاهلیت با هم شریک بودند و سلف خری و ربا خواری توأم می‌کردند و چون اسلام آمد مطالبات و اموال هنگفتی در ربا داشتند. پیغمبر (ص) اعلام فرمود: تمام رباهای جاهلیت ملغی است و اولین ربا که الغاء می‌کنم از آن عباس بن عبد المطلب است.

سوره بقره: آیه ۲۸۰

وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ ... (آیه ۲۸۰). کلبی گوید: بنی عمرو بن عمیر به بنی مغیره گفتند: سرمایه‌ها مان را پس بدهید از ربا صرف نظر می‌کنیم. بنی مغیره گفتند: اکنون تنگ‌دستیم بگذارید محصول برسد. اما طلبکاران از مهلت دادن خودداری کردند و آیه بالا فرود آمد.

سوره بقره: آیات ۲۸۵ تا ۲۸۶

أَمَّا الرِّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ ... (آیه ۲۸۵). امام ابو منصور عبد القاهر بن طاهر با اسناد از ابو هریره روایت می‌کند که چون آیه ۲۸۴ بقره نازل شد که: «هر چه در نفس شماست اگر آشکار کنید یا نهان سازید خدا حساب آن را باز خواست می‌کند» بر اصحاب پیغمبر (ص) سخت و گران آمده گفتند: طاقت اعمالی مانند نماز و روزه و جهاد و زکات داریم لیکن این آیه تکلیف ما لا یتطاق است. پیغمبر (ص) فرمود: آیا می‌خواهید مانند یهودیان و مسیحیان باشید که گفتند «شنیدیم لیکن عمل نکردیم» شما بگویید: «سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا، غُفْرَانُكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ» (بقره ۲۸۵) وقتی اصحاب همین بیان را بر زبان‌ها جاری ساختند متعاقباً آیه مورد بحث نازل شد که البته با آیه لا یُکَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا (بقره ۲۸۶) منسوخ گردید. مسلم نیز این روایت را آورده است. محمد بن ابراهیم بن محمد بن یحیی با اسناد از سعید بن جبیر روایت می‌کند که ابن عباس گفت: چون آیه وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ نَافِلًا وُسْعَهَا نازل گردید، دل‌های ما را بیم و اضطراب بی‌سابقه و عظیمی فرا گرفت. پیغمبر (ص) فرمود: بگویید «شنیدیم و مطیع و تسلیمیم»، پس آیه لا یُکَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا نازل گردید. و ابن عباس هر جا وقت می‌کرد استغفار می‌نمود. مسلم نیز این روایت را آورده است. به گفته مفسران چون آیه وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ ... فرود آمد ابو بکر و عمر و عبد الرحمن بن عوف و معاذ بن جبل با عده‌ای از انصار خدمت پیغمبر (ص) آمده به زانو درآمدند و عرض کردند: یا رسول الله (ص) آیه‌ای سنگین‌تر از این بر ما نیامده بود. همانا هر یک از ما در ضمیرش چیزها می‌گذرد که دوست دارد به قیمت هر چه در عالم است در دلش بماند، و اگر بدآنچه در درون مان می‌گذرد مسئول و مأخوذ باشیم به خدا در هلاکتیم. پیغمبر (ص) فرمود: وحی چنین نازل شد. همگی

گفتند: این تکلیف ما لا یتطاق ترجمه اسباب نزول، ص: ۵۲ است. و همگی هلاک شدیم. پیغمبر (ص) فرمود: به نظر می آید شما آنچنانکه بنی اسرائیل به موسی گفتند، می گوید «سمعنا و عصینا» باید بگویند «سمعنا و اطعنا». گفتند: «سمعنا و اطعنا» و بیشتر بر ایشان گران آمد و سالی بر این گذشت تا خدا تعالی گشایش و آسایش بر ایشان نازل فرمود و آیه آمد که لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا و آیه پیشین را منسوخ کرد و پیغمبر (ص) فرمود: «خدا از امت من آنچه در ضمیرشان می گذرد مادم که بر زبان نیاورده و عمل نکرده اند، عفو کرد.

سوره آل عمران

اشاره

به گفته مفسران هیأتی از نجران نزد پیغمبر (ص) آمدند که شصت سوار از آن جمله چهارده تن از بزرگان و سه تن مرجع بودند: یکی عبدالمسیح امیر و مشیر مطاع ایشان ملقب به عاقب، دوم ایهم پیشرو و رئیس کاروان ملقب به سید، سوم ابو حارثه بن علقمه اسقف و عالم و پیشوا و صاحب مدراس ایشان که مقامی بلند داشت و کتب دینی ایشان را نیک خوانده بود و شاهان روم به سبب دانش و اجتهادش وی را تکریم نموده، مال داده و کلیساها برایش ساخته بودند. اینان به مدینه آمده موضع نماز عصر وارد مسجد پیغمبر (ص) شدند در حالی که جامه های سیاه و جبه و رداء بر تن داشتند و بر زی و صورت طایفه حارث بن کعب بودند. یکی از اصحاب پیغمبر (ص) که ناظر بوده گوید ما هیأتی چونان ندیده بودیم. چون موقع نمازشان رسیده بود برخاستند و در همان مسجد رسول الله (ص) به نماز مشغول شدند و پیغمبر (ص) فرمود مانع نشوید و ایشان نماز به سوی مشرق گزاردند. آنگاه سید و عاقب با رسول الله (ص) به سخن نشستند. حضرت به آن دو فرمود: اسلام آرید. گفتند ما پیش از تو تسلیم خدا بوده ایم. پیغمبر (ص) فرمود: دروغ گفتید، فرزند خدا خواندن عیسی و خاج پرستی، و گوشت خوک خوردن شما مانع اسلام آوردن شما است. گفتند اگر عیسی پسر خدا نیست پس پدرش کیست و همگی در باب عیسی با پیغمبر (ص) به محاجه پرداختند. پیغمبر (ص) فرمود: آیا ندانسته اید که پسر باید شبیه پدرش باشد؟ گفتند: آری، فرمود: آیا ندانسته اید که پروردگار ما زنده است و نمیرد و عیسی فانی است گفتند بلی، فرمود: آیا ندانسته اید که پروردگار ما بر پا ترجمه اسباب نزول، ص: ۵۳ دارنده همه چیز است و نگهداری می کند و روزی می رساند، گفتند چرا، فرمود: آیا عیسی هیچ یک از این صفات را داشت؟ گفتند: نه، فرمود: پس پروردگار ما است که عیسی را در رحم مادر چنانکه خواست پدید کرد و نیز پروردگار ما نخورد و نیاشامد و حدث نکند، گفتند بلی، فرمود آیا ندانسته اید که مادر عیسی، او را در شکم داشت، چنانکه زنان حامله باشند، سپس او زایید آنچنانکه زنان بزایند. سپس عیسی آنچنانکه بچه تغذیه می کند تغذیه کرد، و پس از آن نیز می خورد و می آشامید و حدث می کرد، گفتند آری، فرمود: پس چگونه پندار شما ممکن تواند بود؟ خاموش ماندند و آیات صدر سوره آل عمران تا هشتاد و اند به همین مناسبت نازل شد.

سوره آل عمران: آیه ۱۲

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سِتٌّ... (آیه ۱۲). کلبی از ابو صالح از ابن عباس روایت میکند که چون خدا مشرکان را در بدر منهزم کرد، یهود مدینه گفتند به خدا این همان پیام آور می است که موسی بشارت داده است و در تورات صفات و اوصاف او را یافته ایم، و ما پرچم او را سرنگون نتوانیم کرد و تصمیم گرفتند پیغمبر (ص) را تصدیق و پیروی کنند. اما بعضی به بعضی گفتند صبر کنید تا یک جنگ دیگرش را ملاحظه کنیم. چون جنگ احد پیش آمد و اصحاب رسول الله (ص) منکوب شدند یهود به شک افتاده گفتند به خدا این آن پیام آور موعود نیست و شقاوت بر ایشان چیره شد و توفیق اسلام نیافتند، و بین ایشان و پیغمبر (ص) پیمان (عدم

تعرض) بود آن پیمان را هم به سر نبردند. کعب بن اشرف با شصت سوار به مکه رفت و با ابو سفیان و یارانش رأی زد و تصمیمات مشترک گرفتند و گفتند یک سخن شویم، و به مدینه بازگشت، و آیه بالا خطاب به این دو نازل گردید.

سوره آل عمران: آیه ۱۸

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ... (آیه ۱۸). کلبی گوید پس از آمدن پیغمبر (ص) به مدینه، دو تن از احبار شام به مدینه وارد شدند و با هم گفتند این شهر چه قدر شبیه است به شهر پیام آوری که در آخر الزمان ظهور خواهد کرد و چون نزد پیغمبر (ص) رفتند او را به صفات و اوصاف شناختند و پرسیدند: تو محمدی؟ فرمود بلی، پرسیدند: احمد نیز لقب داری؟ فرمود: بلی، گفتند: از تو مسئله‌ای می‌پرسیم اگر پاسخ درست دادی ترا تصدیق می‌کنیم و ایمان می‌آوریم. فرمود: پرسید. گفتند: بگو بالاترین شهادت که در کتاب خدا آمده، کدام است؟ آیه فوق نازل گردید و آن دو تصدیق کرده مسلمان شدند.

سوره آل عمران: آیه ۲۳

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيحًا مِّنَ الْكِتَابِ ... (آیه ۲۳). در سبب نزول این آیه اختلاف است. ترجمه اسباب نزول، ص: ۵۴ سدی گوید: پیغمبر (ص) یهود را به اسلام دعوت کرد نعمان بن اوفی یهودی گفت: ای محمد بیا داوری نزد احبار ببریم. پیغمبر (ص) فرمود: داوری به کتاب خدا عرضه می‌داریم. گفت: نه، نزد احبار برویم و آیه بالا- بدین مناسبت نازل شد. اما سعید بن جبیر و عکرمه از ابن عباس روایت می‌کنند که پیغمبر (ص) به مدارس [-قرائتخانه یهودیان رفت و جماعتی را که در آنجا بودند به الله دعوت کرد. نعیم بن عمرو و حرث بن زید پرسیدند: ای محمد تو بر چه دینی؟ فرمود: بر ملت ابراهیم. گفتند: ابراهیم که یهودی بود. فرمود: بیاید تورات را حکم قرار دهیم. نپذیرفتند، و آیه فوق نازل گردید. کلبی گوید: دو تن از اهل خیبر زنا کردند و یهود حکم حد زانی را از پیغمبر (ص) پرسیدند. بقیه داستان در سوره مائده ذیل آیه ۲۲ خواهد آمد.

سوره آل عمران: آیه ۲۶

قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ ... (آیه ۲۶). ابن عباس و انس بن مالک گفته‌اند که چون پیغمبر (ص) مکه را فتح کرد وعده ملک فارس و روم به امت خویش داد. منافقین و یهود گفتند: هیهات، روم و فارس قوی‌تر و محکم‌تر از آن هستند که به دست مسلمانان بیفتند. آیا محمد را مکه و مدینه بس نیست که طمع فارس و روم دارد؟- آیه بالا (در جواب) نازل گردید. محمد بن عبد العزیز مروزی در کتابش با اسناد از سعید بن قتاده روایت می‌کند که پیغمبر (ص) از خدا درخواست سرزمین روم و فارس را جزء امت او قرار دهد، و آیه مورد بحث نازل شد. استاد ابو الحسن ثعالبی با اسناد از کثیر بن عبد الله بن عمرو بن عوف، و او از پدر و جدش روایت می‌کند که پیغمبر (ص) روز جنگ احزاب خطبه خواند و هر چهل ذراع خندق کنند را به ده تن محول فرمود. عمرو بن عوف گوید: من و سلمان و حذیفه و نعمان بن مقرن مزنی و شش تن از انصار مشغول کردند چهل ذراع سهم خود بودیم که ناگاه در موضعی از کف خندق به صخره سختی برخوردیم که کلنگ ما را شکست و ما از کار ماندیم. به سلمان گفتیم بالا برو و به رسول الله (ص) خبر ده و پرس که آیا صخره را دور بزنیم یا دستور خاصی می‌فرماید، که نمی‌خواهیم از خطی که ترسیم فرموده است بیرون رویم. عمرو گوید سلمان نزد پیغمبر (ص) رفت و حضرت زیر سایبانی ترکی نشسته بود. سلمان قضیه سنگ سفید سخت را که از دل خندق بر آمده، و کلنگ ما را شکست باز گفت. رسول الله (ص) شخصا با سلمان از خندق پایین رفت. ما نه تن بر لب خندق بودیم. پیغمبر (ص) دیلم را از سلمان گرفت و ضربتی بر سنگ زد که آن ترجمه اسباب نزول، ص: ۵۵ را شکافت و برقی از سنگ بجست که مدینه را روشن کرد مانند چراغی درون خانه تاریک و رسول الله (ص) تکبیر فتح بر کشید و همه مسلمین تکبیر گفتند. پیغمبر

(ص) ضربت دوم را زد و سنگ را شکست و برقی از سنگ جست که مدینه را روشن کرد مانند چراغی درون خانه تاریک رسول الله (ص) تکبیر فتح برکشید و مسلمین تکبیر گفتند و پیغمبر (ص) ضربت سوم را زد که سنگ را خرد کرد و برقی از سنگ جست که مدینه را روشن کرد مانند چراغی درون خانه تاریک، و رسول الله (ص) تکبیر فتح برکشید و مسلمین تکبیر گفتند. پیغمبر (ص) دست سلمان را گرفته بالا- آمد. سلمان عرض کرد پدر و مادرم فدای تو باد، چیز بی سابقه شگفت آوری دیدیم پیامبر رو به مسلمانان کرد و فرمود شما نیز دیدید؟ گفتند: بلی یا رسول الله (ص). پیامبر فرمود در روشنایی برقی که از ضربت اول جست کاخ‌های حیره و مدائن کسری را چون دندان نیش سگان دیدم و جبرئیل به من خبر داد که امت من بر آنها دست می‌یابند. و در روشنایی برق ضربت دوم کاخ‌های سرخ رومی را دیدم چون دندان نیش سگان و جبرئیل به من خبر داد که امت من بر آنها دست می‌یابند و در روشنایی ضربت سوم کاخ‌های یمن را دیدم و جبرئیل به من خبر داد که امت من بر آن چیره شوند. پس مژده باد شما را. مسلمین به یکدیگر تبریک گفتند و خدا را شکر کردند که وعده راست پیروزی را پس از خندق کردن به ما داد. منافقان و سوسه می‌افکندند که آیا از این وعده‌های دروغ و انتظارهای طولانی به شگفت نمی‌آیید؟ می‌گوید از مدینه کاخ‌های حیره و مدائن را می‌بیند و به علاوه وعده فتح آنها را می‌دهد. در حالی که هم اکنون از ترس مشغول کردن خندق و جرأت رودرویی با دشمن را ندارید، آیه ۱۲ سوره احزاب نازل شد: «منافقان و آنها را که در دل مرض دارند گویند وعده خدا و پیغمبرش جز فریب نبوده است» و آیه مورد بحث (آل عمران، آیه ۲۶) در جواب اینان فرود آمد.

سوره آل عمران: آیه ۲۸

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ... (آیه ۲۸). ابن عباس گوید: سه یهودی (حجاج بن عمرو، کهمس بن ابی حقیق و قیس بن زید) می‌خواستند نهانی عده‌ای از انصار را بفریبند و از دین به در برند. رفاعه بن منذر و عبد الله بن جبیر و سعید بن خثیمه (از قضیه مطلع شده) به انصاریان گفتند از یهود بر حذر باشید و از همراهی و رابطه با آنان پرهیزید. ایشان نپذیرفتند و با یهودیان همراه و همراه می‌بودند، و آیه مورد بحث بدین مناسبت نازل شد. ترجمه اسباب نزول، ص: ۵۶ کلبی گوید آیه درباره عبد الله بن ابی منافق و یارانش نازل شد که با یهود و مشرکین دوستی ورزیده، اخبار مسلمین بدیشان می‌رساندند و امید داشتند که مشرکین بر پیغمبر (ص) پیروز گردند. آیه بالا در نهی مسلمین از تقلید منافقان فرود آمد. جبیر از ضحاک، و او از ابن عباس روایت می‌کند آیه مورد بحث در جواب پیشنهاد عبادۀ بن صامت نازل شد که از مجاهدین بدر و از رؤسا و نقبای انصار بود و همپیمانان یهودی داشت، وی روز جنگ احزاب به پیغمبر (ص) گفت: پانصد مرد یهودی با من همراه می‌شوند و معتقدم که آنان را بیاوریم که به نیروی ایشان بر دشمن پیروز شویم.

سوره آل عمران: آیه ۳۱

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ ... (آیه ۳۱). حسن و ابن جریج گفته‌اند: عده‌ای در زمان پیغمبر (ص) بودند که خویش را محب خدا می‌انگاشتند و گفتند یا محمد ما پروردگاران را دوست داریم. آیه در جواب ایشان نازل گردید. جویر از ضحاک از ابن عباس روایت می‌کند که پیغمبر (ص) بر گروهی از قریش در مسجد الحرام گذشت که بتان بر پا داشته تخم شتر مرغ بر آنها آویخته، گوشواره در گوش بتان کرده بودند و بر آنها سجده می‌بردند. پیغمبر (ص) فرمود ای جماعت قریش شما آیین پدرانان ابراهیم و اسماعیل را که مسلم بودند پس پشت انداخته‌اید. گفتند یا محمد ما این بتان را عبادت می‌کنیم تا ما را به خدا نزدیک کنند [سوره زمر، آیه ۳] آیه آمد که اگر شما به راستی خدا را دوست دارید و بتان را به خاطر تقرب به خدا می‌پرستید «پس مرا پیروی کنید تا خدا شما را دوست بدارد» زیرا من پیام آور و حجت خدا بر شما هستم و بیشتر از بتان شما شایسته بزرگداشت و تکریم. کلبی از ابو

صالح از ابن عباس روایت می کند که یهودیان می گفتند ما فرزندان و محبان خدا هستیم، خدا آیه فوق را بر پیغمبر (ص) فرستاد، و پیغمبر (ص) آن را بر یهود عرضه داشت، و ایشان از پذیرفتن سر باز زدند. محمد بن اسحاق بن یسار از محمد بن جعفر بن زبیر روایت می کند که آیه درباره مسیحیان نجران آمده است که می گفتند ما مسیح را تعظیم و پرستش می کنیم به خاطر تعظیم و عبادت خدا آیه در رد سخن ایشان آمد.

سوره آل عمران: آیه ۵۹

إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ ... (آیه ۵۹). مفسران گفتند هیأت نجرانی به رسول الله (ص) گفتند: تو چرا پیامبر و مولای ما را دشنام می دهی؟ پیغمبر (ص) پرسید: چه گفته ام؟ گفتند او را «عبد» نامیده ای. فرمود: بلی، او بنده خدا و پیام آور خدا و کلمه خدا بود که به مریم باکره ترجمه اسباب نزول، ص: ۵۷ پرهیزگار القاء شد. با خشم گفتند: آیا هرگز انسان بدون پدر دیده ای؟ اگر راست می گویی نظیرش را نشان بده. آیه بالا در جواب آمد. ابو بکر احمد بن محمد حارثی با اسناد از حسن روایت می کند که دو راهب نجرانی نزد پیغمبر (ص) آمدند، اسلام بر ایشان عرضه شد، یکی شان گفت: ای محمد، ما پیش از تو تسلیم خدا بوده ایم. پیغمبر (ص) فرمود: دروغ می گوئید مانع شما از اسلام آوردن سه چیز است: خاج پرستی، گوشت خوگ خوردن و قائل شدن پسر برای خدا. پرسیدند: پس پدر عیسی کیست؟ و پیغمبر (ص) بدون امر خدا در جواب شتاب به خرج نمی داد تا آیه فوق آمد.

سوره آل عمران: آیه ۶۱

فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَ أَبْنَاءَكُمْ ... (آیه ۶۱). ابو سعید عبد الرحمن بن محمد رهجائی با اسناد از حسن روایت می کند: دو راهب از نجران نزد پیغمبر (ص) آمدند حضرت به آن دو فرمود مسلمان شوید تا نجات یابید. گفتند ما پیش از تو تسلیم امر خدا بوده ایم. فرمود: دروغ می گوئید، مانع شما از اسلام آوردن، سجده کردن بر صلیب و اعتقاد به فرزند داشتن خدا و شرابخواری است. پرسیدند نظرت درباره عیسی چیست؟ حسن گوید پیامبر ساکت بود تا آیات ۵۸-۶۱ آل عمران نازل گردید. و پیامبر آن دو راهب را به مباحله و ملاعنه دعوت فرمود و خود حسن و حسین و فاطمه یعنی خانواده و فرزندان علیهم السلام را همراه برد. دو راهب وقتی از نزد پیغمبر (ص) بیرون رفتند یکی شان به دیگری گفت: جزیه را بپذیر و با او مباحله مکن. و خود نزد پیغمبر (ص) باز آمد و گفت: جزیه می دهیم و با تو مباحله نمی کنیم. عبد الرحمن بن حسن حافظ به من روایت کرد و اجازه روایت داد با اسناد از جابر که گفت: عاقب و سید در رأس هیأت نجرانی نزد پیغمبر (ص) آمدند و پیغمبر (ص) آن دو را به اسلام دعوت کرد. گفتند: ما پیش از تو تسلیم خدا بوده ایم. فرمود دروغ می گوئید، می خواهید بگویم چه چیز شما را مانع از مسلمان شدن است؟ گفتند: بگو، فرمود: صلیب دوستی و شرابخواری و گوشت خوگ خوردن و آن دو را دعوت به ملاعنه کرد و قرار شد فردا صبح بیایند. صبح پیغمبر (ص) دست علی و فاطمه و حسن و حسین را گرفت و به دنبال عاقب و سید فرستاد دعوت (به مباحله) را اجابت نکردند، و پذیرفتند که خراج بدهند. پیغمبر (ص) فرمود قسم به آنکه مرا به حق مبعوث کرد اگر به ملاعنه حاضر می شدند صحرا آتشباران می شد. ترجمه اسباب نزول، ص: ۵۸ جابر گوید: مقصود از ابناءنا و نساءنا و انفسنا خاندان پیغمبر (ص) است. شعبی گوید: مقصود از ابناءنا حسن و حسین و نساءنا فاطمه و انفسنا علی است.

سوره آل عمران: آیه ۶۸

إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَ هَذَا النَّبِيُّ ... (آیه ۶۸). یهود به پیغمبر (ص) گفتند یا محمد، خود می دانی که ما از تو و دیگران به دین ابراهیم نزدیک تر و اولی تریم زیرا او یهودی بود و تو دچار حسادتی! آیه در جواب آمد. کلبی از ابو صالح از ابن

عباس و نیز عبد الرحمن بن غنم از اصحاب پیغمبر (ص) نقل می‌کند که چون جعفر بن ابی طالب و همراهانش به حبشه رفته مستقر شدند و پیغمبر (ص) به مدینه هجرت کرد، و در بدر پیروزی نصیب مسلمین شد، قریش در دار الندوة انجمن کرده گفتند ما باید از یاران محمد که در حبشه‌اند انتقام کشتگانمان را بگیریم، مالی جمع کرده هدیه نزد نجاشی بفرستیم شاید پناهندگان را باز پس دهد و باید دو مرد صاحب رأی بدین منظور برگزینیم. عمرو عاص و عماره بن ابی معیط را با هدایایی از چرم و ادویه و غیره اعزام کردند. آن دو از راه دریا به حبشه رفتند وقتی بر نجاشی وارد شدند نماز بردند و سلام کردند و گفتند: قریش خیراندیش و سپاسگزار و مصلحت‌خواه تواند و ما را فرستاده‌اند که ترا از این گروه که به تو پناه جسته‌اند بر حذر داریم زیرا اینان پیروان مردی دروغگویند که از میان ما خروج کرده و مدعی است که فرستاده خدا است و هیچ کس جز نادانان و بی‌خردان بدو نگرویده‌اند. ما آنان را تحت فشار قرار داده به دره‌ای راندیدشان، و کسی را اجازه رفت و آمد به آنجا ندادیم و نزدیک بود همگی از گرسنگی و تشنگی بمیرند. چون کار سخت شد، آن مدعی پسر عمویش [جعفر] را به اینجا فرستاد تا دین و کشور و رعیت تو بر آشوبد. از آنان بر حذر باش و به ما تحویل‌شان ده تا شرشان را از تو کم کنیم و علامت صدق ما این است که چون نزد تو آیند بر خلاف آیین و سنت تو، و همچون دیگران، ترا سجده نبرند و القاب مرسوم نگویند. نجاشی جعفر و یارانش را خواست وقتی رسیدند، جعفر از پشت در ندا داد: «حزب الله اجازه ورود می‌خواهد». نجاشی گفت: «در امان و عهد خدا وارد شوید». عمرو عاص رو به رفیقش کرد و گفت: شنیدی که چگونه کلمه غریبه پرانندند، و نجاشی چگونه پاسخ داد و هر دو ناراحت شدند. جعفر و یاران بر نجاشی وارد شدند اما بر خاک نیفتادند. عمرو عاص گفت: نمی‌بینی که از احترام به تو تکبر می‌ورزند. نجاشی از مسلمانان پرسید: چه چیز مانع شد از اینکه طبق مرسوم کسانی که از اطراف می‌آیند مرا ترجمه اسباب نزول، ص: ۵۹ سجده نکنید و درود و القاب نگویند؟ گفتند ما به خدا سجده می‌کنیم که ترا آفریده و شاهی داده. ما نیز هنگامی که بت پرست بودیم همان طور که می‌گویی رفتار می‌کردیم تا خدا پیام آوری راستگو میان ما برانگیخت و دستور داد طبق فرمان خدا یکدیگر را سلام گوئیم - که اهل بهشت چنین کنند - نجاشی دانست که آن سخن بر حق است و منطبق با تورات و انجیل. آنگاه پرسید کدام‌تان گفتید: «حزب الله اجازه ورود می‌خواهد» جعفر گفت: من بودم. نجاشی گفت: تو حرف بزنی. جعفر گفت: تو یکی از پادشاهان زمینی، و از اهل کتابی، در حضور تو پرگویی و خلاف گویی نسزد، من از سوی یارانم سخن می‌گویم و یکی از این دو نماینده قریش را بفرمای تا با من بحث کند و دیگری خاموش باشد و تو گفت و گوی ما را بشنو. عمرو عاص به جعفر گفت: بگو جعفر به نجاشی گفت: از این مرد بپرس ما آزادیم یا برده؟ عمرو گفت آزاده و بزرگوار، نجاشی گفت تا اینجا از بردگی رستید. جعفر گفت بپرس آیا خونی ناحق بر گردن ما دارند که می‌خواهند قصاص کنند. عمرو گفت: نه، حتی یک قطره خون نریخته‌اند. جعفر گفت: بپرس آیا مالی از مردم به ناحق گرفته‌ایم که باید بپردازیم. نجاشی به عمرو عاص گفت: اگر یک قنطار هم بدهکار باشی بر عهده من. عمرو گفت: یک قیراط هم بدهکار نیستند. نجاشی پرسید: پس از اینان چه می‌خواهید؟ عمرو گفت: همگی ما بر آیین پدرانمان بودیم. اینان آن دین را رها کردند و ما وفادار ماندیم. قریش ما را فرستاده‌اند تا تو اینان را تحویل دهی. نجاشی از جعفر پرسید: دینی که پیشتر پیروش بودید و دینی که به تازگی برگزیدید چیست؟ راست بگو. جعفر پاسخ داد: دینی که پیشتر پیروش بودیم دین شیطان و کفر به خدا بود، ما سنگ می‌پرستیدیم. اما دینی که به آن گرویده‌ایم اسلام است که فرستاده خدا برای ما آورده و مانند عیسی بن مریم کتاب دارد و با آن هماهنگ است. نجاشی گفت: ای جعفر حرف بزرگی زدی، همین جا باش و دستور داد ناقوس زدند تا هر چه کشیش و راهب هست گرد آیند. وقتی گرد آمدند، نجاشی گفت: شما را به خدایی که انجیل را بر عیسی نازل کرده سوگند می‌دهم آیا پس از عیسی پیام آوری از سوی خدا سراغ دارید؟ گفتند آری به خدا و عیسی ما را بدو بشارت داده و گفته است هر کس بدو ایمان آورد به من ایمان آورده است و هر کس منکر او شود منکر من شده است. نجاشی از جعفر پرسید: مردی که شما پیروش هستید به چه چیز امر و از چه چیز نهی می‌کند؟ جعفر گفت: او بر ما کتاب خدا را فرو می‌خواند، به خوبی امر می‌کند و از بدی باز می‌دارد و

نیکی به همسایه و خویشاوند پروری و یتیم‌نوازی را تعلیم می‌کند و ما ترجمه اسباب نزول، ص: ۶۰ را به پرستش خدای یگانه و بی‌انباز وامی‌دارد. نجاشی گفت قدری از آنچه بر شما فرو می‌خواند برای ما بخوان. جعفر سوره عنکبوت و روم را قرائت کرد. نجاشی و یاران را آب بر دیدگان آمد، و از جعفر درخواستند که باز هم بیشتر بخواند. جعفر سوره کهف را نیز قرائت نمود. عمرو عاص برای آنکه نجاشی را خشمگین سازد گفت: اینان عیسی و مادرش را دشنام می‌دهند. نجاشی از جعفر پرسید در این باب چه می‌گویید؟ جعفر سوره مریم را قرائت کرد. وقتی به داستان مریم و عیسی رسید نجاشی تکه خیلی کوچکی از چوب مسواک نشان داد و گفت: به خدا از قدر مسیح به اندازه این هم نکاسته‌اید. سپس رو به جعفر کرده گفت: بروید، شما در سرزمین من در امانید، و کسی حق آزار و دشنام شما را ندارد. و نیز گفت: شما را بشارت باد و مهراسید که حزب ابراهیم را آسیبی نرسد. پرسیدند ای نجاشی حزب ابراهیم کیانند؟ پاسخ داد: همین گروه و پیام آورشان و پیروان اینان. مشرکان به جدل برخاستند که ما بر کیش ابراهیم هستیم. نجاشی هدیه‌ای را که عمرو و رفیقش آورده بودند پس داد و گفت: این رشوه است باز گیرید که خداوند بی رشوت ما را شاهی داده است. از قول جعفر آورده‌اند که از آن روز باز در بهترین مسکن بودیم و خوش‌ترین رفتار را می‌دیدم و همان موقع که مشرکان در حضور نجاشی دعوی دین ابراهیم کردند خدا بر پیغمبرش در مدینه آیه **إِنَّ أَوَّلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لِلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ** را فرو فرستاد. ابو حامد احمد بن حسن وراق با اسناد از عبد الله از پیغمبر (ص) روایت می‌کند که هر پیغمبری را بین پیغمبران دیگر دوستانی [خاص هست، و من به دوستی ابراهیم اولی‌ترم و آیه مزبور را قرائت فرمود.

سوره آل عمران: آیه ۶۹

وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضَيَّعُ لَكُمْ ... (آیه ۶۹). این آیه درباره عمار بن یاسر و معاذ بن جبل نازل شده که یهود، ایشان را به کیش خویش می‌خواندند و داستان آن را در سوره بقره (آیه ۱۰۹) آوردیم.

سوره آل عمران: آیه ۷۲

وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمِنُوا ... (آیه ۷۲). حسن و سدی گویند که دوازده تن از یهود خیبر همداستان شده گفتند بیایید اول روز به زبان اظهار اعتقاد به دین محمد بنماییم، و آخر روز ابراز کفر کنیم و بگوییم در کتاب باز نگریستیم و از علما پرسیدیم، دریافتیم که محمد پیام آور معهود نیست و باطل بودن دینش و دروغ‌گویی‌اش بر ما ثابت شده. چون چنین گوییم در اصحاب محمد شک پدید می‌آید و با خود می‌گویند اینان اهل کتابند و از ترجمه اسباب نزول، ص: ۶۱ ما داناترند. بدین گونه از دین محمد بیرون آمده به دین ما در می‌آیند. خدا با این آیه، پیغمبر (ص) و مؤمنان را از حيله ایشان با خبر کرد. اما به گفته مجاهد و مقاتل و کلبی، وقتی قبله از بیت المقدس به کعبه برگشت، این بر یهود گران آمد. کعب بن اشرف و یارانش گفتند بیایید نخست تغییر قبله را بپذیریم و صبح رو به کعبه نماز بخوانیم و عصر به سمت صخره (بیت المقدس) برگردیم و منکر کعبه شویم. و چه بسا اصحاب محمد با خود گویند که اینان اهل کتابند و از ما داناتر و آنان نیز به قبله ما باز گردند. خدا با آیه بالا پیغمبرش را از مکر ایشان مطلع ساخت و از رازشان خبر داد.

سوره آل عمران: آیه ۷۷

إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا ... (آیه ۷۷). ابو بکر احمد بن حسن قاضی با اسناد از عبد الله روایت می‌کند که پیغمبر (ص) فرمود هر کس سوگند دروغ یاد کند تا مال مسلمانان ببرد در مرگ و قیامت خدا را خشنماک ملاقات کند. اشعث بن قیس گوید: این آیه به خدا درباره من نازل شد که با جهودی بر سر زمینی اختلاف داشتیم و او حق مرا منکر بود، پیش پیغمبر (ص)

بردمش. پیغمبر (ص) از من پرسید دلیل و شاهد داری؟ گفتم نه، پیغمبر (ص) پرسید: حاضری که او سوگند بخورد؟ گفتم نه چون سوگند بدروغ یاد می کند و مال مرا می برد. و آیه بدین مناسبت نازل گردید. بخاری نیز همین روایت را آورده است. احمد بن محمد بن ابراهیم مهرجانی با اسناد از عبد الله روایت می کند که هر کس سوگند به دروغ بخورد تا بر مالی دست یابد در مرگ و قیامت خدا بر او خشم گیرد، و آیه بالا نازل شد. راوی گوید: با مردی اختلاف داشتم، نزد رسول الله (ص) شکایت کردم. حضرت پرسید: شاهد و دلیل داری؟ گفتم نه. پرسید: حاضری که او قسم بخورد، گفتم او سوگند (دروغ) یاد می کند. پیغمبر (ص) فرمود هر کس قسم دروغ بخورد تا مال مسلمانی را ببرد، بمیرد و در حالی محشور شود که خدا بر او غضبناک است و آیه فوق نازل گردید. بخاری و مسلم نیز این روایت را به طریق دیگر آورده اند. ابو عبد الرحمن شاد یاخی با اسناد از عبد الله روایت می کند که پیغمبر (ص) فرمود: کسی سوگند دروغ به منظور غضب مال مردم یاد نمی کند مگر اینکه بمیرد و محشور شود در حالی که خدا بر او غضبناک است و آیه مورد بحث نازل گردید. راوی گوید: در این موقع اشعث رسید و گفت این آیه درباره من نازل شد که بر سر چاهی با مردی اختلاف ترجمه اسباب نزول، ص: ۶۲ داشتم [و داوری نزد پیغمبر (ص) کردم پیغمبر (ص) از من پرسید آیا شاهد و دلیل داری گفتم نه، فرمود پس او سوگند بخورد، گفتم او (به دروغ) سوگند می خورد. و آیه بالا- نازل گردید. عمرو بن عمرو مزکی با اسناد از ابراهیم بن عبد الرحمن روایت می کند که عبد الله بن ابی مردی را در بازار واداشت که با کالایی بایستد و سوگند خورد که اگر بدان وسیله یکی از مسلمین را متهم سازد، مالی بسیار بدو دهد. آیه بالا (در تشیع بر آن مرد و عبد الله بن ابی) نازل گردید. اما کلبی گوید: عده ای از عالمان فقیر یهود سالی دچار قحط و تنگدستی شدند و نزد کعب بن اشرف به مدینه آمدند کعب از ایشان پرسید: آیا تشخیص داده اید که این مرد [یعنی محمد (ص)] همان پیغمبر (ص) موعود در تورات است؟ گفتند بلی آیا تو یقین نداری؟ گفت: نه گفتند ما گواهی می دهیم که او بنده و فرستاده خدا است. کعب گفت: خدا شما را از خیر فراوانی محروم کرد. قصد داشتم خواربار و پوشاک تان بدهم اما خود و خانواده تان را محروم ساختید. گفتند حتما امر بر ما مشته شده است، مهلت بده برویم و ببینیمش. رفتند و صفات و اوصاف دیگری نوشتند و نزد پیغمبر (ص) رفته با او گفت و شنود کردند و نزد کعب باز گشتند و گفتند: ما قبلاً اعتقاد داشتیم که او فرستاده خدا است وقتی نزدش رفتیم او را بر صفت دیگری یافتیم مغایر آنچه در کتاب ما هست و نوشته را به کعب باز نمودند. کعب شادمان شد و خواربار و خرجی به ایشان داد و آیه بدین مناسبت نازل گردید. عکرمه گوید آیه درباره ابو رافع و لبابه بن ابی حقیق و حی بن اخطب و دیگر رؤسای یهود آمده است که سابقه و مقام محمد (ص) را در تورات پنهان داشته به دست خویش اوصاف دیگری نوشتند و سوگند خوردند که آیه الهی است و این همه برای آنکه رشوت و هدایایی که از پیروان خویش می گرفتند، از دست نرود.

سوره آل عمران: آیه ۷۹

ما كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ ... (آیه ۷۹). ضحاک و مقاتل گفته اند این آیه درباره مسیحیان نجران نازل شده که عیسی را می پرستیدند، و در این آیه مقصود از «بشر» عیسی و مقصود از «کتاب» انجیل است. کلبی و عطاء از ابن عباس روایت می کنند که ابو رافع یهودی و یکی از سران مسیحیان نجران گفتند یا محمد آیا می خواهی ترا به عنوان خدا و پروردگار بپرستیم؟ پیغمبر (ص) فرمود معاذ الله که جز خدا پرستش شود یا من به ترجمه اسباب نزول، ص: ۶۳ عبادت غیر خدا امر کنم. این هدف بعثت و مأموریت من نیست، و آیه بالا نازل گردید. حسن گوید: شنیده ایم که مردی به رسول الله (ص) گفت ما به تو سلام می دهیم همچنانکه به یکدیگر سلام می دهیم. اجازه می دهی سجدهات کنیم؟ پیغمبر (ص) فرمود سجده جز خدا را نسزد، لیکن پیام آورتان را حرمت نهید و از خاندانش قدردانی نمایید و آیه بالا بدین مناسبت نازل شد.

سوره آل عمران: آیه ۸۳

أَفَعَيِّرَ دِينَ اللَّهِ يَتَّبِعُونَ ... (آیه ۸۳). ابن عباس گوید مسیحیان و یهودیان در موضوع ابراهیم اختلاف کرده داوری نزد رسول الله (ص) آوردند و هر یک مدعی شدند که به دین ابراهیم از دیگری نزدیکتر است. پیغمبر (ص) فرمود: هر دو گروه از دین ابراهیم بر کنارید. خشمگین شده گفتند داوریت را نپسندیدیم و دینت را نپذیریم. آیه بالا نازل گردید.

سوره آل عمران: آیه ۸۶

كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ... (آیه ۸۶-۸۹). ابو بکر حارثی با اسناد از ابن عباس روایت می کند که مردی از انصار مرتد شد و به مشرکان پیوست و آیات ۸۶-۸۹ آل عمران نازل گردید و طایفه او برای او پیام فرستادند و آیات بر او خوانده شد. گفت: به خدا نه قوم من بر رسول الله (ص) دروغ می بندند و نه رسول الله (ص) بر خدا دروغ بسته و خدا از همه راستگوتر است. باز گشت و توبه کرد و پیغمبر (ص) توبه اش را پذیرفت و از مجازاتش در گذشت. ابو بکر با اسناد از ابن عباس روایت می کند: یکی از انصار مرتد شد و به جبهه شرک پیوست. سپس پشیمان شد و برای قوم خود پیام فرستاد که پشیمانم، از پیغمبر (ص) سؤال کنید که آیا توبه ام پذیرفتنی است؟ آیات ۸۶-۸۹ آل عمران در جواب نازل گردید و قوم او آیات را برایش نوشتند و فرستادند. مرد باز آمد و مسلمان شد. ابو عبد الرحمن بن ابی حامد با اسناد از مجاهد روایت می کند که حرث بن سويد اسلام آورد و با رسول الله (ص) می بود تا به طایفه خویش پیوست و کافر گردید و آیات ۸۶-۸۹ آل عمران نازل گردید. یکی از خویشان حرث آیات را بر او قرائت نمود حرث گفت: تا آنجا که من می دانم تو راستگویی، و پیغمبر (ص) از تو راستگوتر است، و خدا از همه راستگوی تر. پس باز گشت و مسلمان خوبی شد.

سوره آل عمران: آیه ۹۰

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ... (آیه ۹۰) حسن و قتاده و عطاء خراسانی گفته اند آیه ترجمه اسباب نزول، ص: ۶۴ درباره یهود است که منکر عیسی و انجیل شده بودند و با انکار محمد (ص) و قرآن بر کفر افزودند. ابو العالیه گوید: آیه در باب یهود و نصاری است که با وجود ایمان قبلی به صفات و اوصاف محمد ذکر شده در تورات و انجیل، بدو کافر شدند و سپس با اصرار در پایداری بر کفر خویش افزودند.

سوره آل عمران: آیه ۹۳

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا لِّنَبِيِّ إِسْرَائِيلَ ... (آیه ۹۳). به گفته ابو روق و کلبی چون پیغمبر (ص) فرمود: من بر ملت ابراهیمم. یهودیان گفتند پس چرا گوشت و شیر شتر می خوری؟ پیغمبر (ص) فرمود: آن بر ابراهیم حلال بود و ما نیز روا می دانیم. یهود گفتند هر چیز که ما امروز حرام می دانیم بر نوح و ابراهیم نیز حرام بوده است و (شریعت ایشان) به ما رسیده. آیه بالا- در تکذیب یهود نازل گردید.

سوره آل عمران: آیه ۹۶

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ ... (آیه ۹۶). مجاهد گوید: مسلمین و یهود با هم مفاخره می کردند. یهود گفتند بیت المقدس برتر و بزرگ تر از کعبه است چه در سرزمین پاک واقع شده و محل مهاجرت پیغمبران بوده و مسلمین گفتند کعبه بالاتر است. و آیه (در

تأیید مسلمانان) نازل گردید.

سوره آل عمران: آیه ۱۰۰

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا فَرِيقًا ... (آیه ۱۰۰). ابو عمر عسکری روایت کرد و به من اجازه روایت داد با اسناد از عکرمه که در جاهلیت بین دو طایفه اوس و خزرج نزاع بود و با آمدن اسلام صلح کردند و اسلام دل‌هاشان را یگانه کرد. روزی یک یهودی در مجلسی که از اوسیان و خزرجیان حضور داشتند شعری از یک گروه مربوط به جنگ قدیم بین اوس و خزرج خواند و مفسده انگیخت و طایفه دیگر نیز شعری از شاعر خود در آن واقعه یاد کردند و به همین ترتیب ... گفتند برخیزید تا جنگ کهن از سر گیریم. اینان فریاد کردند یا آل اوس! و آنان فریاد کردند یا آل خزرج! پس گرد آمدند و سلاح برگرفتند و برای جنگ صف بستند. در این موقع آیه بالا نازل گردید و پیغمبر (ص) بین دو صف ایستاد و با صدای بلند آن را قرائت فرمود. وقتی صدای پیغمبر (ص) را شنیدند ساکت شده گوش فرا دادند و با اتمام آیه سلاح افکندند و همدیگر را با چشم تر بغل کردند. زید بن اسلم گوید: شاس بن قیس یهودی پیر کافری بود متعصب با کینه و حسد شدید نسبت به مسلمانان. بر جمعی از اصحاب پیغمبر (ص) مرکب از اوس و خزرج گذشت که با هم صحبت می‌کردند. منظره اجتماع و الفت و آشتی ایشان آن کافر را خوش ترجمه اسباب نزول، ص: ۶۵ نیامد و با خود گفت: وقتی بنی قیله (- یمنی زادگان. چون اوس و خزرج در اصل قحطانی بودند) یکی شوند یهود را جای ماندن نماند. به جوانی یهودی که همراهش بود گفت: برو و نزد آنها بنشین و قضیه «بعثت» و اشعاری که در آن موضوع گفته شده یاد آوری کن. و «بعثت» روزی است که اوس و خزرج جنگیدند و اوس بر خزرج غلبه یافت. جوان یهودی رهنمود پیر را به جای آورد، و بگو مگو میان آن جمع افتاد و به مشاجره و لاف زنی برخاستند تا اوس بن قیظی از بنی حارثه از اوس، و جابر بن صخر از بنی سلمه از خزرج به هم پریدند و یکی به دیگری گفت: می‌خواهی جنگ را تکرار کنیم؟ و هر دو گروه بر افروخته شدند و گفتند: آری و فریاد السلاح! السلاح! بلند شد و قرار جنگ در موضع حرّه بیرون شهر گذاشتند و رو به میدان جنگ نهادند و به سابقه خصومت دو طایفه در جاهلیت کسانی از اوس و خزرج به آنها می‌پیوستند. خبر به رسول الله (ص) رسید با جمعی از مهاجرین بین آنها آمد و فرمود: ای جماعت مسلمان آیا دعوی جاهلیت ساز کرده‌اید؟ حال آنکه هنوز بین شما هستم. خداوند با اسلام، شما را محترم داشت و امر جاهلیت برداشت و بین شما الفت انداخت، اکنون به قهقرا باز گشته کافر می‌شوید؟ خدای را دست از نزاع بردارید. جمعیت فهمیدند که آن وسوسه شیطانی و مکر دشمن بوده، سلاح از دست افکندند و گریان همدیگر را بغل کردند و پند پیغمبر (ص) را اطاعت نمودند و همراه آن حضرت به شهر مراجعت کردند، و آیه فوق نازل گردید که مقصود از یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اوس و خزرج است و فریقا ... شاس یهودی و یاران اوست. جابر گوید: آن روز چهره‌ای ناراحت کننده‌تر از رسول الله (ص) در نظر ما نبود (که مانع جنگ شد) و چون با دست اشاره نمود و ما آشتی کردیم و دست از جنگ کشیدیم، شخصی محبوب‌تر از آن حضرت در نظر ما نبود. من روزی وحشت بارترو و بد آغازتر و ضمناً نیک انجام‌تر از آن روز ندیدم.

سوره آل عمران: آیه ۱۰۱

وَكَيفَ تَكْفُرُونَ ... (آیه ۱۰۱). احمد بن حسن حیری با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که بین اوس و خزرج در جاهلیت نزاع می‌بود، روزی آن خصومت را به یاد آورده دست به شمشیر بردند. خبر به پیغمبر (ص) رسید به سوی ایشان رفت، و آیه فوق نازل گردید. شریف اسماعیل بن حسن بن محمد بن حسین نقیب با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که اوس و خزرج هنگام صحبت خشمناک شدند چندان که به درگیری و سلاح کشی منجر می‌شد. آیات ۱۰۱-۱۰۳ آل عمران بدین مناسبت نازل گردید.

سوره آل عمران: آیه ۱۱۰

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ ... (آیه ۱۱۰). عکرمه و مقاتل گویند این آیه درباره ابن مسعود و ابی بن کعب و معاذ بن جبل و سالم مولی حذیفه نازل شده است و سبب این بود که دو یهودی (مالک بن ضیف و وهب بن یهودا) به آنان گفتند دین ما از آنچه ما را بدان دعوت می کنید بهتر است، و خود ما هم بهتر از شما هستیم و آیه در جواب آمد.

سوره آل عمران: آیه ۱۱۱

لَنْ يَضُرَّكُمْ إِلَّا أَذَى ... (آیه ۱۱۱). مقاتل گوید کعب و یحری و نعمان و ابو رافع و ابو یاسر و ابن صوریاء، عبد الله بن سلام و یارانش (یهودیان سابق) را که مسلمان شده بودند می آزردهند. آیه بالا (در تسکین اینان) نازل شد.

سوره آل عمران: آیه ۱۱۳

لَيْسُوا سَوَاءً ... (آیه ۱۱۳). به گفته ابن عباس و مقاتل چون عبد الله بن سلام و ثعلبه بن اسد و اسید بن عبید و عده دیگری از یهود مسلمان شدند. احبار یهود گفتند: اینان بدترین های ما بودند که به محمد ایمان آوردند، نیکان ما دین پدران را ترک نکرده اند و گفتند شما با تغییر دین خیانت ورزیدید. آیه بالا در جواب نازل گردید. ابن مسعود گوید: این درباره نماز عشاء است که مسلمین می خوانند و دیگر اهل کتاب نمی خوانند. ابو سعید محمد بن عبد الرحمن رازی با اسناد از ابن مسعود روایت می کند که شبی برای نماز عشاء دیر به مسجد آمد و دید مؤمنین منتظرند، فرمود بدانید که هیچ خداپرستی غیر از شما مسلمانان در این ساعت ذکر خدا نمی کند و آیات ۱۱۳-۱۱۵ آل عمران نازل گردید. سعید بن محمد بن احمد بن نوح با اسناد از عبد الله بن مسعود روایت می کند که یک شب پیغمبر (ص) نزد یکی از زنان خویش بود و ما را منتظر گذاشت و تا ثلثی از شب به مسجد نیامد و موقعی که به مسجد آمد ما برخی در حال نماز بودیم و بعضی خوابشان برده بود. حضرت ما را بشارت داد و فرمود هیچ یک از اهل کتاب نماز نمی گزارد و آیه مورد بحث نازل گردید.

سوره آل عمران: آیه ۱۱۸

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ ... (آیه ۱۱۸). مجاهد گوید این آیه درباره آن عده از مسلمانان نازل شد که به علت نزدیکی و دوستی و همپیمانی و همسایگی و خویشاوندی رضاعی با منافقان و بعضی یهودیان صمیمیت و پیوند داشتند. خدای تعالی در این آیه آنان را از ارتباط نزدیک با اغیار بر حذر داشت تا در فتنه نیفتند و اغفال نشوند. ترجمه اسباب نزول، ص: ۶۷

سوره آل عمران: آیه ۱۲۱

وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ ... (آیه ۱۲۱). این آیه درباره جنگ احد است. سعید بن محمد زاهد با اسناد از مسعر بن مخرمه روایت می کند که گفت از عبد الرحمن بن عوف داستان احد را پرسیدم، گفت آیات ۱۲۱ تا ۱۵۴ آل عمران را بخوان.

سوره آل عمران: آیه ۱۲۸

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ ... (آیه ۱۲۸). ابو بکر احمد بن محمد تمیمی با اسناد از انس بن مالک روایت می کند که در جنگ احد دندان پیغمبر (ص) شکسته شد و صورتش مجروح و خون بر چهره اش روانه گردید. فرمود: چگونه رستگار شوند قومی که صورت

پیغمبرشان را به خون رنگین کنند، حال آنکه او به پروردگارشان دعوت می‌کند و آیه بالا نازل گردید. محمد بن عبد الرحمن رازی با اسناد از سالم و او از پدرش روایت می‌کند که پیغمبر (ص) فرمود: خدایا فلان و فلان را لعنت کن و آیه بالا نازل شد. مسلم و بخاری نیز این روایت را با طریق دیگر آورده‌اند. ابو بکر محمد بن ابراهیم با اسناد از انس (بن مالک) روایت می‌کند که در جنگ احد دندان و سر پیغمبر (ص) شکست و خون جاری شد، می‌فرمود: چگونه رستگار شوند قومی که سر پیغمبرشان را زخمی کنند و دندان‌شان را بشکنند، و آیه فوق فرود آمد. ابو اسحاق ثعالبی با اسناد از سالم و او از پدرش روایت می‌کند که شنیدم پیغمبر (ص) در نماز صبح پس از رکوع می‌فرمود ربنا لک الحمد، اللهم ألعن فلانا و فلانا و بر عده‌ای از منافقان نفرین کرد. آیه بالا بدین مناسبت نازل گردید. بخاری این روایت را از طریق دیگر و با سیاق بهتر آورده است. قاضی ابو بکر احمد بن حسن با اسناد از ابو هریره روایت می‌کند که پیغمبر (ص) در نماز صبح پس از قرائت حمد و تکبیر سر به سوی آسمان می‌کرد و می‌فرمود: سمع الله لمن حمده ربنا و لک الحمد سپس، دنباله آن دعا می‌کرد: خدایا ولید بن ولید و سلمه بن هشام و عیاش بن ابی ربه و دیگر مؤمنان مستضعف را رهایی بخش، خدایا بر مضر بلای سخت فرود بیاور و پامال‌شان کن و سال‌های قحطی چون سال‌های قحطی یوسف بر ایشان قرار ده. خدایا لحيان و رعل و ذکوان و عصیه را که نافرمانی خدا و پیغمبر (ص) کردند لعنت کن. ابو هریره گوید: شنیده‌ایم که پس از نزول آیه مورد بحث، پیغمبر (ص) این دعا و نفرین را ترک کرد. بخاری نیز این روایت را آورده است.

سوره آل عمران: آیه ۱۳۵

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً ... (آیه ۱۳۵-۱۳۶). عطاء از ابن عباس روایت می‌کند این آیه ترجمه اسباب نزول، ص: ۶۸ درباره نهران تمّار نازل شد که زنی زیبا برای خرما خریدن نزد وی رفت و او زن را بغل کرد و بوسید و سپس پشیمان گردید و نزد پیغمبر (ص) آمد و داستان باز گفت، و آیه بدان مناسبت نازل شد. کلّبی گوید روایت درباره یک انصاری و یک ثقفی است که پیغمبر (ص) بین آن دو اخوت برقرار کرده بود و از هم جدا نمی‌شدند. ثقفی در یکی از جنگ‌ها همراه پیغمبر (ص) بیرون رفت و انصاری در شهر ماند تا به کار خانواده خویش و ثقفی رسیدگی کند. روزی به خانه ثقفی رفت و زن او را دید خود را شسته و موی گشاده. شیفته شد و بی اجازه درون رفت و به زن رسید و خواست ببوسدش که زن صورت خود را با دست پوشانید و مرد پشت دستش را بوسید. سپس نادم و شرمزده شد و برگشت. زن گفت سبحان الله به امانت خیانت کردی و به پروردگار عصیان ورزیدی و کامی نیز نیافتی. راوی گوید مرد انصاری از کرده پشیمان می‌بود و در کوه‌ها می‌گشت و استغفار می‌کرد تا مرد ثقفی از سفر باز آمد، و زن شوهرش را از عمل رفیقش باخبر نمود. ثقفی به صحرا رفت و سراغ رفیقش را گرفت و او را در حال سجده یافت که می‌نالد: خدایا گناه کردم و به برادرم خیانت ورزیدم. صدا زد برخیز نزد رسول الله (ص) برویم، و از آن حضرت بخواه شاید راه گشایش و توبه‌ای به تو بنماید. انصاری پذیرفت و همراه ثقفی به شهر آمد و یک روز عصر جبرئیل نازل شد و خبر داد که توبه مرد پذیرفته شده و آیه ۱۳۵ و ۱۳۶ آل عمران را آورد. عمر پرسید یا رسول الله (ص) مضمون آیه خاص این مرد است یا درباره همه مردم؟ پیغمبر (ص) فرمود برای همه مردم است. ابو عمرو محمد بن عبد العزیز مروزی به من روایت کرد و اجازه روایت داد با اسناد از عطاء که مسلمین به پیغمبر (ص) گفتند آیا بنی اسرائیل نزد خدا از ما عزیزتر بودند که هر کدام گناهی مرتکب می‌شد صبح، بر در خانه‌اش کفاره آن گناه نوشته شده بود که مثلا گوش یا بینی خود را ببرد ... و بدین گونه پاک می‌گردید. پیغمبر (ص) جوابی نداد تا آیه مورد بحث نازل شد آنگاه فرمود آیا به شما امتیازی بالاتر از آن را خبر بدهم؟- و آیه را قرائت فرمود.

سوره آل عمران: آیه ۱۳۹

وَلَا تَهْتُوا وَلَا تَحْزَنُوا ... (آیه ۱۳۹). ابن عباس گوید: روز احد که مسلمین شکست خوردند، در آن حال خالد بن ولید و جمعی از

مشرکان خواستند بر کوهی مشرف بر مسلمین بالا روند. پیغمبر (ص) دعا کرد که خدایا آنان را بر ما مسلط مکن، خدایا ما ترجمه اسباب نزول، ص: ۶۹ نیرویی به جز تو نداریم، خدایا در این سرزمین جز این عده معدود کسی ترا پرستش نمی کند ... آیه بالا فرود آمد. و در این میان عده‌ای از تیر اندازان مسلمان باز گشته از کوه بالا رفتند و مشرکان را به تیر گرفته فراری دادند، و این است مقصود از «أَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ» یعنی «شما بالا دست هستید».

سوره آل عمران: آیه ۱۴۰

إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ ... (آیه ۱۴۰). راشد بن سعد گوید چون پیغمبر (ص) از جنگ احد دلسرد و غمگین باز گشت، به زنی برخورد که شوهر و پسرش شهید شده بود و بر سر و سینه می زد، رو به خدا کرد که آیا با پیغمبرت چنین رفتار شود؟ و آیه فوق نازل شد.

سوره آل عمران: آیه ۱۴۴

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ ... (آیه ۱۴۴). عطیه عوفی گوید در روز احد که مسلمین می گریختند، بعضی گفتند: محمد کشته شد، تسلیم مشرکان شوید که آنان برادران شمايند. و بعضی گفتند اگر هم محمد (ص) شهید شده باشد آیا ما نیز نباید راه پیغمبرمان را برویم و کشته شویم؟ و آیات ۱۴۴-۱۴۸ آل عمران نازل شد.

سوره آل عمران: آیه ۱۵۱

سَتَلْقَى فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ ... (آیه ۱۵۱). سدی گوید چون ابو سفیان و مشرکین به سوی مکه باز گشتند، وقتی مقداری از راه را رفتند پشیمان شدند و گفتند این چه کاری است؟ ما بیشترشان را کشته ایم و عده کمی مانده اند که رهشان کردیم، باز گردیم و ریشه کن شان سازیم. و چون این تصمیم را گرفتند خدا در دلشان ترس انداخت و از قصد خویش منصرف گردیدند، و آیه بدین مناسبت نازل شده است.

سوره آل عمران: آیه ۱۵۲

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ ... (آیه ۱۵۲). محمد بن کعب قرظی گوید: چون پیغمبر (ص) از جنگ احد به مدینه باز گشت و مسلمین آن صدمات را متحمل شده بودند، بعضی اصحاب گفتند: پس آن نصر خدایی کو؟ آیه در جواب آمد که خدا به وعده خود وفا کرده بود لیکن کسانی که خواهان غنیمت نزدیک بودند- یعنی تیر اندازانی که جای خود را خالی کردند- باعث شکست شدند.

سوره آل عمران: آیه ۱۶۱

وَمَا كَانَ لِجَبِي أَنْ يُغْلَ ... (آیه ۱۶۱). محمد بن عبد الرحمن مطوعی با اسناد از ابن عباس روایت می کند که یک قطیفه سرخ از غنایم به دست آمده از مشرکین در جنگ بدر گم شد. بعضی گفتند شاید پیغمبر (ص) آن را برداشته و آیه بالا نازل گردید. حصیف گوید از سعید بن جبیر معنی صدر آیه را پرسیدم (به صیغه مجهول) او جواب داد: پیغمبران ترجمه اسباب نزول، ص: ۷۰ مورد خیانت واقع شده اند و کشته هم شده اند، پیغمبر (ص) خیانت نمی کند (به صیغه معلوم) ... ابو الحسن احمد بن ابراهیم نجار با اسناد از ابن عباس روایت می کند که قرائت به صیغه مجهول [يُغْلَ را انکار می کرد و می گفت: چگونه به پیغمبران خیانت نمی شود در حالی که می کشندشان؟ معنی صحیح این است که منافقان، پیغمبر (ص) را در قسمتی از غنایم متهم کردند و آیه نازل شد که هیچ پیغمبری را نرسد و نسزد که خیانت ورزد. احمد بن محمد بن احمد اصفهانی با اسناد از سلمه و او از ضحاک روایت می کند

که پیغمبر (ص) طلایه‌ای فرستاد و در این میان غنیمتی به دست آمد و حضرت آن را بین مسلمین قسمت کرد و برای آنان که به مأموریت رفته بودند چیزی باقی نماند. وقتی باز گشتند گفتند پیغمبر (ص) غنیمت را تقسیم کرد و سهم ما را نداد، آیه بدین مناسبت نازل شد. سلمه گوید: ضحاک مجهول قرائت می‌کرد. ضحاک از ابن عباس روایت می‌کند که روز حنین چون غنایم هوازن به دست پیغمبر (ص) افتاد مردی سوزنی دزدید و آیه بالا نازل گردید. قتاده گوید آیه درباره بعضی خیانتکاران مسلمان نازل گردید. کلبی و مقاتل گوید: درباره تیراندازانی که در جنگ احد موضع خود را رها کردند و گفتند می‌ترسم پیغمبر (ص) بگوید: هر کس هر چه برداشت برای خودش! و غنایم را همچون روز بدر تقسیم نکند. پیغمبر (ص) به آنان فرمود خیال کردید ما خیانت می‌کنیم و سهم شما را نمی‌دهیم؟ - و آیه نازل شد. ابن عباس گوید: اشراف درخواست می‌کردند به آنان سهم ویژه داده شود و آیه (در رد درخواست ایشان) نازل گردید.

سوره آل عمران: آیه ۱۶۵

أَوْ لَكُمَا أَصَابَتْكُم مُّصِيبَةٌ ... (آیه ۱۶۵). ابن عباس از عمر بن خطاب نقل می‌کند که جنگ احد سال بعد از جنگ بدر رخ داد و هفتاد تن از مسلمانان کشته شدند و اصحاب پیغمبر (ص) گریختند و دندان پیغمبر (ص) شکست و مغفر بر سرش خرد شد. و خون بر صورتش جاری گردید و آیه بالا نازل شد. مقصود از «مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ» جان بها گرفتن بابت مشرکان اسیر شده در جنگ بدر است.

سوره آل عمران: آیه ۱۶۹

وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا ... (آیه ۱۶۹). محمد بن محمد بن یحیی با اسناد از عباس روایت می‌کند که پیغمبر (ص) فرمود: ارواح برادران شهید شما در احد را خداوند در قالب مرغان سبز رنگی قرار داده که از آب جوی‌های بهشت می‌نوشند و از ترجمه اسباب نزول، ص: ۷۱ میوه درختان بهشت می‌خورند و بر قندیل‌های زرین آویخته در سایه عرش می‌نشینند. با دریافتن نیکفرجامی و کامیابی خویش می‌گویند: این خبر را که به برادران ما می‌رساند تا از جهاد تن نزنند و از جنگ خودداری نورزند. خدای عزّ و جلّ فرمود من این پیام شما را بدیشان می‌رسانم، و آیه بالا را فرو فرستاد. حاکم نیز این روایت را در صحیح خویش از طریق عثمان بن ابی شیبّه آورده است. محمد بن عبد الرحمن غازی عین روایت بالا را از طریق محمد بن شعیب بلخی به عثمان بن ابی شیبّه می‌رساند. ابو بکر حارثی با اسناد از جابر روایت می‌کند که پیغمبر (ص) به من نگریست و پرسید چرا ترا اندوهگین می‌بینم؟ عرض کردم پدرم کشته شد و قرض و عیال از او مانده است. فرمود آیا خبرت دهم که خدا با هیچ کس جز از پشت پرده سخن نگفته است اما با پدرت رو در رو سخن گفت و خطاب کرد: «بنده من از من بخواه تا ترا بدهم» و پدرت گفت: «خدایا از تو می‌خواهم که مرا دوباره به دنیا برگردانی تا باز در راه تو کشته شوم» و خدا فرمود: فرمان بر آن رفته که مردگان به دنیا باز نگردند، و پدرت درخواست نمود که «خدایا پس خبر من به بازماندگان برسان» و آیه به این سبب نازل شد. ابو عمرو قنطری با اسناد از سعید بن جبیر روایت می‌کند که چون حمزه بن عبد المطلب و مصعب بن عمر در روز احد شهادت یافتند و به نعمت رسیدند، گفتند: کاش برادران از فرجام نیک ما با خبر می‌شدند تا رغبت‌شان در جهاد افزون شود، و خدا آیه بالا را فرو فرستاد. ابو الضحی گفته است: آیه بالا در خصوص رزمندگان احد نازل شده، و برخی مفسران بر آنند که درباره شهیدان بئر معونه است و قصه آن مشهور است و محمد بن اسحاق بن یسار در مغازی آورده، و بعضی گویند آشنایان شهداء چون بر سرور و نعمتی دست می‌یافتند با حسرت می‌گفتند: ما کامیاب و شادمانیم اما پدران و برادران ما در گورند. آیه در تسلی ایشان نازل شد و از حال شهداء خبر داد.

سوره آل عمران: آیه ۱۷۲

الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ ... (آیه ۱۷۲-۱۷۵). احمد بن ابراهیم مقرئ با اسناد از عمرو بن دینار روایت می کند که پیغمبر (ص) در جنگ احد پس از بازگشت مشرکین اعلام بسیج نمود و هفتاد مرد دعوت حضرت را پذیرفتند، و به تعقیب مشرکین پرداخت. ابو سفیان کاروانی از خزاعه دید و گفت اگر دیدید محمد به دنبال من است، بگویید او را با ترجمه اسباب نزول، ص: ۷۲ لشکری انبوه دیدیم و ترا سپاهی کم شماره است و از او بر تو بیم داریم. اما پیغمبر (ص) از تعقیب، صرف نظر نکرد تا ابو سفیان به مکه رسید و آیات به همین مناسبت است. عمرو بن عمرو با اسناد از عایشه روایت می کند که درباره آیه مورد بحث خطاب به عروه گفت: ای خواهر زاده، دو پدر بزرگ تو- ابو بکر و زبیر- از آن جمله بودند که پیغمبر (ص) را اجابت کردند. پس از صدماتی که در احد به مسلمانان رسید و مشرکان باز گشتند، پیغمبر (ص) از بیم آنکه آنان مراجعت نمایند، عده ای را خواست تا مشرکان را دنبال کنند و هفتاد مرد را مأمور آن کار کرد که از آن جمله است ابو بکر و زبیر.

سوره آل عمران: آیه ۱۷۳

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ ... (آیه ۱۷۳). ابو اسحاق ثعالبی با اسناد از قتاده روایت می کند، در واقعه احد پس از کشته شدن و زخمی شدن بسیاری از مسلمانان و بازگشت ابو سفیان و لشکرش، پیغمبر (ص) از اصحاب یک دسته رزمجوی نیرومند داوطلب برای تعقیب دشمنان خدا خواست و فرمود: این ضربت خرد کننده تر و مشهورتر خواهد بود. در عین آن همه رنج و تعب که خدا می داند، گروهی رهسپار شدند تا به ذو الحلیفه رسیدند. آنجا اشخاص می آمدند و می گفتند: ابو سفیان با جمعیت زیاد عزم شما را دارد، گفتند: «خدا ما را بس، و نیکو تکیه گاهی است» و آیه ۱۷۳ و ۱۷۴ نازل گردید.

سوره آل عمران: آیه ۱۷۹

مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ ... (آیه ۱۷۹). سدی می گوید پیغمبر (ص) فرمود امت مرا بر من عرضه کردند همچنانکه (اسماء را) بر آدم عرضه کردند، می دانم چه کسی ایمان می آورد و چه کسی کافر می شود. این سخن به منافقان رسید گفتند: محمد دعوی می کند که مؤمن و کافر را تشخیص می دهد، در حالی که ما را نمی شناسد. آیه در جواب نازل گردید. کلبی گوید قریش گفتند یا محمد تو ادعا می کنی هر کس با تو مخالف باشد خدا بر وی خشم می گیرد و به جهنم می برد و هر کس پیروی دین تو کند خدا از او خوشنود است و اهل بهشت است. اکنون بگو کدام یک از ما به تو ایمان می آوریم و کدام یک ایمان نمی آوریم؟ این آیه (در جواب) نازل شد. ابو العالیه گوید: مؤمنان از پیغمبر (ص) نشانه تفاوت میان مؤمن و منافق را پرسیدند آیه بالا فرود آمد.

سوره آل عمران: آیه ۱۸۰

وَلَا يَحْزَنَنَّ الَّذِينَ يَبْتَخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ ... (آیه ۱۸۰). عموم مفسران گفته اند این آیه درباره کسانی که از دادن زکات خودداری می کردند نازل شد. عطیه از ابن عباس نقل ترجمه اسباب نزول، ص: ۷۳ می کند که در این آیه مقصود از بخل، کتمان اطلاع است و درباره احبار یهود که صفات و اوصاف پیغمبر (ص) را می نهفتند نازل شده است.

سوره آل عمران: آیه ۱۸۱

لَقَدْ سَجَعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا ... (آیه ۱۸۱). سَدَى و عکرمه و محمد بن اسحاق گفته‌اند روزی ابو بکر صدیق وارد مدارس [-] قرائتخانه یهود شد و عده‌ای از یهودیان را دید گرد یکی از علماءشان به نام فنحاص بن عازوراء حلقه زده‌اند. ابو بکر به فنحاص گفت: از خدا بترس و مسلمان شو، به خدا سوگند تو خود به یقین می‌دانی که محمد (ص) به حق مبعوث شده است، و نام و صفت او را در تورات مکتوب یافته بودید. ایمان بیار و تصدیق کن و به خدا قرض نیکو بده تا ثواب دو برابر شود. فنحاص پاسخ داد ای ابو بکر به گمان تو پروردگار از ما قرض می‌خواهد؟ در حالی که فقیر از غنی طلب وام می‌کند، و اگر حرف تو درست باشد در آن صورت لزوماً خدا فقیر و ما غنی خواهیم بود، چه اگر خدا غنی بود از ما قرض نمی‌خواست. ابو بکر خشمگین شده سیلی سختی به صورت فنحاص نواخت و گفت: ای دشمن خدا سوگند به آنکه جانم در دست اوست اگر بین ما پیمان عدم تعرض نمی‌بود گردنت را می‌زدم. فنحاص به شکایت نزد پیغمبر (ص) رفت و گفت: بین رفیقت به من چه کرده؟ پیغمبر (ص) از ابو بکر پرسید چرا چنین کردی؟ ابو بکر گفت: یا رسول الله (ص) این دشمن خدا سخن درستی بر زبان آورد. به گمان او خدا ندار است و یهودیان دارا برای خدا خشمگین شدم و سیلی به صورتش زدم. فنحاص منکر شد و خدای عزّ و جلّ در تکذیب فنحاص و تصدیق ابو بکر آیه بالا را فرو فرستاد. عبد القاهر بن طاهر با اسناد از مجاهد روایت می‌کند که آیه درباره یهود نازل شد، بدین شرح که ابو بکر به صورت یکی‌شان سیلی زد زیرا گفته بود خدا نیازمند است و ما توانگر. راوی گوید نام آن یهودی فنحاص بود، و همو بود که می‌گفت: «يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ» [سوره مائده، آیه ۶۴] یعنی دست خدا بسته است.

سوره آل عمران: آیه ۱۸۳

الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ عَهِدَ إِلَيْنَا ... (آیه ۱۸۳). کلبی گوید این آیه درباره کعب بن اشرف و مالک بن ضیف و وهب بن یهودا و زید بن تابوه و فنحاص بن عازوراء و حیّ بن اخطب نازل شد که نزد پیغمبر (ص) آمدند و گفتند تو ادعا می‌کنی که خدا ترا بر ما مبعوث کرده و کتابی بر تو فرو فرستاده، حال آنکه خدا در تورات از ما پیمان گرفته که به هیچ مدّعی رسالتی ایمان نیاوریم مگر آنکه قربانی بیاورد که آتش (آسمانی) آن را بسوزاند اگر این نشانه آوری به تو می‌گرویم.

سوره آل عمران: آیه ۱۸۶

وَلَتَسْمَعَنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا ... (آیه ۱۸۶). ابو محمد حسن بن محمد فارسی با اسناد از عبد الرحمن و او از پدرش عبد الله بن کعب بن مالک - که یکی از سه تن است که توبه‌شان قبول شد - روایت می‌کند: کعب بن اشرف یهودی شاعر بود و پیغمبر (ص) را هجو می‌کرد و در شعرش کفار قریش را به جنگ با پیغمبر (ص) بر می‌انگیخت. موقعی که پیغمبر (ص) به مدینه آمد مردم آن مرکب از مسلمان و مشرک و یهودی بودند و پیغمبر (ص) خواست همگان را صلح دهد اما مشرکان و یهودیان، حضرت را و اصحابش را سخت می‌آزردند و خدای تعالی پیامبرش را به شکیبایی فرمان داد و آیه بالا نازل شد. عمرو بن عمرو مزگی با اسناد از عروّه بن زبیر و او از اسامه بن زید روایت می‌کند که پیغمبر (ص) بر الاغی روی قطیفه‌ای فدکی نشسته بود و اسامه نیز پشت سر حضرت سوار بود و می‌رفت که سعد بن عباد را در محله بنی حارث بن خزرج عیادت کند. بر گروهی گذشت مرکب از مسلمان و یهودی و بت پرست، و عبد الله بن ابی - پیش آنکه اسلام آورد - عبد الله بن رواحه نیز حضور داشتند. گرد و خاک الاغ مجلس را فرو گرفت و عبد الله بن ابی با ردا بینیش را پوشاند و گفت گرد و خاک نکنید. رسول الله (ص) سلام داد و ایستاد و از الاغ فرود آمد و آن جمع را به خدا دعوت فرمود و پاره‌ای قرآن خواند. عبد الله بن ابی گفت: ای مرد آنچه تو عرضه داشتی از عقاید ما بهتر نیست. و اگر حرف تو حق است در مجالس ما چرا زحمت می‌دهی، به راه خود رو و هر کس نزد تو آمد برای او سخن بگو. عبد الله بن رواحه گفت: یا رسول الله (ص) در مجالس ما بیا و تبلیغ کن که ما آن را دوست

داریم. مسلمانان و مشرکان و یهود به درشتگویی برخاستند و نزدیک بود دست به گریبان شوند، و پیغمبر (ص) آنان را آرام کرد تا ساکت شدند. سپس پیغمبر (ص) سوار شد و به عیادت سعد بن عبادہ رفت و در آنجا فرمود یا سعد! آیا خبر شدی که ابو حباب (- عبد الله بن ابی) چه گفت؟- و سخنان او را حکایت نمود. سعد عرض کرد یا رسول الله (ص)، عفو کن و در گذر. سوگند به آنکه بر تو کتاب را به حق نازل کرد، مردم این وادی توافق کرده بودند عمامه ریاست بر سر او بگذارند، و چون این حق به تو رسید او غصه در گلوی گیر کرده و آن حرکت را از خود نشان داده است. رسول الله (ص) از عبد الله بن ابی در گذشت، و آیه مورد بحث نازل گردید.

سوره آل عمران: آیه ۱۸۸

لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا ... (آیه ۱۸۸). ابو عبد الرحمن محمد بن احمد بن جعفر با ترجمه اسباب نزول، ص: ۷۵ اسناد از ابو سعید خدری روایت می کند که بعضی منافقان در زمان رسول الله (ص) از شرکت در جنگ و همراهی با پیغمبر (ص) تخلف می کردند و موقع بازگشت آن حضرت پوزشخواهی می نمودند و سوگند می خوردند، و دلشان می خواست برای کاری که نکرده اند مورد ستایش قرار گیرند، آیه بالا- نازل گردید. مسلم نیز به طریق دیگر همین روایت را آورده است. ابو عبد الرحمن شادیاخی با اسناد از هشام بن سعد روایت می کند که در دوره امارت مروان بن حکم بر مدینه روزی ابو سعید خدری و زید بن ثابت و رافع بن خدیج نزد او بودند. مروان از سعید خدری پرسید در باب این آیه چه می گویی؟ ما همه به کارها و مواهب خویش شادمانیم و دوست داریم بدانچه نکرده ایم ستایشمان کنند. ابو سعید پاسخ داد: مورد آیه این نیست بلکه عده ای در زمان پیغمبر (ص) از غزوات تخلف می جستند اگر شکستی پیش می آمد بر شرکت نکردن خویش شادی می کردند و اگر پیروزی حاصل می شد سوگند می خوردند که می خواستیم با شما باشیم، و علاقه داشتند برای کاری که نکردند ستوده شوند. سعد بن محمد زاهد با اسناد از علقمه بن ابی وقاص روایت می کند که مروان به دربارش رافع گفت برو و از ابن عباس بپرس: اگر شخصی بدانچه کرده خوشحال باشد و بدانچه نکرده خواستار ستایش باشد عذاب شود همگی معذب خواهید بود ابن عباس پاسخ داد: شما را چه به معنی قرآن؟ پیغمبر (ص) از برخی یهودیان چیزی پرسید، کتمان کردند و نشانی عوضی دادند و انتظار تشکر از سوی پیغمبر (ص) داشتند. آنگاه ابن عباس آیه مورد بحث را قرائت کرد. بخاری و مسلم نیز این روایت را به طریق دیگر آورده اند. ضحاک گوید یهودیان مدینه به یهودیان عراق و یمن و هر جای دیگر که دست شان می رسید نامه نوشتند که محمد آن پیام آور موعود نیست، بر کیش خویش باشید و بر این کلمه همدستان شوید. آنها همه در انکار محمد (ص) و قرآن همسخن شدند و شادمانه می بودند که خدا را شکر وحدت کلمه داریم. پراکنده دل نیستیم و دین خویش از دست ندادیم. و نیز یهودیان گفتند ما اهل نماز و روزه و دوستان خداییم. یهود به کاری که کردند شادمانی نمودند و بابت آنچه نکردند انتظار ستایش داشتند (پس آیه درباره یهود است).

سوره آل عمران: آیه ۱۹۰

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ... (آیه ۱۹۰). ابو اسحاق مقری با اسناد از ابن عباس روایت ترجمه اسباب نزول، ص: ۷۶ می کند که قریش نزد یهود رفته پرسیدند موسی معجزه ای برای شما آورد؟ گفتند: عصا و ید بیضا. و نزد مسیحیان رفته پرسیدند عیسی چه کار می کرد؟ گفتند: کور و پیس را شفا می داد و مرده زنده می کرد. پس نزد پیغمبر (ص) آمده گفتند: از خدایت بخواه کوه صفا را طلا سازد و آیه بالا در جواب نازل شد.

سوره آل عمران: آیه ۱۹۵

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ ... (آیه ۱۹۵). اسماعیل بن ابراهیم نصر آبادی با اسناد روایت می کند که ام سلمه از پیغمبر (ص) پرسید یا رسول الله (ص) ذکر هجرت زنان در وحی خدا نیامده، آیه بالا- نازل گردید. حاکم در صحیح خویش همین روایت را به طریق دیگر آورده است.

سوره آل عمران: آیه ۱۹۶

لَا يَغُرُّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ ... (آیه ۱۹۶). این آیه درباره مشرکان مکه نازل شد که در عین آسایش و وسعت معیشت می زیستند، تجارت می کردند و متنعم می بودند به بعضی مؤمنان گفتند این طور مشاهده می کنیم حال دشمنان خدا نیک است و مؤمنان از گرسنگی و تنگدستی دارند می میرند. آیه بالا در این مورد نازل گردید.

سوره آل عمران: آیه ۱۹۹

وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ ... (آیه ۱۹۹). جابر بن عبد الله و انس [بن مالک و ابن عباس و قتاده بر آنند که آیه درباره نجاشی نازل شده که چون در گذشت، جبرئیل همان روز خبرش را به پیغمبر (ص) رسانید و رسول الله (ص) به یاران فرمود: بیاید به برادری از شما که در سرزمین دیگر مرده است نماز بگذاریم. پرسیدند او کیست؟ فرمود: نجاشی. پس پیغمبر (ص) به گورستان بقیع رفت و از مدینه سرزمین حبشه بر او نمایان گردید و جنازه نجاشی را مشاهده فرمود و چهار تکبیر بر کشید و برای نجاشی طلب آمرزش نمود. منافقین گفتند: این را ببینید که بر یک کافر حبشی نصرانی که هرگز او را ندیده و همکیش نیستند نماز می خواند. آیه در جواب آنان نازل شد. ابو الفضل احمد بن محمد بن عبد الله با اسناد از انس [بن مالک روایت می کند که پیغمبر (ص) به اصحاب فرمود: برخیزید و بر برادران نجاشی نماز بگذارید. بعضی با هم گفتند: دستور می دهد بر کافری حبشی نماز بگذارید. آیه فوق در پاسخ آنان نازل گردید. مجاهد و ابن جریج و ابن زید گفته اند که درباره کلیه مؤمنان اهل کتاب است.

سوره آل عمران: آیه ۲۰۰

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا ... (آیه ۲۰۰). سعید بن ابی عمرو حافظ با اسناد از سلمه بن عبد الرحمن روایت می کند که گفت: آیه بالا درباره فضیلت انتظار در ترجمه اسباب نزول، ص: ۷۷ فاصله دو نماز نازل شده است. زیرا در زمان پیغمبر (ص) هنوز مرزی وجود نداشت که فقره «رابطوا» به معنی امر به حفظ مرزها باشد «۱». حاکم نیز در صحیح خویش همین روایت را از طریق دیگر آورده است.

سوره نساء

سوره نساء: آیه ۲

وَآتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ ... (آیه ۲). مقاتل و کلیبی گفته اند این آیه، درباره مردی از غطفان است که اموال بسیاری از آن برادرزاده یتیمش نزدش بود. یتیم پس از بلوغ طلب مال کرد و آن مرد نمی داد. برادر زاده و عمو مرافعه نزد رسول الله (ص) بردند و آیه بالا نازل شد. مرد گفت: خدا و رسول الله (ص) را اطاعت می کنم و پناه بر خدا از «گناه بزرگ» و مال جوان را پس داد. آنگاه پیغمبر (ص) فرمود: هر کس خویش را از حرص نفس نگاه دارد، در حالی که چنین مالی بدو رسیده است به بهشت برسد. جوان آن مال را در راه خدا انفاق کرد و پیغمبر (ص) فرمود: اجری حاصل شد و بار مسئولیتی باقی ماند. پرسیدند: یا رسول الله (ص) اجر معلوم

است، بار مسئولیت کدام است؟ فرمود: اجر را پسر برد، و زر بر پدر ماند [که شخصا انفاق نکرده بود].

سوره نساء: آیه ۳

وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ ... (آیه ۳). ابو بکر تمیمی با اسناد از عایشه روایت می کند: آیه درباره مردی نازل شد که دختر یتیمی را سرپرستی می کرد که دختر اموالی داشت و حامی و مدافعی نداشت. آن مرد با دختر بد رفتاری می کرد و کتکش می زد و به طمع مال، شوهرش نیز نمی داد، آیه بالا- نازل گردید، یعنی دختر را رها کن و زن دیگر بگیر. مسلم نیز، به طریق دیگر همین روایت را آورده است. به گفته سعید بن جبیر و قتاده و ربیع و ضحاک و سدی، مردم از مال یتیمگان حذر می کردند اما هر چند تا زن می خواستند می گرفتند و به عدالت یا غیر عدالت رفتار می نمودند. وقتی از پیغمبر (ص) درباره یتیمان سؤال کردند، آیه ۲ سوره نساء آمد و به (۱) یکی از معانی ماده

«ربط و ربط» بستن و آماده نگه داشتن اسبان برای جهاد است، و ممکن است در آیه مورد بحث به همین معنی منظور شده باشد. م. ترجمه اسباب نزول، ص: ۷۸ دنبال آن، این آیه مورد بحث نازل گردید و «ان خفتم» در این آیه، یعنی «کما خفتم». همچنین در مورد زنان، مسلمین می ترسیدند نتوانند رعایت عدالت بکنند. در این آیه دستور داده شد، بیش از آن تعداد زن که نتوانند حقش را ادا کنند نگیرند، چه زنان در ضعف و عجز همچون یتیمانند. طبق روایت والبی، ابن عباس نیز بر همین نظر بوده است.

سوره نساء: آیه ۶

وَابْتَلُوا الْيَتَامَىٰ ... (آیه ۶). آیه درباره ثابت بن رفاعه و عموی اوست که رفاعه مرد و ثابت در حالی که صغیر بود، یتیم ماند. عموی او نزد پیغمبر (ص) آمد و پرسید برادر زاده ام در کفالت من است، آیا تا چه حد در مالش می توانم تصرف کنم و کی اموالش را بدو بدهم؟ آیه بالا نازل گردید.

سوره نساء: آیه ۷

لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ ... (آیه ۷). مفسران گویند اوس بن ثابت انصاری مرد و زنی به جا گذاشت به نام ام کحه با سه دختر از او. دو پسر عموی شخص متوفی که وصیش بودند به نام سوید و عرفجه مالش را تصرف کردند و به زن و دخترانش چیزی ندادند، و رسم جاهلیت چنین بود که به زن و صغیر (گرچه پسر باشد) ارث نمی رسید و فقط مردان ارث می بردند. جاهلیان می گفتند تا کسی قادر به اسب سواری و غنیمت گیری نباشد ارث نمی برد. ام کحه نزد رسول الله (ص) رفت و ماجرا باز گفت و اظهار کرد بچه ها خرجی ندارند در حالی که پدرشان مال قابل توجهی به جا گذاشته که در اختیار سوید و عرفجه است و از آن مال به من و دخترانم که نزد من اند نمی دهند. آب و نانم نمی دهند و پاسخی نمی گویند. پیغمبر (ص) آن دو را خواست. گفتند: یا رسول الله (ص)، بچه های برادرمان اسب سواری نتوانند و اسلحه بر نگیرند و جنگ ندانند. پیغمبر (ص) فرمود: باز گردید تا ببینم خدا در این باب چه می گوید؟ که آیه بالا آمد.

سوره نساء: آیه ۱۰

إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا ... (آیه ۱۰). مقاتل بن حیان گوید: آیه درباره مرثد بن زید غطفانی نازل شد که مال برادر زاده صغیرش را خورد.

سوره نساء: آیه ۱۱

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ ... (آیه ۱۱). احمد بن محمد بن احمد بن جعفر با اسناد از جابر روایت می کند که پیغمبر (ص) همراه ابو بکر در محله بنی سلمه می گذشتند. مرا بیهوش یافتند و به بالین من آمدند. پیغمبر (ص) آب خواست و وضو گرفت و بر من پاشید. به خود آمدم و پرسیدم: یا رسول الله (ص) با مال خودم چکار کنم؟ آیه بالا نازل شد. ترجمه اسباب نزول، ص: ۷۹ بخاری و مسلم، بر طریق خود، هر دو این روایت را آورده اند. ابو منصور محمد بن منصور با اسناد از جابر روایت می کند که زنی با دو دختر نزد پیغمبر (ص) آمد و گفت: اینها بچه های ثابت بن قیس (یا سعد بن ربیع) هستند که در جنگ احد همراه تو بود و شهید شد و عمویشان میراث او را تماماً تصرف کرده، یا رسول الله (ص) چه می فرمایی؟ که تا مال نداشته باشند کسی با آنها ازدواج نمی کند. پیغمبر (ص) فرمود: حکم خدا در این باب بیاید، و سوره نساء آمد با آیه مورد بحث. جابر گوید پیغمبر (ص) به من فرمود: برو آن زن و طرفش را بیاور. (آوردم) و به عموی بچه ها فرمود: دو ثلث به دو دختر بده و یک ثمن به زن بده و بقیه برای خودت.

سوره نساء: آیه ۱۹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا ... (آیه ۱۹). ابو بکر اصفهانی با اسناد از ابن عباس روایت می کند که گفت: در جاهلیت وراثت متوفی به ازدواج با زنش حق تقدم داشتند و یا اگر دلشان می خواست شوهرش می دادند و اگر دلشان نمی خواست نمی دادند و خاندان زن در این مورد اختیاری نداشتند و آیه فوق [در منع این رسم جاهلی نازل گردید. بخاری در تفسیر و کتاب الاکراه، این روایت را از محمد بن مقاتل آورده است. به گفته مفسران بین اهل مدینه در جاهلیت و اوایل اسلام، رسم بود که چون مردی می مرد و زنی به جای می گذاشت، ناپسری آن مرد، یا مرد دیگری از خویشان متوفی می آمد و جامه ای بر سر زن می انداخت و بدین گونه در باب ازدواج، صاحب اختیار آن زن می شد. اگر دلش می خواست با آن زن بدون کابین یا همان کابین قبلی ازدواج می کرد و یا او را شوهر می داد و کابینش را می گرفت و بدو نمی داد و یا آنقدر اذیتش می کرد تا زن، خودش را به بهای سهم الارث میت باز خرد، و یا زن را نگه می داشت تا بمیرد و ارثش را بخورد. ابو قیس بن اسلت مرد و زنی به نام کبیشه بنت معن انصاری به جای گذاشت. ناپسری زن به نام حصن (به گفته مقاتل: قیس) برخاست و جامه بر زن افکند و بدین گونه صاحب اختیار نکاح زن شد اما بدو نزدیکی نکرد و خرجی نداد و او را زیر فشار گذاشته بود تا به مال خویش، خویش را باز خرد. کبیشه نزد پیغمبر (ص) رفت و داستان باز گفت. پیغمبر (ص) فرمود: در خانه ات باش تا حکم خدا درباره تو بیاید. راوی گوید: کبیشه باز گشت و [برخی از] زنان مدینه مطلع شده نزد رسول الله (ص) رفته و گفتند: وضع ما نیز شبیه کبیشه است با این تفاوت که پسر عموهای ما صاحب اختیار نکاح ما شده اند. و آیه مورد بحث [برای حل این مشکل نازل گردید. ترجمه اسباب نزول، ص:

۸۰

سوره نساء: آیه ۲۲

وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ ... (آیه ۲۲). آیه درباره حصن پسر ابو قیس که نامادری خود کبیشه بنت معن را گرفت و اسود بن خلف که با زن پدرش ازدواج کرد و صفوان بن امیه که با زن پدرش ملیکه بنت خارجه ازدواج کرد، نازل شده است. اشعث بن سوار گوید: ابو قیس که از نیکان انصار بود مرد پسرش قیس، نامادری خود را خواستگاری کرد. زن گفت: من تو را پسر خود می شمارم، باید از پیغمبر (ص) کسب تکلیف کنم و نزد حضرت رفت و قضیه را گفت. [در جواب آیه بالا نازل گردید.

سوره نساء: آیه ۲۴

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ... (آیه ۲۴). محمد بن عبد الرحمان با اسناد از ابو سعید خدری روایت می کند که در جنگ اوطاس بر زنان اسیر شوهر دار دست یافتیم و از نزدیکی با آنها ناراحت بودیم. مسئله را از پیغمبر (ص) پرسیدیم، آیه بالا نازل شد و تصرف آنها بر ما حلال گردید. احمد بن محمد بن حارث با اسناد از ابو سعید روایت می کند که وقتی اهل اوطاس را اسیر کردیم از پیغمبر (ص) پرسیدیم: چگونه با زنانی که طایفه شان را و شوهرانشان را می شناسیم، نزدیکی کنیم آیه بالا نازل شد. ابو مکی فارسی با اسناد از ابو سعید خدری روایت می کند که در جنگ حنین پیغمبر (ص) لشکری به اوطاس فرستاد و در آن جا با گروهی از دشمنان برخورد بر آنان پیروز شدند و زنانی به اسارت گرفتند. بعضی اصحاب پیغمبر (ص) به خاطر شوهر داشتن آن زنان (که مشرک بودند) از نزدیکی با آنها خودداری می کردند. آیه نازل گردید که نزدیکی به زن شوهردار حرام است، مگر آنکه مالک شده باشید.

سوره نساء: آیه ۳۲

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ ... (آیه ۳۲). اسماعیل بن ابی القاسم صوفی با اسناد از جاهد روایت می کند که ام سلمه از پیغمبر (ص) پرسید: چرا بر ما زنان جنگ [و اجر و غنیمت نیست و چرا نصف مرد ارث می بریم؟] [آیه در جواب آمد]. محمد بن عبد العزیز با اسناد از عکرمه روایت می کند که زنان، خواستار شرکت در جهاد و شرکت در اجر آن شدند، آیه بالا [در جواب نازل گردید. به گفته قتاده و سدی پس از نزول آیه «سهم الارث مرد دو برابر زن است» مردان گفتند: کاش در اجر آخرت نیز همین امتیاز را می داشتیم، و زنان گفتند: کاش در گناه نیز جزای ما نصف مردان بود، همچنان که سهم الارث ما نصف مرد است. آیه بالا [بدین مناسبت نازل گردید. ترجمه اسباب نزول، ص: ۸۱]

سوره نساء: آیه ۳۳

وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِي ... (آیه ۳۳). ابو عبد الله محمد بن عبد الله با اسناد از سعید بن مسیب روایت می کند که گفت: آیه درباره کسانی نازل شد که فرزند خوانده می گرفتند و بدیشان ارث می رسید. آیه در الغای این نوع ارث نازل گردید، مگر آنکه به وصیت سهمی برای آنها گذاشته شود. خدای تعالی میراث را به نزدیکان و خویشان اختصاص داده و مانع میراث برای فرزند خواندگان شد، مگر چیزی به عنوان وصیت [از ثلث].

سوره نساء: آیه ۳۴

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ ... (آیه ۳۴). مقاتل گوید: این آیه درباره سعد بن ربیع که از رؤسای انصار بود نازل شد. او زنش حبیبه بنت زید بن ابی هریره را که نافرمان بود، سلی زد. پدر حبیبه با وی نزد پیغمبر (ص) آمد و گفت: دختر عزیزم را به سعید تزویج کرده ام و او کتکش زده است. پیغمبر (ص) فرمود: زن حق قصاص دارد و زن همراه پدرش باز گشت تا از شوهر قصاص کند و این آیه نازل شد. پیغمبر (ص) فرمود باز گردید. ما چیزی اراده کردیم. ولی خواست خدا چیز دیگری است و آنچه خدا خواهد بهتر است و قصاص زن از شوی برداشته شد. سعید بن محمد بن احمد زاهد با اسناد از جهنی روایت می کند که مردی زنش را زد، زن شکوه نزد پیغمبر (ص) برد و خویشان زن نیز آمده گفتند: یا رسول الله (ص) فلان کس دختر ما را کتک زده است. پیغمبر (ص) به طور کلی فرمود: قصاص - و حکم خاصی نداد. پس آیه مورد بحث نازل شد. پیغمبر (ص) فرمود: ما چیزی اراده کردیم اما خدا چیز دیگری می خواهد. ابو بکر حارثی با اسناد از حسن روایت می کند که پس از نزول آیه قصاص، یکی از مسلمانان زنش را زد.

زن نزد پیغمبر (ص) رفته، اجازه قصاص خواست. پیغمبر (ص) فرمود: قصاص کن! در این میان آیه مورد بحث نازل شد و پیغمبر (ص) فرمود: ما نظری داشتیم لیکن خدا آن را نمی پذیرد. ای مرد دست زنت را بگیر و برو!

سوره نساء: آیه ۳۷

الَّذِينَ يَخُلُونِ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ ... (آیه ۳۷). بیشتر مفسران گفته اند، آیه درباره یهودیانی نازل شد که اوصاف پیغمبر (ص) را کتمان کرده، برای مردم بیان نمی نمودند حال آنکه پیشگویی آن را در تورات یافته بودند. کلبی گوید: آیه درباره یهودیانی است که از راست گفتن در جواب سؤال از صفات پیغمبر (ص) در تورات، بخل می ورزیدند. مجاهد گوید: آیات ۳۷-۳۹ درباره یهود نازل شده است. به گفته ابن عباس و ابن زید، آیه درباره گروهی از یهود است که نزد بعضی انصار آمده، با ایشان رفاقت و اظهار صمیمیت و نصیحت کرده می گفتند: اموال خود را انفاق نکنید، مبادا فقیر شوید. ترجمه اسباب نزول، ص: ۸۲

سوره نساء: آیه ۴۳

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى ... (آیه ۴۳). آیه درباره بعضی اصحاب است که شراب نوشیده، مست در نماز حاضر می شدند و متوجه نبودند چند رکعت نماز خواندند و چه می گویند؟ ابو بکر اصفهانی، با اسناد از ابو عبد الرحمن روایت می کند که عبد الرحمن بن عوف خوراکی تهیه کرده، جمعی از اصحاب پیغمبر (ص) را دعوت نمود، خوردند و [شراب نوشیدند، تا موقع نماز مغرب یکی به پیشنمازی ایستاد و «قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ» را غلط خواند. آیه [بدین مناسبت نازل گردید. فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا ... (آیه ۴۳). ابو عبد الله بن ابی اسحاق با اسناد از عایشه روایت می کند که در یکی از سفرها همراه پیغمبر (ص) بودم. در بیابان یا لشکرگاه گردنبدن من پاره شد. پیغمبر (ص) برای جست و جوی آن توقف کرد و اصحاب نیز توقف کردند. آب همراه نداشتند و در آن صحرا هم آب نبود. مردم نزد ابو بکر رفتند و گفتند: دیدی عایشه چه کرد؟ پیغمبر (ص) را با همراهان نگاه داشت و در اینجا آب نیست. (عایشه گوید) ابو بکر نزد ما آمد و پیغمبر (ص) سر بر دامن من گذاشته خوابیده بود. ابو بکر مرا سرزنش کرد و گفت: پیغمبر (ص) را با همراهان در اینجا نشاندی که نه آب هست و نه آب با خود دارند، و مرا سرزنش کرد و هر چه خواست گفت و با دست بر خاصره من نواخت. چون سر پیغمبر (ص) بر دامنم بود، نجنیدم و پیغمبر (ص) تا صبح خوابید و صبح آب نبود. آیه تیمم نازل شد و همه تیمم کردند. اسید بن حضیر - یکی از نقبا - گفت: - «ای خاندان ابی بکر، این نخستین برکت شما نبود». عایشه گوید: بعد، که شترم را برانگیختم، گردنبدن را در زیر آن یافتند. بخاری و مسلم، نیز این روایت را از طریق دیگر آورده اند. ابو محمد فارسی با اسناد از ابن عباس روایت می کند که عمار یاسر گفت: پیغمبر (ص) شبی در اردوگاه استراحت کرد و عایشه نیز همراه بود. عایشه گردنبدی از شاخه های بویدانه (یا صدف) داشت که گم شد، برای یافتن آن تا صبح ماندند. صبح کسی آب همراه نداشت و خدای تعالی آیه تیمم را فرو فرستاد. مسلمین برخاسته دست بر زمین زدند و بدون آنکه خاک بردارند، بر صورت کشیدند و پشت سر را تا شانه و کف دست را تا زیر بغل مسح کردند. زهری گوید: ابو بکر بدین مناسبت به عایشه گفت: به خدا قسم از آنگاه که به یاد دارم، تو با برکت بوده ای.

سوره نساء: آیه ۴۹

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ ... (آیه ۴۹). کلبی گوید: این آیه درباره عده ای از یهود ترجمه اسباب نزول، ص: ۸۳ نازل شد که فرزندان خود را نزد پیغمبر (ص) آورده پرسیدند: یا محمد (ص) آیا این بچه ها گناهی دارند؟ فرمود: نه. گفتند: قسم یاد می کنیم که ما هم مثل این بچه ها بی گناهیم، چرا که هر گناهی شب کنیم، روز آمرزیده می شود و هر گناهی روز کنیم، شب آمرزیده

می شود و بدین گونه خود را تبرئه کرده، پاک و می نمودند.

سوره نساء: آیه ۵۱

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيْبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ ... (آیه ۵۱). محمد بن ابراهیم بن محمد بن یحیی با اسناد از عکرمه روایت می کند که حی بن اخطب و کعب بن اشرف نزد اهل مکه رفتند. اهل مکه به آنها گفتند: شما اهل کتاب و علم قدیم هستید، نظر خود را درباره ما و محمد (ص) بگویید. آن دو پرسیدند آیین شما چیست؟ گفتند: ما شتر قربانی می کنیم و شیر و آب به مهمان می نوشانیم، اسیر آزاد می کنیم، صله رحم می کنیم و حاجیان را آب می نوشانیم، و آیین ما کهن است و آیین محمد (ص) نو در آمد. آن دو گفتند: آیین شما بهتر و روش شما درست تر است. آیه ۵۱-۵۲ بدین مناسبت نازل گردید. به گفته مفسران، پس از جنگ احد، کعب بن اشرف با هفتاد سوار یهودی به مکه رفتند، تا علیه پیغمبر (ص) همعهد شوند و پیمان عدم تعرض که با حضرت بسته بودند، بگسلند. کعب بر ابو سفیان وارد شد و همراهانش میهمان دیگر قریشیان شدند. اهل مکه به کعب گفتند: شما اهل کتابید و محمد (ص) نیز کتاب آورده، و ما به شما اطمینان نداریم، ممکن است این تدبیر مشترک شما و محمد (ص) باشد. اگر می خواهی با تو همداستان شویم، به این دو بت (جبت و طاغوت) سجده کن و ایمان بیار. چنان که در آیه نیز آمده است: «يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ». کعب به اهل مکه گفت: «بیایید سی تن از ما و سی تن از شما سینه بر کعبه بچسبانیم و با پروردگار کعبه عهد کنیم که در جنگ با محمد (ص) از هیچ کوششی دریغ نورزیم». پس از همسو گند شدن، ابو سفیان از کعب پرسید: تو مرد کتاب خوانده ای و دانا، و ما مردمی امی و بی اطلاع هستیم. از ما و محمد (ص) کدام ره یافته تر و به حق نزدیک تریم؟ کعب گفت: آیین تان را بر من عرضه بدار. ابو سفیان گفت: ما برای حاجیان شتر چاق می کشیم و حاجیان را آب می دهیم، اسیر آزاد می سازیم، با خویشان می پیوندیم و خانه پروردگار را تعمیر می کنیم و اهل حریم. اما محمد از دین پدراناش جدا شده، از خویشان بریده و حرم را ترک کرده است، وانگهی آیین ما کهن و آیین او نو در آمده است. کعب گفت: به خدا شما هدایت یافته تر از او هستید و راه شما درست تر است. در این آیه مقصود از «الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيْبًا مِّنَ الْكِتَابِ» کعب و یاران اوست.

سوره نساء: آیه ۵۲

أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ ... (آیه ۵۲). احمد بن ابراهیم مقری با اسناد از قتاده روایت می کند: این آیه درباره کعب بن اشرف و حی بن اخطب از یهودیان بنی نضیر بود که با قریش در موسم حج ملاقات کردند و مشرکان پرسیدند: آیا ما بر هدایتیم یا محمد (ص) و پیروانش؟- ما پرده دار کعبه ایم و حاجیان را آب می دهیم و اهل حریم. آن دو گفتند: شما از محمد (ص) ره یافته ترید. در حالی که خود می دانستند، دروغ می گویند و فقط حسد وادارشان کرد که چنین داوری کنند و آیه بالا نازل شد. موقعی که آن دو به مدینه باز گشتند، یهود بدیشان گفتند: محمد (ص) ادعا می کند، چنین آیه ای درباره شما نازل شده، گفتند: به خدا راست می گوید، و ما تنها روی کینه و حسد چنان گفتیم.

سوره نساء: آیه ۵۸

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا ... (آیه ۵۸). این آیه درباره عثمان بن طلحه از بنی عبد الدار نازل شده است که متولی کعبه بود. موقعی که پیغمبر (ص) مکه را فتح کرد و وارد شهر شد، عثمان بن طلحه، کعبه را قفل کرده، به بام برآمد. پیغمبر (ص) کلید را خواست، گفتند که با عثمان بن طلحه است. پیغمبر (ص) کلید را از او خواست، او نداد و گفت: اگر به یقین دانستی که رسول خداست، می دادم. علی دستش را پیچاند و کلید را ستانده، در را گشود. پیغمبر (ص) درون رفت و دو رکعت نماز گزارد.

وقتی بیرون آمد، عباس از پیغمبر (ص) تقاضا کرد، تا منصب سقایت و سدانت را با هم داشته باشد، آیه بالا نازل شد. پیغمبر (ص) به علی (ص) فرمود: کلید را به عثمان بن طلحه بده و از او عذرخواهی کن، و علی (ع) چنان کرد. عثمان بن طلحه گفت: یا علی! کلید را به زور گرفتی و مرا آزریدی، اکنون دوستی می‌نمایی و نرمی می‌کنی؟! علی (ع) پاسخ داد: در حق تو وحی نازل شده است و آیه را بر او خواند. عثمان بن طلحه گفت: گواهی می‌دهم محمد (ص) رسول خداست. جبرئیل نازل شد و گفت: تا این خانه هست، کلید و منصب سدانت در خاندان عثمان بن طلحه باشد، و تا کنون [یعنی زمان مؤلف نیز، چنین است. ابو حسان مزکی با اسناد از مجاهد روایت می‌کند که آیه مورد بحث درباره عثمان بن ابی طلحه نازل گردید. بدین شرح که پیغمبر (ص) روز فتح مکه، کلید کعبه را از او گرفت و درون رفت. وقتی بیرون آمد، این آیه را می‌خواند. پس عثمان بن ابی طلحه را خواست و کلید را بدو باز داد، و فرمود: «بگیرید امانت خدا را، ای خاندان ابی طلحه! و جز ظالم آن را از شما باز نستانند» (۱).

این آیه، درباره ما خاندان پیغمبر (ص) است (نمونه بینات، دکتر محمد باقر محقق، ص ۲۱۳). ترجمه اسباب نزول، ص: ۸۵ ابو نصر مهرجانی با اسناد از شبیه فرزند عثمان بن ابی طلحه روایت می‌کند که پیغمبر (ص) کلید را به من و پدرم داد و فرمود: بگیرید که پیشتر با شما بود و تا ابد با شما خواهد بود، و هر کس آن را بستاند ستمگر است. این است که بین بنی عبد الدار، اولاد شبیه کلید دار کعبه‌اند.

سوره نساء: آیه ۵۹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ ... (آیه ۵۹). ابو عبد الرحمن بن ابی حامد عدل، با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند، این آیه درباره عبد الله حذافه بن قیس بن عدی نازل شد که پیغمبر (ص) او را به سریه‌ای فرستاد. بخاری و مسلم نیز به طریق دیگر این روایت را آورده‌اند. باذان از ابن عباس روایت می‌کند که پیغمبر (ص) خالد بن ولید را به منظور سریه‌ای به سوی یکی از قبایل عرب اعزام فرمود و عمار یاسر هم جزو سپاه بود. خالد پیش رفت تا نزدیک مقصد رسید و شب را اتراق کرد، تا صبح حمله کند. جاسوسی به اعراب خبر داد و گریختند. تنها مسلمانی در آن میان بود. خانواده‌اش را آماده حرکت کرد و خود به لشکرگاه خالد آمده، بر عمار وارد شد و گفت: یا ابا الیقظان من از شما هستم، قبیله من با خبر آمدن شما گریختند و من به لحاظ مسلمانی ماندم. آیا این به حال من مفید است، یا من هم مثل هم قبیله‌ها بگریزم؟ عمار گفت: بر جا باش که برایت فایده دارد. مرد نزد خانواده‌اش باز گشت و گفت: بمانید. صبح خالد فرمان حمله داد و جز آن مرد کسی را نیافتند، او را و مالش را گرفته آوردند. عمار نزد خالد رفت و گفت: این مرد را رها کن که مسلمان است و من امانش داده‌ام و توصیه کرده‌ام بماند و نگریزد. خالد گفت: من امیرم و تو پناه می‌دهی؟ عمار گفت: بلی و با همین بگو مگو نزد پیغمبر (ص) آمدند و داستان باز گفتند. پیغمبر (ص) نیز مرد را امان داده، عمار را تأیید فرمود ولی او را نهی کرد از اینکه زان پس بی اجازه فرماندهش کاری کند. راوی گوید: خالد و عمار در حضور پیغمبر (ص) به هم درشت‌گویی کردند. عمار سخنان تند راند و خالد خشمگین گردید و گفت: یا رسول الله (ص) اجازه می‌دهی این برده، به من فحش بدهد؟ اگر تو نبودی، این مرا دشنام نمی‌داد (باید دانست که پیشتر، عمار از موالی هاشم بن مغیره بود). پیغمبر (ص) به خالد گفت: دست از عمار باز دار که هر که او را دشنام دهد، خدا را دشنام داده است و هر که او را به خشم آورد، خدا را به خشم آورده است. عمار برخاست و بیرون شد و خالد به دنبالش رفت و جامه‌اش را گرفت و رضایت طلبید و عمار اظهار رضایت نمود. و آیه ترجمه اسباب نزول، ص: ۸۶ فوق در باب اطاعت اولی الامر نازل گردید [شیعه، معصومین را مصداق اولی الامر می‌داند]

سوره نساء: آیه ۶۰

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ ... (آیه ۶۰ و ۶۱).

سعید بن محمد عدل با اسناد از ابن عباس روایت می کند که ابو برده اسلمی کاهنی بود که یهودیان دعوا نزد او می بردند و برخی مسلمین نیز به او مراجعه می نمودند، آیات ۶۰-۶۱ سوره نساء بدین مناسبت نازل گردید. احمد بن محمد بن ابراهیم با اسناد از قتاده روایت می کند که آیه مزبور درباره یکی از انصار به نام قیس است که با مردی یهودی بر سر حقی اختلاف و کشمکش داشت. مرافعه نزد کاهنی که در مدینه بود، بردند تا داوری نماید و نزد پیغمبر (ص) نیامدند. خدای تعالی در دو آیه مورد بحث آن دو را سرزنش می کند و این در حالی بود که یهودی می گفت: نزد محمد (ص) برویم که می دانست حضرت ظلم نمی کند اما انصاری با ادعای مسلمانی، امتناع کرد و یهودی را نزد کاهن برد. و خدای تعالی آیه ۶۰ و ۶۱ سوره نساء را در سرزنش آن مسلمان و یهودی که ادعای پیروی از قرآن و تورات داشتند و حکمیت به طاغوت بردند، نازل فرمود. محمد بن عبد العزیز مروزی، در کتابش، با اسناد از شعبی روایت می کند که بین یکی از منافقین و یک مرد یهودی اختلاف بود، یهودی منافق را به مراجعه به پیغمبر (ص) دعوت کرد، چه می دانست حضرت رشوت نمی گیرد. لیکن منافق، یهودی را به مراجعه به حاکم و داور یهودی دعوت می کرد، چه می دانست آنان رشوه می گیرند و حکم [ناحق می دهند]. بالاخره توافق کردند، نزد کاهنی در جهینه بروند و آیات ۶۰-۶۵ سوره نساء [در سرزنش ایشان فرود آمد. کلبی از ابو صالح و او از ابن عباس روایت می کند که بین مردی از منافقان و یک یهود، دعوا بود. یهودی گفت، بیا نزد محمد (ص) برویم، منافق گفت: نزد کعب بن اشرف برویم که در این آیه، طاغوت لقب یافته، و یهودی امتناع نمود و گفت: جز نزد محمد (ص) نمی آیم. وقتی منافق چنین دید، همراه وی نزد رسول الله (ص) آمد و پیغمبر (ص) حق را به یهودی داد. چون بیرون آمدند منافق یهودی را رها نکرده گفت: نزد عمر بن خطاب برویم، و نزد عمر رفتند، یهودی گفت: من و این شخص اختلاف نزد پیغمبر (ص) بردیم و او به نفع من و علیه این شخص رأی داده و این به داوری پیغمبر (ص) راضی نیست و ترجمه اسباب نزول، ص: ۸۷ اکنون گریبان مرا گرفته به اینجا کشیده و شکایت نزد تو آورده است. عمر از منافق پرسید: چنین است؟ گفت: آری. عمر گفت لحظه ای بمانید تا بیایم، و درون رفت و شمشیر بست و بیرون آمد و منافق را کشت و گفت: حکم من درباره کسی که قضاوت خدا و رسول الله (ص) را نپذیرد این است! و یهودی گریخت و آیه مورد بحث نازل شد و جبرئیل گفت: عمر حق و باطل را جدا کرد و لقب «فاروق» از این جاست. سدی گوید جمعی از یهودیان مسلمان شدند و بین ایشان برخی منافق بودند. در جاهلیت وقتی مردی از بنی قریظه یکی از بنی نضیر را می کشت باید کشته می شد و صد بار خرما هم دیه می گرفتند اما اگر مردی از بنی نضیر یکی از بنی قریظه را می کشت او را نمی کشتند بلکه فقط شصت بار خرما دیه می گرفتند و این بدان سبب بود که بنی نضیر هم پیمان اوس بودند که بزرگ تر و قوی تر از خزرج هم پیمان بنی قریظه بود. تا یکی از بنی نضیر مردی از بنی قریظه را کشت و در حکم اختلاف پیدا شد. نضیریان گفتند: ما و شما در جاهلیت توافق کرده بودیم برای اینکه اگر کسی از شما به دست یکی از ما کشته شد قاتل کشته نشود و دیه مقتول شصت بار خرما هر بار معادل شصت تاع باشد. اکنون دیه را می پردازیم. خزرجیان گفتند: این کردار جاهلیت بود و شما با جمعیت بیشتر بر ما اجبارا تحمیل کرده بودید، و اکنون ما و شما برادریم و هم کیش و شما را بر ما برتری نیست. منافقان گفتند: نزد ابو برده اسلمی کاهن برویم. مسلمانان گفتند: نزد پیغمبر (ص) می رویم، و منافقان نپذیرفتند و نزد کاهن به داوری رفتند. کاهن گفت: «لقمه را بزرگ بگیرد» یعنی: رشوه بدهید. گفتند: ده بار خرما تو را می دهیم. گفت: نه، صد بار خرما بدهید برابر دیه ام که بیم دارم، اگر بر له بنی نضیر رأی دهیم، بنی قریظه مرا بکشند و اگر به نفع قریظه رأی دهیم نضیری مرا بکشد. منافقان از دادن بیش از ده بار خرما امتناع کردند و کاهن داوری نکرد و آیه مورد بحث نازل گردید و پیغمبر (ص) آن کاهن را خواست و فرمود: تسلیم اسلام شود و او نپذیرفت و رفت. پیغمبر (ص) به دو پسر کاهن فرمود: پدرتان را دریابید که اگر از فلان عقبه بگذرد، نجات پیدا نمی کند [یا: مسلمان نمی شود]. پسران پدر را یافته آنقدر اصرار کردند،

باز گشت و مسلمان شد و پیغمبر (ص) امر فرمود، ندا کنند: کاهن اسلام آورد، کاهن مسلمان شد.

سوره نساء: آیه ۶۵

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ... (آیه ۶۵). این آیه درباره زبیر بن عوام و طرف اختلافش حاطب ابو بلتعنه (یا ثعلبه بن حاطب) نازل شده است. ابو سعید ترجمه اسباب نزول، ص: ۸۸ عبد الرحمان حمدان، با اسناد از زهری و او از عروه بن زبیر روایت می کند که زبیر با مردی از انصار و بدریون بر سر نوبت آبیاری از تنداب حره اختلاف داشتند. پیغمبر (ص) به زبیر فرمود اول تو آبیاری کن، سپس همسایه ات. انصاری عصبانی شد و گفت: یا رسول الله (ص) چون زبیر پسر عمه توست؟! رنگ پیغمبر (ص) تغییر نمود و به زبیر فرمود: آب را ببند، چندان که سوار دیوار شود، و بدین گونه حق زبیر را کامل تر ادا فرمود، در حالی که رأی اول بیشتر به نفع انصاری بود و چون پیغمبر (ص) را خشمگین ساخت، پیغمبر (ص) تمام حق زبیر را استیفا نمود و حکم صریح داد. عروه از پدرش نقل می کند که گفت: به خدا گمان نمی برم شأن نزول آیه بالا جز داستان ما باشد. بخاری و مسلم نیز این روایت را از زهری آورده اند. ابو عبد الرحمان بن ابی حامد با اسناد از سلمه روایت می کند که زبیر بن عوام با مردی اختلاف یافت و پیغمبر (ص) له زبیر رأی داد و آن مرد گفت: این طور حکم کردی، چون زبیر پسر عمه توست! و آیه مورد بحث نازل گردید.

سوره نساء: آیه ۶۹

وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ ... (آیه ۶۹). کلبی گوید این آیه در شأن ثوبان، مولی رسول الله (ص)، نازل شد که پیغمبر (ص) را بسیار دوست داشت و از دیدار حضرت شکیب نداشت. روزی نزد پیغمبر (ص) آمد در حالی که رنگش تغییر کرده و تنش لاغر شده و چهره اش اندوهگین می نمود. پیغمبر (ص) پرسید: چرا رنگت گردیده؟ گفت: یا رسول الله (ص) مرا باکی نیست، جز اینکه هرگاه نمی بینمت در آتش شوق و وحشت تنهایی می سوزم تا ببینمت. اکنون به یاد آخرت افتاده ام و می ترسم آنجا تو را نبینم زیرا تو با پیغمبران در جایگاه والا قرار داری و من اگر هم وارد بهشت شوم، در جای فروتری هستم و اگر وارد بهشت نشوم که به طریق اولی هرگز تو را نمی بینم. آیه در [غمزدایی او نازل شد. اسماعیل بن ابی نصر با اسناد از مسروق روایت می کند که یاران پیغمبر (ص) می گفتند: روا نیست که در دنیا از تو جدا شویم زیرا چون تو از ما جدا شوی [و رحلت کنی در جایگاه بالاتر از ما قرار می گیری] و تو را نمی بینیم. آیه بالا- نازل گردید که اطاعت کنندگان رسول الله (ص) با صالحان، شهدایان صدیقان و پیغمبران خواهند بود. احمد بن محمد بن ابراهیم با اسناد از قتاده روایت می کند که شنیده ایم مردی به پیغمبر (ص) گفت: در دنیا می بینمت اما در آخرت با امتیازی که داری، بالاتر از ما قرار ترجمه اسباب نزول، ص: ۸۹ می گیری و تو را نمی بینیم. آیه بالا در جواب نازل گردید. ابو نعیم حافظ از سلیمان بن احمد با اسناد از عایشه روایت کرد که مردی نزد پیغمبر (ص) آمد و گفت: یا رسول الله (ص) من تو را از خودم و زن و فرزندم بیشتر دوست دارم، و گاه باشد که در خانه به یادم آبی تاب نیارم تا نزد تو آیم و ببینمت، و چون اندیشه مرگ می کنم می دانم که تو در بهشت با پیغمبرانی و من اگر به بهشت در آیم تو را نبینم. پیغمبر (ص) پاسخی نداد، تا جبرئیل آمد و آیه مورد بحث را آورد.

سوره نساء: آیه ۷۷

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ ... (آیه ۷۷). کلبی گوید: این آیه درباره جمعی از اصحاب، من جمله عبد الرحمن بن عوف و مقداد بن اسود و قدامه بن مظعون و سعد بن ابی وقاص نازل شد که [در مکه از دست مشرکان در آزار بودند و می گفتند:

یا رسول الله (ص) اذن بده تا با اینان بجنگیم، پیغمبر (ص) می فرمود: دست باز دارید که من دستور جنگ با آنان از سوی خدا ندارم. پس از هجرت به مدینه که خدا مسلمین را به قتال مشرکین امر کرد بر بعضی از همان ها گران آمد و مایل به جهاد نشدند و آیه، اشاره به همین موضوع دارد. سعد بن محمد بن احمد عادل با اسناد از ابن عباس روایت می کند که عبد الرحمان عوف و یارانش در مکه نزد پیغمبر (ص) آمده گفتند: ما در حال کفر، عزیز و محترم بودیم و پس از ایمان ذلیل شده ایم. پیغمبر (ص) فرمود: من [فعلا] مأمور به عفو هستم، حق جنگیدن ندارید. اما همین گروه پس از آنکه پیغمبر (ص) به مدینه آمد و خدا فرمان جهاد داد، در جنگ کوتاهی ورزیدند و آیه بالا نازل گردید.

سوره نساء: آیه ۷۸

أَيُّمَّا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ ... (آیه ۷۸). ابو صالح از ابن عباس روایت می کند که چون عده ای از مسلمانان در جنگ احد شهید شدند، منافقین که از جهاد تن زده بودند، گفتند اگر این برادران نزد ما [در شهر] مانده بودند، نمی مردند و کشته نمی شدند، آیه [در منافقان نازل گردید].

سوره نساء: آیه ۸۸

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنَةٍ ... (آیه ۸۸). محمد بن ابراهیم بن محمد یحیی با اسناد از عبد بن ابی یزید بن ثابت روایت می کند که عده ای در جنگ احد با پیغمبر (ص) از شهر بیرون رفتند، لیکن باز گشتند و عقیده مسلمانان در مورد آنان مختلف بود، برخی گفتند می کشیم شان. برخی گفتند کشتنی نیستند. و این آیه نازل شد. بخاری و مسلم نیز همین ترجمه اسباب نزول، ص: ۹۰ روایت را به طریق دیگر آورده اند. عبد الرحمان بن حمدان با اسناد از ابو سلمه بن عبد الرحمان و او از پدرش روایت می کند که عده ای از اعراب نزد پیغمبر (ص) آمده اسلام پذیرفتند اما تب و وبا مدینه را گرفته و حالشان دگرگون شد. و از مدینه بیرون رفتند و به عده ای از اصحاب پیغمبر (ص) برخوردند که از ایشان پرسیدند چرا باز می گردید؟ گفتند: وبا گرفتیم و هوای مدینه با ما سازگار نیست. اصحاب گفتند: مگر شما را پیغمبر (ص) مقتدا و نمونه نیست. بعضی اصحاب گفتند این اعراب منافقند و برخی گفتند مسلمانند و آیه بالا در این مورد نازل گردید. مجاهد گوید عده ای از مکه به مدینه آمده خویش را مهاجر نامیدند. سپس با دو دلی از پیغمبر (ص) اجازه خواستند به مکه رفته کالاهایی بیاورند و تجارت کنند. مؤمنین در اینان اختلاف کردند یکی گفت مؤمنند، یکی گفت منافقند، و خدای تعالی نفاق آنان را بیان کرد (و در آیه ۸۹ امر به قتلشان فرمود). آنان با کالا باز گشتند و طرفشان هلال بن عویمی اسلمی بود و هلال با پیغمبر (ص) پیمان بسته بود و دلش نمی خواست با مؤمنین به جنگ کشیده شود، و آیه ۹۰ نازل شد که حکم قتل از ایشان برداشت.

سوره نساء: آیه ۹۲

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَاً ... (آیه ۹۲). ابو عبد الله بن ابی اسحاق از عبد الرحمان بن ابی القاسم و او از پدرش روایت می کند که حارث بن زید نخست سخت مخالف پیغمبر (ص) بود، تا اینکه به قصد اسلام آوردن نزد پیغمبر (ص) آمد. عیاش بن ابی ربه او را دید و بدون آنکه بفهمد قصد مسلمان شدن دارد، او را کشت و آیه بالا بدین مناسبت نازل شد. کلبی در شرح این داستان گوید: عیاش بن ابی ربه [در مکه نهانی مسلمان شده بود ولی جرأت اظهار نداشت، تا آنکه به مدینه گریخت و در یکی از استحکامات اطراف مدینه پناهنده شد. مادرش سخت بی تاب بود و به دو پسر دیگرش ابو جهل و حارث بن هشام گفت: به خانه نیایم و نان و آب نخورم تا پسر را بیاورید. آن دو به طلب عیاش بیرون آمدند و حارث بن زید نیز همراه آمد، تا به نزدیک مدینه

رسیده به محل سکونت عیاش در آمدند و گفتند: فرود آی که مادرت پس از غیبت تو از خانه بیرون زده و سوگند یاد کرده است که تا بر نگردي چیزی نخورد و نیشامد، و خدا را شاهد می گیریم که بر تو فشار نیاوریم و به مسلمانیت کاری نداشته باشیم، و بدین گونه او را مطمئن ترجمه اسباب نزول، ص: ۹۱ ساخته فرود آوردند و به سوی مکه بردند و در راه او را با بند چرمین بسته، هر یک صد تازیانه زدند و او را نزد مادر بردند. مادرش گفت: به خدا تو را از بند نگشایم تا منکر محمد نشوی و او را دست و پا بسته در آفتاب انداختند و رفتند تا قدری تسلیم خواست آنان شد. حارث بن زید نزد او آمد و گفت: یا عیاش اگر دینت هدایت بود آن را ترک کردی و اگر گمراهی است [بهرتر بود که در آن ثابت می ماندی. عیاش از سخن وی در خشم شد، گفت: به خدا هر جا تنها بیابمت می کشتم. سپس عیاش به اسلام برگشت و به مدینه نزد رسول الله (ص) هجرت کرد. بعدا حارث نیز مسلمان شده به مدینه مهاجرت نمود. ولی عیاش آن روز حضور نداشت و از اسلام وی مطلع نشد، تا اینکه روزی در پشت «قبا» حارث را دید و بدو حمله کرد و به قتلش رسانید. مردم گفتند این چه کاری بود کردی؟ حارث مسلمان شده بود. عیاش نزد پیغمبر (ص) آمده گفت: یا رسول الله (ص) سابقه من و حارث را می دانی و من از مسلمان شدنش مطلع نبودم که کشتمش. جبرئیل علیه السلام آیه مورد بحث را [بدین مناسبت فرود آورد.

سوره نساء: آیه ۹۳

وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا ... (آیه ۹۳). کلبی از ابو صالح و او از ابن عباس روایت می کند که مقیس بن ضبابه، برادرش هشام بن ضبابه را که مسلمان بود، در محله بنی نجار کشته یافت و نزد پیغمبر (ص) آمده، ماجرا باز گفت. پیغمبر (ص) مردی از بنی فهد را به محله بنی نجار فرستاد و فرمود: سلام برسان و بگو رسول الله (ص) دستور داد که اگر قاتل هشام را می شناسید، به برادرش بسپارید، تا قصاص کند و اگر قاتلش را نمی شناسید خونبهایش را پردازد. فهدی پیغام پیغمبر (ص) را رسانید. بنی نجار گفتند: سمعا و طاعة، به خدا قاتلش را نمی شناسیم، لیکن خونبهایش را می دهیم و صد شتر دادند. مقیس برادر مقتول همراه نماینده پیغمبر (ص) باز گشتند. در راه شیطان مقیس را وسوسه کرد که این چه کار بود که کردی، خونبهای برادرت را پذیرفتی، این مرد را به عوض برادرت بکش! و صد شتر نیز گرفته ای. و مقیس، فهدی را با ضربت سنگ کشت و یکی از شترها را سوار شده با بقیه در حالی که کافر شده بود، به سوی مکه روان شد و این شعر را سرود: به کین برادر، فهدی را کشتم و خونبها از بزرگان قلعه نشین بنی نجار گرفتم انتقام خویش ستاندم و اکنون آسوده می خوابم و نخستین کسم که به سوی بتان باز گشت می کنم. ترجمه اسباب نزول، ص: ۹۲ و آیه مورد بحث در این باره نازل شد و پیغمبر (ص) مقیس را مهدور الدم اعلام نمود و در روز فتح مکه، در بازار یافتندش و کشتندش.

سوره نساء: آیه ۹۴

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا ... (آیه ۹۴). ابو ابراهیم اسماعیل بن ابراهیم واعظ با اسناد از ابن عباس روایت می کند که مسلمانان در جنگ، بر مردی با گله کوچکی دست یافتند و او گفت: «السلام علیکم» با این حال کشتندش و گوسفندان بردند، و آیه نازل شد که «به طمع مال دنیا کسی را که به شما سلام می کند، نگویید تو مؤمن نیستی». بخاری و مسلم نیز این روایت را از طریق دیگر آورده اند. اسماعیل با اسناد از ابن عباس روایت می کند که مردی از قبیله سلیم با چند گوسفند، از مقابل عده ای از اصحاب پیغمبر (ص) می گذشت، سلام داد. گفتند: از ترس و برای امان جستن سلام داد. برخاستند و کشتندش و گوسفندان او را نزد پیغمبر (ص) آوردند. آیه بالا در توبیخ عمل ایشان نازل گردید. ابو بکر اصفهانی با اسناد از سعید بن جبیر روایت می کند که مقداد بن اسود، همراه سریه ای بیرون رفت، در راه به مردی برخوردند با گله ای از آن او. آهنگ کشتنش کردند. مرد گفت: «لا اله

الا الله» و مقدار او را کشت. گفتند او را کشتی! در حالی که لا اله الا الله بر زبان آورد، و باید خانواده و مالش در امان باشد؟! و چون نزد پیغمبر (ص) باز گشتند، ماجرا باز گفتند و آیه بالا بدین مناسبت فرود آمد. حسن گوید: اصحاب پیغمبر (ص) به گشت می رفتند و هر جا از مشرکان می یافتند، می کشتند. شخصی از برابر مسلمین گریخت، مسلمانی به طمع مال او را تعقیب کرد، وقتی با نیزه بالای سرش رسید، مرد گفت: من مسلمانم، من مسلمانم! اما تعقیب کننده نپذیرفت و نیزه راند و کشتش، و مالش را برداشت و آن مال بسیار کم بود. این قضیه به اطلاع پیغمبر (ص) رسید، از قاتل پرسید: آن مرد را با آنکه اظهار مسلمانی کرد، کشتی؟! پاسخ داد: یا رسول الله (ص) برای امان جستن چنین گفت: پیغمبر (ص) فرمود: مگر تو در میان دلش بودی که بدانی راستگوست یا دروغگو؟! مرد گفت: تشخیص دادم، یا رسول الله (ص). حضرت فرمود: وای بر تو، او شهادت بر زبانش بود. راوی گوید: آن قاتل دیری نزیست و بمرد و دفنش کردند و صبح دیدند جنازه اش از خاک بیرون افتاده است، و دو بار یا سه بار چنین شد. وقتی دیدند، خاک قبولش نمی کند، نعش را در شکافی گذاشتند. حسن گوید: خاک بدتر از او را هم، نگه می دارد. لیکن آن برای عبرت گرفتن مه اسباب نزول، ص: ۹۳ مسلمانان بود که دیگر چنان کاری نکنند. ابو نصر احمد بن محمد مزکی، با اسناد از قعقاع بن عبد الله بن ابی حدرد و او از پدرش روایت می کند که پیغمبر (ص) پیش از فتح مکه، او را در سربهای به سوی اضم اعزام نمود و در راه به عامر بن اضبط اشجعی برخورد کردیم و به شیوه اسلامی به ما سلام داد، از او دست باز داشتیم اما محلم بن جثامه به سابقه خصومتی که در جاهلیت داشتند، بدو حمله کرد و به قتلش رسانید و شتر و گلیم و خرده ریز او را بر گرفت. راوی گوید، قصه را به پیغمبر (ص) گفتیم، آیه مورد بحث [در سرزنش محلم نازل گردید. سدی گوید: پیغمبر (ص) اسامه بن زید را بر رأس سربهای اعزام نمود، در راه به مرداس بن نهیک ضمری برخوردند و اسامه او را کشت. و مرداس اهل فدک بود و تنها مسلمان در قبیله خویش، و در برخورد سلام داده شهادتین ادا کرده بود. اسامه گوید وقتی نزد پیغمبر (ص) باز گشتیم، فرمود: مردی را که «لا اله الا الله» بر زبان آورد کشتی؟! گفتیم: یا رسول الله (ص) آن را برای امان جستن می گفت. فرمود: چه خواهی کرد، اگر روز قیامت با «لا اله الا الله» به مخاصمه تو برخیزد؟ اسامه گوید، پیغمبر (ص) پیوسته مرا بر کشتن گوینده «لا اله الا الله» ملامت می نمود چنان که آرزو می کردم کاش امروز مسلمان شده بودم (یعنی آن کار را در حال مسلمانی نکرده بودم) و آیه مورد بحث به این مناسبت نازل شده است. کلبی و قتاده نیز بر همین عقیده اند و دلیل صحت حدیث مزبور روایتی است که ابو بکر محمد بن ابراهیم فارسی با اسناد از ابو ظبیان می آورد که گفت: از اسامه شنیدم که پیغمبر (ص) ما را بر سر قبیله حرقه بن جهینه فرستاد. صبح بر ایشان تاخته مغلوبشان کردیم. من و مردی از انصار به یکی از مغلوبین رسیدیم، وقتی بر او مسلط شدیم، گفت: «لا اله الا الله» و انصاری دست از او برداشت و من با نیزه ضربتی زده او را کشتم. وقتی باز گشتم و این خبر به پیغمبر (ص) رسید، از من پرسید: آیا او را بعد از گفتن «لا اله الا الله» کشتی؟! گفتیم: فقط امان می جست. پیغمبر (ص) باز پرسید: با آنکه «لا اله الا الله» گفت او را کشتی؟! و پیوسته همین سؤال تویخ آمیز را تکرار می فرمود، چنان که آرزو کردم، کاش پیش از آن روز مسلمان نبودم.

سوره نساء: آیه ۹۵

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ... (آیه ۹۵). ابو عثمان سعید بن محمد مؤذن، با اسناد از زید بن ثابت روایت می کند که نزد پیغمبر (ص) بودم، موقعی که این آیه نازل شد که ترجمه اسباب نزول، ص: ۹۴ «خانه نشستگان از مؤمنین با مجاهدان در راه خدا یکی نیستند» ابن ام مکتوم حضور داشت، عرض کرد: تکلیف من که کورم چه می شود؟ به پیغمبر (ص) حالت غش که در وحی رخ می نمود، دست داد و بر دامن من تکیه کرده، و قسم به آنکه جانم در دست اوست، بر پام چنان فشار آورد که ترسیدم خرد شود، سپس به خود آمد و فرمود با دنباله «المؤمنين» بنویس «غیر اولی الضرر». و نوشتم. بخاری نیز به طریق دیگر همین روایت را آورده است. محمد بن ابراهیم بن محمد بن یحیی با اسناد از براء روایت می کند، که چون آیه مذکور فرود آمد پیغمبر (ص) زید را طلبید

و او استخوان کتفی آورد و نوشت. ابن ام مکتوم از کوری خویش شکوه نمود، و قسمت «غیر اولی الضرر» نیز نازل گردید. بخاری نیز این روایت را به طریق دیگر آورده است. اسماعیل بن ابی القاسم نصر آبادی، با اسناد از براء روایت می کند که پیغمبر (ص) به من گفت: زید را بخواه و بگو دوات و کتف یا لوح بیاورد، و به زید فرمود: بنویس «لَا يَشْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ...» و گمان می کنم قسمت «وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» را نیز فرموده بود که ابن ام مکتوم گفت: یا رسول الله (ص) مرا کوری عاجز کرده است. براء گوید: بلافاصله قسمت «غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ» نازل گردید. بخاری نیز این روایت را به طریق دیگر آورده است.

سوره نساء: آیه ۹۷

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ ... (آیه ۹۷). این آیه درباره عده ای از مکيان نازل شد که اظهار مسلمانی می کردند لیکن همراه پیغمبر (ص) هجرت نمودند و روز بدر همراه مشرکان به جنگ مسلمانان آمدند و کشته شدند. ملائکه بر سر و قفای ایشان نواخته، آنچه در آیه آمده است، بدیشان می گفتند. ابو بکر حارثی با اسناد از ابن عباس روایت می کند، آیه مذکور در مورد عده ای از مسلمان مکه است که همراه مشرکان در جنگ کشته شدند.

سوره نساء: آیه ۱۰۰

وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ... (آیه ۱۰۰). عطاء از ابن عباس روایت می کند که عبد الرحمن بن عوف مردم مکه را از آیاتی که درباره شان نازل می شد، باخبر می کرد. موقعی که آیه ۹۷ و ۹۸ سوره نساء را به مکه نوشت و مسلمانان خواندند و حبیب بن ضمره لثی پیر سالخورده، به فرزندانش گفت: مرا به سوی پیغمبر (ص) حمل کنید که مستضعف و بیچاره نیستم و راه نیز می دانم. پسرانش او [را] بر تختی گذاشته ترجمه اسباب نزول، ص: ۹۵ به سوی مدینه روان شدند. وقتی به تنعیم رسیدند، مشرف به مرگ شد، دست راست و چپش را بر هم زد و گفت: خدایا این دست تو و این دست پیغمبرت به هر آنچه دست پیغمبرت با تو بیعت کرده، بیعت می کنم و ستوده و خوشنام در گذشت. خبرش به پیغمبر (ص) رسید. صحابه گفتند: اگر به مدینه می رسید، اجرش کامل بود. آیه مورد بحث نازل شد [که اجرش بر عهده خداست]. ابو حسان مزنی با اسناد از عکرمه روایت می کند که در مکه عده ای بودند که اسلام در دلشان وارد شده بود، لیکن استطاعت مهاجرت نداشتند و مشرکان در جنگ بدر، ایشان را به اجبار همراه بردند و عده ای از آن مسلمانان نیز کشته شدند و آیات ۹۷-۹۹ سوره نساء نازل گردید و بعضی مسلمانان از مدینه آیات را به مکه نوشتند. مسلمانی از بنی بکر که مریض بود، گفت: مرا به روحاء ببرید. بردندش و خیال به مدینه آمدن داشت که در حصصا بمرد و آیه صدم سوره نساء [درباره او] نازل گردید.

سوره نساء: آیه ۱۰۲

وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ ... (آیه ۱۰۲). استاد ابو عثمان زعفرانی مقری در سال ۴۲۵ ق گفت که ابو محمد عبد الله بن محمد بن علی در سال ۳۶۳ ق به من گفت که ابو سعید بن محمد جزری در مکه در مسجد الحرام به سال ۳۴۰ ق به من گفت که به سه واسطه از مجاهد و او از ابو عیاش ورقی روایت می کند که با پیغمبر (ص) نماز ظهر را خواندیم و مشرکان با خود گفتند در این حال می توانیم نیرنگی بزنیم و ناگهانی بتازیم هم اکنون موقع نماز عصر می شود که آن را از پدرانشان بیشتر دوست دارند. جبرئیل آیه بالا را بین نماز ظهر و عصر آورد. محل این واقعه، عسفان و امیر مشرکان خالد بن ولید بود که در سمت قبله واقع بودند و آیه درباره نماز خوف است. عبد الرحمان بن عبد الله با اسناد از ابن عباس روایت می کند که پیغمبر (ص) از مدینه بیرون رفت و در عسفان با مشرکان برخورد وقتی نماز ظهر خواندند و مشرکان دیدند که آنها به سجده و رکوع می روند یکی شان گفت: این

فرستی است که بر ایشان حمله کنیم و تا خبر شوند بر سر آنان فرود آمده‌ایم. دیگری گفت: نماز دیگر دارند که از خانمان خویش دوست‌تر دارند آماده باشید که آن موقع بر ایشان بتازیم و خدای تعالی آیه مورد بحث را فرستاد و مسلمین را از توطئه مشرکان مطلع ساخت و نماز خوف را یاد داد.

سوره نساء: آیه ۱۰۵

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ ... (آیه ۱۰۵). جمعی از مفسران گویند این آیه تا آیه ۱۱۶ سوره نساء تماماً در مورد یک واقعه نازل شده است. مردی از ترجمه اسباب نزول، ص: ۹۶ انصار به نام طعمه بن ابیرق (از بنی ظفر بن حارث) از همسایه خویش قتاده بن نعمان زرهی دزدید و زره در کیسه آرد بود و آرد از سوراخ کیسه تا در خانه طعمه ریخته شده بود و او زره را نزد یک یهودی به نام زیدین سمین پنهان ساخت. زره را در خانه طعمه جستند و نیافتند و قسم خورد که آن را نبرده و خبر ندارد. صاحب زره گفت: به خدا شبانه آمده و برده و رد آن را تا در خانه‌اش یافته‌ایم اما طعمه چون سوگند خورد رهایش کردند. دنباله اثر آرد را تا خانه یهودی تعقیب کردند و او را گرفتند. او گفت زره را طعمه بن ابیرق به من داده است و چند یهودی نیز گواه آورد. بنی ظفر - طایفه طعمه - گفتند قضیه را نزد پیغمبر (ص) ببریم و از او بخواهیم که از خویشاوند ما طرفداری کند و اگر نکند طعمه بی آبرو و ساقط می‌شود و یهودی تبرئه می‌گردد، و رسول الله (ص) قصد کرد که همین کار را بکند و دلش با ایشان بود و می‌خواست یهودی را مجازات نماید که آیه بالا [در منع حمایت از خائن نازل گردید.

سوره نساء: آیه ۱۲۳

لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ ... (آیه ۱۲۳). ابو بکر تمیمی با اسناد از ابو صالح روایت می‌کند که اهل کتاب یعنی یهودیان و مسیحیان و دیگر ادیان هر یک خویش را از دیگران بالا-تر می‌شمردند. مسروق و قتاده گویند مسلمانان و اهل کتاب محاجه می‌کردند. اهل کتاب گفتند ما از شما هدایت یافته‌تریم، زیرا پیغمبر (ص) ما پیشتر و کتاب ما سابقه‌دارتر و خود ما به خدا نزدیک‌تریم. مسلمین گفتند ما رهیافته‌تر و به خدا نزدیک‌تریم که پیغمبرمان خاتم پیغمبران و کتابمان ناسخ کتب پیشین است. خدای تعالی با فرستادن آیات ۱۲۳-۱۲۵ سوره نساء حجت مسلمانان را بر مخالفان پیروز گردانید که «وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِّمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ».

سوره نساء: آیه ۱۲۵

وَاتَّبَعَ مَلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا ... (آیه ۱۲۵). در اینکه چرا خدا ابراهیم را خلیل خویش نامیده اختلاف است. ابو سعید نضروی با اسناد از سمر روایت می‌کند که پیغمبر (ص) از جبرئیل پرسید خدا چرا ابراهیم را به عنوان خلیل برگزید؟ جبرئیل گفت چون [فقیران و مهمانان را اطعام می‌کرد. عبد الله بن عبد الرحمان بزی گوید: ملک الموت به شکل جوانی ناشناس بر ابراهیم وارد شد ابراهیم پرسید به اجازه کی داخل شدی؟ ابراهیم او را شناخت. ملک الموت گفت: خدا از بندگانش یکی را خلیل نامیده، ابراهیم پرسید: او کیست؟ گفت: چه کار داری؟ پاسخ داد: تا دم مرگ خادمش باشم. ملک الموت گفت: تو خود خلیلی. ترجمه اسباب نزول، ص: ۹۷ کلبی از ابو صالح و او از ابن عباس روایت می‌کند که سالی قحطی رخ داد و مردم به تنگی افتادند، به در خانه ابراهیم ریختند و طعام خواستند و ابراهیم دوستی در مصر داشت که همه ساله خواربار از او می‌گرفت. غلامان را با شتر به مصر فرستاد و از آن دوست خواربار خواست. وی گفت: اگر ابراهیم برای خودش می‌خواهد می‌دهم [و اگر برای دیگران است نه، زیرا] ما خود نیز دچار سختی هستیم. فرستادگان ابراهیم [دست خالی برگشته و در راه بر ریگزاری گذارشان افتاد. با خود گفتند از این

ریگ‌ها جوال‌ها را پر کنیم تا مردم گمان کنند خواربار آورده‌ایم که اگر شترمان بی‌بار باشد خجالت می‌کشیم. و جوال‌ها را از ریگ انباشتند و نزد ابراهیم آمدند و او را خبر دادند و ساره در خواب بود. ابراهیم تصمیم گرفت نزد مردم برود و [ماجرا را بگوید] که خوابش در ربود. ساره بیدار شد و جوال‌ها را گشود، بهترین آرد بود دستور داد نانوائان نان پختند و به مردم داد. وقتی ابراهیم بیدار شد. بوی نان را احساس کرد. از ساره پرسید: این بوی کدام آرد است؟ گفت: آردی که خلیل [- رفیق مصریت فرستاده، ابراهیم گفت: نی، این را خلیل خدا فرستاده است و از آن روز خدا نیز، ابراهیم را خلیل نامید. ابو عبد الله محمد بن ابراهیم مزکی با اسناد از قاسم بن ابی امامه روایت می‌کند که پیغمبر (ص) فرمود: مرا نیز چون ابراهیم به عنوان خلیل برگزیده، و هر نبی را خلیلی است و خلیل من ابو بکر است. اسماعیل بن حسین نقیب شب زنده‌دار با اسناد از ابو هریره روایت می‌کند که پیغمبر (ص) فرمود خدا ابراهیم را خلیل و موسی را نجی [- همراه و هم‌سخن و مرا حبیب خویش نامید. سپس گفت قسم به عزتم که حییم را بر نجی و خلیل ترجیح می‌دهم.

سوره نساء: آیه ۱۲۷

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ ... (آیه ۱۲۷). ابو بکر احمد بن حسن قاص با اسناد از عایشه روایت می‌کند که مردم درباره زنان از پیغمبر (ص) فتوا خواستند، آیه بالا و نیز آیه ۳ همین سوره نازل گردید. عایشه گوید قسمت «تَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ» در مورد یتیمگان کم بهره از جمال و مال است و خدا مسلمانان را از ازدواج با زنان مالدار زیبا، بدون رعایت عدالت، منع کرد، تا به یتیمان فقیر و کم جمال بی میل نشوند و اینان بی شوهر نمانند. مسلم نیز این روایت را از طریق دیگر آورده است.

سوره نساء: آیه ۱۲۸

وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ ... (آیه ۱۲۸). احمد بن احمد بن حارث با اسناد از عایشه روایت می‌کند، ترجمه اسباب نزول، ص: ۹۸ این آیه، درباره زنی است که شوهر از او صاحب فرزند نمی‌شد و می‌خواست طلاقش دهد و زن به سبب انس یا داشتن اولاد قبلی مایل به جدایی نبود. به شوهر می‌گفت: مرا طلاق مده و نگاه دار، حق من تو را حلال باشد و آیه بالا- [در جواز این کار] نازل گردید. بخاری و مسلم نیز این روایت را به طریق دیگر آورده‌اند. ابو بکر حیری با اسناد از سعید بن مسیب روایت می‌کند که دختر محمد بن مسلمه در حباله رافع بن صبیح بود. شوهر به زن (به خاطر پیری‌اش یا سببی دیگر) بی میل شد و می‌خواست طلاقش بدهد. زن گفت مرا طلاق مده و نگاه دار و هر طور می‌خواهی با من رفتار کن. و آیه فوق نازل گردید.

سوره نساء: آیه ۱۳۵

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ ... (آیه ۱۳۵). اسباط از سدی روایت می‌کند که یک فقیر و یک غنی اختلافی نزد پیغمبر (ص) بردند و آن حضرت میلش با فقیر بود و می‌اندیشید که فقیر نمی‌توانسته است بر غنی ظلم کند و خدا جز این نمی‌خواست که در مورد فقیر و غنی قسط اعمال شود و آیه بالا به همین مناسبت نازل گردید.

سوره نساء: آیه ۱۳۶

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ... (آیه ۱۳۶). کلبی گوید آیه درباره عبد الله بن سلام و اسد و اسید فرزندان کعب و ثعلبه بن قیس و جمعی دیگر از مؤمنان اهل کتاب است که گفتند: یا محمد ما تو را و موسی و عزیز را و نیز قرآن و تورات را به رسمیت می‌شناسیم و دیگر پیامبران و کتب مقدس را قبول نداریم. آیه [در رد سخن ایشان] نازل گردید.

سوره نساء: آیه ۱۴۸

لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ ... (آیه ۱۴۸). مجاهد گوید مردی جایی مهمان شد و پذیرایی از او به عمل نیاوردند. او زبان به شکوه گشود و آیه در رخصت این گونه سر و صدا کردن نازل گردید.

سوره نساء: آیه ۱۵۳

يَسْأَلُكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزِّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا ... (آیه ۱۵۳). درباره یهود است که گفتند اگر تو به راستی پیغمبری، مانند موسی کتابی یکجا [و بر لوح نوشته از آسمان بیاور].

سوره نساء: آیه ۱۶۶

لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ ... (آیه ۱۶۶). کلبی گوید: رؤسای اهل مکه نزد پیغمبر (ص) آمده گفتند: «از یهود پرسیدیم تو را به پیغمبری نمی شناسند، شاهی بر صدق دعوی خویش بیاور»، آیه بالا نازل گردید.

سوره نساء: آیه ۱۷۱

لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ ... (آیه ۱۷۱). درباره گروه های مختلف مسیحی نازل شد که درباره عیسی غلو کرده، او را پسر خدا می نامیدند.

سوره نساء: آیه ۱۷۲

يَسْتَفْتِيكَ الْمَسِيحُ ... (آیه ۱۷۲). هیأت نصرانی به پیغمبر (ص) گفتند: چرا صاحب و مولای ما را عیب جویی می کنی؟ حضرت پرسید: صاحب و مولای شما کیست؟ گفتند: عیسی. فرمود: درباره عیسی چه گفته ام؟ گفتند: می گویی بنده خدا و فرستاده اوست. پیغمبر (ص) پاسخ داد: این عیب عیسی نیست که بنده خدا باشد پذیرفتند.

سوره نساء: آیه ۱۷۶

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ ... (آیه ۱۷۶). ابو عبد الرحمان بن ابی حامد با اسناد از جابر روایت می کند که گفت: مریض بودم پیغمبر (ص) به عیادتم آمد و هفت خواهرم دور و برم بودند. پیغمبر (ص) در صورتم دمید و به خود آمدم و عرض کردم: یا رسول الله (ص) دو ثلث مال را برای خواهرانم وصیت می کنم. فرمود: نیک است. گفتم: نصف. فرمود: نیک است، و بیرون رفت. سپس برگشت و فرمود: ای جابر به نظر من تو به این مرض نمی میری. خدا آیه نازل کرد و دو ثلث برای خواهرانت معین نمود. جابر گوید: آیه همین است: «يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ...».

سوره مائده**سوره مائده: آیه ۲**

لَا تَحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ ... (آیه ۲). ابن عباس گوید این آیه درباره شریح بن ضبیع کنندی ملقب به خطیم نازل شد که از یمامه نزد پیغمبر (ص) به مدینه آمد. همراهان در خارج مدینه گذاشت و خود به تنهایی وارد بر پیغمبر (ص) شد و گفت: مردم را به چه چیز دعوت

می کنی؟ فرمود: به شهادت لا-اله الا الله، و اینکه نماز بر پا کنند و زکات بدهند. خطیم گفت نیک است لیکن مشاورانی دارم که بی نظر آنان به کاری مصمم نمی شوم، و شاید مسلمان شوم و ایشان را نیز همراه بیاورم. پیغمبر (ص) پیشتر به اصحاب فرموده بود مردی که با زبان شیطان سخن می گوید بر شما وارد خواهد شد و چون برفت پیغمبر (ص) فرمود: با چهره کافر وارد شد و با هیأتی مکار بیرون رفت، این مرد مسلمان نمی شود. خطیم در بازگشت به گله مدینه برخورد و آن را راند و با خود برد. و هر چه جستند نیافتندش. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۰۰ وقتی سال بعد به مکه رفتند صدای لیبیک گفتن حجاج یمامه به پیغمبر (ص) رسید، فرمود: خطیم و یارانش هستند، و یک قربانی از گله مدینه آورده بودند. مسلمانان خواستند بگیرندش، آیه آمد که حرمت شعائر به نام خدا را رعایت کنید و لو از غیر مسلمان باشد. زید بن اسلم گوید: موقعی که پیغمبر (ص) و اصحابش در حدیبیه بودند و مشرکان از رفتن به مکه مانع شان شدند، این بر اصحاب گران آمد و در آن حال جمعی از مشرکین به قصد عمره می رفتند بر ایشان گذشتند. مسلمین گفتند: همچنان که همکیشان اینان بر ما راه بستند، ما نیز راه اینان را می گیریم. آیه مورد بحث آمد.

سوره مائده: آیه ۳

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ ... (آیه ۳). این آیه روز جمعه، بعد از ظهر روز عرفه در حجه الوداع سال دهم هجرت نازل شد و پیغمبر (ص) سوار بر ناقه عضباء (- گوش شکافته) بود. عبد الرحمن بن حمدان با اسناد از طارق بن شهاب روایت می کند که مردی یهودی نزد عمر آمد و گفت یا امیر المؤمنین شما مسلمانان آیه ای در کتابتان می خوانید که اگر بر ما نازل شده بود آن روز را عید می گرفتیم. عمر پرسید آن آیه کدام است؟ گفت: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ ... عمر پاسخ داد به خدا من روز و ساعت نزول آن را هم می دانم. غروب روز عرفه بود، آن روز که عرفه به جمعه افتاد. بخاری و مسلم نیز این روایت را به طریق دیگر آورده اند. حاکم ابو عبد الرحمن شادیاخی با اسناد از عباد بن عمار روایت می کند که ابن عباس آیه بالا را قرائت کرد، و یک یهودی که آنجا بود گفت: اگر این آیه بر ما نازل شده بود روز نزول آن را عید قرار می دادیم. ابن عباس پاسخ داد: اتفاقاً این آیه در یک عید توأمان نازل شد، جمعه و عرفه با هم «۱».

سوره مائده: آیه ۴

يَسْئَلُونَكَ مَاذَا أُحِلَّ لَهُمْ ... (آیه ۴). ابو بکر حارثی با اسناد از ابو رافع روایت می کند که گفت: پیغمبر (ص) مرا به کشتن سگان امر فرمود: مردم از پیغمبر (ص) پرسیدند یا رسول الله (ص) از این سگان که فرموده ای بکشند آیا ما را فایده حلالی نیست؟- آیه فوق در پاسخ آمد که از شکار به وسیله سگان تعلیم یافته بخورید. ابو عبد الله حاکم نیز (۱) مترجم گوید قسمت مورد بحث

آیه، بنابر اخبار متعدد و اتفاق شیعیان در غدیر خم نازل شده و مربوط به جانشینی علی بن ابی طالب علیه السلام است (از جمله ر. ک: نمونه بنیات دکتر محمد باقر محقق ص ص ۲۶۷-۲۷۱). نکته ای که به چشم می خورد حکم تحریم بعضی خوردنی ها، و تجویز به هنگام اضطرار در این آیه هست، که صدر و ذیل آیه با قسمت میانی آن ظاهراً وحدت موضوع ندارد. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۰۱ در صحیح خویش این روایت را آورده است. مفسران در شرح این قصه از قول ابو رافع نقل کرده اند که جبرئیل بر در پیغمبر (ص) آمد و اذن خواست. پیغمبر (ص) اذن داد اما جبرئیل درون نیامد. پیغمبر (ص) بیرون رفت و گفت: ای فرستاده خدا ترا اذن دخول دادیم. جبرئیل گفت: بلی، لکن ما فرشتگان وارد خانه ای که در آن سگ یا تصویر باشد نمی شویم. جست و جو کردند و توله ای در اطافی یافتند. ابو رافع گوید: پیغمبر (ص) به من امر کرد سگی را در مدینه زنده باقی نگذارم تا به عوالی (آبادی های بیرون مدینه) رسیدم و سگی از آن زنی یافتم که پاس می داد. بر آن زن رقت کردم و آن سگ را نکشتم و باز گشتم و حکایت باز

گفتم. حضرت فرمود برو و آن را نیز بکش. مردم نزد پیغمبر (ص) آمده پرسیدند: از این سگان که کشتن فرمودی آیا ما را فایده حلالی نیست؟ پیغمبر (ص) پاسخی نداد تا آیه بالا نازل شد، و پیغمبر (ص) نگهداری سگ‌هایی را که فایده‌ای دارند اجازه داد و از نگهداری سگی که فایده‌ای ندارد نهی نمود. سگ‌ها و گزنده را که زیان و آزار برساند. فرمود بکشند، و سگ‌های بی ضرر را رها سازند. سعید بن جبیر گوید: آیه مورد بحث در جواب عدی بن حاتم طائی و زید بن مهلهل طائی (که زید الخیل لقب داشت و پیغمبر (ص) بدو لقب زید الخیر داد) نازل شده است. این دو به پیغمبر (ص) گفتند: ما با سگان تازی و باز شکار می‌کنیم و تازی‌های آل درع و آل حوریه، گاو وحشی و آهو و سوسمار می‌گیرند. بعضی را می‌رسیم و ذبح می‌کنیم و بعضی نرسیده می‌میرند و خدا میته را حرام کرده، آیا از این شکارها چه چیز بر ما حلال است؟ در آیه مورد بحث «الطیبات» یعنی حیوانات ذبح شده، و «الجوارح» یعنی سگان و دیگر جانوران شکاری تعلیم یافته و دست آموز.

سوره مائده: آیه ۱۱

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هُمْ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ ... (آیه ۱۱). سعید بن محمد بن احمد بن جعفر مؤذن با اسناد از جابر بن عبد الله انصاری روایت می‌کند که مردی از طایفه محارب به نام غورث بن حارث، به طایفه غطفان و محارب گفت: آیا محمد را بکشم؟ گفتند، آری اما او را چگونه خواهی کشت؟ گفت ناگهانی بدو می‌تازم و به حيله می‌کشم و به سوی پیغمبر (ص) روی نهاد، در حالی که حضرت نشسته بود و شمشیر در کنارش. آن مرد گفت: یا محمد شمشیرت را نگاه کنم؟ فرمود: نگاه کن. غورث شمشیر را برداشت و برکشید و تکان داد و قصد قتل پیغمبر (ص) نمود اما خدا اراده وی را سست کرده، منصرفش ساخت. آنگاه پرسید آیا از من نمی‌ترسی؟ فرمود: نه، گفت: با ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۰۲ آنکه شمشیر در دست من است فرمود: خدا مرا حفظ می‌کند. غورث شمشیر را غلاف کرد و به حضرت پس داد، و آیه فوق فرود آمد. احمد بن ابراهیم ثعلبی با اسناد از جابر روایت می‌کند که پیغمبر (ص) در منزلی فرود آمد و اصحاب در خارستان پراکنده شدند تا سایه‌ای بجویند و استراحت کنند و پیغمبر (ص) سلاحش را بر درختی آویخت. یک اعرابی آمد و شمشیر را برداشته رو به پیغمبر (ص) کرد که چه کسی ترا از من محافظت می‌کند؟ فرمود: خدا و دو سه بار این سؤال و جواب تکرار شد. عرب شمشیر را غلاف کرد و پیغمبر (ص) صحابه را صدا زد، آمدند و پیغمبر (ص) حکایت با ایشان باز گفت، در حالی که اعرابی نزد حضرت نشسته بود و حضرت، او را مجازات نکرد. مجاهد و کلبی و عکرمه گویند یکی از اصحاب پیغمبر، دو تن از بنی سلم را که با پیغمبر (ص) پیمان عدم تعرض داشتند، کشت. طایفه مقتولان برای طلب خونبها آمدند و پیغمبر (ص) همراه ابو بکر و عمر و عثمان و علی و طلحه و عبد الرحمن بن عوف نزد کعب بن اشرف و یهود بنی نضیر رفتند تا برای خونبهای دو مقتول از ایشان کمک مالی بگیرد. گفتند یا ابا القاسم اکنون که برای حاجتی اینجا آمده‌ای بنشین و غذایی بخور تا آنچه می‌خواهی نیز حاضر کنیم. پیغمبر (ص) و یاران بنشستند، و یهودیان با یکدیگر گفتند: بر محمد بهتر از این دست نخواهیم یافت، کیست که بر پشت بام رود و سنگ بزرگی بر او بیفکند؟ عمر بن حجاج بن کعب گفت: من می‌روم، و آسیا سنگ گرانی آورد تا بر پیغمبر (ص) بیفکند. خدای تعالی دستش را بگرفت و جبرئیل آمد و به پیغمبر (ص) خبر داد. پیغمبر (ص) از آنجا بیرون شد، و آیه مورد بحث نازل گردید.

سوره مائده: آیه ۳۳

إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ... (آیه ۳۳). ابو نصر احمد بن عبید الله مخلصی با اسناد از انس [بن مالک روایت می‌کند که گروهی از طایفه عکله و عرینه نزد پیغمبر (ص) آمده گفتند: ما اهل دشت سبز و خرّمیم و هوای مدینه به ما نمی‌سازد. پیغمبر (ص) اجازه داد که به قرق مدینه منتقل شوند و از شیر و بول شتران تغذیه نمایند. در آنجا چوپان را کشته شتران را بردند. پیغمبر (ص)

عده‌ای را فرستاد ردشان را گرفته پیداشان کردند و آوردند و دست و پاهایشان بریده، چشمانشان را کردند و در حَرّه (سنگلاخ مدینه) ره‌اشان کردند تا به همان حالت بمیرند. قتاده گوید آیه بالا درباره اینان نازل شد. مسلم همین روایت را به طریق دیگر آورده است. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۰۳

سوره مائده: آیه ۳۸

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا ... (آیه ۳۸). کلبی گوید: درباره طعمه بن ابیرق است که داستان‌ش (ذیل آیه ۱۰۵ سوره نساء) گذشت.

سوره مائده: آیه ۴۱

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ ... (آیه ۴۱). ابو بکر احمد بن حسن حیری بر من املاء و روایت کرد با اسناد از براء بن عازب که یهودی سر تراشیده و شلاق خورده‌ای به پیغمبر (ص) گذشت. حضرت پرسید آیا حدّ زانی را در کتابتان چنین یافته‌اید؟ یهودیان گفتند بلی. پیغمبر (ص) جوانی یهودی را احضار فرمود و او را به خدا سوگند داد که آیا حدّ زانی را در کتابتان چنین یافته‌اید؟ پاسخ داد: نه و اگر سوگند نمی‌دادم نمی‌دادم راست نمی‌گفتم. در کتاب ما حدّ زانی رجم (- سنگسار کردن) است اما زنا بین اشراف ما زیاد بود وقتی یکی از آنان را به جرم زنا می‌گرفتیم حدّ اجرا نمی‌کردیم و اگر یکی از عامه مرتکب زنا می‌شد حدّ اجرا می‌گردید، تا گفتیم بیاید بر مجازاتی توافق کنیم که بر همگان به یکسان اجرا شود، پس سر تراشی و شلاق را به جای رجم تعیین کردیم. پیغمبر (ص) فرمود: خدایا، من برای اولین بار امر تو را که نابود کردند زنده می‌کنم و دستور رجم فرمود و آیات ۴۱-۴۷ در مورد یهود (و کفار به طور کلی) نازل گردید. ابو عبد الله بن اسحاق با اسناد از براء بن عازب روایت می‌کند که پیغمبر (ص) یک مرد و زن یهودی زنا کار را سنگسار فرمود. براء آیه مورد بحث را تا آخر آیه ۴۷ قرائت کرد و گفت اینها درباره کفار به طور کلی است. مسلم نیز به طریق دیگر این روایت را آورده است.

سوره مائده: آیه ۴۴

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَ نُورٌ ... (آیه ۴۴). ابو محمد حسن بن محمد فارسی با اسناد از زهری روایت می‌کند که مردی مزنی در حضور سعید بن مسیب برای من از ابو هریره روایت کرد که مرد و زنی یهودی زنا کردند. بعضی گفتند داوری نزد این پیغمبر (ص) ببریم که مبعوث به تخفیف است، اگر فتوی به کمتر از رجم داد می‌پذیریم و نزد خدا حجت می‌آریم که حکم یکی از پیام‌آوران تو را اجرا کردیم. پس نزد پیغمبر (ص) آمدند که در مسجد با اصحاب نشسته بود و حکم زنا را سؤال کردند. پیغمبر (ص) جوابی نداد و به سوی مدراس (- قرائتخانه) آنان رفت، بر در ایستاد و فرمود: شما را به خدایی که تورات را بر موسی فرستاد سوگند می‌دهم که حکم زنا محض را چگونه یافتید؟ گفتند: سر تراشی و شلاق و سوار کردن زن و مرد پشت بر پشت بر الاغی و گردانیدن میان ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۰۴ مردم. در آن میان جوانی ساکت بود. پیغمبر (ص) چون وی را خاموش یافت به اصرار سوگندش داد. جوان گفت: به خدا چون سوگندمان دادی، حکم زنا در تورات رجم است. پیغمبر (ص) پرسید: پس چرا حکم خدا را تخفیف دادید؟ جوان گفت: زن و مردی از نزدیکان پادشاه زنا کردند و نگذاشت رجم اجرا گردد. سپس مردی از سران و بزرگان زنا کرد و چون خواستند حکم اجرا کنند خویشاوندانش گفتند تا آن خویشاوند پادشاه سنگسار نشود نمی‌گذاریم این را سنگسار کنند و همگان بر مجازات سبک‌تر اتفاق نمودند. پیغمبر (ص) فرمود من بر این دو زنا کار حکم تورات را اجرا می‌کنم و دستور سنگسار داد. زهری گوید شنیده‌ایم آیه ۴۴ مائده در این مورد نازل شده است، و مقصود از «النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا» من جمله

پیغمبر (ص) اسلام است. زهری از سالم از ابن عمر روایت می کند که چون پیغمبر (ص) دستور سنگسار آن دو را داد به چشم خود دیدم که به دست خویش حایل می شد تا زن را از ضربات سنگ حفظ کند.

سوره مائده: آیه ۴۹

وَأَنْ أَحْكُمَ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ ... (آیه ۴۹). ابن عباس گوید: چند تن از یهود من جمله کعب بن اسید و عبد الله بن صوریان و شاس بن قیس گفتند برویم و محمد را بیازماییم یا از دینش به در آوریم و آمدند و گفتند یا محمد، خود می دانی که ما از بزرگان و دانشمندان یهودیم و اگر ما به تو بگرویم یهود مخالفتی نکرده پیروی می نمایند، و بین ما و عده ای خصومتی هست و تو را حکم قرار داده ایم، اگر له ما و علیه ایشان حکم کنی ایمان آوریم و تصدیق تو کنیم. پیغمبر (ص) از پیشنهاد ایشان امتناع ورزید و آیه بالا نازل شد.

سوره مائده: آیه ۵۱

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ ... (آیه ۵۱-۵۲). عطیه عوفی گوید: عبادۀ بن صامت به پیغمبر (ص) گفت مرا دوستان بسیار میان یهود هست که حاضر به یاری منند لیکن به خدا و رسولش پناه می جویم و از دوستی یهود تبری می کنم. عبد الله بن ابی گفت: اما من از بد حادثه می ترسم و از دوستی یهود تبری نمی جویم. پیغمبر (ص) فرمود یا ابا الحباب، اگر سودی از دوستی یهود به عبادۀ بن صامت می رسد آن نیز ترا باشد. عبد الله بن ابی گفت پذیرفتم، و آیه ۵۱-۵۲ مائده بدین مناسبت نازل گردید.

سوره مائده: آیه ۵۵

إِنَّمَا وَرِثَكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا ... (آیه ۵۵). جابر بن عبد الله گوید: عبد الله بن سلام (یهودی مسلمان شده) نزد پیغمبر (ص) آمد و گفت: یا رسول الله (ص) جمعی از بنی قریظه و بنی نضیر از ما جدا شده و از نزد ما رفته اند و سوگند خورده اند که با ما ننشینند، و ما ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۰۵ را به سبب دوری راه، معاشرت اصحاب تو ممکن نیست. آیه بالا در پاسخ نازل شد و پیغمبر (ص) برایشان قرائت فرمود. خشنود شدند و گفتند ما را دوستی خدا و رسولش و مؤمنین بس است. کلبی نظیر این روایت را می آورد و می افزاید: آیه درباره علی (ع) نازل گردیده که در حال رکوع نماز انگشتریش را به سائل بخشید. ابو بکر تمیمی با اسناد از ابن عباس روایت می کند که عبد الله بن سلام با یاران مسلمان شده اش نزد پیغمبر (ص) آمده گفتند یا رسول الله (ص) راه ما دور است و مجلس و سخنگویی نداریم، و قوم ما، ما را به سبب مسلمان شدن از خود رانده و قسم خورده اند که با ما ننشینند و سخن نگویند و از ما زن نگیرند و ندهند و این بر ما سخت است. پیغمبر (ص) فرمود: «إِنَّمَا وَرِثَكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا»، سپس پیغمبر (ص) به سوی مسجد رفت و مردم در حال نماز بودند، برخی در قیام و برخی در رکوع. حضرت سائلی را دید از وی پرسید آیا کسی به تو چیزی داد؟ گفت: بلی این انگشتری طلا- را به من دادند. سؤال فرمود: چه کسی داد؟ سائل گفت: آن که ایستاده است و با دست به علی بن ابی طالب (ع) اشاره کرد. پیغمبر (ص) پرسید در چه حالتی بود؟ سائل گفت: در حال رکوع. پیغمبر (ص) تکبیر بر کشید و آیه بعد را هم قرائت فرمود: وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ.

سوره مائده: آیه ۵۷

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا وَلَعِبًا ... (آیه ۵۷). ابن عباس گوید: رفاعۀ بن زید و سويد بن حارث که اظهار مسلمانی کرده بودند، منافق شناخته شدند و بعضی مسلمانان با ایشان دوستی می کردند. آیه بالا (در نهی دوستی ایشان) نازل

گردید.

سوره مائده: آیه ۵۸

وَ إِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا ... (آیه ۵۸). کلبی گوید: چون مؤذن رسول الله (ص) به نماز فرا می خواند و مسلمانان به نماز حاضر می شدند یهود می گفتند برخیزید محض ریشخند و تفریح به نماز برویم و رکوع کنیم. آیه بدین مناسبت نازل گردید. سدی گوید: آیه بالا درباره یکی از مسیحیان مدینه نازل شد که چون صدای مؤذن بر می خاست و شهادت به رسالت محمد (ص) می داد، این می گفت: «دروغگو آتش بگیرد». تا شبی در حالی که خودش و خانواده اش در خواب بودند، از دست خادمش شراره ای جست و خانه آتش گرفت و همگی سوختند. به گفته مفسران دیگر وقتی کفار (اهل کتاب) صدای اذان شنیدند، نزد پیغمبر (ص) و اصحاب آمده گفتند: یا محمد چیز ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۰۶ بدعت آمیز و بی سابقه ای آورده ای اگر دعوی پیغمبری داری که با این اذان بر خلاف پیغمبران پیشین رفتار می کنی. اگر اذان چیز خوبی بود انبیاء و کتب و رسل سابق بر تو اولی بودند. این صدای شتر مانند گوش آزار کفر آمیز از کجا اختراع کرده ای؟- این آیه، و آیه ۳۳ سوره فصلت در پاسخ نازل شد که «وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا...»

سوره مائده: آیه ۶۰

قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذَلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ ... (آیه ۶۰). ابن عباس گوید: عده ای یهودی نزد پیغمبر (ص) آمده پرسیدند کدام یک از پیغمبران را قبول داری؟ حضرت پاسخ داد: من به خدا و آنچه به من نازل شده و آنچه بر ابراهیم و اسماعیل و اسحاق و یعقوب و جانشینان او، و آنچه برای موسی و عیسی و پیغمبران دیگر از پروردگارشان آمده ایمان دارم، بین هیچ یک از ایشان فرق نگذارم و ما همگی تسلیم خداییم. وقتی اسم عیسی آمد یهودیان منکر نبوت او شدند و گفتند به خدا دینی از دین شما در دنیا و آخرت کم بهره تر (بی مایه تر) و بدتر سراغ نداریم. آیه مورد بحث در پاسخ ایشان نازل گردید که بد کیش تر از همه، یهودیان ملعون و مغضوب و مسخ شده بد عاقبت گمراهند.

سوره مائده: آیه ۶۷

يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ ... (آیه ۶۷). حسن از پیغمبر (ص) روایت می کند که فرمود: چون خدا مرا به رسالت برانگیخت احساس عجز کردم و دانستم که بعضی مردم دروغگویم شمارند حضرت از قریش و یهود و نصاری بیم داشت. آیه (در تشجیع حضرت) نازل گردید. ابو سعید محمد بن علی صفار با اسناد از ابو سعید خدری روایت می کند که آیه فوق روز غدیر خم در مورد (اعلام ولایت) علی (ع) نازل گردید. وَاللَّهُ يَعْصِي مَوْلَاكَ مِنَ النَّاسِ ... (آیه ۶۷). عایشه گوید: شبی پیغمبر (ص) بی خواب می بود پرسیدم یا رسول الله (ص) شما را چه می شود؟ فرمود: کاش آدم خوب و لایقی ما را حراست می کرد. در این میان صدای اسلحه شنیدم. پیغمبر (ص) پرسید کیست؟ جواب آمد: سعد و حذیفه آمده ایم حفاظت کنیم و پیغمبر (ص) خوابید تا آنکه زمزمه حضرت را در خواب شنیدم که آیه فوق نازل شده بود. حضرت برخاست و سر از قبه چرمین بیرون کرده فرمود برگردید که خدا مرا حفظ می کند. اسماعیل بن ابراهیم واعظ با اسناد از ابن عباس روایت می کند که پیغمبر (ص) ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۰۷ حفاظت می شد، یعنی ابو طالب عده ای از بنی هاشم را به حفاظت او گماشته بود تا آیه مورد بحث نازل گردید و ابو طالب باز می خواست محافظ برای حضرت بفرستد، فرمود یا عم! خدا مرا از شر جن و انس نگه می دارد.

سوره مائده: آیه ۸۲

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ ... (آیه ۸۲-۸۶). آیات ۸۲-۸۶ مائده درباره نجاشی و اطرافیانش نازل شد. ابن عباس گوید: پیغمبر (ص) در مکه بر جان اصحابش از مشرکان می ترسید. جعفر بن ابی طالب و ابن مسعود را با جمعی از اصحاب به حبشه فرستاد و فرمود: نجاشی پادشاهی عادل است، خود ظلم نمی کند و مانع ظلم نیز می شود. و آن عده نزد نجاشی رفتند تا خدا مسلمانان را گشایش داد. موقعی که مسلمانان بر نجاشی وارد شدند پرسید از آیاتی که برای شما نازل شده چیزی می دانید؟ گفتند: بلی گفت بخوانید و دور و برش کشیشان و راهبان بودند. مسلمین آیاتی را تلاوت کردند مسیحیان از آن حقیقت که دریافتند اشکشان جاری شد و آیه ۸۱-۸۳ اشاره به همین داستان است. حسن بن محمد فارسی با اسناد از سعید بن جبیر و عروه بن زبیر و غیره روایت می کند که پیغمبر (ص)، عمرو بن امیه ضمری را با نامه ای به سوی نجاشی فرستاد. عمرو نزد نجاشی رفت. نجاشی نامه پیغمبر (ص) را خواند و جعفر و دیگر پناهندگان را طلبید و راهبان و کشیشان را نیز احضار نمود و به جعفر گفت: از قرآن بخوان. جعفر سوره مریم را تلاوت نمود. آن مسیحیان به قرآن ایمان آورده چشمانشان پر اشک شد، و آیه ۸۲ تا آخر آیه ۸۳ (وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً...) درباره ایشان نازل گردیده است. دیگر مفسران گویند جعفر و یاران از حبشه به مدینه آمدند و نجاشی هیأتی مرکب از هفتاد مرد پشمینه پوش با ایشان همراه کرد: شصت و دو تن از حبشه و هشت تن از شام، که اینان عبارت بودند از بحیرای راهب و ابرهلیه و ادریس و اشرف و تمام و قثم و ذر و ایمن. اینان نزد پیغمبر (ص) آمدند و حضرت سوره یس را بر ایشان قرائت فرمود. گریستند و گفتند چه قدر شبیه است به آنچه بر عیسی نازل شد. احمد بن محمد عدل با اسناد از سعید بن جبیر روایت می کند در معنی «مِنْهُمْ قَسِيسَيْنِ وَرُهْبَانًا» گفت: سی تن از نیکان برگزیده و فرستاده نجاشی بودند که پیغمبر (ص) بر ایشان سوره یس را قرائت فرمود و به گریه افتادند، و آیه مورد بحث نازل گردید.

سوره مائده: آیه ۸۷

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحَرُّمُوا طَيِّبَاتٍ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ ... (آیه ۸۷-۸۸). ابو عثمان بن ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۰۸ ابی عمرو مؤذن با اسناد از ابن عباس روایت می کند که مردی نزد پیغمبر (ص) آمد که هرگاه گوشت می خورم تمایل به زن پیدا می کنم، و لذا گوشت را بر خود حرام کرده ام. آیه ۸۷-۸۸ مائده درباره آن مرد نازل گردید. مفسران گویند پیغمبر (ص) روزی بر منبر نشست و توصیف قیامت کرد و همه را ترسانید همگی به رقت آمدند و گریستند و ده تن از اصحاب در خانه عثمان بن مظعون جمعی گرد آمدند (که عبارت بودند از ابوبکر صدیق و علی بن ابی طالب و عبد الله بن مسعود و عبد الله بن عمر و ابوذر غفاری و سالم مولی ابی حذیفه و مقداد بن اسود و سلمان فارسی و معقل بن مضر) و همدستان شدند بر آنکه روزه داری و شب زنده داری کنند و بر بستر نخسبند و گوشت و چربی نخورند و رهبانیت پیش گیرند و آلت مردی ببرند. این خبر به پیغمبر (ص) رسید ایشان را احضار کرد و فرمود آیا به شما خبر دهم چه تصمیم گرفته اید؟ عرض کردند یا رسول الله (ص) نظری جز خیر نداشتیم. فرمود من مأمور به روش رهبانیت نیستم، بلکه نفس شما را بر شما حقی است، روزه بگیرید و افطار کنید، شب زنده داری کنید و نیز بخواهید که من می خوابم و بیدار هم می مانم. روزه می گیرم و افطار می کنم، و گوشت و چربی نیز می خورم، و هر کس از سنت من روی برگرداند از من نیست. آنگاه پیغمبر (ص) به جمع مردم رفته خطبه خواند و فرمود: چه شده است که عده ای زن و خوراک و عطر و خواب و لذات و نعمات دنیا را بر خویش حرام کرده اند؟ من به شما توصیه نکردم کشیش و راهب شوید. ترک گوشت و ترک زن و صومعه نشینی در دین من نیست. ریاضت و رهبانیت امت من روزه و جهاد است، و اینکه خدا را بپرستید و شریک برای او قائل نشوید و حج و عمره به جای آرید و نماز بر پا دارید و زکات بدهید و ماه رمضان را روزه بدارید. امت های پیش از شما با

سختگیری بر خویش هلاک شدند. بر خویش سخت گرفتند و خدا بر ایشان سخت گرفت و اینک بقایای ایشان را در دیرها و صومعه‌ها می‌بینید. آیه مورد بحث به این مناسبت نازل گردید. آن عده از اصحاب که در منزل عثمان بن مظعون همپیمان شده بودند پرسیدند یا رسول الله (ص) با سوگند خویش چه کنیم؟ خدای تعالی آیه ۸۹ را فرو فرستاد که خداوند بر سوگند بیهوده و بی هدف شما را مؤاخذه نمی‌کند.

سوره مائده: آیات ۹۰ تا ۹۱

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ ... (آیه ۹۰-۹۱). ابو سعید بن ابی بکر مطوعی با اسناد از مصعب و او از پدرش سعد بن ابی وقاص روایت می‌کند که بر جمعی از مهاجران وارد ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۰۹ شدم گفتند بیا ترا به طعام و شراب مهمان کنیم، و خمر هنوز تحریم نشده بود. با ایشان به بستانی رفتیم کله پخته و یک خمره شراب داشتند، با هم خوردیم و نوشیدیم، و موضوع مهاجر و انصار در میان آمد. من گفتم مهاجرین برترند، مردی با استخوان آرواره گوسفند بینی مرا زخمی کرد. شکایت به رسول الله (ص) کردم و آیه بالا (در اجتناب از خمر) نازل گردید. مسلم نیز همین روایت را آورده است. عبد الرحمن بن حمدان عدل با اسناد از ابو مسیره روایت می‌کند که عمر گفت خدایا حکم خمر را به طور قاطع بیان فرما و آیه ۲۱۹ بقره نازل شد برای عمر خواندند، گفت خدایا حکم خمر را برای ما به طور قاطع بیان فرما. آیه ۴۳ سوره نساء نازل شد و مؤذن پیغمبر (ص) موقع نماز ندا می‌کرد مستان به نماز نزدیک نشوند. عمر پس از قرائت آیه باز گفت: خدایا حکم خمر را برای ما به طور قاطع بیان فرما و آیه ۹۰ و ۹۱ سوره مائده نازل گردید تا «فَهَلْ أَنتُم مُّتَّهِنُونَ» و عمر گفت: بس می‌کنیم و بس کردیم. پیش از تحریم خمر وقایعی پیش آمد و به اطلاع پیغمبر (ص) رسید که از اسباب و علل تحریم خمر بود از آن جمله داستان زیر است: عبد الرحمن بن محمد بن یحیی با اسناد از حسین بن علی (ع) روایت می‌کند «۱» که علی بن ابی طالب گفت: شتر پیری داشتم از غنایم بدر، و پیغمبر (ص) نیز شتری به من بخشیده بود، و من تصمیم داشتم با فاطمه دختر رسول الله (ص) ازدواج کنم، با زرگری از بنی قینقاع وعده گذاشتم که با هم برویم و آن دو شتر را با شتر چاقی عوض کنیم که برای ولیمه عروسی مصرف شود و من جوال و جهاز و طناب از دو شترم باز کرده، هر دو را بر در حجره یکی از انصار بسته بودم. باز گشتم و دیدم هر دو شتر شقه شده، پیه و جگر و ران آن را برده‌اند. چشمانم بی اختیار پر اشک شد پرسیدم چه کسی این کار را کرده است؟ گفتند: حمزه که در منزل یکی از انصار با یاران شراب می‌خورد و مطربه‌ای نیز آنجاست، و آن زن چنین خوانده بود: ای حمزه شتران گرانبار بر آستانه بسته است. کارد بر گیر و سینه‌شان بشکاف و به خون رنگین کن و از گوشت آن کبابی پخته بر شعله فروزان به ما بخوران که امید ما در گرفتاری و فقر تویی ای ابا عماره! و حمزه شمشیر کشیده و پیه و ران و جگر شتران بریده و برده بود. علی علیه السلام (۱) این داستان در کتب تفسیر شیعی

پذیرفته نشده است. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۱۰ گوید: نزد پیغمبر (ص) رفتم و زید بن حارثه نیز آنجا بود و ماجرا باز گفته بود. پیغمبر (ص) فرمود یا علی در چه حالی؟ گفتم یا رسول الله (ص) هرگز بر چنین حالتی نبوده‌ام. حمزه دو شتر مرا کشته و پیه و ران بر گرفته و با میگساران به باده‌خواری نشسته. پیغمبر (ص) ردا برگرفت و براه افتاد و من نیز به دنبال حضرت بودم تا به خانه‌ای که حمزه بود رسید. اجازه ورود خواست، گفتند: بفرمایید. درون رفتیم و آنها مشغول شراب خوردن بودند. پیغمبر (ص) بنا کرد به ملامت حمزه، و حمزه سخت مست بود با چشمان سرخ شده، نگاهی به پیغمبر (ص) انداخت و سپس در صورت حضرت خیره شد و گفت: مگر شما همه بندگان پدر من نیستید؟ پیغمبر (ص) دانست که وی سخت مست است، برگشت و همه بیرون آمدم «۱» و این داستان از علل تحریم خمر بود. بخاری نیز این روایت را آورده است.

سوره مائده: آیه ۹۳

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعُمُوا ... (آیه ۹۳). محمد بن عبد الرحمن مطوعی با اسناد از انس [بن مالک] روایت می کند که روز تحریم خمر من در منزل ابو طلحه بودم و ساقیگری می کردم و شراب خرما می خوردیم که ناگاه منادی ندا کرد: خمر تحریم شد و شراب ها را در کوچه های مدینه خالی می کردند. ابو طلحه گفت: تو هم برو و شراب را بریز رفته و ریختم. بعضی گفتند: مرگ بر فلان و فلان که شراب در شکم دارند. آیه بدین مناسبت نازل شد (که پیش از تحریم گناهی نداشته است). مسلم و بخاری نیز این روایت را آورده اند. ابو عبد الله محمد بن ابراهیم مزکی با اسناد از براء بن عازب روایت می کند در مورد برخی از اصحاب پیغمبر (ص) که پیش از تحریم خمر در گذشته بودند گفته می شد تکلیف آنها چیست که شراب می خورده اند و اکنون مرده اند. آیه در این مورد نازل گردید.

سوره مائده: آیه ۱۰۰

قُلْ لَا يَسْخَرُونَ مِنَ الْحَيِّتِ وَالطَّيِّبِ وَلَوْ أَعْجَبَكَ ... (آیه ۱۰۰). ابو عبد الله محمد بن عبد الله حاکم با اسناد از جابر روایت می کند که پیغمبر (ص) فرمود: خداوند بر شما بت پرستی و شرابخواری و طعنه بر نسب یکدیگر زدن را حرام کرده است. اما در مورد شراب، نوشنده و سازنده و ساقی و فروشنده و کسی که از آن پول بخورد همه ملعونند. یک اعرابی (_____۱) در دوران جاهلیت رسم بوده

است برای آنکه گشاده دستی و لوطی گری میزبان ثابت شود برای شرابخواری و هنگام مستی از غیر مال خود برای همپایه ها شتر می کشتند تا صاحب شتر به غرامت شتر بهای گزاف بطلبد (ر. ک.: شرح تبریزی بر حماسه ابی تمام ۸۷/۲ و منتخب اغانی، ص ۵-۷۳). ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۱۱ برخاست و گفت یا رسول الله (ص) کسب و کار من این بود و از شرابفروشی مال اندوخته ام، اگر در طاعت خدا خرجش کنم آیا برایم فایده دارد؟ پیغمبر (ص) فرمود اگر در راه حج و جهاد و صدقه نیز صرف کنی نزد خدا به اندازه پر پشه ای ارزش ندارد که خداوند جز پاک را نپذیرد و آیه بالا در تصدیق پیغمبر (ص) نازل گردید.

سوره مائده: آیه ۱۰۱

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءٍ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسْأَلُكُمْ ... (آیه ۱۰۱). عمر بن ابی عمرو مزکی با اسناد از ابن عباس روایت می کند که برخی به طریق استهزاء سؤالاتی از پیغمبر (ص) می پرسیدند. مثلاً کسی که شترش را گم کرده بود می گفت: خبر ده شتر من کجاست؟ آیه مزبور (در نهی از سؤال بیهوده) نازل گردید. ابو سعید منصوری با اسناد از علی بن ابی طالب روایت می کند که چون آیه حج نازل گردید بعضی پرسیدند: یا رسول الله (ص) هر ساله است؟ پیغمبر (ص) پاسخی نداد تا اینکه بار چهارم فرمود: نه و اگر می گفتم «آری»، واجب می گردید و آیه فوق نازل شد (که سؤال بیجا نکنند).

سوره مائده: آیه ۱۰۵

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ ... (آیه ۱۰۵). کلبی از ابو صالح، و او از ابن عباس روایت می کند که پیغمبر (ص) نامه ای به سوی اهل هجر - که منذر بن ساوی در آنجا مأمور بود - فرستاد که به اسلام دعوتشان کند و اگر نپذیرفتند جزیه بپردازند. منذر به هجر رفت و نامه را به اعراب (مشرک) و یهود و صابئه و مجوس نشان داد. هیچ یک اسلام نیاوردند و جزیه پذیرفتند. منذر گزارش داد پیغمبر (ص) در پاسخ نوشت: عرب ها یا باید اسلام بپذیرند و یا جنگ، اما از اهل کتاب

و مجوس جزیه پذیر. منذر وقتی نامه پیغمبر (ص) را بر ایشان قرائت کرد، عرب‌ها مسلمان شدند و اهل کتاب و مجوس بر کیش خویش ماندند که جزیه بدهند. منافقان عرب گفتند: عجا از محمد که مدعی است از سوی خدا برانگیخته شده که با همه بجنگد تا مسلمان شوند، و جز از اهل کتاب جزیه نمی‌پذیرد، و چیزی را از مشرکین هجر پذیرفت [مقصودشان صابئه و مجوس است که از مشرکان عرب نپذیرفت. آیه در پاسخ آمد.

سوره مائده: آیه ۱۰۶

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنَكُمْ ... (آیه ۱۰۶-۱۰۷). ابو سعید بن ابی بکر غازی با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که تمیم الداری و عدی بن زید به مکه رفت و آمد می‌کردند. مردی از بنی سهم قریش با ایشان همراه بود و در سرزمینی که مسلمانی حضور نداشت ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۱۲ مرگش در رسید. ما ترک خویش به آن دو تن سپرد که به ورثه‌اش برسانند. آمدند و همه چیز را دادند به جز جام نقره‌ای مشبک به طلا و چون پرسیده شد گفتند: آن را ندیده‌ایم. آن دو را نزد پیغمبر (ص) بردند، پیغمبر (ص) سوگندشان داد، سوگند خوردند که چیزی پنهان نکرده‌اند و خبر ندارند. پیغمبر (ص) ره‌اشان کرد. بعدا جام نزد جمعی از اهل مکه پیدا شد و گفتند از تمیم الداری و عدی بن زید خریده‌ایم. ورثه مرد سهمی به دعوی برخاستند، و دو تن از ایشان شهادت دادند که این جام خویشاوند ماست، و گواهی ما از عدی بن زید و تمیم الداری راست‌تر است، و ناحق نمی‌گوییم. دو آیه ۱۰۷ و ۱۰۶ به این مناسبت نازل گردید.

سوره انعام

سوره انعام: آیه ۷

وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَىٰ كُلِّ فَتٍّ ... (آیه ۷-۸). کلبی گوید: این آیه درباره مشرکین مکه نازل شده است که گفتند: یا محمد به تو ایمان نیاریم تا نوشته‌ای از سوی خدا با چهار فرشته گواه نیاوری که آن از سوی خدا است و تو فرستاده خدایی.

سوره انعام: آیه ۱۳

وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ ... (آیه ۱۳). کلبی از ابن عباس روایت می‌کند که کفار مکه نزد پیغمبر (ص) آمده گفتند ما می‌دانیم تو به سبب نیازمندی، این دعوی بنیاد نهاده‌ای. ما هر یک سهمی از مال خویش به تو می‌دهیم به طوری که ثروتمندترین مرد مکه شوی، تا از سخن خویش برگردی. آیه در جواب نازل شد.

سوره انعام: آیه ۱۹

قُلْ أَيْ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً ... (آیه ۱۹). کلبی گوید: سران مکه گفتند: یا محمد (ص) ندیدیم کسی رسالت ترا تصدیق کند، و از یهود و مسیحیان پرسیدیم اظهار کردند که به نام و نشانی تو در کتاب خودشان بر نخورده‌اند. پس گواهی برای ادعای رسول بودن خود بیار. آیه در پاسخ نازل گردید.

سوره انعام: آیه ۲۵

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ ... (آیه ۲۵). به گفته ابن عباس (در روایت ابو صالح) ابو سفیان و ولید بن مغیره و نضر بن حارث و عتب و

شبهه و امیه بن خلف و ابی بن خلف از ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۱۳ پیغمبر (ص) آیات قرآن را شنیدند و همگی از نضر پرسیدند محمد چه می گوید؟ نضر گفت: قسم به صاحب کعبه من چیزی نمی فهمم، لبش می جنبد و چیزی زمزمه می کند این همان افسانه های پیشینیان است که من برای شما حکایت می کنم. نضر داستان های کهن بسیار به یاد داشت و نقل می کرد و قریش از سخنان وی لذت می بردند. آیه در پاسخ وی نازل شد.

سوره انعام: آیه ۲۶

وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ ... (آیه ۲۶). عبد الرحمن بن عبدان با اسناد از ابن عباس روایت می کند که آیه درباره ابو طالب است که مشرکان را از آزار پیغمبر (ص) باز می داشت لیکن خود نیز فاصله می گرفت. نظر عمرو بن دینار و قاسم بن مخیمر نیز همین بوده است. مقاتل گوید: پیغمبر (ص) نزد ابو طالب بود و او را به اسلام دعوت می نمود که قریش بر ابو طالب گرد آمده از وی خواستند دعوت پیغمبر (ص) را رد کند، ابو طالب چنین سرود: به خدا تا در بستر خاک بیارم نگذارم بر تو دست یابند دعوت خویش آشکار کن، ترا بشارت باد و چشمت روشن بر تو باکی نیست و ترا چشم زخمی نرسد. دینی آورده ای که بی تردید از بهترین ادیان است و اگر بیم دشنام و ملامت نبود می دیدی که آشکارا بدان می گرویدم «۱». و خدای تعالی آیه فوق را در این موضوع فرو فرستاد. محمد بن حنفیه و سدی و ضحاک و همچنین ابن عباس (به روایت والبی) گفته اند آیه مورد بحث درباره عده ای از کفار مکه نازل شد که از پیروان محمد (ص) دفاع می کردند. در عین حال شخصا دوری می جستند.

سوره انعام: آیه ۳۳

إِنَّهُ لِيَحْزُنَنَّكَ الَّذِي يَقُولُونَ ... (آیه ۳۳). سدی گوید: اخنس بن شریق و ابو جهل بن هشام با هم ملاقات کردند. اخنس پرسید یا ابا الحکم اینجا کسی نیست، به من بگو آیا محمد راستگو است یا دروغگو؟ ابو جهل گفت: به خدا محمد راستگوی است و هرگز دروغ نگفته، اما اگر بر منصب علمداری (لوا) و سقایت و پرده داری و دار الندوة که اولاد قصی بن کلاب دارند (۱) شیعه، به حق، حضرت ابو طالب را مسلمان می داند، و واقع همین است. - م. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۱۴ نبوت نیز افزوده شود برای دیگر قریش چه می ماند؟ و این آیه بدین مناسبت نازل شد. ابو میسره گوید: پیغمبر (ص) بر ابو جهل و دوستان او گذشت. گفتند یا محمد (ص) به خدا ما ترا دروغگو نمی دانیم و راستگو می دانیم. اما وحی و رسالت ترا منکریم. آیه آمد که آن ستمگران ترا تکذیب نمی کنند بلکه آیات خدا را منکر می شوند. مقاتل گوید آیه درباره حارث بن عامر بن نوفل بن عبد مناف بن قصی بن کلاب آمد که آشکارا پیغمبر (ص) را تکذیب می کرد اما در خلوت و در خانه خویش می گفت: محمد اهل دروغ نیست و او را راستگو می دانم.

سوره انعام: آیه ۵۲

وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ ... (آیه ۵۲). ابو عبد الله الرحمن بن محمد بن احمد بن جعفر با اسناد از سعد بن ابی وقاص روایت می کند که آیه درباره من و ابن مسعود و صهیب و عمار و مقداد و بلال نازل شد. قریش به پیغمبر (ص) گفتند ما دوست نداریم دنباله رو این چنین کسان باشیم، اینان را از خود بران. خدا داند در دل پیغمبر (ص) چه گذشت که خدای تعالی آیه مذکور را فرستاد. مسلم نیز به طریق دیگر این روایت را آورده است. ابو عبد الرحمن با اسناد از خباب بن ارت روایت می کند که آیه مورد بحث درباره ما ضعفا نازل شد که صبح و شام نزد پیغمبر (ص) بودیم و پیغمبر (ص) قرآن و حدیث مان می آموخت و با خبر مرگ و قیامت و بهشت و دوزخ و آنچه ما را سودمند بود پندمان داد. تا اقرع بن حابس تمیمی و عیینة بن

حصن فراری نزد پیغمبر (ص) آمده گفتند: ما اشراف قوم خود هستیم و مایل نیستیم با این فروستان همنشین شویم. موقعی که نزد تو می آییم اینان را طرد کن. پیغمبر (ص) پذیرفت. اما آن دو گفتند: همین قرار را بنویسیم و دوات و پوست حاضر کردند، لیکن همان دم آیه ۵۲ و ۵۳ انعام نازل شد. ابو بکر حارثی با اسناد از ابن مسعود روایت می کند که سران قریش بر پیغمبر (ص) گذشتند که خُباب بن اُرت و صهیب و بلال و عمار نزدش بودند. آن قریشیان گفتند: آیا می خواهی ما دنباله رو اینان بشویم؟ آیه در پاسخ آنان نازل گردید. و نیز ابو بکر حارثی با اسناد از ربیع روایت می کند که امثال بلال و صهیب و سلمان پیشتر از همه در مجلس رسول الله (ص) حاضر می شدند، اشراف و سروران قومش موقعی که می رسیدند دور و بر پیغمبر (ص) پر شده بود. آنان می گفتند صهیب رومی است و سلمان ایرانی و بلال حبشی و ما سروران و اشراف قوم تو هستیم وقتی می آییم ما را نزدیک خویش بنشان ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۱۵ و پیغمبر (ص) می خواست همین کار را بکند که آیه بالا (در نهی از دور کردن مؤمنان مستضعف) نازل گردید. عکرمه گوید: عتبه و شیبه و مطعم بن عدی و حارث بن [عامر بن نوفل با جمعی از اشراف مشرک بنی عبد مناف نزد ابو طالب رفته گفتند: اگر برادر زادهات محمد، موالی و بردگان و مزدوران ما را از خویش براند، در دل ما مقامش بزرگ تر می نماید و پیروی و اطاعت و تصدیقش برای ما ممکن خواهد بود. ابو طالب نزد پیغمبر (ص) آمده سخن ایشان حکایت کرد. عمر به پیغمبر (ص) گفت: چه شود اگر این کار را بکنی تا بینیم قصدشان چیست و تا کجا بر سر قول خویش هستند. آیه مورد بحث نازل شد و عمر از گفته خویش پوزش خواست.

سوره انعام: آیه ۵۴

وَ إِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ... (آیه ۵۴). عکرمه گوید: این آیه درباره مؤمنانی که پیغمبر (ص) (در آیه پیشین) از طردشان نهی شد، نازل گردیده. پیغمبر (ص) هرگاه ایشان را می دید تقدم در سلام می نمود و می فرمود: ستایش خدا را که در امت من کسانی هستند که مأمورم بر ایشان تقدم در سلام نمایم. ماهان حنفی گوید: عده ای نزد پیغمبر (ص) آمده گفتند ما گناهان بزرگ مرتکب شده ایم. تصور می کنم پیغمبر (ص) جوابی نداد و آنان رفتند، آیه مزبور (در آمرزش گناهان ایشان) نازل گردید.

سوره انعام: آیه ۵۷

قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي ... (آیه ۵۷). کلبی گوید: آیه درباره نصر بن حارث و سران قریش نازل شد که به مسخره گفتند یا محمد عذابی که ما را بدان تهدید می کردی نازل کن.

سوره انعام: آیه ۹۱

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنزَلَ اللَّهُ عَلَىٰ بَشَرٍ مِّن شَيْءٍ ... (آیه ۹۱). والبی از ابن عباس روایت می کند که یهود گفتند: ای محمد آیا خدا بر تو کتابی فرو فرستاده؟ فرمود: بلی. گفتند به خدا، خداوند کتابی از آسمان نفرستاده است، آیه آمد که «بگو کتابی که موسی آورد و روشنی و هدایت برای مردم بود، کی نازل کرد؟». به گفته محمد بن کعب قرظی خدا به محمد (ص) امر کرد که از اهل کتاب، راجع به رسالت خویش و پیش بینی آن در کتب آسمانی سؤال کند و اهل کتاب روی حسادت منکر قرآن و پیغمبر (ص) شدند و گفتند خدا بر بشر چیزی نازل نکرده، آیه مورد بحث (در رد ایشان) فرود آمد. سعید بن جبیر گوید: یک یهودی به نام مالک بن صیف نزد پیغمبر (ص) آمده با ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۱۶ حضرت محاجه می کرد. پیغمبر (ص) از او پرسید ترا به آنکه تورات را بر موسی فرو فرستاد آیا در تورات نخوانده ای که خدا خبر (-عالم دینی) چاق را دوست ندارد! مالک

فربه بود و عصبانی شد و پاسخ داد: خدا بر بشری (یا علیه بشری) چیزی نازل نکرده. یهودیانی که همراهش بودند، گفتند وای بر تو آیا بر موسی هم چیزی نازل نکرده؟! - آیه فوق در جواب آن خبر یهودی آمد.

سوره انعام: آیه ۹۳

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ ... (آیه ۹۳). قسمت اول آیه درباره مسیلمه کذاب از بنی حنیفه که سجع می گفت و کفایت می کرد و ادعای پیغمبری و دریافت وحی نمود نازل شده است. وَمَنْ قَالَ سَأُنْزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ ... (آیه ۹۳). کلبی از ابن عباس روایت می کند این قسمت آیه درباره عبد الله بن سعد بن ابی سرح است که اظهار مسلمانی می کرد. روزی پیغمبر (ص) او را خواست که آیه ۱۲-۱۴ سوره مؤمنون را که نازل شده بود یادداشت کند. عبد الله پس از آنکه فقره «ثُمَّ أَنْشَأْنَا» خَلْقًا آخَرَ را نوشت از جزئیات آفرینش انسان به شکفت آمده گفت: «فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» پیغمبر (ص) فرمود: بر من همین طور نازل شد. عبد الله به شک افتاد و (با خود) گفت اگر محمد راست می گوید پس بر من نیز چون او وحی نازل شده، و اگر یک مدعی دروغین است که من نیز چون او گفتم. آیه مورد بحث اشاره به این شخص دارد که گفت «من نیز چون خدا آیه نازل می کنم» و مرتد شد. عبد الرحمن بن عبدان با اسناد از شریحیل بن سعد روایت می کند که عبد الله بن سعد بن ابی سرح گفت: «من نیز چون خدا آیه نازل می کنم» و مرتد گشت. در فتح مکه، عثمان [که برادر رضاعیش بود] او را نزد پیغمبر (ص) آورده امان گرفت.

سوره انعام: آیه ۱۰۰

وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ ... (آیه ۱۰۰). کلبی گوید: این آیه درباره زنادقه نازل شد که خدا و ابلیس را دو برادر می دانستند که خدا آفریدگار مردم و چهار پایان و ابلیس خالق مار و عقرب و درندگان است.

سوره انعام: آیه ۱۰۸

وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ ... (آیه ۱۰۸). والبی از ابن عباس روایت می کند که مشرکان گفتند یا محمد (ص) از بدگویی خدایان ما بس کن و گر نه خدایت را هجو می کنیم. آیه بدین مناسبت نازل گردید. قتاده گوید: مسلمانان بت های کفار را دشنام می دادند و کافران نیز عینا پاسخ ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۱۷ می گفتند. خداوند مسلمین را از تحریک کردن آن مردم نادان نهی کرد. سدی گوید چون ابو طالب به حال مرگ افتاد قریش گفتند بیایید به نزد این مرد برویم و از او بخواهیم که برادر زاده اش را در مورد ما نصیحت و وصیت کند، چه شرم داریم از اینکه پس از او محمد (ص) را بکشیم که عرب گویند ابو طالب مانع بود و چون بمرد محمد (ص) را کشتند. پس ابو سفیان و ابو جهل و نضر بن حارث و امیه بن خلف و ابی بن خلف و عقبه بن ابی معیط و عمرو عاص و اسود بن بختری بر بالین ابو طالب رفتند و گفتند تو بزرگ و سرور مایی و محمد ما را و خدایان ما را می آزارد دوست داریم او را بخوانی و از اینکه نام خدایان ما را ببرد منع کنی، ما نیز او را با خدایش رها می کنیم. ابو طالب پیغمبر (ص) را خواست و حضرت آمد. ابو طالب گفت: اینان از طایفه تو و پسر عموهای هستند. پیغمبر (ص) پرسید چه می خواهند؟ گفتند: ما از تو می خواهیم ما را با خدایانمان واگذاری و ما نیز ترا با خدایت وامی گذاریم و ابو طالب در تأیید ایشان گفت: منصفانه است از ایشان بپذیر. رسول الله (ص) فرمود اگر من درخواست شما را بپذیرم آیا کلمه ای از من می پذیرید که با بر زبان آوردن آن صاحب اختیار عرب و پیشوای عجم شوید؟ ابو جهل گفت: به جان پدرت نه یک کلمه که ده کلمه می گوییم، آن چیست؟ فرمود: بگوئید «لا اله الا الله». ابراز امتناع و اشمئزاز کردند. ابو طالب گفت: برادر زاده کلمه دیگری بگو و چیز دیگری

بخواه که از این کلمه می‌رمند. فرمود: یا عمّ من غیر از این نتوانم گفت و اگر آفتاب را در کف من بگذارند غیر از این نگویم ابو جهل گفت: از دشنام خدایان ما دست بردار و گر نه به تو و آنکه ترا برانگیخته دشنام دهیم. آیه بالا بدین مناسبت نازل گردید.

سوره انعام: آیه ۱۰۹

وَأَفْسِدُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لِيُؤْمِنُوا بِهَا ... (آیه ۱۰۹ - ۱۱۱). محمد بن موسی بن فضل با اسناد از محمد بن کعب روایت می‌کند که قریش با پیغمبر (ص) گفتند تو از موسی صحبت می‌کنی که با عصا سنگ را شکافت و دوازده چشمه از آن بگشود، و عیسی که مرده زنده کرد، و قوم ثمود که خدا ناقه‌ای را برای ایشان آیت و حجت قرار داد. اکنون خود معجزاتی از آن دست بیار تا تصدیقت کنیم. فرمود چه معجزه‌ای دلتان می‌خواهد؟ گفتند کوه صفا را زرین ساز. فرمود: اگر این کار را بکنم تصدیق می‌کنید گفتند: آری به خدا دسته جمعی پیروت می‌شویم. راوی گوید: پیغمبر (ص) دعا کرد و جبرئیل علیه السلام نازل شد و گفت: هرگاه کوه صفا طلا شود و تصدیق به نشانه الهی نکنند بلا نازل خواهد شد. اکنون اگر خواهی صفا را طلا کنم و اگر خواهی اینان را واگذار ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۱۸ تا تو به کاری میانشان پیدا شود. آیه مورد بحث فرود آمد.

سوره انعام: آیه ۱۲۱

وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ ... (آیه ۱۲۱). مشرکان از پیغمبر (ص) پرسیدند که چون گوسفند بمیرد چه کسی او را کشته است؟ فرمود خدا. گفتند تو می‌گویی هر چه تو و اصحابت بکشید حلال است، و آنچه باز و سگ بکشند حلال است، لیکن آنچه خدا بکشد حرام؟- آیه مزبور در جواب نازل گردید. عکرمه گوید: مجوسی‌ان فارس وقتی خبر تحریم میته را شنیدند به مشرکان قریش که در جاهلیت دوستی داشتند نوشتند محمد (ص) و یارانش با دعوی پیروی از خدا می‌پندارند آنچه خود ذبح کنند حلال است و آنچه خدا بکشد حرام؟- و از این سخن در دل بعضی مسلمانان شبهه پدید آمد، و آیه در این باب نازل گردید.

سوره انعام: آیه ۱۲۲

أَوْ مَنْ كَانَ مِيتًا فَأَخْيَيْنَاهُ ... (آیه ۱۲۲). ابن عباس گوید: مراد آیه، حمزه و ابو جهل است که ابو جهل سرگین و پلیدی پوست به سوی پیغمبر (ص) انداخت و دیگر توفیق ایمان نیافت، و حمزه که از شکار بر می‌گشت قضیه را شنیده با کمانش بالای سر ابو جهل رفت. ابو جهل با لابه گفت: یا ابا یعلی مگر ندیده‌ای که ما را سفیه می‌خواند و خدایان ما را دشنام می‌دهد و با آیین پدران به مخالفت برخاسته؟ حمزه پاسخ داد: سفیه‌تر از شما کیست که به جای خدا بت می‌پرستید. من گواهی می‌دهم که خدایی نیست جز الله که بی شریک است و محمد بنده و فرستاده او است. آیه در مقایسه ابو جهل و حمزه نازل شده است. ابو بکر حارثی با اسناد از زید بن اسلم روایت می‌کند که عمر گفت: مقصود از «كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا» ابو جهل بن هشام است.

سوره اعراف

سوره اعراف: آیه ۳۱

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ ... (آیه ۳۱ - ۳۲). سعید بن محمد عدل با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که بعضی اعراب با تن عریان کعبه را طواف می‌کردند و حتی زنان نیز تنها بر پایین تنه خود تکه چرمی مانند پشه پران الاغ آویزان می‌کردند و این شعر می‌خواندند: ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۱۹ امروز تمام یا گوشه‌ای از آن آشکار می‌شود و هر کس آن را ببیند حرامش

باد آیه بالا بر پیغمبر (ص) نازل گردید و دستور پوشش داده شد. عبد الرحمن بن احمد عطا با اسناد از ابن عباس روایت می کند که زن در جاهلیت گرد کعبه عریان طواف می کرد و کهنه ای بر فرج می آویخت و شعر مذکور را می سرود. آیه ۳۱ و ۳۲ اعراف در نهی عریانی نازل گردید. مسلم نیز این روایت را آورده است. حسن بن محمد فارسی با اسناد از ابو سلمه بن عبد الرحمن روایت می کند که در آیین جاهلیت هنگام حج وقتی از منی سرازیر می شدند بر هیچ کس جایز نبود پوشش بالا و پایین داشته باشد و هر کس هر پوششی داشت کنار می انداخت تا در طواف عریان باشد و خداوند آیه ۳۱ و ۳۲ اعراف بدین مناسبت فرستاد. کلبی گوید: مردم جاهلیت در ایام حج به اندازه بخور و نمیر تغذیه می کردند و محض بزرگداشت حج، چربی مطلقا نمی خوردند. مسلمانان گفتند یا رسول الله (ص) ما برای این امساک سزاوارتریم. آیه در تجویز خوردن گوشت و چربی در ایام حج نازل گردید.

سوره اعراف: آیه ۱۷۵

وَ أَتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا ... (آیه ۱۷۵). ابن مسعود گوید: این آیه درباره مردی از بنی اسرائیل به نام بلعم بن باعورا است. ابن عباس و دیگر مفسران نیز نام او همین طور ذکر کرده اند. والبی گوید بلعم مردی بود در شهر جباران چون موسی با بنی اسرائیل به شهر ایشان در آمدند پسر عموها و قوم بلعم نزد وی آمده گفتند: موسی مردی تندخوی است و لشکر بسیار دارد و اگر بر ما غلبه کند همه را می کشد، از خدا بخواه که گزند موسی و سپاهش را از ما برگرداند. بلعم گفت اگر چنین دعایی بکنم دنیا و آخرتم از دست می رود. و آنها پیوسته اصرار می کردند تا بلعم موسی و لشکرش را نفرین کرد و خدا عنایت از بلعم برگرفت و از موهبت الهی عاری شد (فانسلخ منها). عبد الله بن عمرو عاص و زید بن اسلم گفته اند آیه درباره امیه بن ابی الصلت ثقفی است که کتب آسمانی را خوانده بود و می دانست خدا در همان ایام پیامبری بر می انگیزد، و امیدوار می بود که خود همان پیامبر موعود باشد. چون خداوند محمد (ص) را به رسالت برگزید امیه از روی حسد انکار ورزید. عکرمه از ابن عباس روایت می کند: این آیه درباره مردی است که خدا سه دعای مستجاب به وی اعطا کرد، و زنی داشت به نام بسوس که صاحب چند پسر و مورد علاقه ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۲۰ آن مرد بود. زن به مرد گفت: یکی از سه دعا را به من اختصاص ده. مرد گفت: از آن تو باشد، چه می خواهی؟ زن گفت: از خدا بخواه مرا زیباترین زن بنی اسرائیل سازد. زن چون خویش را بی نظیر یافت نسبت به شوهرش بی میل گردید، دنبال چیز دیگر افتاد. پس مرد وی را نفرین کرد و به صورت سگی پارس کننده در آورد و بدین گونه دو فقره از دعاها مستجاب هدر شد. پسران نزد پدر آمده ابراز بی قراری کردند که مادرمان سگی پارس کننده شده و مردم ما را می نکوهند، دعا کن به حال نخستین باز گردد. مرد دعا نمود و زن به حال اول باز گشت و سه دعای مستجاب بر باد رفت و بسوس را نمونه شومی دانند و ضرب المثل آرند که: أشام من البسوس «۱»

سوره اعراف: آیه ۱۸۷

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا ... (آیه ۱۸۷). ابن عباس گوید جبل بن ابی قشیر و شموال بن زید یهودی گفتند: یا محمد اگر تو پیغمبری از زمان قیامت خبر ده، که ما می دانیم. آیه در پاسخ نازل شد. قتاده گوید: قریش به محمد گفتند ما با تو خویشاوند و نزدیکیم، مخفیانه ما را از ساعت رستاخیز مطلع کن! آیه در جواب آمد. ابو سعید بن ابی بکر وراق با اسناد از قرظۀ بن حسان روایت می کند که روز جمعه ای از ابو موسی بر منبر بصره شنیدم که گفت از پیغمبر (ص) زمان قیامت را پرسیدند و من آنجا بودم. فرمود تنها خدا می داند، و تا موقعش برسد علم آن نزد خدا است لیکن من مقدمات و علایم آن را با شما می گویم: پیش از رستاخیز سیل فتنه و هرج و مرج برخیزد. پرسیدند یا رسول الله (ص) هرج چیست؟ فرمود به زبان حبشی یعنی کشتار و دل های مردم تنگ و فشرده شود و بیگانگی و دوری میان مردم پدید آید، و کسی نخواهد کس را بشناسد خردمندان از بین بروند و گله واری از مردم بمانند که

نیک و بدی نشانند.

سوره اعراف: آیه ۱۸۸

قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا ... (آیه ۱۸۸). کلبی گوید: اهل مکه از پیغمبر (ص) می پرسیدند یا محمد آیا پروردگار تو از قیمت های ارزان پیش از آن که گران شود ترا باخبر می سازد تا جنس بخری و سود ببری؟ و از چراگاه و از زمین پیش از آنکه آسبیزده و خشک شود ترا مطلع می کند تا به جای سبز و خرم بروی؟ آیه در جواب نازل گردید.

(۱) این ضرب المثل داستان دیگری

هم دارد که در کتب مربوطه باید دید. - م. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۲۱

سوره اعراف: آیات ۱۸۹ تا ۱۹۰

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ ... (آیه ۱۸۹ - ۱۹۰). مجاهد می گوید: آدم و حوا را پسر نمی ماند. شیطان به ایشان گفت: این بار اگر پسر دار شدید اسمش را عبد الحرث بگذارید (و نام شیطان پیشتر حرث می بود). آدم و زنش آن سفارش به جای آوردند «۱» و این است معنی «فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاء».

سوره اعراف: آیه ۲۰۴

وَ إِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَ انصِتُوا ... (آیه ۲۰۴). ابو منصر منصوری با اسناد از ابو هریره روایت می کند که آیه مزبور در نهی کسانی نازل شد که در اقتدا به پیغمبر (ص) در نماز صدا بلند می کردند. قتاده گوید در اوایل تشریع، مسلمانان در حال نماز صحبت می کردند، مثلاً یکی از راه می رسید و می پرسید در رکعت چند هستید؟ و حاضران جواب می دادند. آیه (در نهی سخن گفتن حین نماز) نازل شد. زهری گوید: درباره جوانی انصاری نازل گردید که (پشت سر پیغمبر (ص) نماز می خواند و) هر چه پیغمبر (ص) قرائت می کرد او تکرار می نمود. آیه در نهی او فرود آمد. ابن عباس گوید: پیغمبر (ص) در نماز واجب، بلند قرائت می کرد و اصحاب نیز پشت سرش صدا به قرائت بر می داشتند و صداها در هم شده باعث اشتباه می گردید. آیه از این جهت نازل گردید. سعید بن جبیر و مجاهد و عمرو بن دینار و بعضی دیگر گویند آیه در مورد نماز جمعه، و سکوت و گوش دادن به خطبه های امام است.

سوره انفال

سوره انفال: آیه ۱

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ ... (آیه ۱). ابو سعید نصری با اسناد از سعد بن ابی وقاص روایت می کند که در روز بدر برادرم عمیر کشته شد و من سعید بن عاص را کشتم و شمشیرش را که ذو الکثیفه می گفتند برداشتم و نزد پیغمبر (ص) بردم فرمود برو (۱) در مجمع البیان آمده

است که در اینجا صحبت آدم و حوا بخصوص نیست بلکه مراد ناسپاسی نوع بشر به طور کلی است. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۲۲ جزء غنایم بینداز. برگشتم در حالی که از کشته شدن برادر و گرفته شدن غنیمت خدا داند در دلم چه می گذشت. دور نرفته بودم که سوره انفال نازل شد و پیغمبر (ص) به من فرمود برو و شمشیر را بردار. عکرمه از ابن عباس روایت می کند که در روز بدر

پیغمبر (ص) تکلیف هر کس را معین فرموده، از تخلف اکیدا نهی کرد. جوانان پیش رفتند و پیران زیر پرچم‌ها باقی ماندند. وقتی موقع تقسیم غنائم شد جوانان همه غنیمت‌ها را می‌خواستند. پیران گفتند ما را مورد تبعیض قرار ندهید که زیر پرچم‌ها بودیم و اگر شکست می‌خوردید و عقب نشینی می‌کردید پشتیبان شما بودیم. آیه بالا نازل شد و پیغمبر (ص) غنائم را بین همه مساوی تقسیم کرد. ابو بکر حارثی با اسناد از عباد بن صامت روایت می‌کند که آن روز چون دشمن هزیمت کرد عده‌ای از مسلمین به تعقیب دشمن پرداختند و عده‌ای هم به محافظت پیغمبر (ص) ایستادند و جمعی به تاراج لشکرگاه دشمن رفتند. پس از نابودی دشمن، تعقیب کنندگان بازگشتند و گفتند غنیمت از آن ما است چه خدا دشمن را به دست ما نابود و فراری ساخت و محافظان رسول (ص) نیز گفتند شما از ما محق‌تر نیستید زیرا ما پیغمبر (ص) را در میان گرفتیم که دشمن ناگهان بر او نتازد و کسانی که به غنیمتگیری پرداخته بودند گفتند هیچ یک محق‌تر از ما نیستند که بر لشکرگاه دست یافتیم و غنائم بر گرفتیم و به ما می‌رسد تا آیه مورد بحث نازل شد و پیغمبر (ص) غنائم را علی السویه قسمت فرمود.

سوره انفال: آیه ۱۷

وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى ... (آیه ۱۷). عبد الرحمن بن احمد عطار با اسناد از سعید بن مسیب و او از پدرش روایت می‌کند که روز احد، ابی بن خلف قصد رسول الله (ص) کرد. عده‌ای از مسلمانان مانعش شدند. پیغمبر (ص) فرمود: راهش را باز کنید و مصعب بن عمیر از بنی عبد الدار جلو رفت. پیغمبر (ص) ترقوه ابی را در فاصله خود و زره برهنه دید با حربه‌اش ضربه‌ای بر آن زد که ابی از اسب افتاد و دنده‌اش شکست بدون آنکه از محل ضربه خونی آمده باشد. یارانش بر بالین او آمدند، مثل گاو صدا می‌کرد. گفتند چرا عاجز شده‌ای، خراشی بیش نیست. گفت: سوگند به خدا اگر این ضربت بر همه بازاریان ذو المجاز فرود آمده بود همگی می‌مردند او پیش از آنکه به مکه برسد به جهنم واصل شد، و خدای تعالی آیه بالا را نازل فرمود که ای محمد تو ضربه نزدی، خدا زد. صفوان بن عمرو از عبد العزیز بن جبیر روایت می‌کند که پیغمبر (ص) در جنگ خیبر ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۲۳ کمان خواست، کمان بلندی آوردند فرمود کمان دیگری بیاورید. کمانی برآمده آوردند که قبضه‌اش دست را پر می‌کرد. پیغمبر (ص) با آن به سوی قلعه تیر انداخت، تیر رفت تا کنانه بن ابی الحقیق را که در بستر بود بکشت و این آیه نازل شد که تو تیر نینداختی، خدا انداخت. اما اکثر مفسران بر آنند که پیغمبر (ص) در جنگ بدر مشتی از ریگ صحرا برداشته به سوی مشرکان پاشید و فرمود: شاهت الوجوه، یعنی مسخ و زشت باد این چهره‌ها! و از آن ریگ‌ها در چشم همه مشرکان رفت. به گفته حکیم بن حزام در روز بدر صدایی میان زمین و آسمان پیچید چون صدای ریگ که در طشت ریخته شود، و آن مشت ریگی بود که پیغمبر (ص) به سوی ما پاشید و شکست خوردیم و آیه مربوط به همین داستان است.

سوره انفال: آیه ۱۹

إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمُ الْفَتْحُ ... (آیه ۱۹). حسن بن محمد فارسی با اسناد از عبد الله بن ثعلبه بن صغیر روایت می‌کند که آنکه طلب فتح کرد ابو جهل بود که چون دو لشکر به هم رسیدند گفت: خدایا از ما دو گروه، هر کدام که قطع رحم کرده و بدعت و منکر آورده مهلتش مده و هلاکش کن، و بدین گونه «استفتاح» کرد و آیه بدین مناسبت نازل گردید. ابو عبد الله حاکم نیز در صحیح خویش این روایت را آورده است. به گفته سدی و کلبی، مشرکان هنگام خروج از مکه به قصد جنگ با پیغمبر (ص) به پرده کعبه در آویخته دعا کردند که خدایا از دو گروه و لشکر آنکه برتر و هدایت یافته‌تر و بزرگوارتر و عزیزتر است و آیینش بهتر، یاریش کن، و آیه بدین مناسبت نازل گردید. عکرمه گوید: مشرکان گفتند ما حقانیت دین محمد را نمی‌دانیم «اففتح بیننا و بینة بالحق» طالب باز شدن و گشوده شدن حق از باطل شدند و فتح حق را خواستار گردیدند و خدای تعالی این آیه نازل فرمود که

«إِنْ تَسْتَفْتِحُوا».

سوره انفال: آیه ۲۷

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخُونُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ ... (آیه ۲۷-۲۸). آیه درباره ابو لبابه بن عبد المنذر انصاری نازل شده است بدین شرح که پیغمبر (ص) یهود بنی قریظه را بیست و یک شب محاصره کرد و ایشان خواستار صلح بر اساس قرار صلح بنی نضیر با پیغمبر (ص) شدند که اجازه یابند نزد بنی نضیر به اذرع و اریحا در سرزمین شام بروند و پیغمبر (ص) پذیرفت مگر اینکه داوری سعد بن معاذ را بپذیرند. آنان نیز پذیرفته، ابو لبابه را که خیر خواه ایشان بود و خانمان و فرزندان نزد ایشان بود پیشنهاد کردند. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۲۴ رسول الله (ص) او را فرستاد. ابو لبابه نزد بنی قریظه رفت پرسیدند نظرت چیست، آیا داوری سعد بن معاذ را بپذیریم؟ ابو لبابه با دست به گلو اشاره کرد- یعنی می خواهند شما را بکشند، قبول نکنید. ابو لبابه گوید: در جا فهمیدم که به خدا و رسول الله (ص) خیانت کرده‌ام. و آیه با اشاره به خیانت وی فرود آمد. پس از نزول آیه ابو لبابه خود را به یکی از ستون‌های مسجد بست و گفت: به خدا نخورم و نیاشامم تا بمیرم یا خدا توبه‌ام را بپذیرد. و هفت روز بی خوراک گذرانید تا بیهوش افتاد و خدا توبه‌اش را پذیرفت. به او گفتند توبه‌ات پذیرفته شده، گفت: به خدا بند از خویش نگشایم تا پیغمبر (ص) خود بند از من بگشاید. پیغمبر (ص) آمد و به دست خویش او را از ستون باز گشود. ابو لبابه گفت: توبه من وقتی کامل شود که از دیار خویش- که در آن مرتکب گناه شده‌ام- هجرت کنم و از اموال خویش خلع ید کنم. پیغمبر (ص) فرمود: ثلث مالت را تصدق کنی کافی است.

سوره انفال: آیه ۳۲

وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ ... (آیه ۳۲). مفسران گویند: آیه درباره نصر بن حارث است که گفت: خدایا اگر آنچه محمد می گوید حق است بر سر ما از آسمان سنگ بباران. محمد بن احمد بن جعفر با اسناد از انس بن مالک روایت می کند که ابو جهل آن سخن بگفت، و آیه آمد «مادام که تو میان نشان باشی خدا عذاب نمی فرستد». بخاری و مسلم نیز این روایت را آورده‌اند.

سوره انفال: آیه ۳۵

وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ ... (آیه ۳۵). ابو اسماعیل بن ابی عمر و نیشابوری با اسناد از عبد الله بن عمر روایت می کند که مشرکان کعبه را طواف کرده کف می زدند و سوت می کشیدند (و کف زدن و سوت کشیدن شان را تقلید کرد) و چهره بر خاک می نهادند. این آیه (در تشنیع مشرکین) نازل گردید.

سوره انفال: آیه ۳۶

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيُضِدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ... (آیه ۳۶). مقاتل و کلبی گویند آیه درباره اطعام کنندگان سپاه مشرکین در جنگ بدر نازل شده است که این دوازده تن بودند: ابو جهل بن هشام، عتبه، شیبه، نیه بن حجاج، منبه بن حجاج، ابو البختری بن هشام، نصر بن حارث، حکیم بن حزام، ابی بن خلف، زمعه بن اسود، حرث بن عامر بن نوفل و عباس بن عبد المطلب که همه از قریش بودند و هر یک در روز ده قربانی می دادند. سعید بن جبیر و ابن ابزی گفته‌اند آیه درباره ابو سفیان نازل شده است که در جنگ ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۲۵ احد علاوه بر اعرابی که دعوتش را پذیرفتند، دو هزار تن از احابیش «۱» را برای جنگیدن با پیغمبر (ص) اجیر کرد، و کعب بن مالک در این باب گوید: آنگاه به سوی دریاهایی از لشکر رانده شدیم که در وسط آن سه هزار تن از قبایل گونه گونه بودند سر برهنه یا رو پیچیده، و ما عده کمی بودیم، سبید تا دست بالا چهار صد تن حکم بن عتبه گوید: ابو

سفیان روز احد برای مشرکین چهل اوقیه (- سیصد مثقال طلا) خرج کرد و آیه بالا (در تشنیع وی) نازل گردید. محمد بن اسحاق از طریق خاص خودش روایت می کند که چون تتمه لشکر مشرکین از جنگ بدر، شکست خورده به مکه باز گشتند و ابو سفیان نیز با کاروان خویش (از راه دیگر) باز آمد عبد الله بن ابی ربیع و عکرمه بن ابی جهل و صفوان بن امیه و عده ای دیگر از بازماندگان کشتگان بدر، نزد ابو سفیان و شرکایش در کاروان آمده گفتند: ای جماعت قریش، محمد شما را به خون کشید و برگزیدگان را کشت. با این مال باز یافته ما را در جنگ انتقامی علیه او یاری کنید. ابو سفیان و شرکاء پذیرفتند و آیه اشاره به آنان دارد.

سوره انفال: آیه ۶۴

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ... (آیه ۶۴). ابو بکر بن حارث با اسناد از ابن عباس روایت می کند که چون تعداد مؤمنان به سی و نه تن رسید و با اسلام آوردن عمر چهل تن شدند، این آیه نازل شد که ای پیغمبر (ص) خدا و مؤمنان پیروت ترا کفایتند.

سوره انفال: آیه ۶۷

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسِيرٌ حَتَّى يُثْخِنَ فِي الْأَرْضِ ... (آیه ۶۷-۶۸). به گفته مجاهد، عمر بن خطاب نظری داد و وحی آسمانی با نظر وی موافق افتاد و آن موقعی بود که پیغمبر (ص) درباره اسیران بدر با مسلمانان مشورت کرد، گفتند عمو زادگان هستند جان بها بگیر و آزادشان کن. عمر گفت: یا رسول الله (ص) بکششان! آیه بالا نازل شد. عبد الله بن عمر گوید: پیغمبر (ص) با ابو بکر در موضوع اسیران مشورت کرد. ابو بکر گفت: اینان هم طایفه و از قوم تو هستند رهاسان کن. آنگاه با عمر مشورت کرد وی (۱) احابیش جمع اجبوش و اجبوشه

به جماعتی از مردم که از یک قبیله نباشند اطلاق می شود. اینکه بعضی این کلمه را به حبشیان معنی می کنند اشتباه است. احابیش از خلعاء و غرباء تشکیل می شد یعنی کسانی که قبیله شناخته شده ای نداشتند یا از قبیله رانده شده بودند و به عنوان سپاهی مزدور به کار گرفته می شدند. - م. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۲۶ گفت: بکششان! اما پیغمبر (ص) با فدیة آزادشان کرد، سپس آیات ۶۷-۶۹ انفال نازل شد. پیغمبر (ص) رو به عمر کرد و فرمود نزدیک بود در اثر مخالفت نظر تو بلایی بر ما نازل شود. ابو بکر احمد بن حسین حیری با اسناد از عبد الله [بن عمر] روایت می کند: پس از جنگ بدر که اسیران را آوردند رسول الله (ص) از اصحاب پرسید در باب اسیران چه می گوئید؟ ابو بکر گفت همیشه و قوم تواند بر اینان ابقا کن و مهلت ده شاید خدای عز و جل توفیق توبه شان دهد. عمر گفت اینان ترا تکذیب کردند و از شهر راندند، گردنشان بزن. عبد الله بن رواحه گفت دره ای پرهیزم ساز و اینان را آنجا بینداز و آتش بر افروز. عباس گفت این قطع رحم و خویشاوند کشی است. پیغمبر (ص) ساکت ماند و جوابی نداد و درون رفت. دیگر اصحاب بعضی نظر ابو بکر و بعضی نظر عمر و برخی نظر عبد الله را تأیید می کردند. پس پیغمبر (ص) بیرون آمد و فرمود: خدا دل بعضی را در راه رضای خویش از سنگ سخت تر ساخته است و دل بعضی را از شیر ملایم تر و نرم تر کرده. مثل تو ای ابو بکر مثل ابراهیم است که گفت: «هر کس پیروی کرد از من است و هر کس از من اطاعت نکرد خدایا تو آمرزنده و رحیمی» و مثل تو ای عمر مثل موسی است که گفت: «خدایا اموالشان را نابود کن و دل هایشان را قساوت ده» و نیز نوح که گفت: «خدایا از کافران دیاری بر زمین باقی مگذار». آنگاه پیغمبر (ص) خطاب به اصحاب فرمود: شما امروز فقیر و نیازمند هستید، هیچ یک از اسیران بر نمی گردد مگر در برابر فدیة، یا گردنشان را بزنید. و آیات ۶۷-۶۹ نازل گردید. عبد الرحمن بن حمدان عدل با اسناد از ابن عباس و او از عمر روایت می کند که پس از برخورد بدر و شکست مشرکین و کشته شدن هفتاد تن و اسیر شدن هفتاد تن از ایشان، پیغمبر (ص) با ابو بکر و عمر و علی (ع) درباره اسراء مشورت کرد. ابو بکر گفت یا رسول الله (ص) پسر عموها و

خویشاوندان و برادران تواند، اینان را نکش و جان بها بگیر، که هر چه بگیریم کمکی است برای ما علیه کفار و باشد که خدا اینان را نیز هدایت کند و یاور ما شوند. پیغمبر (ص) از عمر نظرش را پرسید، وی گفت رأی من بر خلاف ابو بکر است، به عقیده من آن خویشاوند مرا به من واگذار تا گردن بزنم، و علی را بگو تا عقیل را گردن بزند و حمزه را بفرمای تا فلان برادرش را گردن بزند تا خدای عز و جل بداند در دل‌های ما دوستی مشرکان نمانده، که اینان سران و پیشوایان و سرکردگان کفرند. عمر گوید تمایل پیغمبر (ص) موافق ابو بکر افتاد نه من و لذا از اسیران ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۲۷ فدیة گرفت. صبح نزد پیغمبر (ص) رفتم با ابو بکر نشسته بودند و می‌گریستند. گفتم یا رسول الله (ص) به من خبر ده سبب گریستن شما چیست که اگر مرا نیز گریه بگیرد بگیریم، یا دستکم به حالت گریه در آییم. فرمود: چیزی نمانده بود بر اثر فدیة گیری، بر شما مسلمانان بلایی نازل شود بر آن عذاب می‌گیریم که همچون درختی به درختی به شما بسیار نزدیک بود. و آیه ۶۷ و ۶۸ نازل شد. این روایت در صحیح مسلم نیز آمده است.

سوره انفال: آیه ۷۰

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ مِنَ الْأَشْيِرِ ... (آیه ۷۰). کلبی گوید: این آیه درباره عباس و عقیل و نوفل بن حرث نازل شد. عباس در جنگ بدر موقعی که اسیر گردید بیست اوقیه طلا (- یکصد و پنجاه مثقال) همراه داشت که برای خرج اطعام مشرکان آورده بود، زیرا یکی از ده تنی بود که متعهد خرج لشکر شده بودند اما نوبتش نرسیده اسیر شد و طلایش را ضبط کردند و به دست پیغمبر (ص) رسید. عباس گوید از رسول الله (ص) تقاضا کردم آن بیست اوقیه را جان بهای من محسوب دارد. فرمود: مالی که برای جنگیدن با ما آورده‌ای به عنوان فدیة پذیرفته نمی‌شود و جان بهای برادر زاده‌ام عقیل را نیز به مبلغ بیست اوقیه نقره بر عهده من گذاشت. عباس گوید: عرض کردم: به خدا مرا به حالتی انداختی که تا آخر عمر از مردم گدایی کنم. فرمود: پس آن زر چیست که هنگام آمدن به ام الفضل سپردی و گفتی اگر حادثه‌ای پیش آمد از آن تو و عبد الله و فضل و قثم باشد؟ عباس گوید پرسیدم: از کجا مطلع شدی؟ فرمود: خدا به من خبر داد. گفتم: گواهی می‌دهم که تو راستگویی، زیرا هیچ کس جز خدا آگاه نبود که من زر به ام الفضل دادم. و شهادتین بر زبان راندم. عباس سپس افزود خدا در عوض آن زر [بعدها] اموال بسیار به من عطا فرمود و به جای بیست اوقیه بیست غلام را مالک شدم که هر کدام با مبلغ هنگفتی برای من تجارت می‌کنند به علاوه امید مغفرت از پروردگار نیز دارم.

سوره براءة

سوره توبه: آیه ۱۲

وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَتِمَّةَ الْكُفْرِ ... (آیه ۱۲-۱۳). ابن عباس گوید این آیه درباره ابو سفیان و حرث بن هشام و سهیل بن عمرو و عکرمه ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۲۸ بن ابی جهل و دیگر سران قریش است که پیمان شکستند، و همانان بودند که به اخراج پیغمبر (ص) همت گماشته بودند - نازل شده است.

سوره توبه: آیه ۱۷

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ ... (آیه ۱۷). مفسران گویند: چون عباس در جنگ بدر اسیر شد مسلمانان بدو روی نهاده بر کفر و قطع رحم سرزنش می‌کردند و علی (ع) با وی درشتی کرد. عباس گفت: شما چرا عیب ما را می‌گویید و هنرمان را فراموش

می‌نمایید؟ علی پرسید محاسن شما چه بوده است؟ گفت: خانه خدا را آباد داشتیم و پرده دار کعبه بودیم و سقایت حجاج می‌کردیم و اسیران را آزاد می‌ساختیم. خدای عز و جل در ردّ دعاوی عباس آیه بالا را فرو فرستاد.

سوره توبه: آیه ۱۹

أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ ... (آیه ۱۹). ابو اسحاق ثعالبی با اسناد از معمر بن بشیر روایت می‌کند که پای منبر پیغمبر (ص) بودم که مردی گفت: اگر از این پس هیچ کار خیری انجام ندهم مرا باکی نیست چه تعمیر مسجد الحرام کرده‌ام. دیگری گفت جهاد در راه خدا برتر است. عمر به آن دو تشر زد که پای منبر پیغمبر (ص) صدا بلند نکنید، و آن روز جمعه بود- من بعد از نماز نزد پیغمبر (ص) می‌روم و در موضوع اختلاف نظر شما نظر حضرت را می‌پرسم و این کار را کرد، و آیه بالا در جواب نازل گردید. مسلم نیز این روایت را آورده است. والبی از ابن عباس روایت می‌کند که چون عباس روز بدر اسیر شد گفت: اگر شما در اسلام آوردن و هجرت و جهاد بر ما پیشی گرفتید ما نیز تعمیر مسجد الحرام کرده‌ایم و حاجیان را آب داده، اسیران را آزاد نموده‌ایم. آیه در جواب او آمد. به گفته حسن و شعبی و قرظی آیه مزبور درباره علی (ع) و عباس و طلحه بن شیبه نازل شد که مفاخره می‌کردند. طلحه گفت: من متولی و کلید دار خانه کعبه‌ام و پوشش آن بر عهده من است عباس گفت من صاحب مقام سقایت حج هستم، علی (ع) گفت: من نمی‌دانم شما چه می‌گویید، من شش ماه پیشتر از همه مسلمانان نماز گزارده‌ام، و مجاهدیم. آیه (در تأیید سخن علی (ع)) نازل گردید. به گفته ابن سیرین و مره همدانی، علی (ع) به عباس گفت: چرا هجرت نکردی و به پیغمبر (ص) نپیوستی؟ عباس گفت: آیا سقایت حجاج و آباد داشتن مسجد بالاتر از هجرت نیست؟ و این آیه نازل شد. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۲۹

سوره توبه: آیه ۲۳

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَجِدُوا آبَاءَكُمْ وَ إِخْوَانَكُمْ ... (آیه ۲۳). کلبی گوید: چون پیغمبر (ص) فرمان هجرت به مدینه را صادر کرد، بعضی مسلمانان به پدر یا مادر یا همسرشان می‌گفتند ما مأمور به هجرت هستیم برخی با شوق و شتاب هجرت می‌کردند و عده‌ای پا بست خانواده و زن و فرزند می‌شدند که خانواده سوگندشان می‌داد مبادا بروی و ما را بی‌چیز واگذاری. به رقت آمده همراه خانواده می‌ماندند و هجرت نمی‌کردند. آیه در سرزنش اینان نازل شد، و فقره «حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ» در آیه بعد، یعنی دستور جنگ یا فتح مکه.

سوره توبه: آیه ۳۴

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْأَخْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ ... (آیه ۳۴). این آیه درباره عالمان و قاریان اهل کتاب که رشوه می‌گرفتند و از قبل عوام ارتزاق می‌کردند نازل شده است. وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ... (آیه ۳۴). ابن اسحاق مقری با اسناد از زید بن وهب روایت می‌کند که از ربذه می‌گذشتم ابو ذر را در آنجا دیدم گفتم به چه سبب در اینجا منزل کرده‌ای؟ گفت در شام بودم و با معاویه بر سر این آیه اختلاف پیدا کردیم. معاویه گفت این آیه درباره اهل کتاب است، من گفتم درباره ما و آنها است و بگو مگو کردیم. او به عثمان نامه نوشت و از من شکایت کرد، عثمان به من نوشت که به مدینه باز گردم. به مدینه آمدم و مردم بر من گرد آمدند چنانکه گویی پیشتر مرا ندیده بودند. قضیه به عثمان گزارش شد. به من گفت: آیا میل داری در ناحیتی نزدیک ساکن شوی؟- و به اینجا تبعید شدم و اگر غلامی حبشی را بر من بگمارند اطاعت می‌کنم. بخاری هم به طریق دیگر این روایت را آورده است. مفسران نیز درباره این آیه اختلاف دارند. برخی گویند در خصوص اهل کتاب است. سدی گوید درباره اهل قبله است. ضحاک گوید عمومیت دارد و شامل اهل کتاب و مسلمین هر دو

می‌شود. عطاء از ابن عباس روایت می‌کند مراد این آیه مسلمانان گنج اندوز است. ابو الحسین احمد بن ابراهیم نجار با اسناد از ثوبان روایت می‌کند که پس از نزول آیه مورد بحث، پیغمبر (ص) فرمود: «تَبَا لِلذَّهَبِ وَ الْفِضَّةِ» یعنی «نابود و پریزان باد طلا و نقره». اصحاب پرسیدند یا رسول الله (ص) پس چه بیندوزیم و از چه نوع دارایی گنج فراهم کنیم؟ فرمود: دلی سپاسگزار، زبانی خداگوی، زنی شایسته. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۳۰

سوره توبه: آیه ۳۸

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا ... (آیه ۳۸). این آیه درباره تحریص بر عزیمت به جنگ تبوک نازل شد. بدین شرح که پیغمبر (ص) وقتی از طائف و جنگ حنین برگشت دستور جنگ با روم را صادر کرد، در حالی که زمان برای جنگ نامناسب، و فصل خشک و هوا گرم بود، خرما به بار نشسته و میوه‌ها رسیده. آن دستور بر مردم گران آمد که در سایه نشستن و در خانمان به سر بردن را بر بیرون رفتن به عزم جنگ ترجیح می‌دادند، و خدا بر بی میلی و تنبلی و سنگینی مردم آگاه شد و آیه مزبور را فرو فرستاد (و در آیه بعد بر متخلفان وعده عذاب داد).

سوره توبه: آیه ۴۱

انْفِرُوا خِفَافًا وَ ثِقَالًا ... (آیه ۴۱). این آیه درباره کسانی که به کثرت مشغله و کارهای متفرقه متعذر شده از حرکت به سوی جنگ خودداری می‌نمودند نازل شد که خدا عذرشان را نمی‌پذیرد و به هر حال باید حرکت کنند. محمد بن ابراهیم بن محمد بن یحیی با اسناد از انس [بن مالک روایت می‌کند که وقتی ابو طلحه آیه مورد بحث را قرائت کرد، گفت: خدا عذر احدی را نمی‌شنود و برای جهاد عازم شام شد و همانجا درگذشت. سدی گوید: مقداد بن اسود نزد پیغمبر (ص) آمد و از تنومندی و چاقی شکوه کرد و اجازه ماندن خواست. آیه در جواب او نازل شد که «سَبَّكَ يَا سَنَكِينُ حَرَكْتَ كُنَيْدًا»، و این بر مردم بسیار گران آمد تا با آیه ۹۱ برائۀ نسخ گردید که «بر مریضان و ضعیفان و کسانی که خرجی نمی‌یابند خرجی نیست». و درباره منافقان متخلف از غزوه تبوک آیه ۴۲ برائۀ نازل گردید که «اگر راه نزدیک و سود دست یافتنی و سفر کوتاهی بود حتما پیرویت می‌کردند». قضیه این بود که پیغمبر (ص) لشکر بیرون برد و در ثنیة الوداع اردو زد و عبد الله بن ابی - رئیس منافقان - با لشکری معادل همان در ذی حده پایین‌تر از ثنیة الوداع اردو زد، و چون پیغمبر (ص) پیشروی کرد عبد الله بن ابی با دیگر منافقان و اشخاص شکاک و مشکوک از پیغمبر (ص) تخلف کردند. خدای تعالی پیغمبرش را تسلی داد که «اگر همراه شما آمده بودند جز بر آشفتگی کارتان نمی‌افزودند» (آیه ۴۷).

سوره توبه: آیه ۴۹

وَ مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ ائْذَنْ لِي ... (آیه ۴۹). این آیه درباره جد بن قیس منافق نازل شد. پیغمبر (ص) بدو گفت یا ابا وهب به جنگ رومیان نمی‌آیی که غنیمت غلام و کنیز بگیری؟ او پاسخ داد: یا رسول الله (ص)، همه می‌دانند که من شیفته زنانم، و بیم آن دارم که اگر دختران بور رومی را بینم تاب نیاورم، مرا به فتنه می‌فکن و اجازه ماندن در مدینه ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۳۱ بده و من کمک مالی می‌کنم. پیغمبر (ص) از او روی برگرداند و فرمود بمان! و آیه بالا- فرود آمد. پس از نزول آیه، پیغمبر (ص) از بنی سلمه که جد بن قیس از ایشان بود پرسید: بزرگ شما کیست؟ گفتند: جد بن قیس لیکن ترسو و بخیل است پیغمبر (ص) فرمود: دردی بدتر از بخل نیست، همانا بزرگ شما جوان سفید چهره مجعد، بشر بن براء بن معرور است. و حسان واقعه را به شعر در آورد. و بشر را به بخشندگی ستود. به هر حال آیات ۴۹ تا ۵۹ همگی درباره منافقین است.

سوره توبه: آیات ۵۸ تا ۶۰

وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ ... (آیه ۵۸). احمد بن محمد بن ابراهیم ثعلبی با اسناد از ابو سعید خدری روایت می کند که پیغمبر (ص) داشت مالی را قسمت می کرد. حرقوص بن زهیر تمیمی ملقب به ابن ذی الخویصره- که در واقع بنیانگذار خوارج است- گفت: یا رسول الله (ص) عدالت را بین ما رعایت کن. پیغمبر (ص) فرمود: وای بر تو، اگر من رعایت عدل نکرده باشم پس عادل کیست؟ بخاری نیز این روایت را آورده است. کلبی گوید: آیه درباره «الْمُؤَلَّفَةُ قُلُوبُهُمْ» یا همان منافقین نازل شد که از آن جمله مردی بود ملقب به ابو الخواصر، که به پیغمبر (ص) گفت: رعایت مساوات نکردی و آیه در تشنیع وی نازل شد.

سوره توبه: آیه ۶۱

وَمِنْهُمْ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ ... (آیه ۶۱). این آیه درباره جمعی از منافقین نازل شد که پیغمبر (ص) را می آزرده و حرف های ناشایست می زدند. بعضی شان گفتند این کار را نکنید بیم آن هست که سخنان شما به او برسد و مجازاتمان کند. در آن میان جلاس بن سويد گفت: هر چه دلمان خواست می گوئیم و سپس نزد او رفته عذر خواهی می کنیم، می پذیرد، که محمد گوسی است شنوا. و آیه به این موضوع اشاره دارد. محمد بن اسحاق یسار و برخی دیگر گفته اند این آیه درباره منافق است به نام نبتل بن حرث، که مردی سیاه سوخته و قهوه ای رنگ و سرخ چشم و زشت روی بود، و درباره او است که پیغمبر (ص) گفته: هر که خواهد شیطان را ببیند به نبتل بنگرد. وی اخبار پیغمبر (ص) را نزد منافقان می برد، از آن کار منع شد. گفت: محمد گوش [-زود باور] است، هر چه بگویند راست می انگارد، ما هر چه خواستیم می گوئیم، سپس نزد او رفته سوگند می خوریم عذر ما را قبول می کند. آیه مورد بحث در این باره نازل شد. سدی گوید: عده ای از منافقین من جمله جلاس بن سويد و ودیعه بن ثابت جمع بودند و می خواستند از پیغمبر (ص) بدگویی کنند، و جوانی به نام عامر بن قیس از انصار در ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۳۲ آنجا بود، او را به حساب نیاورده، گفتند: اگر آنچه محمد می گوید راست است، پس ما از خر بدتریم! آن جوان نزد پیغمبر (ص) آمده خبر داد. پیغمبر (ص) از آن عده باز خواست نمود، قسم خوردند که عامر دروغ می گوید و عامر نیز سوگند یاد کرد که آنها دروغ می گویند و دعا کرد که تا این جمع پراکنده نشده خدایا دروغگو را از راستگو جدا فرما! آیه مورد بحث و آیه بعد نازل شد که «به خدا قسم می خورند تا شما را راضی کنند»

سوره توبه: آیه ۶۴

يَحْذَرُ الْمُنَافِقُونَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ سُورَةٌ تُنَبِّئُهُمْ ... (آیه ۶۴). سدی گوید منافقی گفت: به خدا ترجیح می دهیم مرا ببرند و صد تازیانه بزنند اما آیه ای نیاید که رسومان کند و آیه اشاره به این موضوع دارد. مجاهد گوید: منافقین بین خودشان صحبت هایی می کردند، بعد می گفتند شاید خدا راز ما را فاش نسازد.

سوره توبه: آیه ۶۵

وَلَيْسَ سِأَلَتُهُمْ لَيَقُولُنَّ إِنَّمَا كُنَّا نَخُوضُ وَنَلْعَبُ ... (آیه ۶۵). قتاده گوید پیغمبر (ص) در جنگ تبوک بود، و عده ای از منافقان حاضر شده در جنگ بین خود گفتند: هیات، این مرد امیدوار است دژها و کاخ های شام را بگشاید. خدا به پیغمبرش خبر داد، و پیغمبر (ص) به یاران گفت: سوار شوید و نزد آنان رفته فرمود شما چنین و چنان گفتید؟ گفتند ما فقط گپ می زدیم و حرف جدی نبود و این آیه نازل شد. به گفته زید بن اسلم و محمد بن وهب و هب، یکی از منافقان در جنگ تبوک گفت: از این قرآن خوانان شکم

پرست تر و دروغگو تر و ترسو تر ندیده‌ام و مقصودش از «قرآن خوانان» پیغمبر (ص) و یارانش بود. عوف بن مالک در جوابش گفت: دروغگو تویی و منافقی و من به پیغمبر (ص) خبر می‌دهم و رفت و قضیه را به پیغمبر (ص) خبر داد و ملاحظه کرد که آیه پیشتر نازل شده، و حضرت عازم شده و بر شتر نشسته بود. آن منافق نزد پیغمبر (ص) آمده گفت: ما به طور غیر جدی حرف می‌زدیم که راه طی شود. ابو نصیر محمد بن عبد الله جوزقی با اسناد از عبد الله بن عمر روایت می‌کند که عبد الله بن ابی یسر را دیدم که پیش روی پیغمبر (ص) سنگش می‌زدند و مجازاتش می‌کردند، و او می‌گفت: یا رسول الله (ص) ما فقط حرف می‌زدیم و جدی نبود، و پیغمبر (ص) می‌فرمود: آیا خدا و پیغمبرش و قرآن را به مسخره گرفته بودید؟

سوره توبه: آیه ۷۴

يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ مَا قَالُوا ... (آیه ۷۴). ضحاک گوید منافقان همراه رسول الله (ص) به جنگ تبوک رفتند و در خلوت بین خودشان پیغمبر (ص) و صحابه را دشنام می‌دادند و در دین ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۳۳ زبان درازی می‌نمودند. حذیفه خبر ایشان با پیغمبر (ص) گفت. پیغمبر (ص) فرمود: ای منافقان این اخبار چیست که از شما می‌رسد؟ قسم خوردند حرفی نزده‌اند، و آیه در تکذیب ایشان نازل گردید. قتاده گوید: مردی از جهینه و مردی از غفار با هم زد و خورد می‌کردند و غفاری بر جهینی غلبه یافت و عبد الله بن ابی فریاد زد: یا بنی الاوس برادران را یاری کنید! داستان ما و محمد بدان ماند که گویند «سگت را چاق کنی می‌خوردت» به خدا اگر به مدینه باز گردیم، از ما دو گروه آنکه نیرومندتر و عزیزتر است ذلیل تر را بیرون می‌کند. یکی از مسلمانان آن سخن بشنید و رفت و به پیغمبر (ص) خبر داد. پیغمبر (ص) عبد الله خواست، و او سوگند خورد که چنان حرفی نزده. آیه در رد انکار عبد الله بن ابی نازل گردیده. وَ هُمُومَا بِمَا لَمْ يَنَالُوا ... (آیه ۷۴). ضحاک گوید منافقین همدستان شدند که در لیلۃ العقبة شتر پیغمبر (ص) را بر مانند و قصد آسیب زدن به پیغمبر (ص) را داشتند و با این تصمیم عده‌ای از ایشان جلو افتادند و جمعی از پیغمبر (ص) عقب ماندند و گفتند چون به گردنه برسد او را از مرکبش به دره می‌اندازیم. و آن شب جلودار پیغمبر (ص) عمار بود و حذیفه از پشت سر شتر را می‌راند که صدای پای شترانی را از پشت سر شنید و متوجه عده‌ای نقابدار شد. داد زد که دشمنان خدا دور شوید! آنان از اجرای قصد خود باز ماندند و پیغمبر (ص) سالم به مقصد رسید و این آیه نازل شد.

سوره توبه: آیه ۷۵

وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهَ ... (آیه ۷۵-۷۷). ابو الحسن محمد بن احمد بن فضل با اسناد از ابو امامه باهلی روایت می‌کند که ثعلبه بن حاطب انصاری نزد پیغمبر (ص) آمده گفت یا رسول الله (ص) دعا کن خدا مرا توانگر کند. پیغمبر (ص) فرمود: وای بر تو ای ثعلبه، مال کم که بتوانی سپاسش را به جای آری به از ثروت هنگفت که شکر آن نگزاری. و باز فرمود: آیا دوست نداری که مثل پیغمبر (ص) خدا باشی؟ سوگند به آنکه جانم در دست اوست اگر بخواهم از این کوه‌ها طلا و نقره برای من سرازیر بشود، می‌شود [و نمی‌خواهم]. ثعلبه گفت ترا سوگند به آنکه ترا به حق برانگیخت که اگر دعا کنی خدا مرا توانگر سازد حق ذیحق را می‌پردازم. پیغمبر (ص) دعا فرمود که خدا ثعلبه را ثروتی نصیب کن. پس ثعلبه چند گوسفند تهیه کرد، و آن گوسفندان مثل کرم شروع به زاد و ولد کردند به طوری که در شهر نتوانست بماند و به دره‌ای در اطراف مدینه رفت و فقط نماز ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۳۴ ظهر و عصر را در جماعت حاضر می‌شد و نمازهای دیگر را به جماعت نمی‌رسید، و باز گوسفندانش مثل کرم افزوده شدند تا نماز جمعه را نیز ترک کرد. روزی پیغمبر (ص) پرسید ثعلبه چه کرد و چه می‌کند؟ گفتند گوسفند داری می‌کند و از شهر بیرون رفته، و داستان‌ش باز نمودند. حضرت سه بار فرمود: وای بر ثعلبه بیچاره ثعلبه، آه از ثعلبه! و آیه نازل شد که «از اموالشان زکات بگیر، و تو با این کار پاک و تزکیه‌شان می‌کنی» (برائۀ ۱۰۳) و موارد وجوب زکات معلوم گردید. پیغمبر (ص) دو تن را یکی از جهینه و یکی

از بنی سلیم به کار جمع آوری زکات گماشت و نوشته و دستور عمل داد و فرمود به سراغ ثعلبه و فلان مرد از بنی سلیم بروید و زکات از آن دو بگیرید. آنها راه افتادند و نزد ثعلبه رفتند و فرمان پیغمبر (ص) بر او خواندند، گفت: این جزیه و مانند جزیه است، من که چیزی نمی‌فهمم، حالا بروید کارتان را انجام بدهید و برگردید. آن دو به سراغ مرد سلمی رفتند. او بهترین شترانش را برای زکات جدا کرد و به استقبال دو مأمور آمد. وقتی چنان دیدند گفتند: واجب نیست از بهترین شتران بدهی، و ما قصد نداشتیم اینها را برگزینیم. آن مرد گفت: من به طیب خاطر می‌دهم و مال از آن من است بگیرید. آن دو پس از فراغت از کار سلمی نزد ثعلبه برگشتند گفت: فرمان را نشان بدهید، سپس گفت این مثل جزیه است، بروید تا فکر بکنم. آن دو نزد پیغمبر (ص) بازگشتند و پیش از آنکه سخنی بگویند پیغمبر (ص) فرمود: وای بر ثعلبه و خدا سلمی را برکت دهد. آنگاه داستان سلمی و ثعلبه باز گفتند و آیات ۷۵-۷۷ برائۀ بدین مناسبت نازل گردید. یکی از خویشان ثعلبه آنجا بود و آیات را شنید، نزد ثعلبه رفت و گفت وای بر تو، درباره‌ات این آیات نازل شده. ثعلبه به خدمت پیغمبر (ص) آمده خواهش کرد که از وی زکات بپذیرد. پیغمبر (ص) فرمود: خدا مرا منع کرده است که از تو چیزی بپذیرم. ثعلبه خاک بر سر ریخت. پیغمبر (ص) فرمود: این نتیجه عمل توست که توصیه مرا اطاعت نکردی. ثعلبه به منزل خویش باز گشت و پیغمبر (ص) تا هنگام رحلت از او زکات نپذیرفت تا آنکه ابو بکر خلیفه شد. ثعلبه به ابو بکر گفت: مقام مرا میان انصار و منزلت مرا نزد پیغمبر (ص) می‌دانی. زکات را از من قبول کن. ابو بکر پاسخ داد چیزی که رسول الله (ص) نپذیرفته من قبول کنم؟ ابو بکر درگذشت و عمر به جایش نشست. ثعلبه نزد او آمده گفت یا امیر المؤمنین زکات از من بگیر عمر گفت رسول الله (ص) و ابو بکر قبول نکردند، من چگونه بپذیرم. سپس عثمان خلیفه شد و او نیز از ثعلبه زکات نپذیرفت و در دوران خلافت عثمان ثعلبه مرد. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۳۵

سوره توبه: آیه ۷۹

الَّذِينَ يَلْمُزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ ... (آیه ۷۹). سعید بن محمد بن احمد بن جعفر با اسناد از ابن مسعود روایت می‌کند که چون آیه صدقه نازل شد مردی آمد و یک صاع (خرما) زکات آورد، بعضی گفتند خدا از یک صاع این شخص بی‌نیاز است و این آیه نازل شد: «آنان که مؤمنان داوطلب خیر را و کسانی را که جز دسترنج خویش عایدی ندارند در صدقه دادن عیبجویی کرده به مسخره می‌گیرند، خدا مسخره‌شان می‌کند و آنان را عذابی دردناک است». بخاری نیز این روایت را آورده است. به گفته قتاده و غیر او، پیغمبر (ص) مردم را ترغیب به زکات دادن کرد. عبد الرحمن بن عوف چهار هزار درهم آورد و گفت: یا رسول الله (ص) هشت هزار درهم داشتم نصفش را برای تو آوردم که در راه خدا صرف شود و نصفش را برای خرج خانواده‌ام گذاشتم. رسول الله (ص) فرمود خدایت برکت دهد هم در آنچه دادی و هم در آنچه نگهداشتی و خدا به عبد الرحمن بن عوف برکت داد چنانکه وقتی مرد، هشت یک دو زنش یکصد و شصت هزار درهم شد. و نیز آن روز عاصم بن عدی بن عجلان صد بار خرما داد و ابو عقیل انصاری یک صاع خرما آورد و گفت یا رسول الله (ص) از مزد آبیاری شبانه دو صاع خرما به دست آوردم که یکی را به منزل دادم و یکی را خدمت تو آوردم. رسول الله (ص) فرمود روی بار زکات بریز. منافقان عیبجویی کردند که عبد الرحمن و عاصم کارشان از روی ریا بود و خدا و رسول الله (ص) از یک صاع ابو عقیل بی‌نیازند در حالی که ابو عقیل آن یک صاع را برای تزکیه خویش آورده بود. آیه مورد بحث اشاره به سخن منافقان دارد.

سوره توبه: آیه ۸۴

وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا ... (آیه ۸۴). اسماعیل بن عبد الرحمن بن احمد واعظ با اسناد از عبد الله بن عمر روایت می‌کند که وقتی عبد الله بن ابی (منافق) مرد پسرش نزد پیغمبر (ص) آمد خواهش نمود که پیغمبر (ص) پیراهن خود را برای کفن عبد الله

بدهد و بر او نماز بخواند و طلب آمرزش کند. پیغمبر (ص) پیراهنش را داد پسر عبد الله تقاضا کرد که پیغمبر (ص) بر متوفی نماز بخواند، پیغمبر (ص) پذیرفت و چون خواست نماز بخواند عمر آستینش را کشید و گفت: مگر خدا ترا از نماز خواندن بر جنازه منافقان نهی نکرده است؟ پیغمبر (ص) فرمود خدا مرا مختار کرده که طلب آمرزش بکنم یا نکنم و آیه مورد بحث در نهی پیغمبر (ص) از نماز گزاردن بر منافقان و ایستادن بر سر قبرشان، نازل گردید، و پیغمبر (ص) از آن پس نماز خواندن بر جنازه منافقین را ترک کرد. بخاری و مسلم نیز این روایت را آورده اند. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۳۶ اسماعیل بن ابراهیم نصر آبادی از ابن عباس و او از عمر روایت می کند که چون عبد الله بن ابی مرد رسول الله (ص) را برای نماز بر وی دعوت کردند و پیغمبر (ص) رفت و برای نماز ایستاد. من جلو رفته سینه به سینه او ایستادم و گفتم یا رسول الله (ص) این عبد الله بن ابی است که فلان روز چنین گفت و بهمان روز چنین کرد ... و همه را برشمردم و پیغمبر (ص) لبخند می زد و من گفتم و گفتم تا فرمود: کنار برو و بس کن که من مختارم و بر من وحی شده که «برای اینان طلب آمرزش بکن یا نکن، که اگر هفتاد بار برای اینان آمرزش بخواهی خدا اینان را نخواهد آمرزید» و اگر بدانم که با بیش از هفتاد بار آمرزیده می شود بیش از هفتاد بار طلب آمرزش می کنم. آنگاه پیغمبر (ص) به نماز ایستاد سپس همراه جنازه تا کنار قبر رفت و مرده را به گور سپردند. عمر گوید من از گستاخی خود و کاری که در برابر پیغمبر (ص) کردم در شگفت بودم که خدا و رسولش بهتر دانند. اما به خدا دیری نگذشت که آیه نازل شد: «هرگز بر یکی از اینان که مرده نماز مخوان و بر قبرش مایست که منکر خدا و پیغمبر (ص) بودند و در حال فسق مردند» و از آن پس پیغمبر (ص) تا روز رحلت بر منافقی نماز نخواند و بر قبرش نایستاد. مفسران گویند پیغمبر (ص) در موضوع رفتارش با جنازه عبد الله بن ابی سخن راند و فرمود: پیراهن من و نمازی که بر وی خواندم در پیشگاه خدا کاری نمی سازد به خدا من امیدوار بودم که او مسلمان راستین شود و به وسیله او هزار تن از قومش ایمان بیاورند [روایت کرده اند که بر اثر رفتار بزرگ منشانه و جوانمردانه پیغمبر (ص) صدها تن از قبیله خزرج مؤمن راستین شدند].

سوره توبه: آیه ۹۲

وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ ... (آیه ۹۲). این آیه درباره هفت تن به نام معقل بن یسار و صخر بن خنیس و عبد الله بن کعب انصاری و سالم بن عمیر و ثعلبه بن غنمه و عبد الله بن مغفل نازل شد که نزد پیغمبر (ص) آمده عرض کردند خدای عز و جل ما را به خروج همراه تو ترغیب و امر کرده و حاضریم حتی با موزه وصله شده و نعلین پینه زده همراهت به غزا بیاییم. پیغمبر (ص) فرمود مرکوبی در اختیار ندارم و چیزی در دست نیست که به شما بدهم. گریان باز گشتند و آیه بالا نازل شد که بر اینان حرجی نیست. مجاهد گوید: آیه درباره معقل و سويد و نعمان از بنی مقرن نازل شده است.

سوره توبه: آیه ۹۷

الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا ... (آیه ۹۷). این آیه درباره اعرابیان غطفان و بدویان اطراف مدینه نازل شده است. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۳۷

سوره توبه: آیه ۱۰۱

وَمِمَّنْ حَوْلَكُم مِّنَ الْأَعْرَابِ مُنَافِقُونَ ... (آیه ۱۰۱). کلبی گوید این آیه درباره عبد الله بن ابی و جد بن قیس و معتب بن بشیر و جلاس بن سويد و ابو عامر راهب که از قبایل جهینه و مزینه و اشجع و اسلم و غفار، و ساکن مدینه بودند نازل شده است.

سوره توبه: آیه ۱۰۲

وَ آخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ ... (آیه ۱۰۲). والی از ابن عباس روایت می کند که آیه درباره عده‌ای از متخلفان از جنگ تبوک نازل شد که پشیمان شدند و گفتند ما در حجره و در سایه با زنان نشسته‌ایم و پیغمبر (ص) و یارانش در جهادند. پس خود را به ستون‌های مسجد بسته سوگند خوردند تا پیغمبر (ص) نیاید و شخصاً ایشان را از ستون‌ها باز نگشاید و عذرشان نپذیرد، بند از خود نگشایند و به همان حال بمانند. وقتی پیغمبر (ص) بازگشت و برایشان گذشت پرسید اینان کیستند؟ گفتند اینان متخلفان از جنگ‌اند که با خدا عهد کرده‌اند خویش را بسته دارند تا تو بیایی و ایشان را رها کنی و از ایشان راضی شوی. پیغمبر (ص) فرمود: من نیز به خدا سوگند می‌خورم که تا دستوری نیاید اینان را باز نکنم و عذرشان نشنوم که از من رو گردانند و از عزیمت همراه مسلمین باز ماندند، تا آیه مورد بحث نازل شد و پیغمبر (ص) کس فرستاد و آنان را بگشود و عذر ایشان پذیرفت. آنان پس از آزادی گفتند یا رسول الله (ص) این اموال ما را که باعث تخلف ما از جنگ شد بگیر و صدقه ده و انفاق کن تا پاک شویم و برای ما از خدا آمرزش بخواه. پیغمبر (ص) فرمود: من دستور ندارم که چیزی از شما بستانم، و آیه بعدی آمد که «از اموالشان صدقه و زکات بگیر و تو با این کار پاک و تزکیه‌شان می‌کنی، و برای‌شان دعا کن که آرامش یابند». ابن عباس گوید آنان ده تن بودند.

سوره توبه: آیه ۱۰۶

وَ آخَرُونَ مُّرْجُونَ إِلَى اللَّهِ ... (آیه ۱۰۶). این آیه درباره کعب بن مالک و مراره بن ربیع (از طایفه بنی عمرو بن عوف) و هلال بن امیه (از طایفه بنی واقف) نازل شد که از جنگ تبوک تخلف بسته بودند و آیه ۱۱۸ برائۀ نیز اشاره به این سه تن است که «زمین با همه وسعت بر ایشان تنگ شد و از خویش به تنگ آمده، دریافتند که گریزگاهی از خدا جز خدا نیست» و خدا بر ایشان ببخشد.

سوره توبه: آیه ۱۰۷

وَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِداً ضَرَاراً وَ كُفْراً ... (آیه ۱۰۷ - ۱۱۰). مفسران گویند طایفه بنی عمرو بن عوف مسجد قبا را ساخته از پیغمبر (ص) دعوت کنند آنجا نماز بگزارد و پیغمبر (ص) در آنجا نماز خواند. بنی غنم بن عوف بر ایشان حسد ورزیده گفتند مسجدی ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۳۸ می‌سازیم و از پیغمبر (ص) دعوت می‌کنیم آنجا نماز بخواند و نیز ابو عامر راهب چون از شام برگردد آنجا نماز بخواند. ابو عامر در جاهلیت راهب نصرانی بود و خرقة می‌پوشید و پس از هجرت رسول الله (ص) به مدینه، دین حنیف را نپذیرفته با پیغمبر (ص) به دشمنی برخاست و پیغمبر (ص) وی را ابو عامر فاسق نامید و او به شام رفته به منافقان نامه نوشت که هر چه توانید نیرو و سلاح گرد آورید و مسجدی برای من بسازید و من نزد قیصر رفته لشکری از روم بر می‌انگیزم و می‌آیم که محمد و اصحابش را تحت فشار قرار داده بیرون کنیم. آنان مسجدی در کنار مسجد قبا ساختند و مسجدسازان، این دوازده تن بودند: خدام بن خالد (که در خانه‌اش به مسجد باز می‌شد) ثعلبه بن حاطب، معتب بن قشیر، ابو حبیب بن ارعد، عباد بن حنیف، حارثه، جاریه و دو پسرش مجمع و زید، نبتل بن حارث، لحاد بن عثمان و ودیعۀ بن ثابت. پس از اتمام ساختمان نزد پیغمبر (ص) آمده گفتند: ما مسجدی برای معلولان و حاجتمندان و شب بارانی و زمستانی ساخته‌ایم و دوست داریم که تو بیایی و آنجا پیشنهاد شوی. پیغمبر (ص) بالا پوش طلبید که بپوشد و برود، خدای عزّ و جلّ مقاصد زیانکارانه ایشان را به پیغمبر (ص) خبر داد و پیغمبر (ص) مالک بن دحشم و معن بن عدی و عامر بن یشکر و وحشی قاتل حمزه (که مسلمان شده بود) را خواست و فرمود بروید و این مسجد ظالمان را ویران کنید و آتش بزنید. مالک بیرون شد و شاخه‌ای از چوب نخل بر افروخت و در حضور اهل مسجد و مسجد سازان بدانجا تاخته آتش افروختند و ویرانگری کردند و حاضران مسجد پراکنده شدند و پیغمبر (ص) فرمود محل

آن را مزبله سازند و برای لاشه و چیزهای گندیده و دور افکندنی و ابو عامر راهب در شام غریب و تنها بمرد. محمد بن ابراهیم بن محمد بن یحیی با اسناد از سعد بن ابی وقاص روایت می کند که منافقین مسجدی به رقابت مسجد قبا و نزدیک آن ساختند و منتظر و مترصد بودند که ابو عامر راهب باز گردد و امام ایشان در آن مسجد شود. وقتی ساختمان به انجام رسید نزد پیغمبر (ص) آمده گفتند ما مسجدی ساخته ایم، در آن نمازی بگزار تا نمازگاه ما شود و پیغمبر (ص) جامه بر گرفت که همراه ایشان برود، آیه نازل گردید که «در آن هرگز اقامه نماز مکن»

سوره توبه: آیه ۱۱۱

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ ... (آیه ۱۱۱). محمد بن کعب قرظی گوید که چون هفتاد تن از انصار در لیلۃ العقبه در مکه با پیغمبر (ص) بیعت کردند، عبد الله بن ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۳۹ رواجه به پیغمبر (ص) گفت: از سوی پروردگارت چه تعهد می کنی و شرایط خودت چیست هر چه خواهی بگو. پیغمبر (ص) فرمود: پروردگار را باید پرستید و برایش شریک قائل نشوید و شرایط من این است که از من مثل خودتان دفاع کنید. پرسیدند در مقابل، به ما چه می رسد؟ فرمود: بهشت گفتند: نیکو معامله ای است که نه فسخ می کنیم و نه فسخ می پذیریم. و آیه بالا نازل شد.

سوره توبه: آیه ۱۱۳

مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ ... (آیه ۱۱۳-۱۱۴). ابو عبد الله محمد بن عبد الله شیرازی با اسناد از سعید بن مسیب و او از پدرش روایت می کند که چون ابو طالب مشرف به مرگ شد، رسول الله (ص) بر بالین او رفت و ابو جهل و عبد الله بن امیه نیز آنجا بودند. پیغمبر (ص) فرمود ای عمّ با من بگو لا اله الا الله تا برای تو نزد خدا حاجتی داشته باشم. ابو جهل و عبد الله بن امیه گفتند ای ابو طالب آیا از کیش عبد المطلب بر می گردی؟- و به اصرار منتظر جوابش بودند تا بالاخره گفت: من بر کیش عبد المطلب هستم. پیغمبر (ص) فرمود من پیوسته برایت طلب آمرزش می کنم مگر آنکه نهی شوم، و آیه بالا نازل شد. بخاری و مسلم نیز از طریق دیگر این روایت آورده اند. ابو سعید بن ابی عمرو نیشابوری با اسناد از جعفر بن عون روایت می کند که شنیده ام چون ابو طالب را مرض موت گرفت، قریش گفتند از برادرزاده ات بخواه از آن بهشت که وعده می دهد چیزی حاضر سازد و ترا شفا بخشد، و خودشان کسی را نزد پیغمبر (ص) فرستاد که عمویت می گوید من ناتوان و بیمارم، از خوراک و نوشابه آن بهشت که می گویی برای من بفرست که شفا یابم. ابو بکر که آنجا بود به جای پیغمبر (ص) جواب داد: خداوند نعمت بهشت را بر کافران حرام کرده آن فرستاده بازگشت و گفت پیام شما را به محمد (ص) رساندم خود جوابی نداد اما ابو بکر در جواب گفت: خداوند نعمت بهشت را بر کافران حرام کرده است. قریش ابو طالب را واداشتند کسی را از جانب خودش بفرستد. فرستاده ابو طالب با همان پیام نزد پیغمبر (ص) آمد و پیغمبر (ص) همان پاسخ داد، و خود نیز برخاسته به دنبال فرستاده روان شد و همراه او وارد خانه ابو طالب گردید و آنجا را پر از مردان دید. فرمود مرا با عمویم تنها بگذارید. گفتند: این کار را نمی کنیم، تو به او از ما نزدیک تر نیستی، و ما هم مثل تو خویشاوند اویم. پس پیغمبر (ص) بر بالین ابو طالب نشست و فرمود: یا عمّ خدا از عوض من ترا پاداش دهد، با کلمه ای مرا یاری کن که با آن در روز قیامت شفاعت کنم. ابو طالب پرسید آن کلمه چیست برادرزاده؟ ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۴۰ فرمود بگو: «لا اله الا الله لا شریک له». ابو طالب گفت به خدا تو خیرخواه منی و اگر از بیم آن نبود که بگویند عمویت از ترس مرگ اقرار به شهادت کرده آن کلمه را می گفتم و چشم را روشن می کردم. راوی گوید: حاضران فریاد بر آوردند که ای ابو طالب تو بزرگ حنیفیه، کیش شیوخ مایی. سپس ابو طالب گفت مبادا زنان قریش از بیتابی عمویت دم مرگ باخبر شوند و پیغمبر (ص) فرمود: همواره برای تو از پروردگارم طلب آمرزش خواهم کرد مگر اینکه خدا منعم کند و پس از مرگ ابو طالب برای او

طلب آموزش می کرد. مسلمانان گفتند چه مانعی دارد که ما نیز برای پدران و خویشان مان طلب آموزش کنیم، همچنانکه ابراهیم برای پدرش طلب مغفرت می کرد و محمد (ص) برای عمویش طلب آموزش می کند. آیه مورد بحث نازل شد. ابو القاسم عبد الرحمن بن احمد حرانی با اسناد از عبد الله بن مسعود روایت می کند که پیغمبر (ص) به تماشای گورستان بیرون شد و ما نیز همراه بودیم و هر کدام بر قبر مرده خویش نشستیم و پیغمبر (ص) گورها را زیر پا می گذاشت تا به قبری رسید و بر آن گور مدت زیادی نجوی و نوحه کرد، سپس بر پا خاست. نزد حضرت رفتیم، می گریست و ما نیز به گریه افتادیم آنگاه پیغمبر (ص) رو به ما کرد. عمر پرسید یا رسول الله (ص) گریهات بر چه بود که ما نیز بیتاب و گریان شدیم. حضرت (نزدیک تر) آمد و گرد هم نشستیم، حضرت پرسید: از گریه من ناراحت شدید؟ گفتیم بلی. فرمود: گوری که با آن حرف می زدم از آن آمنه بنت وهب است. از پروردگار اجازه خواستم بر سر گورش بروم اجازه داد سپس اجازه خواستم طلب آموزش کنم خدا اجازه نداد، و این آیه نازل شد مسبب گریستنم این بود «۱»

سوره توبه: آیه ۱۲۲

وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً ... (آیه ۱۲۲). کلبی از ابن عباس روایت می کند که چون خدا در تشنیع منافقان متخلف از جهاد آیاتی فرو فرستاد مؤمنان سوگند خوردند که به هیچ عنوان از هیچ غزوه و سریه ای تخلف نجویند، و در سریه ای که پیغمبر (ص) اعزام فرمود، همگی بسیج شده رفتند. آیه (در عدم لزوم حرکت عموم مؤمنان) نازل گردید.

(۱) به نظر شیعه امامیه ابو طالب و مادر و پدر پیغمبر (ص) و نیز عبد المطلب هیچ کدام مشرک نبوده اند. - م. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۴۱

سوره یونس

سوره یونس: آیه ۲

أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ ... (آیه ۲). ابن عباس گوید چون خدا محمد (ص) را به رسالت برانگیخت کفار انکار ورزیده، گفتند خدا بزرگ تر از آن است که بشری همچون محمد (ص) فرستاده اش باشد. آیه در جواب آنان نازل شد.

سوره یونس: آیه ۱۵

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا ... (آیه ۱۵). مجاهد گوید این آیه درباره [جمعی از] مشرکان مکه نازل شده. به گفته مقاتل آنان پنج نفر بودند: عبد الله بن ابی امیه مخزومی، ولید بن مغیره، مکرز بن حفص، عمرو بن عبد الله بن ابی قیس عامری و عاص بن عامر که به پیغمبر (ص) گفتند: قرآنی برای ما بیاور که در آن ترک پرستش لات و عزی نباشد. کلبی گوید: آیه در جواب استهزاء کنندگان آمد که گفتند: یا محمد (ص) قرآنی شامل آنچه ما از تو می خواهیم بیار.

سوره هود

سوره هود: آیه ۵

أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ ... (آیه ۵). این آیه درباره اخنس بن شریق نازل شده است که مردی بود شیرین سخن و خوشرو در ملاقات

با پیغمبر (ص) برخورد دوستانه می نمود و در باطن ناخشنود می بود. کلبی گوید که اخنس با پیغمبر (ص) می نشست و چیزی که پیغمبر (ص) را شادمان کند بر زبان می آورد اما در دلش چیز دیگر بود، و آیه بالا نازل شد. بدین معنی که دشمنی محمد را در دل نهان می دارند.

سوره هود: آیه ۱۱۴

وَ أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَ زُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ... (آیه ۱۱۴). استاد ابو منصور بغدادی با اسناد از عبد الله روایت می کند که مردی نزد پیغمبر (ص) آمد و گفت: یا رسول الله در آن سوی شهر متعرض زنی گردیدم و گناه آلود شدم، نه به حدی که جماع کرده باشم و اکنون به حضور آمده ام تا چه فرمایی. عمر گفت: اگر این گناه را بر خود می پوشاندی خدا نیز بر تو می پوشاند و پیغمبر (ص) پاسخی نداد، و مرد رفت تا از پشت ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۴۲ سر بانگش زدند برگشت و پیغمبر (ص) آیه فوق را بر او تلاوت کرد که «حسنات، سیئات را از بین می برد». شخصی پرسید: یا رسول الله (ص) این خاص این مرد است؟ حضرت فرمود: نه، برای عموم است. مسلم و بخاری نیز این روایت را به طریق دیگر آورده اند. عمر بن ابی عمر با اسناد از ابن مسعود روایت می کند که مردی از زنی بوسه ای ربود، و خود نزد پیغمبر (ص) آمد و قضیه را گفت. آیه فوق نازل شد. آن مرد پرسید: آیه مخصوص من است؟ پیغمبر (ص) فرمود برای هر کس از امت من که بدان عمل کند. محمد بن موسی بن فضل با اسناد از ابو الیسر بن عمرو روایت می کند که زنی نزد من آمد که شوهرش از سوی پیغمبر (ص) به مأموریت رفته بود- و یک درهم خرما خواست. از او خوشم آمد و گفتم در خانه خرمای بهتری دارم درون بیا و آنجا او را در بغل فشرده بوسیدم. آنگاه نزد پیغمبر (ص) رفته حکایت باز گفتم. فرمود به زن مردی که در راه خدا می جنگد خیانت کردی؟ و چشم از من برگرفته سر به زیر انداخت. با خود گفتم دوزخی شدم و گناهانم آرمزیده نمی شود. تا آیه بالا آمد و پیغمبر (ص) کس فرستاد که بر من بخوانند. نصر بن بکر بن احمد واعظ با اسناد از ابن عباس روایت می کند که مرد نزد عمر آمد و گفت: زنی برای خرید نزد من آمد، او را به درون کشیدم و همه کار با او کردم جز جماع. عمر گفت: وای بر تو شاید شوهرش در سفر فی سبیل الله است پاسخ دادم: آری. گفت نزد ابو بکر برو. مرد نزد ابو بکر رفت و ماجرا باز گفت و ابو بکر همان سؤال کرد و همان جواب شنید. پس ابو بکر به آن مرد گفت: نزد پیغمبر (ص) برو، پیغمبر (ص) نیز پرسید: آیا شوهرش در سفر فی سبیل الله است؟ آن مرد گفت: آری. پیغمبر (ص) پاسخی نداد تا آیه بالا نازل شد. آنگاه مرد پرسید: یا رسول الله (ص) آیا این آیه خاص من است یا عموم؟ عمر پاسخ داد: نه مفت تو نیست! برای همه مردم است. رسول الله (ص) خندید و حرف عمر را تصدیق فرمود. ابو نصر محمد بن محمد طوسی با اسناد از معاذ بن جبل روایت می کند که نزد پیغمبر (ص) نشسته بودم مردی آمد و پرسید: یا رسول الله (ص) چگویی درباره مردی که به زنی نامحرم در آویخته و هر کار که شوی با زن کند کرده جز مجامعت؟ فرمود: وضوی کامل بگیر و به نماز بایست و آیه مورد بحث نازل شد. معاذ پرسید: یا رسول الله (ص) ویژه این مرد است یا همه مسلمین؟ فرمود: عموم مسلمانان. استاد ابو طاهر رودباری با اسناد از ابن مسعود روایت می کند که مردی نزد ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۴۳ پیغمبر (ص) آمد و گفت: یا رسول الله (ص) من متعرض زنی شده ام اما با او در نیامیختم. آیه مزبور نازل شد.

سوره یوسف

سوره یوسف: آیه ۳

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ ... (آیه ۳). عبد القاهر بن طاهر با اسناد از سعد بن ابی وقاص روایت می کند که بخشی از قرآن

نازل شده بود و پیغمبر (ص) بر مردم تلاوت می کرد تا آنکه گفتند یا رسول الله (ص) کاش قصه ای هم می آوردی. و سوره یوسف نازل شد و مدتی تلاوت می فرمود تا اصحاب گفتند چه شود اگر حدیث کنی. آیه ۲۳ سوره زمر نازل شد که «اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ». سعد گفت: این همه از قصه و حدیث، برای آن بود که به قرآن ایمان آورند. ابو عبد الله حاکم نیز این روایت را در صحیح خویش آورده است. عون بن عبد الله گوید: اصحاب رسول الله (ص) را ملال گرفت و گفتند یا رسول الله (ص) حدیث کن. آیه آمد «اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ». بار دیگر دچار ملال شدند و گفتند یا رسول الله (ص) چیزی خواهیم فراتر از حدیث و فروتر از قرآن و مقصودشان قصه بود. آیه نازل شد که «نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ». چون حدیث طلبیدند خدا به خوب ترین حدیث رهنمونشان شد و چون قصه خواستند به خوب ترین قصه دلالتشان کرد.

سوره رعد

سوره رعد: آیه ۱۳

وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ ... (آیه ۱۳). نصر بن ابی نصر واعظ با اسناد از انس بن مالک روایت می کند که رسول الله (ص) کسی را نزد یکی از سران فرعون منش عرب فرستاد و فرمود برو او را بخوان. مرد گفت: او سرکش و نافرمان است. رسول الله (ص) ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۴۴ مجددا فرمود برو او را بخوان. مرد رفت و گفت: رسول الله (ص) ترا می طلبد آن فرعون عرب گفت: الله چیست؟ از طلاست یا نقره یا مس؟ مرد باز گشت و ماجرا باز نمود، و اظهار داشت گفته بودم که وی سرکش و نافرمان است. پیغمبر (ص) فرمود باز برو و او را بخوان. مرد رفت و همان حرف را شنید و باز گشت، و ماجرا باز نمود. پیغمبر (ص) فرمود برای بار سوم برو. رفت و همان سخن شنید. راوی گوید در همان حال که فرعون عرب حرف می زد ابری بالای سرش آمد و صاعقه ای جست و به جمجمه اش زد، و آیه فوق نازل گردید. ابن عباس به روایت ابو صالح و ابن جریح و ابن زید گفته است آیه مورد بحث پیش از آن درباره عامر بن طفیل و اربد بن ربیع نازل شده است که برای سوء قصد به پیغمبر (ص) نزدیک شدند. یکی از اصحاب گفت یا رسول الله این عامر بن طفیل قصد ترا دارد. فرمود [اگر] خدا برای وی خیر و هدایت اراده کرده مانعش مشو. عامر پیش آمد تا بالای سر پیغمبر (ص) ایستاد و پرسید یا محمد (ص) اگر من مسلمان شوم چه به من می رسد؟ پیغمبر (ص) فرمود در سود و زیان همانند دیگر مسلمانان هستی. عامر گفت آیا مرا جانشین خود می سازی؟ فرمود نه و این در اختیار من نیست و بر خدا است که هر که را خواهد برگزیند. عامر گفت: پس مرا بر صحرا می گماری و شهر ترا باشد؟ فرمود نه. عامر پرسید: پس چه به من وامی گذاری؟ فرمود: برای جهاد در راه خدا عنان اسبان را به تو می سپارم. عامر گفت اینکه در اختیار من بوده است. و عامر به اربد سفارش کرده بود که چون مرا مشغول صحبت با محمد دیدی از پشت سرش بیا و با شمشیر بدو حمله کن. در بین بگو مگوی عامر با پیغمبر (ص) اربد از پشت در آمد که پیغمبر (ص) را مضروب سازد. یک وجب از شمشیرش شکسته شد و در غلاف گیر کرد و اربد نتوانست شمشیر را بر کشد و عامر با او اشاره می کرد، که رسول الله (ص) متوجه شد، و اربد را دید که با شمشیر خود ور می رود. فرمود خدایا هر طور اراده توست مرا از او حفظ و کفایت کن و در آن روز تابستانی صاف، خدا صاعقه ای بر اربد فرستاد و سوزانیدش. و عامر در حال گریز گفت یا محمد (ص) از پروردگارت خواستی و اربد را کشت. به خدا این صحرا را از اسبان کوتاه موی و سپاهیان جوان پر می کنم. پیغمبر (ص) پاسخ داد خدای تعالی و اوس و خزرج جلو ترا می گیرند. و عامر شب را در خانه زنی از بنی سلول گذرانید و صبح اسلحه بر گرفته بیرون آمد و می گفت: قسم به لات اگر محمد و رفیقش یعنی ملک الموت در صحرا بر من ظاهر شوند با نیزه سوراخ سوراخشان می کنم. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۴۵ خدای تعالی به سزای آن سخن فرشته ای فرستاد که با ضربت بالی عامر را با خاک یکسان کرد و بر زانویش غده ای چون پینه شتر پدید آمد و به سوی خانه آن زن

باز گشت و با خود می گفت: با غده‌ای بر زانو چون شتر در خانه زنی از بنی سلول می میرم و بر پشت اسب بمرد و آیات ۱۰-۱۴ سوره رعد مربوط به این داستان است.

سوره رعد: آیه ۳۰

وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمَنِ ... (آیه ۳۰). مفسران گویند که در حدیثیه چون می خواستند صلحنامه بنویسند پیغمبر (ص) فرمود بنویس «بسم الله الرحمن الرحيم». سهیل بن عمرو و دیگر مشرکان گفتند: ما «رحمن» نمی شناسیم مگر مسیلمه صاحب یمامه. بنویس «بسمک اللهم» و در جاهلیت چنین می نوشتند. آیه بالا در تعریض به مشرکان نازل شد. ضحاک از ابن عباس روایت می کند این آیه درباره کفار قریش است که چون پیغمبر (ص) فرمود: «و اسجدوا للرحمن» گفتند «رحمن» کیست و چیست؟ مگر بر هر چه تو فرمان بدهی سجده می کنیم؟ و آیه آمد که آن رحمن که نمی شناسیدش همان پروردگار من است و خدایی جز او نیست.

سوره رعد: آیه ۳۱

وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ ... (آیه ۳۱). محمد بن عبد الرحمن نحوی با اسناد از زبیر بن عوام روایت می کند که قریش به پیغمبر (ص) گفتند تو ادعای نبوت داری سلیمان را باد مطیع بود و موسی را دریا مسخر شد و عیسی مرده زنده کرد تو نیز از خدا بخواه که این کوه‌ها را عقب ببرد و چشمه‌ها را برای ما بگشاید که مزارع و کشتزارها بسازیم و استفاده کنیم. یا مردگان را زنده کن چنانکه با ما گفت و شنود کنند. یا از خدا بخواه همین صخره زیر پایت را طلا کند تا از آن بتراشیم و خرج کنیم و از این کوچ زمستانی و تابستانی آسوده شویم. مگر نه اینکه خویش را همسان دیگر پیغمبران می دانی؟ زبیر گوید ما همانجا دور و بر پیغمبر (ص) بودیم که وحی نازل شد و چون پیغمبر (ص) به خود آمد فرمود سوگند به آنکه جانم در دست او است در خواست شما را خدا عطا کرد و اگر بخواهم شدنی است. لیکن خدا مرا مخیر داشت به اینکه شما از باب رحمت داخل شوید و هر که خواهد ایمان آورد، و یا شما را به اختیار خودتان واگذارد که در رحمت را گم کنید. و من باب رحمت را اختیار کردم و خدا به من خبر داد که گر درخواست‌های‌تان را بر آورد [و معجزه رخ دهد] و منکر شوید به عذاب بی سابقه و بی مانندی دچار می گردید. و آیه مورد بحث و آیه ۵۹ سوره اسراء نازل گردید. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۴۶

سوره رعد: آیه ۳۸

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا ... (آیه ۳۸). کلبی گوید یهود بر رسول الله (ص) گذشتند و گفتند این مرد را مقصد و مشغله‌ای جز زن گرفتن و کامجویی نیست، و اگر چنانچه دعوی می کند پیغمبر (ص) می بود امر نبوت، او را از سرگرمی با زنان باز می داشت. این آیه در جواب نازل شد که پیغمبران پیشین نیز [اکثرا] زن داشتند.

سوره حجر

سوره حجر: آیه ۲۴

وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ ... (آیه ۲۴). نصر بن ابی نصر واعظ با اسناد از ابن عباس روایت می کند که زنی زیبا در انتهای صف زنان پشت سر پیغمبر (ص) نماز می خواند و بعضی مردان به صف اول می رفتند که چشمشان به آن زن نیفتد و بعضی در صف آخر می ایستادند و موقع رکوع از زیر بغل، او را دید می زدند- و ابن عباس نشان داد که چگونه- و آیه

اشاره به این قضیه داد که «ما از حال پیشی گیرندگان و جلو ایستادگان شما با خبریم و از حال عقب ایستادگان و تأخیر کنندگان شما هم با خبریم». ربیع بن انس گوید: پیغمبر (ص) مسلمانان را تشویق به صف اول می کرد در نتیجه اطراف پیغمبر (ص) شلوغ شد. بنی عذره که منزلشان دور بود گفتند خانه را بفروشیم و نزدیک مسجد بخیریم. آیه بالا- نازل شد- که نیتشان مأجور و مشكور است.

سوره حجر: آیه ۴۷

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ ... (آیه ۴۷). عبد الرحمن بن حمدان بن عدل با اسناد از کثیر النوا روایت می کند که به ابو جعفر [ظ: امام باقر (ع)] گفتم کسی از علی بن حسین (ع) روایت کرده آیه بالا درباره ابو بکر و عمر و علی نازل شد که «هر گونه کینه و دشمنی را از سینه شان زدودیم و همچون برادر، برابر هم بر تخت های بنشینند». فرمود آری به خدا وصف آنهاست و آیه در حق آنها نازل شده. پرسیدم چه دشمنی داشته اند؟ فرمود: کینه ای که در جاهلیت بین تیم و عدی و بنی هاشم بود چون اسلام را پذیرفتند و دعوت برادری را اجابت کردند، چنان شدند که روزی ابو بکر را درد خاصره گرفت، علی دست گرم می کرد و خاصره ابو بکر را مالش می داد و این آیه نازل شد. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۴۷

سوره حجر: آیه ۴۹

تَبَيَّنَ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ... (آیه ۴۹). ابن مبارک با اسناد از یک صحابی پیغمبر (ص) روایت می کند که پیغمبر (ص) از در بنی شیبیه [به مسجد الحرام بر ما وارد شد در حالی که می خندیدیم فرمود: دیگر شما را نبینم که بخندید و روی گرداند و رفت. وقتی به حجر رسید نزد ما برگشت و فرمود: جبرئیل فرود آمد و گفت خدای عز و جل می فرماید چرا بندگان مرا نومید می سازی، «بندگانم را خبر ده که من آمرزگار و مهربانم».

سوره حجر: آیه ۸۷

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ ... (آیه ۸۷). حسین بن فضل گوید در یک روز هفت قافله از بصری و اذرعات برای یهود بنی قریظه و بنی نضیر با بار پارچه و عطریات و جواهر و کالاهای دریایی رسید. مسلمانان گفتند اگر این اموال از آن ما بود قوی و توانگر می شدیم و در راه خدا انفاق می کردیم. آیه بالا [در تسلی مؤمنان نازل شد و پیغمبر (ص) فرمود: هفت آیه (سوره فاتحه) به شما دادم که از این هفت قافله بهتر است. تأیید این شأن نزول آیه بعدی است که «لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ ...» یعنی «چشم به دنبال انواع متاع که نصیب ایشان کردیم نباشد ...».

سوره نحل

سوره نحل: آیه ۱

أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ ... (آیه ۱). ابن عباس گوید چون سوره قمر نازل شد کفار با هم گفتند این مرد می گوید قیامت نزدیک است بیایید از بعضی کارهایمان خودداری کنیم تا ببینیم چه رخ می دهد. و چون بلایی نازل نشد و نشانه ای پدید نیامد گفتند: ما که چیزی ندیدیم، و آیه اول سوره انبیاء نازل شد که «روز حساب مردمان نزدیک شده و آنان در غفلتند و از یاد خدا رویگردان». مردم ترسیدند و منتظر قیامت بودند تا چند روز گذشت، گفتند: یا محمد (ص) از آنچه تهدید می کردی، خبری نشد و چیزی ندیدیم.

این آیه نازل شد که «أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ» یعنی «امر خدا فرا رسیده» پیغمبر (ص) از جای جست و مردمان به آسمان نگرستند، دنباله آیه آمد که «فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ» یعنی «در مورد آن شتاب موزید» و مردمان آرام گرفتند و پیغمبر (ص) به مناسبت همین آیه فرمود: «من و قیامت مثل این دو انگشتیم ...» [یعنی در فاصله محمد بن عبد الله (ص) تا قیامت پیغمبر دیگری نمی آید]. مفسران دیگر گفته اند مقصود از امر در این آیه، شمشیر و حکم جهاد ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۴۸ است و آیه در پاسخ نصر بن حارث آمد که گفت: «خدایا اگر این رسالت به راستی از جانب توست بر ما سنگ بباران» و بدین گونه عجله در نزول عذاب داشت.

سوره نحل: آیه ۴

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ ... (آیه ۴). این آیه در جواب ابی بن خلف جمحی نازل شد که استخوان پوسیده آدمی نزد پیغمبر (ص) آورد و گفت: به نظر تو آیا خدا بشر را پس از پوسیده شدن زنده می کند؟ و نظیر این آیه است آیات ۷۷-۸۳ سوره یس.

سوره نحل: آیه ۳۸

وَأَقْسِمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ ... (آیه ۳۸). ربیع به انس از ابو العالیه روایت می کند که مسلمانی از مشرکی مبلغی طلب داشت، به تقاضای طلبش رفت و ضمن صحبت سوگند به وعده قیامت خورد. مشرک پرسید آیا تو می پنداری که پس از مرگ زنده می شوی؟ من می گویم به خدا کسی را بعد از مرگ بر نمی انگیزند و آیه در جواب نازل گردید.

سوره نحل: آیه ۴۱

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا ... (آیه ۴۱). این آیه درباره جمعی از یاران پیغمبر (بلال و صهیب و خباب و عامر و جندل بن صهیب) نازل شد که در مکه، مشرکان آنان را گرفتند و شکنجه و آزار کردند و خدا در مدینه به نیکویی جایشان داد.

سوره نحل: آیه ۴۳

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ ... (آیه ۴۳). این آیه در جواب مشرکان مکه است که نبوت محمد را منکر شده گفتند خدا بزرگتر از آن است که فرستاده اش بشر باشد چرا فرشته ای نفرستاد؟

سوره نحل: آیات ۷۵ تا ۷۶

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا ... (آیه ۷۵). محمد بن ابراهیم بن محمد بن یحیی از ابن عباس روایت می کند که این آیه درباره هشام بن عمرو نازل شد که در آشکار و نهان انفاق می کرد و بنده اش ابو الجوزاء او را نهی می نمود و آیه ۷۶ (وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ) درباره برده اسید بن ابی العیص است که لال و ناتوان و سربار بر مولای خویش بود و آن دیگری که بر عدل امر می کند عثمان بن عفان است.

سوره نحل: آیه ۹۰

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ ... (آیه ۹۰). ابو اسحاق احمد بن محمد بن ابراهیم با اسناد از عبد الله بن عباس روایت می کند که

روزی پیغمبر (ص) در مکه بر آستانه خانه خویش نشسته بود و عثمان بن مظعون - که هنوز مسلمان نشده بود - بر او گذشت و لبخند زد، پیغمبر (ص) فرمود نمی‌نشینی؟ عثمان بن مظعون تعارف پیغمبر را پذیرفته روبه‌روی او ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۴۹ نشست. در بین صحبت، ناگهان چشم حضرت به آسمان خیره شد و به تدریج نگاهش به آستانه در فرود آمد، آنگاه از عثمان روی برگردانده متوجه همان سمت که خیره شده بود گردید و شروع کرد به سر جنباندن چنانکه گویی گوش می‌دهد و صدایی می‌شنود و باز نگاهش مانند بار اول به آسمان خیره شد - عثمان گوید من هم نگاه کردم و نگاهم در آسمان گم شد. سپس پیغمبر (ص) به حالت اول رو به روی عثمان نشست. عثمان گفت یا محمد از آنگاه که با تو نشست و برخاست می‌کنم مانند حالت امروز صبح ندیده‌ام. پیغمبر (ص) پرسید چه دیدی و چکار کردم؟ گفت دیدم چشمت بر آسمان خیره شد و نگاهت به تدریج فرود آمد تا سمت راست آنگاه از من روی گردانده بدان سو برگشتی و سر می‌جنباندی چنانکه گویی گوش می‌دهی و صدایی می‌شنوی. حضرت پرسید آیا تو متوجه اینها شدی؟ عثمان گفت: بلی. حضرت فرمود: فرستاده خدا جبرئیل نزد من آمد. عثمان پرسید چه گفت؟ حضرت فرمود: «خدا به عدل و نیکی و رسیدگی به خویشاوندان امر می‌کند و از کارهای زشت و ناروا و تجاوز نهی می‌نماید...». عثمان گوید از آن روز ایمان در دلم پا گرفت و دوستار محمد شدم.

سوره نحل: آیه ۱۰۱

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ ... (آیه ۱۰۱). این آیه در جواب مشرکان آمد که گفتند محمد، اصحابش را به سخریه گرفته که یک روز به چیزی امر می‌کند و فردا نهی می‌نماید، یا دستور آسانتری را عرضه می‌نماید و این همه از پیش خود او است و به خدا دروغ می‌بندد.

سوره نحل: آیه ۱۰۳

وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ ... (آیه ۱۰۳). ابو نصر احمد بن ابراهیم با اسناد از عبید الله بن مسلم روایت می‌کند که ما دو غلام مسیحی داشتیم اهل عین التمر، یکی یسار و دیگری خیر نام داشت که به زبان خود کتاب مقدس می‌خواندند و پیغمبر بر ایشان می‌گذشت و به قرائشان گوش می‌داد و مشرکان می‌گفتند که از آن دو می‌آموزد. آیه بالا در تکذیب قول مشرکان فرود آمد.

سوره نحل: آیه ۱۰۶

مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ ... (آیه ۱۰۶). ابن عباس گوید این آیه درباره عمار نازل شد که مشرکان او را و پدرش یاسر و مادرش سمیه را و نیز صهیب و بلال و خباب و سالم را بازداشت کردند. سمیه را به دو شتر بسته با حربه میان پایش ضربت زدند که به خاطر مردان مسلمان شده‌ای! و سمیه و شوهرش را کشتند و اینان نخستین شهیدان اسلامند. اما عمار با اکراه آنچه خواستند بر زبان آورد. به پیغمبر (ص) خبر دادند که عمار کافر شد ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۵۰ پیغمبر (ص) فرمود: حاشا، او سر تا پا سرشار از ایمان است و گوشت و خونس با ایمان عجین شده. و عمار گریان نزد پیغمبر (ص) آمد. حضرت به دست خویش اشک از دیده عمار سترد و فرمود: اگر باز شکنجه‌ات کردند همان کلمه را بگو. مجاهد گوید این آیه درباره گروهی از مؤمنان است که در مکه مانده بودند و مسلمین از مکه نامه نوشتند که هجرت کنید و تا مهاجرت نکنید ما شما را از خودمان نمی‌دانیم و آنان به قصد مدینه از مکه بیرون آمدند و در راه گرفتار قریش گردیده، بر اثر شکنجه اجبارا کفر گفتند.

سوره نحل: آیه ۱۱۰

ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ... (آیه ۱۱۰). قتاده گوید شنیده‌ایم که چون آیه آمد اسلام اهل مکه پذیرفته نیست مگر هجرت کنند، مسلمانان مدینه قضیه را به یاران مکی نوشتند و مسلمانان مکه با دریافت پیام از مکه بیرون شدند. اما مشرکین به آنان رسیده بازشان گردانند و آیه اول سوره عنکبوت نازل شد، و آن آیه را مسلمانان مدینه به مکه نوشتند. مسلمانان مکه همپیمان شدند که از شهر بیرون روند و اگر مشرکان مزاحم شدند با آنان بجنگند که یا نجات یابند یا شهید شوند. و مشرکان به ایشان رسیدند و جنگ در گرفت و بعضی مسلمانان مهاجر شهید شدند و برخی نجات یافتند. آیه مورد بحث در شأن اینان نازل گردید.

سوره نحل: آیه ۱۲۵

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ ... (آیه ۱۲۵-۱۲۷). ابو منصور محمد بن محمد منصوری با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که چون مشرکان از احد برگشتند پیغمبر (ص) بر سر کشتگان رفت و منظره‌ای ناراحت کننده دید. حمزه را دید با شکم دریده و بینی بریده و گوش شکافته. فرمود اگر نه این بود که زنان غمگین می‌شوند و اگر بیم این نبود که سنت شود جسد را به همین حال می‌گذاشتم بماند تا خداوند از شکم درندگان و لاشخورها محشورش کند و فرمود هفتاد تن از مشرکان را به قصاص حمزه می‌کشم! آنگاه عبا خواست و روی حمزه را پوشاند پاهایش بیرون بود روی آن نیز قدری گیاه خوشبو ریخت آنگاه به نماز ایستاد و ده تکبیر گفت و کشتگان را یک یک می‌آوردند و پیغمبر (ص) بر ایشان نماز می‌خواند و جسد حمزه بر جای بود بدین گونه هفتاد بار نماز بر او خوانده شد، چه شهدای احد هفتاد تن بودند. پس از فراغت از دفن اجساد، آیات ۱۲۵ تا ۱۲۷ نحل نازل گردید و پیغمبر (ص) طبق دستور آیه صبر ورزید و کسی را مثله نکرد. اسماعیل بن ابراهیم واعظ با اسناد از ابو هریره روایت می‌کند که پیغمبر (ص) بالای ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۵۱ سر کشته حمزه آمد و چنان منظره دردناکیزی دید که هرگز ندیده بود. فرمود به خدا در عوض تو هفتاد تن از آنان را می‌کشم! آیه آمد که قصاص باید معادل جرم باشد و صبوری بهتر است. ابو حسان مزکی با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند روزی که حمزه را کشتند و مثله کردند، پیغمبر (ص) فرمود اگر بر قریش ظفر یابم هفتاد نفرشان را مثله می‌کنم. آیات مذکور نازل شد پیغمبر (ص) فرمود: پروردگارا تحمل می‌کنیم. مفسران گویند: مسلمانان چون رفتار مشرکان را با شهیدان ملاحظه نمودند که شکم دریده و آلت بریده به شکل زشتی مثله کرده بودند، گفتند اگر خدا ما را بر ایشان پیروزی دهد بالاتر از اینها خواهیم کرد و چنان مثله‌شان کنیم که در عرب بی سابقه باشد و چنین و چنان می‌کنیم. و پیغمبر بر سر جسد حمزه ایستاد و مشاهده کرد بینش را شکافته و آلتش را بریده و شکمش را دریده‌اند و هند دختر عتبه پاره‌ای از جگر حمزه را جویده و فرو برده لیکن بالا- آورده و تف کرده بود. چون این قضیه با پیغمبر (ص) گفتند فرمود اگر آن را خورده بود آتش به او نمی‌رسد زیرا حمزه نزد خدا عزیزتر از آن است که ذره‌ای از بدنش را بسوزاند. باری پیغمبر (ص) چنان دلش به درد آمد که هرگز بدان حال نشده بود. فرمود: خدایت رحمت کناد که تا آنجا که من خبر دارم صله رحم کردی و نیکوکار بودی و اگر بیم اندوه بازماندگان نمی‌بود دلم می‌خواست به همین حال جسدت را وامی‌گذاشتم تا از قالب‌های گونه‌گون محشور شوی، و به خدا اگر بر قاتلان تو ظفر یابم هفتاد تن از ایشان را به انتقام تو مثله کنم. و آیات بالا نازل شد و پیغمبر (ص) از تصمیم خویش باز گشت و بابت سوگند کفاره داد. واحدی گوید در اینجا نیاز است که داستان کشته شدن حمزه را بیاوریم. عمرو بن ابی عمرو مزکی با اسناد از جعفر بن عمرو بن امیه ضمیری روایت می‌کند که گفت همراه عبید الله بن عدی بن خیار به حمص رفتیم. در آنجا عبید الله گفت: دلت می‌خواهد نزد وحشی برویم و بپرسیم حمزه را چگونه کشت؟ گفتیم میل توست. و مردی به ما گفت که او بر آستانه خانه‌اش می‌نشیند و غالب اوقات مست است. اگر او را هشیار بیاید همچون یک عرب [مهمان پذیر و خوش صحبت مقصود شما را بر می‌آورد. راوی گوید نزد وحشی رفتیم و سلام دادیم. سر بلند کرد. گفتیم آمده‌ایم برای ما حکایت کنی که حمزه رحمه الله علیه را چگونه کشتی؟ گفت حکایت را همچنانکه با پیغمبر (ص) گفتیم با شما می‌گویم. من غلام جبیر بن مطعم بن عدی بن نوفل بودم

که عمویش طعیمه بن عدی در ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۵۲ جنگ بدر کشته شده بود. موقعی که قریش رهسپار جنگ احد شدند جبر به من گفت: اگر حمزه عموی محمد را به انتقام عموی من بکشی آزادت می‌کنم. عازم شدم و من به حربه اندازی به شیوه حبشی ماهر بودم و کمتر خطا می‌کردم. وقتی دو لشکر به هم رسیدند من در جست و جوی حمزه بودم و او را دیدم به مانند نره شتری کبوده که با شمشیر لشکر را در هم می‌کوبید و کسی را یارای مقاومت او نبود و من آماده شده پشت سنگ و درخت مخفی ماندم که به من نزدیک شود تا سباع بن عبد العزی در فاصله من و او قرار گرفت و حمزه چون او را دید گفت: ها ای پسر زن ختنه شده! و ضربتی کاری بر سر سباع فرود آورد و من حربه‌ام را تکان دادم و مطمئن شدم و به سوی حمزه پرتاب کردم. به سینه‌اش نشست و از پشت به در آمد و خواست به سوی من بیاید نتوانست و بر زمین افتاد. منتظر ماندم تا جان داد آنگاه جلو رفته حربه‌ام را برداشته به لشکرگاه قریش برگشتم و آنجا نشستم، که کار دیگری نداشتم و مقصودم تنها کشتن حمزه بود برای آزاد شدن. وقتی به مکه برگشتم آزاد شدم و در مکه می‌بودم تا اسلام رونق گرفت. از آنجا به طائف رفتم. از طائف هیأتی نزد رسول الله (ص) می‌رفت. به من گفتند محمد نماینده و فرستاده را نمی‌آزارد. همراه آن گروه نزد پیغمبر (ص) رفتم. وقتی مرا دید پرسید تو وحشی هستی؟ گفتم بلی. پرسید تو حمزه را کشتی؟ گفتم همچنان است که به اطلاع شما رسانده‌اند. فرمود آیا می‌توانی خود را به من نشان ندهی و چهره‌ات را دیگر نبینم؟ «۱» وحشی گوید پس از رحلت پیغمبر (ص) که سپاه مسلمین سراغ مسیلمه می‌رفت با خود گفتم من نیز همراه شوم شاید مسیلمه را بکشم و این عوض قتل حمزه باشد و با لشکر بیرون شدم [و با همان حربه که حمزه را کشته بودم مسیلمه را کشتم].

سوره بنی اسرائیل

سوره اسراء: آیه ۲۹

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ ... (آیه ۲۹). ابو الحسین محمد بن عبد الله بن علی بن عمران با اسناد از عبد الله [بن مسعود] روایت می‌کنند که _____ پسر _____ نزد پیغمبر (ص) آمده _____ (طبق روایتی که مؤلف ذیل آیات ۱۰۷-۱۱۰ سوره برائۀ آورده، وحشی در خدمت پیغمبر (ص) بود و از جمله در ویران کردن مسجد ضرار طبق دستور پیغمبر شرکت داشت. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۵۳ گفت: مادرم از تو چیزی می‌خواهد فرمود الآن که چیزی نداریم. پسر گفت مادرم می‌گوید همین پیراهنت را به من ببخش پیغمبر (ص) پیراهن بیرون آورده بدو داد و خود عریان در خانه نشست. آیه نازل شد که «نه دست خود را به گردن ببند که ملامت کنند و نه به تمامی دست بگشای که برهنه و متأسف بنشینی». جابر بن عبد الله انصاری روایت می‌کند که پیغمبر (ص) بین اصحاب نشسته بود پسر آمد و گفت یا رسول الله (ص) مادرم از تو پیراهنی می‌خواهد و پیغمبر (ص) بجز یک پیراهن نداشت به آن کودک فرمود ساعتی دیگر بیا. آن پسر نزد مادرش رفت و باز گشت و گفت مادرم همین پیراهنی را که در تن داری می‌خواهد. پیغمبر (ص) وارد خانه خود شد و پیراهن خود را بر کند و به کودک داد و خود برهنه نشست. بلال اذان گفت و مسلمین منتظر پیغمبر (ص) بودند. اما بیرون نیامد و اصحاب دلمشغول شدند و آیه مورد بحث نازل شد.

سوره اسراء: آیه ۵۳

وَقُلْ لِّعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ ... (آیه ۵۳). عربی به عمر بن خطاب دشنام داد و خداوند امر به عفو فرمود. کلبی گوید مشرکان، اصحاب پیغمبر (ص) را می‌آزردند، اصحاب به پیغمبر (ص) شکایت بردند آیه فوق نازل شد.

سوره اسراء: آیه ۵۹

وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ ... (آیه ۵۹). سعید بن احمد بن جعفر از ابن عباس روایت می کند که مکیان از پیغمبر (ص) خواستند تپه صفا را طلا سازد و کوه های مکه را عقب براند تا زراعت کنند. وحی آمد اگر خواهی تأثی کن شاید ما مؤمنانی از ایشان برگزینیم و اگر میل داری خواست های شان را بر می آوریم. اما از آن پس هر یک منکر شوند مانند پیشینیان هلاک خواهند شد. پیغمبر (ص) گفت: مهلتشان می دهم، و آیه نازل شد که «تنها مانع فرستادن معجزات خواسته شده، این است که گذشتگان نشانه های الهی را تکذیب کردند». ذیل آیه ۳۱ سوره رعد روایت زبیر بن عوام را درباره همین آیه نقل کردیم.

سوره اسراء: آیه ۶۰

وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ ... (آیه ۶۰). اسماعیل بن عبد الرحمن احمد واعظ با اسناد از ابن عباس روایت می کند که چون خدای تعالی در قرآن (سوره واقعه، آیه ۵۲، سوره دخان، آیه ۴۳ و سوره صافات، آیه ۶۲) از زقوم یاد کرد بعضی قریشیان ترسیدند. ابو جهل گفت می دانید زقوم که محمد با آن تهدیدتان می کند چیست؟ ترید در شیر ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۵۴ کف آلود است، و به خدا اگر بر آن دست یابیم تا می توانیم می خوریم. آیه نازل شد که آن درختی است لعنت شده در قرآن، و «تهدید و اخطارشان می کنیم اما جز بر طغیان بزرگشان نیفزاید»

سوره اسراء: آیه ۷۳

وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ... (آیه ۷۳-۷۵). عطاء از ابن عباس روایت می کند که فرستادگان ثقیف نزد پیغمبر (ص) آمدند و به ناحق از او درخواستند یک سال حج تمتع برای لات به جای آور و وادی ما را چون حرم مکه، حرم ساز تا مرغان و جانوران و درختانش در امان باشند. پیغمبر (ص) از جواب و پذیرش امتناع کرد. باز جلوتر رفته درخواست نمودند پیغمبر (ص) برتری ایشان بر دیگر اعراب را اعلام کند و گفتند اگر از آن بیم داری که عرب بگویند امتیاز بی نظیری به ثقیف داده، بگو خدا به من امر کرده که چنین بگویم. باز هم پیغمبر (ص) پاسخی نگفت و ایشان را طمع گرفت [که شاید سکوت علامت رضا باشد] عمر بر آنان نهیب زد که مگر نمی بینید پیغمبر (ص) چنان از پیشنهادهای شما ناراضی است که جوابتان را نمی دهد در حالی که پیغمبر (ص) تصمیم داشت درخواست ایشان را روا دارد و آیه (در منع حضرت) نازل گردید. به گفته سعید بن جبیر مشرکان به پیغمبر (ص) گفتند از تو دست برداریم و نگذاریم استلام حجر کنی مگر آنکه، گوشه انگشتان بتان ما را نیز لمس نمایی. پیغمبر (ص) با خود گفت چه شود اگر این کار را بکنم و خدا می داند که من از بتان بیزارم. آیات ۷۳-۷۵ (در منع پیغمبر) آمد. قتاده گوید شبی قریش با پیغمبر (ص) خلوت کردند و انواع سخن تعظیم آمیز و دوستانه و نزدیک در میان آوردند و او را به بزرگی و سروری شناختند و گفتند تو چیزی آورده ای که هیچ کس نیاورده و تو سید مایی و چیزی نمانده بود با پذیرفتن بعضی درخواست هایشان بدیشان نزدیکی جوید و خدای تعالی وی را حفظ فرمود و آیه مورد بحث فرود آمد.

سوره اسراء: آیه ۷۶

وَإِنْ كَادُوا لَيَسْرِنَّ بِكَ مِنَ الْأَرْضِ ... (آیه ۷۶). ابن عباس گوید: یهود از اقامت و موقعیت پیغمبر (ص) در مدینه دچار حسادت شده بدو گفتند پیغمبران همگی در شامات مبعوث شده اند و اگر تو نیز به راستی پیغمبری به شام برو تا ما هم بگرویم. و پیغمبر (ص) را از لحاظ علاقه ای که به گسترش و رونق اسلام داشت این سخن دلپذیر افتاد و از مدینه حرکت کرد و یک منزل نیز پیش

رفت، که آیه نازل شد: «نزدیک بود ترا تکان داده از ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۵۵ این سرزمین بیرون کنند، و در آن صورت پس از تو مدت و عده کمی می ماندند». به گفته عثمان، یهود نزد پیغمبر (ص) آمده گفتند اگر راست می گویی که پیغمبری به شام برو که سرزمین حشر و نشر و خطه پیامبران است. حضرت سخن ایشان را تصدیق کرد و از حرکت برای جنگ تبوک نیز مقصدش رسیدن به شام بود. و در تبوک آیه مذکور نازل گردید. مجاهد و قتاده و حسن (بصری) گویند مکيان تصميم به اخراج پیغمبر (ص) گرفتند و خدا پیغمبر (ص) را امر به خروج نموده از قصد مکيان با آیه فوق با خبرش کرد.

سوره اسراء: آیه ۸۰

وَقُلْ رَبِّ اَدْخِلْنِيْ مُدْخَلَ صِدْقٍ ... (آیه ۸۰). حسن گوید کفار قریش وقتی تصمیم به دستگیری و اخراج پیغمبر (ص) از مکه گرفتند اراده خدای تعالی بر بقای اهل مکه تعلق گرفت و پیغمبر (ص) را به خروج از مکه و مهاجرت به مدینه امر نمود و آیه مورد بحث را فرستاد که «بگو پروردگارا مرا به شایستگی داخل (مدینه) کن و به شایستگی (از مکه) بیرون بر ...»

سوره اسراء: آیه ۸۴

وَيَسْئَلُوْنَكَ عَنِ الرُّوْحِ ... (آیه ۸۴). محمد بن عبد الرحمن نحوی با اسناد از عبد الله بن مسعود روایت می کند که همراه پیغمبر (ص) در یکی از کشتزارهای مدینه بودم و حضرت بر نخلی تکیه داده بود، جمعی از یهود بر ما گذشتند و با خود گفتند راجع به روح از او پرسیم یکی گفت سؤال نکنید که جوابی می شنوید که شما را خوش نیاید. پس یکی شان پیش آمد و گفت یا ابا القاسم درباره روح چگویی؟ حضرت جوابی نداد و سپس حالت اضطرابی بدو دست داد و من با دست پیشانیش را گرفتم که می دانستم وحی نازل می شود و آیه مورد بحث در جواب نازل گردید. بخاری و مسلم نیز این روایت را آورده اند. عکرمه از ابن عباس روایت می کند: قریش از یهود درخواست کردند سؤالی یادشان دهند که از پیغمبر (ص) پرسند یهود گفتند راجع به روح از او پرسید و آیه در جواب فرود آمد. مفسران گویند یهود و قریش با هم گرد آمدند و قریش راجع به شأن و حال پیغمبر (ص) از یهود پرسش می کردند. یهود گفتند از او راجع به روح سؤال کنید و درباره گروه جوانانی که در گذشته گم شدند (اصحاب کهف) و درباره مردی که به شرق و غرب زمین رسید (ذو القرنین) پرسید. اگر هر سه را جواب داد یا هیچ یک را پاسخ نداد ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۵۶ پیغمبر (ص) نیست و اگر بعضی را جواب داد و از جواب بعضی خودداری نمود پیغمبر (ص) است. قریش آن سؤال ها را پرسیدند سوره کهف در جواب دو سؤال از سه سؤال آمد و درباره روح «۱» نیز آیه مورد بحث نازل گردید.

سوره اسراء: آیه ۹۰

وَقَالُوا لَنْ نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْمَأْرَضِ يَنْبُوعاً ... (آیه ۹۰-۹۳). عکرمه از ابن عباس روایت می کند که عتبه و شیبیه و ابو سفیان و نصر بن حارث و ابو البختری و ولید بن مغیره و ابو جهل و عبد الله بن امیه و امیه بن خلف و دیگر سران قریش در پشت کعبه اجتماع کردند و گفتند بفرستیم محمد بیاید و با او اتمام حجت کنیم. کس فرستادند که اشراف قوم تو گرد آمده اند و می خواهند با تو صحبت کنند. حضرت به گمان اینکه وضع جدیدی پیش آمده فوراً نزد ایشان رفت چه علاقه شدیدی به هدایت شان داشت و از درگیری و شدت عمل ناراحت بود. وقتی پیغمبر (ص) نشست گفتند یا محمد ما مردی از عرب نمی شناسیم که به اندازه تو بر قوم خود آسیب وارد کرده باشد. پدران ما را دشنام دادی، آیین رسمی را به نکوهش گرفتی، خردمندان را سفیه نامیدی، خدایان را فحش دادی و جمع را پراکندی و رفتار زشتی نماند که با ما نکردی! اگر از حرف هایی که آورده ای مقصود طلب مال است، ما هر یک بخشی از اموال خویش به تو می دهیم تا ثروتمندترین ما شوی، و اگر مقام می جویی ترا به سروری بر

می‌گزینیم، و اگر حکومت و مملکت می‌خواهی ترا به شاهی برداریم، و اگر آن جن که می‌گویی به دیدارت می‌آید بر تو چیره شده است پول‌ها خرج کنیم و ساحران بیاوریم تا علاجت کنیم و به هر حال در مورد تو معذور باشیم. پیغمبر (ص) فرمود: من جزده نیستم، و مال و مقام و سلطنت بر شما را نمی‌خواهم. آنچه هست خدا مرا به رسالت برانگیخته و کتاب فرستاده و فرمان داده که مژده رسان و اخطارگر شما باشم. رسالت پروردگارم را رساندم و از خیرخواهی شما پند گفتم اگر قبول کنید بهره دنیا و آخرت یابید و اگر انکار کنید باز هم صبر پیش می‌گیرم و منتظر امر خدا و داوریش بین من و شما می‌مانم. گفتند یا محمد حال که پیشنهاد ما را نپذیرفتی پس، از پروردگارت که آن مأموریت را به تو داده بخواه این کوه‌ها که ما را _____ (۱) مترجم گوید مقصود از کلمه

«روح» در آیه مورد بحث همچنانکه در روایتی از امام صادق (ع) آمده مراد فرشته وحی است زیرا مشرکان در اصل وحی و یهود در فرشته رساننده وحی به محمد (ص) شک داشته‌اند همچنانکه در آیه بعد (۸۵-۸۶) نیز سخن از وحی است و در سوره قدر نیز «ملائکه و روح و امر» با هم ذکر شده است، و البته مناسب می‌نماید که از شخص مدعی گرفتن وحی، درباره وحی، و موضوع مورد وحی، و ابلاغ کننده وحی (که هر سه از جمله معانی روح است) سؤال شود نه «روح» در مقابل «ماده». [.....] ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۵۷ محاصره کرده‌اند عقب ببرد و سرزمین ما را فراخ کند و مانند شام و عراق چشمه‌ها روان سازد. خود می‌دانی از سرزمین ما تنگ‌تر و از ما فقیرتر و تنگ‌روزی در جهان نیست. و نیز از خدایت بخواه که پدران در گذشته ما را- از جمله قصی بن کلاب را که پیری راستگو بوده است- زنده کند تا پرسیم آیا دعوی تو حق است؟ اگر این درخواست‌ها را به جای آوردی، تصدیق تو کنیم و منزلت ترا نزد خدا و حقانیت ادعای رسالت را بدانیم و بشناسیم. پیغمبر (ص) پاسخ داد من برای این کارها مبعوث نشده‌ام. من فقط مأمورم از نزد خدا پیام او را به شما برسانم و تبلیغ رسالت کرده‌ام. هرگاه بپذیرید بهره دنیا و آخرت یابید و اگر رد کنید به انتظار امر خدا شکیبایی پیشه می‌کنم. گفتند حال که آن کارها را هم نکردی، پس از پروردگارت بخواه که فرشته‌ای به گواهی و تصدیق تو نزد ما بفرستد، و نیز بخواه تا باغ‌ها و گنج‌ها و کاخ‌های زرین و سیمین برای تو بیافریند و آماده سازد که از وضع فعلی و کسب بازار ترا بی‌نیاز و آسوده کند. پیغمبر (ص) فرمود: چون من کسی چنین چیزها از خدا طلب نکند و بعثت من برای اینها نبوده است. خدای تعالی مرا به عنوان مژده‌رسان و اخطارگر برانگیخته. گفتند: پس، پس پاره‌ای از آسمان بر ما در انداز، چون مدّعی هستی که پروردگارت اگر بخواهد تواند. فرمود این با خدا است که اگر بخواهد می‌کند. یکی‌شان گفت: هرگز به تو ایمان نداریم تا خدا و فرشتگان را دسته جمعی حاضر نمایی. و عبد الله بن امیه مخزومی که پسر عاتکه بنت عبد المطلب عمه پیغمبر (ص) بود گفت من به هیچ وجه ایمان نمی‌آرم مگر آنکه پیش چشم من از نردبانی بالا روی تا به آسمان برسی، و از آنجا دفتر یا طوماری نوشته با چند فرشته گواه بر راستگویی خویش بیاوری. پیغمبر (ص) دلتنگ و دل افسرده از عدم پیروی قومش و فاصله زیاد ایشان با خودش، به خانه بازگشت و آیات مورد بحث بدین مناسبت نازل گردید. سعید بن احمد بن جعفر با اسناد از عبد الملک بن عمیر روایت می‌کند که از سعید بن جبیر پرسیدم آیا آیات مورد بحث در جواب عبد الله بن امیه نازل شده است؟ پاسخ داد: چنین می‌گویند.

سوره اسراء: آیه ۱۱۰

قُلْ اَدْعُوا اللَّهَ اَوْ اَدْعُوا الرَّحْمَنَ ... (آیه ۱۱۰). ابن عباس گوید پیغمبر (ص) شبی در مکه شب زنده داری و عبادت می‌کرد و در سجده می‌گفت: «یا رحمن یا رحیم». مشرکان گفتند محمد پیش از این یک خدا را می‌خواند حالا دو خدا را می‌خواند: الله و رحمن. و ما رحمان نامی جز مسیلمه در یمامه نمی‌شناسیم! خدای تعالی آیه فرو فرستاد که «الله را ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۵۸ بخوانید یا رحمان را، به هر کدامش دعا کنید، خدا را نام‌های نیکو هست». به گفته میمون بن مهران، رسول الله (ص) مقرر داشته

بود در اوایل وحی «بسمک اللهم» نوشته شود تا آیه ۳۰ سوره نمل نازل شد: «إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ». و از آن پس فرمود (در عناوین نامه‌ها و ابتدای سوره‌ها) بسم الله الرحمن الرحيم بنویسند. مشرکان گفتند رحیم را می‌دانیم چیست، رحمن کیست؟ آیه بالا آمد که همان «الله» است. ضحاک از قول اهل تفسیر گوید: به پیغمبر (ص) گفتند از رحمان کم نام می‌بری حال آنکه در تورات ذکر رحمن بسیار هست. آیه مورد بحث در جواب آمد.

سوره اسراء: آیه ۱۱۰

وَلَا تَجْهَرُ بِصَوْتِكَ وَلَا تُخَافُتُ بِهَا ... (آیه ۱۱۰). ابو عبد الله محمد بن ابراهیم بن محمد بن یحیی با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که پیغمبر (ص) در مکه در حال اختفا می‌زیست و مشرکین چون صوت قرآن می‌شنیدند خدا و محمد و قرآن را به فحش می‌گرفتند. خدای عزّ و جلّ در این آیه به پیغمبرش می‌گوید: صدا به قرائت بلند نکن (مبادا مشرکان بشنوند و دشنام دهند) و آهسته بخوان (به طوری که مؤمنان نشنوند) بلکه در این بین طریقه‌ای برگزین. عایشه گوید این آیه درباره تشهد است. عرب بدوی در تشهد فریاد می‌زد: «التحيات و الصلوات و الطيبات» «۱» آیه در منع فریاد زدن نازل گردید. به گفته عبد الله بن شداد، اعراب بنی تمیم پس از آنکه پیغمبر (ص) سلام نماز را می‌داد به صدای بلند می‌گفتند: «اللهم ارزقنا مالا- و ولدا» آیه بدین مناسبت نازل گردید. سعید بن محمد بن احمد بن جعفر با اسناد از عایشه روایت می‌کند که گفت دستور این آیه درباره دعا است [که نه بسیار بلند باشد و نه خیلی آهسته].

سوره کهف

سوره کهف: آیه ۲۸

وَاصْبِرْ نَفْسَکَ ... (آیه ۲۷-۲۹). قاضی ابو بکر احمد بن حسین حیری در دار السنه روز جمعه بعد از نماز در یکی از ماه‌های سال ۴۱۰ ه. ق. بـ_____ناد بر مـ_____ن روایـ_____ت و املا_____ء کرد از _____) هم اکنون نیز تشهد اهل سنت، قریب به همین کلمات است (ر. ک.: احکام قرآن، محمد خزائی، ص ۳۷۰) - م. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۵۹ سلمان که گفت: مؤلفهٔ قلوبهم از قبیل عینیّه بن حصن و اقرع بن حابس نزد پیغمبر (ص) آمده گفتند بهتر بود در صدر مجلس می‌نشستی و اینها را با بوی بد جبهه‌هایشان از ما دور می‌کردی- و مقصودشان سلمان و ابوذر و دیگر مسلمانان فقیر بود که جبه پشمین می‌پوشیدند و جز آن لباسی نداشتند- تا با تو می‌نشستیم و صحبت می‌کردیم و چیز می‌آموختیم. آیات ۲۷-۲۹ کهف در رد درخواست آنان نازل شد و پیغمبر (ص) برخاست، سراغ آن مسلمانان فقیر را می‌گرفت تا در ته مسجد ایشان را یافت که مشغول ذکر خدای تعالی بودند، و فرمود: سپاس خدای را که پیش از مردنم خداوند مرا به تحمل و شکیبایی با مردانی از اتم فرمان داد. و من در زندگی و مرگ با شما هستم. وَلَا تُطْعَمَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبُهُ عَنْ ذِكْرِنَا ... (آیه ۲۸). ابو بکر حارثی با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که این قسمت از آیه درباره امیه بن خلف جمحی نازل شده که پیغمبر را به خشونت با بی چیزان و راندن ایشان، و نزدیک داشتن سران مکه می‌خواند. و خدای تعالی به پیغمبر (ص) امر کرد سخن آنکس را که دلش بر روی توحید قفل و مهر شده، و پیرو شرک است نپذیرد.

سوره کهف: آیه ۸۳

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ ذِي الْقُرْنَيْنِ ... (آیه ۸۳-۹۹). قتاده گوید این آیات در پاسخ سؤال یهود آمد (ر. ک.: شأن نزول آیه ۸۴ بنی

اسرائیل).

سوره کهف: آیه ۱۰۹

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي ... (آیه ۱۰۹). ابن عباس گوید: پس از آنکه پیغمبر (ص) در جواب سؤال راجع به روح فرمود: «وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا». یهود گفتند: ما با تورات به «خیر کثیر» و «علم کثیر» دست یافته‌ایم این آیه در پاسخ ایشان آمد که «اگر برای نوشتن کلمات پروردگار من دریا مرکب شود، دریا پایان یابد و کلمات پروردگارم آخر نشده باشد».

سوره کهف: آیه ۱۱۰

فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ ... (آیه ۱۱۰). ابن عباس گوید آیه درباره جناب بن زهیر غامدی است که گفت: من برای خدا عمل می‌کنم و چون مردم متوجه آن شوند خرسند می‌گردم. پیغمبر (ص) فرمود خدا پاک است و جز پاکی را نپذیرد و عمل ریایی را نپذیرد آیه نازل شد که «هر که امید دیدار خدا را دارد باید عمل شایسته کند و در عبادت پروردگارش چیزی یا کسی را شریک نگیرد». طاوس [یمانی گوید مردی از پیغمبر (ص) پرسید یا رسول الله (ص) من جهاد در راه ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۶۰ خدا را دوست دارم و دلم می‌خواهد جایگاه و منزلتم دیده شود. آیه مورد بحث در این مورد نازل گردید. مجاهد گوید: مردی نزد پیغمبر (ص) آمد و گفت: من صدقه می‌دهم و صله رحم می‌کنم و این همه به خاطر خدا می‌کنم. اما چون ذکر خیر من می‌رود و مرا می‌ستایند خرسند می‌گردم و خوشم می‌آید. پیغمبر (ص) خاموش ماند و جواب مساعدی نداد تا آیه بالا آمد.

سوره مریم**سوره مریم: آیه ۶۴**

وَمَا نَنْتَظِرُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ ... (آیه ۶۴). اسماعیل بن ابراهیم بن محمد بن حمویه با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که پیغمبر (ص) از جبرئیل پرسید مانع چیست که بیشتر به دیدار من نمی‌آیی؟ آیه بالا- در جواب پیغمبر (ص) نازل شد. بخاری نیز این روایت را آورده است. مجاهد گوید: فرشته نزد پیغمبر (ص) مدتی دیر آمد و گفت شاید تأخیر شده؟ حضرت فرمود: بلی. فرشته گفت: چرا تأخیر نکنم در حالی که شما مسواک نمی‌کنید و ناخن نمی‌گیرید و بند انگشتان را پاکیزه نمی‌شوید و افزود: «ما فرشتگان جز به امر پروردگار فرود نمی‌آییم». به گفته عکرمه و ضحاک و قتاده و مقاتل و کلبی، پس از آنکه از پیغمبر (ص) راجع به قصه اصحاب کهف و ذو القرنین و روح پرسیدند جبرئیل مدتی نیامد و پیغمبر (ص) نمی‌دانست چه پاسخی بدهد و امیدوار بود جبرئیل پاسخی بیاورد و جبرئیل تأخیر کرد و بر پیغمبر (ص) بسیار سخت می‌گذشت و گران آمد. تا جبرئیل نازل شد. پیغمبر (ص) فرمود آنقدر دیر آمدی که بد گمان شدم، و شوق دیدارت را داشتم. جبرئیل علیه السلام پاسخ داد من به دیدار تو مشتاق‌ترم لیکن بنده‌ای هستم به فرمان و فقط هرگاه مأمور شوم فرود می‌آیم و چون باز داشته شوم، می‌مانم و آیه مورد بحث اشاره به همین دارد که «وَمَا نَنْتَظِرُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ».

سوره مریم: آیه ۶۶

وَيَقُولُ الْإِنْسَانُ إِذَا مَا مِثُّ لَسَوْفَ أَخْرُجُ حَيًّا ... (آیه ۶۶-۶۷). کلبی گوید: این آیه درباره ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۶۱ ابی بن خلف نازل شد که استخوان پوسیده در دست گرفته خرد می‌کرد و می‌گفت: محمد مدعی است و می‌پندارد که ما بعد از مرگ

برانگیخته می شویم.

سوره مریم: آیه ۷۷

أَفَرَأَيْتَ اللَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا ... (آیه ۷۷). ابو اسحاق ثعالبی با اسناد از خُباب بن ارت روایت می کند که گفت: طلبی از عاص بن وائل داشتم، به تقاضای طلب خود رفتم. گفت: به خدا نمی دهم تا منکر محمد شوی. من نیز قسم خوردم که تا تو بمیری و زنده شوی منکر محمد نخواهم شد. گفت هرگاه من مردم و زنده شدم و نزد اموال و اولادم باز گشتم، بیا طلبت را خواهم داد. آیه مورد بحث در این باره نازل گردید. ابو نصر احمد بن ابراهیم با اسناد از خُباب روایت می کند که گفت: من آهنگر بودم و طلبی از عاص بن وائل داشتم به تقاضای طلب خود رفتم گفت نمی دهم تا منکر محمد شوی گفتم من کافر نمی شوم و تو می میری و مبعوث می شوی. گفت: اگر من پس از مرگ زنده می شوم، هرگاه مالی داشتم طلبت را می پردازم و آیه مورد بحث نازل گردید. بخاری و مسلم نیز این روایت را آورده اند. به گفته مقاتل و کلبی، خُباب آهنگر بود و برای عاص بن وائل سهمی کار می کرد و عاص حق او را نمی داد. خُباب به طلب حقش رفت. عاص گفت امروز چیزی ندارم به تو بدهم. خُباب گفت تا حقم را نگیرم دست از تو بر نمی دارم. عاص گفت: خُباب تو اینجوری نبودی و سختگیری نمی کردی. خُباب گفت: ما قبلاً همکیش بودیم و اکنون من مسلمان شده آمین ترا ترک کرده ام. عاص گفت: مگر شما نمی گوید که در بهشت طلا و نقره و حریر هست. خُباب گفت: بلی. عاص گفت مرا مهلت ده در بهشت طلبت را می دهم، چرا که اگر حرف تو راست باشد سهم من از بهشت بیش از تو خواهد بود. آیات ۷۷-۸۰ در جواب عاص نازل گردید.

سوره طه

سوره طه: آیات ۲ تا ۴

طه ما أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى ... (آیه ۱-۲). مقاتل گوید: ابو جهل و نصر بن حارث به پیغمبر (ص) گفتند تو با ترک آیین ما خود را به زحمت افکندی. و آن به سبب عبادت ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۶۲ طولانی و کوشش ممتدش بود که ملاحظه می کردند و آیات مورد بحث بدین مناسبت نازل گردید. ابو بکر حارثی با اسناد از ضحاک روایت می کند که پس از نزول قرآن بر پیغمبر (ص) او و اصحابش نماز اقامه کردند. کفار قریش گفتند خداوند این قرآن را فقط برای به زحمت افکندن محمد فرستاده است. آیه مورد بحث در جواب نازل گردید.

سوره طه: آیه ۱۳۱

وَلَا تُمَدِّدْ عَيْنَيْكَ ... (آیه ۱۳۱). محمد بن ابراهیم ثعلبی با اسناد از ابو رافع خادم رسول الله (ص) روایت می کند که گفت: مهمانی برای پیغمبر (ص) رسید حضرت مرا نزد یک یهودی فرستاد که بگو محمد رسول الله (ص) می گوید: مهمانی بر ما وارد شده، و چیز مناسبی نداریم. فلان مقدار آرد تا مهلت اول رجب نسیه بده. یهودی گفت با او معامله نمی کنم و نسیه نمی دهم مگر گروهی بدهد. باز گشتم و به پیغمبر (ص) خبر دادم فرمود: به خدا در زمین و آسمان امین هستم. اگر می فروخت به جای این پیرهن یا زره به او طلا می دادم. آیه مورد بحث برای تسلی و غمزدایی پیغمبر (ص) آمد.

سوره انبیاء

سوره انبیاء: آیه ۱۳۱

إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ ... (آیه ۱۰۱). عمر بن احمد بن عمر اوردی با اسناد از ابن عباس روایت می کند که گفت: آیه ای هست که شأن نزول و معنی آن را از من نمی پرسند. نمی دانم می دانند که نپرسیده اند یا نمی دانند که پرسند. گفتند آن کدام است؟ گفت وقتی آیه ۹۸ سوره انبیاء نازل شد که «شما و هر چه جز الله می پرستید سوخت جهنم هستید و حتما در آن می روید» بر قریش گران آمد و گفتند آیا خدایان ما را دشنام می دهد؟ در این میان ابن الزبیری رسید و ماجرا پرسید گفتند محمد خدایان ما را دشنام می دهد پرسید چگونه؟ مضمون آیه را گفتند گفت او را نزد من بخوانید. وقتی پیغمبر (ص) را آوردند ابن الزبیری پرسید یا محمد این خاص خدایان ما است یا هر معبودی بجز الله؟ فرمود هر معبودی بجز الله. ابن الزبیری گفت: سوگند به پروردگار کعبه مغلوب شدی. مگر نه اینکه به اعتقاد تو ملائکه و عیسی [و عزیر] بندگان شایسته الله اند. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۶۳ اینک بنو ملیح که ملائکه را می پرستند و آنک مسیحیان که مسیح را می پرستند و این یهودیان، که عزیر را می پرستند. مکیان غریو پیروزی بر کشیدند و آیه در جواب نازل شد که «آنان که از جانب ما سابقه نیک دارند [یعنی ملائکه و عیسی و عزیر] از آتش بر کنارند»

سوره حج

سوره حج: آیه ۱۱

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ ... (آیه ۱۱). مفسران گویند این آیه درباره اعرابی نازل شد که از بیابان به مدینه النبی هجرت کردند. هر کدام سالم می ماند و مادیانش کره خوبی می زایید و زنش پسر می آورد و مال و حیواناتش برکت می یافت، در ایمان خود دل آسوده و مطمئن می شد و می گفت از آن گاه که به این دین گرویده ام خیر دیده ام. و اگر دچار وبای مدینه می شد یا زنش دختر می آورد یا مادیانش کره می انداخت یا مالش از بین می رفت یا سهم زکاتش دیر می رسید، شیطان و سوسه اش می کرد که از این دین جز شر نصیب نشده، و به آیین سابق بر می گشت. این آیه به همین مناسبت نازل شد. عطیه بن ابی سعید خدری گوید: یک یهودی مسلمان گردید و متعاقبا چشمش نابینا شد و مالش رفت و پسرش مرد و اسلام را بد شگون انگاشت. نزد پیغمبر (ص) آمد که بیعت مرا فسخ کن فرمود: بیعت اسلام بر نمی گردد. یهودی گفت من از این دین خیری ندیده ام و چشم و مال و فرزندم را از دست دادم. پیغمبر (ص) فرمود: ای یهودی اسلام مانند آتش که زنگار آهن و نقره و طلا را می پالاید انسان را به بوته آزمایش می کشد. و آیه مورد بحث بدین مناسبت نازل گردید.

سوره حج: آیه ۱۹

هَٰذَا خِطْمَانٍ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ ... (آیه ۱۹). ابو عبد الله محمد بن ابراهیم مزکی با اسناد از ابو ذر روایت می کند که سوگند خورد: دو گروه خصم که بر سر پروردگار جدال کردند از این سو حمزه و ابو عبیده (بن الحرث) و علی بن ابی طالب و از سوی دیگر عتب و شیبه و ولید بن عقبه بودند. بخاری نیز این روایت را آورده است. ابو بکر حارث با اسناد از علی (ع) روایت می کند که آیات ۱۹-۱۲ سوره حج درباره ما و مبارزه مان در جنگ بدر نازل گردید. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۶۴ ابن عباس گوید: درباره یهود است که به مسلمین گفتند: ما از شما به خدا نزدیک تر و کتاب و پیغمبرمان مقدم تر است و مسلمین گفتند که ما بر حق تریم که هم به محمد ایمان داریم و هم به پیغمبر (ص) شما و هر کتابی که نازل شده معتقدیم در حالی که شما با وجود علم و شناخت، پیغمبر (ص) ما را به سبب حسادت منکرید. ابن عباس گوید: جدال دو گروه که در آیه ذکر شده، این بود. قتاده نیز بر همین نظر است.

سوره حج: آیه ۳۹

أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بَأْنَهُمْ ظُلُمُوا ... (آیه ۳۹). به گفته مفسران، مشرکان مکه اصحاب رسول الله (ص) را می آزرده و مسلمین پیوسته کتک خورده و سرشکسته نزد پیغمبر (ص) به شکایت می آمدند. می فرمود صبر کنید که دستور جنگ ندارم. تا هجرت نمود و آیه بالا نازل شد که اذن دفاع بود و اعلام اینکه جنگ رخ خواهد داد.

سوره حج: آیه ۵۲

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ ... (آیه ۵۲). به گفته مفسران چون پیغمبر (ص) رویگردانی قومش را مشاهده کرد و دوری گزینی ایشان بر او سخت و گران آمد- از بس علاقه به ایمان آوردنشان داشت، آرزو کرد کاش خدا چیزی بفرستد تا مایه نزدیک شدن دو طرف گردد. روزی در انجمنی پرجمعیت از قریشیان نشسته و دلش می خواست آن روز آیه ای نیاید که فاصله را دورتر سازد و این تمنا را در دل می گردانید، که سوره نجم نازل شد و پیغمبر (ص) از ابتدا تا آیه بیستم قرائت فرمود: «أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ» در اینجا شیطان آرزوی دل پیغمبر (ص) را بر زبان او روان گردانید و چنین القا کرد «تلك الغرائق العلی و ان شفاعتهن لترتجی» یعنی «آن پیکره های والا، امید شفاعتشان می رود» و قریش بدین سخن شادمان شدند و پیغمبر، سوره را تا آخر ادامه داد تا آیه آخر که امر به سجده است. خود پیغمبر (ص) سجده کرد و مسلمانان به تبعیت او سجده کردند و همه مشرکان حاضر نیز سجده کردند و مؤمن و کافری در مسجد الحرام نماند که سجده نکرد الا ولید بن مغیره و ابو احيه بن سعید بن عاص که به کف دست ریگ از زمین برگرفتند و به پیشانی بسودند و سجده کردند چون پیر بودند و سجده نمی توانستند. و قریش شادمان و خرسند پراکنده شدند که محمد از خدایان ما به بهترین وجه نام برده و گفتند: ما می دانیم الله است که زنده می کند و می میراند و روزی می دهد خدایان ما نیز شفیع به درگاه الله هستند و اگر محمد سهمی [از احترام و پرستش برای خدایان ما قائل شود با او خواهیم بود. شامگاه جبرئیل بر پیغمبر (ص) نازل شد و پرسید چرا آنچه از سوی خدای تعالی بر تو نیاورده بودم بر مردم خواندی و ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۶۵ آنچه نگفته بودم گفتی؟ پیغمبر (ص) را اندوهی بزرگ و ترسی شدید فرا گرفت و آیه مورد بحث نازل شد: «پیش از تو هیچ رسول یا نبی نفرستادیم مگر آنکه چون تلاوت کرد [یا آرزو کرد] شیطان در تلاوتش [یا آرزویش چیزی القاء نمود. آنگاه خدا القاء شیطانی را از بین می برد و آیات خود را ثبت و محکم می کند...» و مشرکان گفتند محمد از یاد آوری منزلت و حرمت خدایان ما نزد الله پشیمان شده است و به همین علت بر دشمنی پیشینشان افزودند. ابو بکر حارثی با اسناد از سعید بن جبیر روایت می کند که چون آن دو جمله را شیطان بر زبان پیغمبر (ص) القاء نمود و مشرکان شادمان شده گفتند محمد از خدایان ما نیز یاد کرد. جبرئیل نزد پیغمبر (ص) آمده گفت: کلام خدا را بر من عرضه کن پیغمبر (ص) قرائت نمود و جبرئیل گفت آن دو جمله از شیطان است و من بر تو نیاورده ام. و آیه مورد بحث نازل گردید. [باید دانست که در تفاسیر شیعه این شأن نزول مردود است و گفته اند آن کلمه ستایش بتان را در ازدحام و غلغله، یکی از کفار حاضر در مجلس با وسوسه شیطان بر زبان آورد و بعضی تصور کردند از پیغمبر (ص) بوده است. ر. ک: نمونه بینات، دکتر محمد باقر محقق، ص ۵۴۷ و نیز مجمع البیان ۹۱/۴]

سوره مؤمنون

سوره مؤمنون: آیه ۱

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ ... (آیه ۱-۱۱). قاضی ابو بکر احمد بن حسین حیری با اسناد از عمر بن خطاب روایت می کند که وقتی بر پیغمبر (ص) وحی نازل شد نزدیک صورت حضرت صدایی چون همهمه زنبور به گوش می رسید. پس ما ساعتی مکث کردیم حضرت رو به قبله کرده دست به دعا برداشت و گفت: «خدایا بر ما بیفزا و کم مکن، عزیزمان دار و خوار منما، بر ما عطا فرما و محرومان مساز، ما را استوار و گرامی بدار و کسی را بر ما مسلط مکن و از ما راضی باش». سپس فرمود: ده آیه فرود آمده که هر کس بدان عمل کند به بهشت راه می یابد و ده آیه اول سوره مؤمنون را قرائت فرمود. ابو عبد الله حاکم نیز در صحیح خویش این روایت را آورده است. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۶۶

سوره مؤمنون: آیه ۲

الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ ... (مؤمنون، ۲). عبد الرحمن بن احمد با اسناد از ابو هریره روایت می کند که پیغمبر (ص) موقع نماز نگاه سوی آسمان می داشت تا این آیه نازل شد [خشوع در اینجا به معنی پایین انداختن نگاه است].

سوره مؤمنون: آیه ۱۴

فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ... (آیه ۱۴) «۱». احمد بن محمد بن عبد الله با اسناد از انس بن مالک روایت می کند که عمر گفت: در چهار مورد با پروردگار توارد داشتیم. یکی آنکه به پیغمبر عرض کردم چطور است در مقام ابراهیم نماز بخوانیم و آیه آمد «وَ اتَّخِذُوا مِنْ مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُضِلًّا» (بقره، آیه ۱۲۵). دوم آنکه به پیغمبر (ص) پیشنهاد کردم که برای زنان حجاب قرار ده زیرا که آدم های خوب و بد نزد تو می آیند. این آیه نازل شد که «إِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ» (احزاب، آیه ۳). سوم آنکه به زنان پیغمبر (ص) گفتم از ناسازگاری دست بردارید و گر نه خدا به جای شما زنان بهتری نصیب پیغمبر (ص) خواهد کرد. آیه نازل شد «عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ» (تحریم، آیه ۵). چهارم آنکه چون آیات «وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ...» تا «ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ ...» نازل شد بلافاصله بر زبان من جاری شد «فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ».

سوره مؤمنون: آیه ۷۶

وَلَقَدْ أَخَذْنَاَهُمْ بِالْعَذَابِ فَمَا اسْتَكَانُوا لِرَبِّهِمْ ... (آیه ۷۶). ابو القاسم بن عبدان با اسناد از ابن عباس روایت می کند ابو سفیان نزد پیغمبر (ص) آمد و گفت یا محمد ترا به خدا و خویشاوندی مان سوگند می دهم، ما به علّه [مخلوطی از کرک و خون شتر] خوردن افتاده ایم و این آیه نازل شد «آنان را حقا که به عذاب (گرسنگی) سخت گرفتار کرده ایم باز تواضع نکرده زاری و توبه نمی نمایند». ابن عباس گوید: داستان این بود که ثمامه بن اثال حنفی را مسلمین اسیر کرده نزد پیغمبر (ص) آوردند مسلمان شد و آزاد گردید و به یمامه برگشت و آنجا راه کاروان های خواربار از یمامه به مکه را می گرفت و قریش دچار قحط و خشکسالی شدند و مجبور به خوردن علّه گردیدند. ابو سفیان نزد پیغمبر (ص) آمده گفت: شما را به خدا و خویشاوندی سوگند می دهم، مگر نه اینکه ادعا می کنی رحمه للعالمین هستی؟ پیغمبر (ص) فرمود: بلی. ابو سفیان گفت: پدران ما را با شمشیر و پسران ما را با گرسنگی کشیدی. آیه بالا در این مورد نازل شد.

(۱) در همین کتاب برای شأن نزول

این آیه، ذیل آیه ۹۳ سوره انعام داستان دیگری آمده است. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۶۷

سوره نور: آیه ۳

الرَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً ... (آیه ۳). مفسران گویند وقتی مهاجران به مدینه آمدند فقیر و بی چیز بودند و در مدینه روسپیان تنفروش وجود داشتند که از کرایه دادن خود توانگرترین مردم مدینه شده بودند. عده‌ای از مهاجران بی بضاعت به طمع مال خواستار ازدواج با روسپیان شدند و گفتند: با اینها زندگی می‌کنیم و اعاشه می‌کنیم تا خدا بی نیازمان سازد و در این مورد از پیغمبر (ص) اجازه خواستند آیه در تحریم ازدواج مردم مسلمان با زن زنا دهنده نازل گردید. عکرمه گوید: در مکه و مدینه روسپیان حرفه‌ای بسیار بودند که از آنجمله نه نفرشان - مانند بيطاران - پرچم داشتند که محل کسب و کارشان شناخته شود: ام مهدون (کنیز سائب بن ابی سائب مخزومی) ام غلیظ (کنیز صفوان بن امیه) خیه قبطی (کنیز عاص بن وائل) ام سوید (کنیز عمرو بن عثمان مخزومی) جلاله (کنیز سهیل بن عمرو) مریه (کنیز ابن مالک بن عمثله سباق) شریفه (کنیز زمعه بن اسود) قرینه (کنیز هشام بن ربیع) فرتنا (کنیز هلال بن انس). و در جاهلیت آن عشرتکده‌ها را مواخیر (جمع ماخور) می‌نامیدند و کسی از اهل قبله یا مشرکین جز به قصد زنا داخل آن خانه‌ها نمی‌شد. عده‌ای از مسلمانان خواستند با آن روسپیان ازدواج کنند تا از قبل‌شان بخورند و آیه مورد بحث (در نهی و تحریم) نازل گردید که زن زناکار را جز مرد مشرک یا زناکار نگیرد و بر مؤمنان حرام است. ابو صالح منصور بن عبد الوهاب بزاز با اسناد از عبد الله بن عمر روایت می‌کند که زنی زنادهنده به نام ام مهدون شرط کرده بود هر کسی با وی ازدواج کند خرجش را تکفل نماید و یکی از مسلمانان تصمیم گرفت او را بگیرد و پیغمبر (ص) مطلع شد. آیه بدین مناسبت نازل گردید.

سوره نور: آیه ۶

وَالَّذِينَ يَزْمُونَ اَزْوَاجَهُمْ ... (آیه ۶-۹). ابو عثمان سعید بن محمد بن مؤذن با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که چون آیه ۴ همین سوره نازل گردید که «هر کس زن محترم شوهردار را متهم به زنا کند و چهار گواه نیاورده باشد هشتاد تازیانه‌اش بزنید و هرگز شهادتش را نپذیرد» سعد بن عباد بزرگ انصار پرسید یا رسول الله (ص) این حکم ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۶۸ عینا از سوی خدا نازل شده؟ پیغمبر (ص) خطاب به انصار فرمود می‌شنوید بزرگ‌تان چه می‌گویند؟ گفتند یا رسول الله (ص) او مردی است بسیار غیرتمند، تا کنون جز زن بکر نگرفته و اگر زنی را طلاق دهد کسی جرأت نمی‌کند از ترس سعد با آن ازدواج کند. سعد گفت یا رسول الله (ص) می‌دانم که آن حکم حق است و از جانب خدا است لیکن در شگفتم که اگر زنک را ببینم با مردی که ران‌های‌شان میان هم است، دستش نرم و داد نکنم بروم چهار شاهد بیاورم. به خدا تا برسم مرد کارش را کرده است. ساعتی نگذشت هلال بن امیه به شکایت آمد که دوشینه از مزرعه به خانه آمدم و مردی را نزد زنم به چشم دیدم و به گوش خود حرف‌ها و صدای‌شان را شنیدم. حرکتی نکردم و درگیر نشدم. پیغمبر (ص) از این ماجرا ناراحت و خشمگین شد و سعد گفت هم اکنون پیغمبر (ص) هلال را تازیانه می‌زند و شهادتش را میان مسلمانان باطل اعلام می‌نماید. پیغمبر (ص) خطاب به هلال فرمود: امیدوارم خدا این مشکل را بگشاید و به من راه برونشده بنماید. هلال گفت خود می‌دانم که قضیه من ترا در چه وضع سختی قرار داده، اما خدا می‌داند راست می‌گویم. راوی گوید به خدا رسول الله (ص) تصمیم به تازیانه زدن هلال [به جرم تهمت زدن به همسرش بی آنکه چهار شاهد آورده باشد] داشت که وحی نازل گردید. و صحابه از تیره شدن رنگ پیغمبر (ص) متوجه نزول وحی می‌شدند و مزاحم نمی‌گردیدند تا فارغ گردد. آیات ۶-۹ سوره نور به همین مناسبت نازل گردید و پیغمبر (ص) شادمانه به هلال فرمود: خدا ترا گشایش و رهایش داد و هلال گفت از پروردگارم همین امید را داشتم. محمد بن عبد الرحمن بن محمد فقیه با اسناد از عبد الله روایت می‌کند که شب جمعه در مسجد بودم. مردی از انصار وارد شد و گفت: هرگاه مردی زنش را با بیگانه ببیند، اگر حرف بزند

شلاقش می‌زنید و اگر آن بیگانه را بکشد می‌کشیدش و اگر خاموش بماند از غیظ دق می‌کند. به خدا این مسأله را به تأکید از پیغمبر (ص) خواهم پرسید. صبح که شد نزد پیغمبر (ص) آمد و همان سخنان بگفت. پیغمبر (ص) فرمود: خدایا مشکل را بگشا و شروع به دعا نمود و آیه مورد بحث نازل گردید (که زن و مرد ملاعنه کنند) و بین آن مرد و زنش همان قضیه پیش آمده بود نزد پیغمبر (ص) آمدند. مرد چهار بار خدا بر راستگویی خویش شاهد گرفت و بار پنجم گفت: لعنت خدا بر من باد اگر دروغگو باشم. و زن نایستاد که [برای سقوط مجازات به نوبه خویش لعنت کند. پیغمبر (ص) فرمود کجا می‌روی، نوبت توست. اما زن پشت کرد و رفت. پیغمبر (ص) فرمود: شاید از آن زنا سیاهی مجعّد بزاید و همچنان شد. مسلم نیز این روایت را آورده است. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۶۹

سوره نور: آیه ۱۱

إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ ... (آیه ۱۱ - ۲۰). ابو الحسن علی بن محمد مقری با اسناد از زهری روایت می‌کند که داستان افک عایشه را از چند تن شنیدم و بعضی بهتر به یاد داشتند و من از این و آن پرس و جو کردم و از راویان گوناگون شنیدم که روایت یکی دیگری را تأیید می‌نمود. حاصلش این است که عایشه گفت: وقتی رسول الله قصد سفر می‌کرد بین زنان قرعه کشی می‌نمود به نام هر یک بیرون می‌آمد او را همراه می‌برد. در یک غزوه قرعه به نام من بیرون آمد و با پیغمبر (ص) همراه شدم و آن بعد از حکم حجاب بود و من در هودجی بر شتری بودم وقتی پیغمبر (ص) از جنگ فارغ شد و اعلام بازگشت فرمود. شب نزدیک مدینه رسیدیم پیغمبر (ص) دستور داد شبانه به شهر برویم و من در لحظه راه افتادن کاروان برای قضای حاجت از اردوگاه بیرون رفتم و باز آمدم خواستم سوار شوم دست بر سینه بردم دریافتم که گردنبندم گسسته و افتاده است. به جست و جوی آن بازگشتم و معطل شدم. در این میان متصدیان کجاوه من هودج را به گمان آنکه من درون آن هستم بر شتر بار کرده بودند. عایشه گوید در آن موقع زنان به سبب کمخوراکی لاغر بودند و گوشت و پیه نگرفته بودند و من دختری جوان بودم و آن گروه از سبکباری هودج تعجب نکرده شتر را راندند و رفتند. من پس از راه افتادن لشکر گردنبند را یافته به لشکرگاه آمدم احدی نبود. بر جای ماندم و گفتم متوجه گم شدن من شده باز خواهند گشت. همچنانکه نشسته بودم چشمانم را خواب گرفت. صفوان بن معطل سلمی ذکوانی که به دنبال اردوی ما می‌آمد و شب را بیتوته کرده بود، صبح به جایگاه ما رسید و سیاهی آدمی خفته دیده و به سوی آن آمده مرا شناخته بود چه مرا پیش از حجاب دیده بود کلمه «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» بر زبان آورد که به صدای او بیدار شده چهره پوشاندم و به خدا کلمه‌ای حرف نزدیم و جز «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» از او نشنیدم. شترش را خواباند و دست قلاب کرد. سوار شدم و شتر مرا راند تا به لشکر رسیدیم که در گرمای ظهر استراحت کرده بودند و عده‌ای به گناه تهمت زدن بر من گرفتار آمدند که نقش عمده را در آن میان عبد الله بن ابی بن سلول داشت. به مدینه رسیدیم و من یک ماه تمام مریض بودم و داستان تهمت من بر زبان مردم می‌گشت بدون آنکه من باخبر باشم. فقط کم لطفی بی سابقه پیغمبر (ص) با من که تنها به سلام و حال شما چطور است اکتفا می‌فرمود مرا به شک انداخته غمگین می‌داشت اما از واقعه آگاه نبودم. تا قدری خوب شدم. شبی با ام مسطح دختر ابی رهم بن عبد المطلب و دختر خاله ابو بکر برای قضای حاجت بیرون از خانه رفتیم و جز شب‌ها بیرون نمی‌رفتیم و به خاطر بوی ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۷۰ بد، به روش عرب اولیه، محل تخلیه ما دور از خانه‌ها بود. در بازگشت پای ام مسطح بر چادرش پیچید و جیغ زد: مرگ بر مسطح! و مسطح پسر او بود و از بدریون بود. گفتم نسبت به یک مسلمان مجاهد بد حرف زدی. ام مسطح گفت مگر نشنیده‌ای همو چه گفته است؟ گفتم: نه، چطور مگر؟- و ام مسطح داستان را باز گفت و من بیماری بر بیماریم افزود. وقتی به خانه رسیدیم و پیغمبر (ص) به حجره من آمد و پرسید حال شما چطور است؟ گفتم اجازه می‌دهی نزد پدر و مادرم بروم؟- و قصدم این بود که از خبر مطمئن شوم. پیغمبر (ص) اجازه داد و به خانه پدرم رفتم و از مادرم پرسیدم مردم چه می‌گویند؟ پاسخ داد: دختر کم

سخت نگیر و ناراحت مباش. زن زیبا و پاکیزه‌ای که چند هوو داشته باشد، از این حرف‌ها زیاد زده می‌شود. گفتم سبحان الله به گوش مردم هم رسیده است؟- و تا صبح خواب به چشمم نیامد و اشک می‌ریختم. و پیغمبر (ص) برای مشورت علی بن ابی طالب و اسامه بن زید را طلبید زیرا در این باب وحی نیامده بود. اسامه بر بی گناهی من گواهی داد چه پاکی مرا و محبت رسول الله (ص) را با خانواده من می‌دانست اما علی بن ابی طالب گفت: خدا ترا در مضیقه قرار نداده و غیر از او زنان بسیاریند و خبر درست را از کنیز عایشه پرس. پیغمبر (ص) بریره را صدا کرده پرسید آیا از عایشه چیزی که گمانی برانگیزد دیده‌ای؟ بریده گفت سوگند به آنکه ترا به حق مبعوث کرده، عیبی از او سراغ ندارم جز اینکه وقتی دختر بچه بود از محافظت خمیر غفلت کرد و خوابش برد و حیوان خانگی خمیر را خورد! عایشه گوید پیغمبر (ص) برخاست و در مسجد به منبر رفت و فرمود چه کسی کمکم می‌کند و داد مرا می‌گیرد از کسی که به خانواده من زباندرازی و تعرض کرده- و منظور حضرت، عبد الله بن ابی بن سلول بود- به خدا از زخم جز پاکی سراغ ندارم و از آن مردی که متهم می‌نمایند جز نیکی سراغ ندارم، و بی حضور من با همسر ملاقات نکرده است. سعد بن معاذ انصاری برخاست و گفت یا رسول الله (ص) اگر از اوس باشد من گردنش را می‌زنم و اگر از برادران خزرجی ما است هر چه فرمایی همان کنیم. سعد بن عباد بزرگ خزرجیان که مردی نیک بود لیکن سخت عصبیت می‌ورزید بر پا خاسته خطاب به سعد بن معاذ گفت به خدا نه می‌کشی نه می‌توانی بکشی! اسید بن حضیر پسرعموی سعد بن معاذ در جواب گفت: به خدا می‌کشیمش. تو منافقی و از آنان [یعنی دار و دسته عبد الله بن ابی خزرجی دفاع می‌کنی و دو قبیله اوس و خزرج بر آشفتنند و آهنگ جنگ داشتند که پیغمبر (ص) سر پا بر منبر ایستاد و امر به آرامش و سکوت فرمود تا خاموش شدند و خود حضرت نیز دیگر حرفی نزد. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۷۱ عایشه گوید آن روز هم مدام می‌گریستم و خواب به چشمم نمی‌آمد و پدر و مادرم گفتند جگر از گریه شکافت. در همان حال که والدین بر بالینم نشسته بودند و من گریه می‌کردم یک زن انصاری اجازه ورود خواست. اذن دادم و آمد و در کنار من به گریه نشست. در این حال پیغمبر (ص) آمد و نشست و از اول آن تهمت نزد من نشسته بود، که درباره من بدو وحی نرسیده بود. حضرت اشهد ان لا اله الا الله بر زبان آورد و سپس فرمود: عایشه، چنین و چنان در حق تو گفته‌اند اگر بی گناهی که خدا به زودی تبرئه‌ات خواهد کرد و اگر مرتکب گناه شده‌ای طلب مغفرت و توبه کن، که چون بنده به گناه خویش اقرار کند و بازگشت نماید خدا توبه‌اش را بپذیرد. عایشه گوید وقتی گفتار پیغمبر (ص) تمام شد. اشکم ایستاد و یک قطره نیز نیامد. به پدرم گفتم به جای من جواب پیغمبر (ص) را بده. پدرم گفت به خدا نمی‌دانم با رسول الله (ص) چه بگویم. خودم که زن جوانی بودم گفتم به خدا می‌دانم شما آن تهمت را شنیده‌اید و در دلتان جای گرفته و باور کرده‌اید و اگر بگویم بی گناهم- و خدا می‌داند که بی گناهم- باور نمی‌کنید و چون چندان قرآن نمی‌دانستم این آیه را خواندم که «فَصَبِّرْ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ». مقصودم این بود که مثل من و شما چنان است که پدر یوسف گفت: «صبری نیکو می‌کنم و از خدای یاری می‌جویم» این گفتم و سر برگرداندم و در بستر غلتیدم. عایشه گوید من بی گناه بودم و در آن لحظه می‌دانستم که خدا بی گناهی مرا عیان خواهد کرد اما به خدا گمان نمی‌کردم در شأن من کلامی نازل شود که تلاوت کنند. مقام و موقعیت در نظر خودم کمتر از آن بود که خدا درباره من آیه قرآنی فرو فرستد. بلکه امیدوار بودم خدا بی گناهی مرا در خوابی به حضرت اعلام فرماید. عایشه گوید به خدا پیغمبر (ص) قصد منزل نکرده بود و احدی از منزل بیرون نرفته بود که حضرت را تکان وحی گرفت و از سنگینی وحی دانه‌های عرق چون مروارید بر پوستش پدید آمد و چون از وحی فارغ شد شادمانه تبسم نمود و فرمود: عایشه ترا مژده باد که خدا تبرئه‌ات کرد. مادرم گفت: برخیز و به سوی پیغمبر (ص) برو (و تشکر کن). گفتم بر نمی‌خیزم و جز خدا را سپاس نمی‌گرام که بر بی گناهی من گواهی داد و آن ده آیه در برائت من نازل شد. در این موقع ابو بکر گفت با آن سخنان زشت که مسطح در حق عایشه گفته است دیگر چیزی به او نمی‌دهم- چون خرجی مسطح را ابو بکر می‌داد- آیه نازل شد که «صاحب کرمان و ثروتمندان شما سوگند نخورند که به خویشاوندان و مسکینان و مهاجران رسیدگی نخواهند کرد. باید عفو کنند و در

گذرند. آیا نمی‌خواهید که خدای آمرزنده و مهربان، شما را ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۷۲ مشمول مغفرت سازد؟». ابو بکر گفت: به خدا دوست دارم که آمرزیده شوم و جیره مسطح را برقرار داشت و گفت قطع نمی‌کنم. بخاری و مسلم نیز این روایت را آورده‌اند.

سوره نور: آیه ۱۶

لَوْ لَا إِذْ سَجَعْتُمْوه قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا ... (آیه ۱۶). ابو عبد الرحمن ابی حامد عدل با اسناد از عایشه روایت می‌کند که چون زن ابو ایوب انصاری شایعات مربوط به عایشه را به شوهرش حکایت کرد. ابو ایوب گفت: «ما را نرسد که چنین سخنان گوئیم، خدایا تو پاک و منزهی، این دروغی است بزرگ» و آیه مورد بحث اشاره به این دارد. ابو سعید عبد الرحمن بن حمدان با اسناد از ذکوان خادم عایشه روایت می‌کند که عایشه در بستر مرگ بود. ابن عباس آمد و اجازه ورود خواست و عبد الله پسر عبد الرحمن برادر عایشه که آنجا حضور داشت گفت: این ابن عباس است از بهترین مؤمنان و فرزندان تو، اذن و دخول می‌طلبد. عایشه گفت: از ابن عباس و تعریفش بگذر. عبد الله گفت او قاری قرآن و فقیه است اجازه بده سلامی بدهد و خداحافظی کند. عایشه گفت حالا که تو می‌خواهی بگو بیاید و اجازه ورود دادند. ابن عباس وارد شد و سلام داد و نشست و گفت: یا امّ المؤمنین مژده بادت که تارهایی از هر درد و رنج و تعب و ملاقات محمد و یاران فاصله‌ای جز جدایی جان از کالبد نداری. تو محبوب‌ترین زنان پیغمبر (ص) بودی و آن حضرت جز شخص پاک را نمی‌توانست دوست داشته باشد و خدا از فراز هفت آسمان براثت تو را فرو فرستاد و مسجدی در زمین نباشد که در ساعات شب یا روز آن آیات را نخوانند. و نیز تو همانی که به مناسبت گم شدن گردنبدت پیغمبر (ص) و همراهان مجبور شدند شب در صحرا بیتوته کنند و صبح آب نیافتند آیه تیمم نازل شد که جواز و سهولتی است برای عموم به برکت تو. عایشه گفت: یابن عباس مرا به حال خود بگذار که دلم می‌خواست به فراموشی سپرده شده بودم «۱».

سوره نور: آیه ۲۷

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ ... (آیه ۲۷-۳۹). احمد بن محمد بن ابراهیم ثعلبی با اسناد از ابن ثابت روایت می‌کند که زنی از انصار نزد پیغمبر (ص) آمد و گفت یا رسول الله (ص) در درون خانه‌ام به حالتی هستم که دلم نمی‌خواست حتی پدر یا پسر مرا ببینند. در آن حال پدرم بر من وارد می‌شود یا مردی از خویشان می‌آید، تکلیف من (_____۱) آیات مربوط به افک عایشه، طبق بعضی روایات شیعه مربوط به افک ماریه قبطیه (مادر ابراهیم پسر پیغمبر (ص) است) می‌باشد که تهمت زننده، عایشه بوده است. ر. ک: نمونه بینات، دکتر محمد باقر محقق، ص ۵۶۲. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۷۳ چیست؟ آیه بالا نازل گردید که بدون سلام و کسب اجازه وارد خانه دیگران نشوید. مفسران گویند پس از نزول این آیه ابو بکر گفت: یا رسول الله (ص) در مورد سراها و خانه‌های غیر مسکون سر راه شام چه می‌گویی؟ آیه ۲۹ نازل گردید که ورود در آنها اشکال ندارد.

سوره نور: آیه ۳۳

وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ ... (آیه ۳۳). صبیح غلام از مالکش حویطب بن عبد العزی درخواست مکاتبه [یعنی قرارداد مبلغی که برده از کارکرد خویش بپردازد و آزاد شود] می‌نمود و مالکش نمی‌پذیرفت تا آیه بالا نازل شد و حویطب با غلامش به صد دینار مکاتبه کرد و بیست دینارش را بخشید و صبیح، بقیه را ادا نمود. صبیح در جنگ حنین کشته شد. و لا

تُكْرَهُوا فَتَيَاكُم عَلَى الْبُغَاءِ ... (آیه ۳۳). احمد بن حسن قاضی با اسناد از جابر روایت می کند که عبد الله بن ابی به کنیزش گفت: برو و پولی کاسبی کن و برای ما بیار. آیه در نهی واداشتن کنیزکان به زنا دادن نازل گردید. حسن بن محمد فارسی با اسناد از عمر بن ثابت روایت می کند که آیه درباره معاذه کنیز عبد الله بن ابی سلول نازل شد. همو به طریق دیگر از عمر بن ثابت روایت می کند که معاذه مسلمان بود و عبد الله بن ابی او را به زنا دادن و می داشت. سعید بن محمد مؤذن با اسناد از جابر روایت می کند که عبد الله بن ابی کنیزی داشت به نام مسیکه که او را به زنا دادن و می داشت. و آیه در نهی او نازل شد. مفسران گویند معاذه و مسیکه هر دو کنیز عبد الله بن ابی منافق بودند که آنان را به زنا کردن می فرستاد و سهمی می گرفت و این رسم جاهلیت بود که کنیزانشان را کرایه می دادند. پس از اسلام معاذه به مسیکه گفت: این کاری که ما می کنیم اگر خوب است، بیشتر انجام دهیم و اگر بد است دیگر بس کنیم و آیه مذکور نازل گردید. مقاتل گوید آن آیه درباره شش کنیز به نام های مسیکه، معاذه، امیمه، اروی، عمره و قتيله نازل گردید که مالکشان عبد الله بن ابی آنان را به روسپیگری و می داشت و پایمزدشان را می ستاند. روزی یکی شان دیناری آورد و آن یکی کمتر. عبد الله گفت: برگردید و باز هم کار کنید. گفتند به خدا دیگر این کار را نمی کنیم. اسلام آمده و خدا زنا را حرام کرده است. و شکایت نزد پیغمبر (ص) بردند و این آیه نازل گردید. مؤلف گوید: ابو عمرو محمد بن عبد العزيز حاکم به خط خود که برای من نوشته با اسناد ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۷۴ از زهری روایت می کند که مردی از اسیران قریش نزد عبد الله بن ابی بود و عبد الله کنیزی داشت به نام معاذه، و اسیر قریشی از وی کام جستن می خواست و کنیز به سبب مسلمانی امتناع می نمود و عبد الله کنیز را به زور کتک می خواست و ادار به آن کار کند که از قرشی آبستن شود تا فدیة فرزندش را نیز بستاند. آیه نازل شد «کنیزان تان را که عفت جویند و ادار به زنا دادن مکنید، و هر کس وادارشان کند خداوند [بر کنیزان بیچاره و بی اختیار] آمرزنده و رحیم است»

سوره نور: آیه ۴۸

وَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَ رِئُولِهِ ... (آیه ۴۸ - ۵۰) «۱» مفسران گویند این دو آیه درباره بشر منافق و طرف یهودیش نازل شد که بر سرزمینی اختلاف داشتند. یهودی، او را برای داوری نزد پیغمبر (ص) می کشید و منافق می خواست او را نزد کعب بن اشرف ببرد و می گفت محمد ستم می کند. این داستان ذیل آیه ۶۰ سوره نساء ذکر شد.

سوره نور: آیه ۵۵

وَ عِذَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ... (آیه ۵۵). ربیع بن انس از ابو العالیه روایت می کند که پیغمبر (ص) پس از وحی [که مأمور به دعوت آشکار شد] ده سال در مکه با اصحابش ترسان می زیست. سپس امر به هجرت شد و آنجا نیز امنیت نداشتند و از صبح تا شام مسلح بودند. یک صحابی از پیغمبر (ص) پرسید یا رسول الله (ص) آیا روزی نمی رسد که ما امنیت یابیم و سلاح بر زمین گذاریم. پیغمبر (ص) فرمود دیری نمی گذرد که شخص در جمع عظیمی محفوظ و محترم می نشیند و بین تمام آن جمعیت حربه ای نیست. و آیه فوق نازل گردید. کمی بعد خدای تعالی پیغمبرش را بر جزیره العرب مسلط ساخت. سلاح بر زمین گذاشتند و امنیت یافتند و پس از رحلت حضرت، در حکومت ابو بکر و عمر و عثمان نیز در امنیت بودند تا به کفران نعمت در آن فتنه ها که پیش آمد افتادند و دوباره به وحشت و ناامنی دچار گردیدند. تغییر یافتند و خداوند وضع را و نعمتش را تغییر داد. اسماعیل بن حسن بن محمد بن حسین نقیب با اسناد از ابی بن کعب روایت می کند که چون پیغمبر (ص) و مهاجرین به مدینه آمدند و انصار پناهمان دادند. ائتلاف عرب همچون تیری از یک کمان به سوی ایشان نشانه گیری شد لذا مسلمانان با سلاح می خوابیدند و با زره بر می خاستند و با خنجر می گفتند آیا زنده می مانیم روزی را —————

(۱) مفسران شیعه گویند این آیات درباره علی بن ابی طالب با یکی از بنی امیه (و یا مشخصاً عثمان بن عفان) است که بر سرزمینی اختلاف داشتند (نمونه بینات، دکتر محمد باقر محقق، ص ص ۵۷۰-۵۷۲). ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۷۵ که شب دل آسوده و آرام و در امنیت می‌خواهیم بدون آنکه از کسی جز خدا باک داشته باشیم. آیه بالا نازل گردید. حاکم نیز در صحیح خویش این روایت را آورده است.

سوره نور: آیه ۵۸

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنُكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ... (آیه ۵۸). ابن عباس گوید: پیغمبر (ص) یک پسر جوان انصاری به نام مدلیج بن عمرو را هنگام ظهر سراغ عمر بن خطاب فرستاد که او را بخواند و آن پسر وارد خانه شد و عمر را به حالتی دید که دوست نداشت دیده شود. عمر به پیغمبر (ص) گفت دلم می‌خواست خدای تعالی درباره اجازه گرفتن برای دخول نهی و امری می‌فرمود و آیه بالا نازل گردید. مقاتل گوید: اسماء بنت مرثد غلام بالغی داشت و در حالتی که آن زن را بد آمد بر او وارد شد. زن نزد پیغمبر (ص) رفته گفت: غلامان و خادمان ما در حالتی که دلمان نمی‌خواهد بر ما وارد می‌شوند. آیه مورد بحث نازل گردید.

سوره نور: آیه ۶۱

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ ... (آیه ۶۱). ابن عباس گوید چون آیه ۲۹ نساء نازل گردید که «بین خودتان اموالتان را به ناحق مخورید» مسلمین از هم‌خوراک شدن با مریض و معلول و لنگ احتیاط کرده گفتند: مالی بالاتر از خوراک نیست، و خداوند از بناحق خوردن منع فرموده و البته کور جای خوب خوردنی را نمی‌بیند و مریض غذای کامل نمی‌تواند بخورد [و خوردن ما به ناحق خواهد بود] آیه نازل گردید که در این مورد حرجی نیست. سعید بن جبیر و ضحاک گفته‌اند: خود افلیح‌ها و کورها از هم‌خوراکی با تندرستان پا پس می‌کشیدند چه مردم از ایشان مشمئز بودند و از هم‌خوراکی‌شان کراهت داشتند و اهل مدینه با کور و لنگ و مریض به سبب پلشتی ایشان همسفره نمی‌شدند. آیه بدین مناسبت نازل گردید. مجاهد گوید: بعضی اصحاب رسول الله (ص) که چیزی برای اطعام مریضان و معلولان نداشتند اینان را با خود به خانه پدران و مادران یا خویشان که در آیه ذکر شده، می‌بردند و معلولین خود خوردن خوراک را که در واقع متعلق به دعوت کننده نبود روانداسته پا پس می‌کشیدند و می‌گفتند ما را به خانه‌ای آورده‌اند که از آن خودشان نیست. آیه مورد بحث، بیماران و زمینگیران را رخصت می‌دهد که در خانه‌هایی که نام برده شد، خوراک بخورند. حسن بن محمد فارسی با اسناد از سعید بن مسیب روایت می‌کند عده‌ای از اصحاب ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۷۶ موقعی که همراه پیغمبر (ص) (برای جهاد) از شهر می‌رفتند کلید خانه‌شان را به کور و لنگ و مریض یا خویشاوند می‌سپردند و سفارش می‌کردند که در صورت نیاز از خوردنی‌ها که در خانه هست استفاده کنند ولی اینان از خوردن پرهیز کرده می‌گفتند می‌ترسیم به طیب خاطر صاحبخانه نباشد. آیه برای تجویز نازل گردید.

سوره نور: آیه ۶۱

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعاً أَوْ أَشْتَاتاً ... (آیه ۶۱). قتاده و ضحاک گویند این آیه درباره طایفه بنی لیث بن عمرو از کنانه نازل شد که هرگز تنها غذا نمی‌خوردند، و گاه شخص صاحب شتران شیرده و زندگی بسامان با خوراکی در پیش رو از صبح تا غروب گرسنه می‌نشست تا تنها غذا نخورده باشد و اگر شب می‌شد و مهمانی نمی‌رسید و همسفره‌ای نمی‌یافت بناچار تنها غذا می‌خورد. آیه به این مناسبت نازل شد. عکرمه گوید: این قسمت از آیه درباره جمعی از انصار نازل شد که وقتی مهمان داشتند جز با مهمان دست به خوراکی نمی‌بردند. آیه رخصت داد که جدا جدا یا گرد هم غذا بخورند.

سوره فرقان

سوره فرقان: آیه ۱۰

تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَلِكَ ... (آیه ۷-۱۰). احمد بن محمد بن ابراهيم مقری با اسناد از ابن عباس روایت می کند که چون مشرکان بر پیغمبر (ص) عیب فقر گرفته گفتند این چه جور پیغمبری است که غذا می خورد و در بازارها راه می رود. پیغمبر (ص) اندوهگین شد و جبرئیل از سوی خدا به دلجویی حضرت فرود آمد و سلام داد و گفت: رب العزّة سلامت رساند و گفت: «پیش از تو هر پیغمبری فرستادیم غذا می خوردند و در بازارها رفت و آمد می کردند، یعنی به کسب و تلاش معاش می پرداختند» در این میان که صحبت می کردند جبرئیل کوچک و کوچک تر شد چنانکه گویی ذوب شود و به اندازه عدسی گردید، پیغمبر (ص) پرسید چرا گداختی و به اندازه عدس شدی؟ جبرئیل پاسخ داد: دری از درهای آسمان که تا کنون گشوده نشده بود باز شد و بیم دارم بر اثر عیجویی که از فقر تو کردند بر قوم تو عذاب نازل شود و ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۷۷ جبرئیل پیغمبر (ص) به گریه افتادند. تا باز جبرئیل بزرگ و بزرگ تر شد و به حال اول باز گشت و گفت: یا محمد مژده بادت که رضوان خازن بهشت از سوی پروردگارت رحمت می آورد. رضوان رسید و سلام داد و گفت یا محمد رب العزّة سلامت می رساند و به سببی درخشنده از نور که همراه داشت اشاره نمود و گفت: پروردگارت می گوید این کلید خزاین دنیا برای تو و به قدر پر پشهای هم از اجر آخرت کم نمی شود. پیغمبر (ص) با چشم از جبرئیل مشورت کرد و جبرئیل با دست اشاره بر زمین کرد. یعنی خدا را تواضع کنم. پیغمبر (ص) به رضوان فرمود به خزاین این دنیا مرا نیازی نیست و دوست تر دارم که فقیر باشم و بنده ای صابر و سپاسگزار رضوان گفت: نیکو پاسخ دادی و درست رفتی و ندایی در آسمان به گوش رسید. جبرئیل به بالا نگریست و دید درهای آسمان به سوی عرش باز شده و خدا به جنت عدن اشاره فرمود که شاخه ای از درختانش را با خوشه ای که از آن قصری از زبرجد سبز با هفتاد هزار در از یاقوت سرخ معلق بود، در آویزد. جبرئیل به محمد (ص) خطاب کرد که به بالا نگاه کن. پیغمبر (ص) بالا نگریست و جایگاه ها و غرفه های پیغمبران را مشاهده کرد و دید جایگاه خودش برتری ویژه ای دارد و منادی ندا داد: یا محمد راضی هستی؟ پیغمبر (ص) پاسخ داد: راضیم و هر چه می خواستی در دنیا به من عطا فرمایی ذخیره شفاعت قیامت قرار ده. به نظر مفسران آیه مورد بحث را هم رضوان نازل کرده است.

سوره فرقان: آیه ۲۷

وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ ... (فرقان ۲۷-۲۹). عطای خراسانی از ابن عباس روایت می کند که ابی بن خلف نزد پیغمبر (ص) حضور می یافت و با حضرت می نشست و سخنانش را گوش می داد. بی آنکه ایمان بیاورد و دوستش عقبه بن ابی معیط، وی را از این کار منع کرد و آیه اشاره به این موضوع دارد. شعبی گوید: عقبه و امیه بن خلف دوست بودند وقتی عقبه اسلام آورد امیه بدو گفت حال که تابع محمد شدی دیگر دیدار تو بر من حرام است و عقبه برای رضایت خاطر امیه مرتد شد و به کفر باز گشت و آیه بدین مناسبت نازل گردید. دیگر مفسران گویند عقبه و امیه بن خلف همپیمان بودند و عقبه هر وقت از سفری باز می آمد سفره ای می گسترد و اشراف قریش را دعوت می نمود و با پیغمبر (ص) نیز بسیار مجالست می کرد. یک بار از سفری آمد و سفره ای آماده کرده اشخاصی را دعوت نمود و پیغمبر (ص) را نیز دعوت کرد. وقتی غذا آوردند رسول الله (ص) فرمود تا شهادتین ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۷۸ نگویی لب به خوراکی تو نمی زنم و عقبه گفت: «اشهد ان لا اله الا الله و ان محمدا رسول الله» تا پیغمبر (ص) از آن طعام تناول کرد و ابی بن خلف در آن مجلس نبود، وقتی ماجرا را شنید به عقبه گفت تو از آیین منحرف شدی و به محمد متمایل

گشتی. ابی گفت: به خدا چنین نیست حقیقت این است که آن مرد در خانه‌ام مهمان بود و گفت تا شهادت نگویی دست به سفره‌ات نمی‌برم و شرم داشتم از اینکه غذا نخورده بیرون رود شهادت گفتم تا غذا بخورد. ابی گفت تا نروی و آب دهان بر چهره‌اش نیندازی و گردنش را لگد نکنی از تو خشنود نخواهم شد و عقبه آن کار را کرد و شکمبه حیوانی را نیز به پشت شانه پیغمبر (ص) انداخت و پیغمبر (ص) بدو فرمود اگر در بیرون از مکه بینمت سر از گردنت خواهم پراند. عقبه در روز بدر گرفتار و کشته شد و ابی بن خلف نیز در جنگ احد به دست خود پیغمبر (ص) به هلاکت رسید و آیه درباره این دو دوست است. ضحاک گوید وقتی عقبه خدو بر صورت پیغمبر (ص) انداخت آب دهانش به سوی خودش باز گشت و دو پاره شد و دو گونه‌اش را سوزاند و اثرش تا آخر باقی بود.

سوره فرقان: آیه ۶۸

وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ ... (آیه ۶۸-۷۰). ابو اسحاق ثعالبی با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند: عده‌ای از مشرکان که زنا و قتل نفس زیاد مرتکب شده بودند نزد محمد (ص) آمده گفتند آنچه تو ما را بدان می‌خوانی خوب است لیکن کفار گناهان گذشته ما چه می‌شود؟ آیات ۶۸-۷۰ فرقان در جواب نازل گردید (که آنچه گذشته آمرزیده می‌شود). مسلم نیز این روایت را آورده است. محمد بن ابراهیم بن حجاج با اسناد از عبد الله بن مسعود روایت می‌کند که گفت: از رسول الله (ص) پرسیدم کدام گناه بزرگ‌تر است فرمود آنکه برای خدای آفریننده شریک قائل شوی. پرسیدم بعد؟ فرمود آنکه فرزند خویش را از ترس سنگینی خرج بکشی. پرسیدم بعد؟ فرمود آنکه با همسر همسایه‌ات زنا کنی و آیات مورد بحث در این باب نازل گردید. بخاری و مسلم نیز این روایت را آورده‌اند. ابو بکر بن حارث با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که وحشی [قاتل حمزه نزد پیغمبر (ص) آمد و امان خواست و گفت آمده‌ام کلام خدا را بشنوم. پیغمبر (ص) فرمود: من دلم می‌خواستم در حال امان یافته چشمم به تو نمی‌افتاد، اکنون که امان خواستی در امانی تا کلام خدا را بشنوی. وحشی پرسید: من که شرک ورزیده‌ام، قتل نفس مرتکب شده‌ام و زنا کرده‌ام آیا خدا توبه‌ام را می‌پذیرد؟ پیغمبر (ص) جوابی نفرمود تا آیات ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۷۹ مورد بحث نازل گردید. وحشی گفت در این آیه شرط قبول توبه را عمل صالح می‌بینم، باز امان می‌خواهم تا کلام خدا را بشنوم. آیه نازل شد که «خدا گناه شرک را نمی‌آمرزد و کمتر از آن را بر هر کس بخواهد می‌بخشاید» (سوره نساء آیه ۴۸). پیغمبر (ص) وحشی را خواست و آیه را بر او تلاوت فرمود. وحشی گفت: شاید من از کسانی نباشم که خدا بخواهد بر من ببخشد باز امان می‌خواهم تا کلام خدا را بشنوم. تا آیه ۵۳ سوره زمر نازل شد: «بگو ای بندگان من که بر خویش ستم رانده و افراط کرده‌اید از رحمت خدا نومید مباشید که خدا تمام گناهان را می‌آمرزد و گناه پوش و مهربان است». وحشی گفت: قبول است، و در این آیه شرطی نمی‌بینم و اسلام آورد.

سوره قصص

سوره قصص: آیه ۵۶

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ ... (آیه ۵۶). ابو عبد الله بن محمد بن عبد الله شیرازی با اسناد از سعید بن مسیب و او از پدرش روایت می‌کند که چون ابو طالب را مرگ در رسید رسول الله (ص) بر بالین او رفت و ابو جهل و عبد الله بن ابی امیه را آنجا دید. حضرت فرمود: عمو لا-اله الا-الله بگو تا برای شفاعت تو نزد خدا حاجتی داشته باشم. ابو جهل و عبد الله بن ابی امیه به ابو طالب گفتند آیا از کیش عبد المطلب بر می‌گردی؟ و آن سخنان از سوی پیغمبر (ص) و آن دو تن خطاب به ابو طالب تکرار می‌گردید تا

بالاخره ابو طالب گفت: من بر آیین عبد المطلبم، و لا اله الا الله نگفت «۱». پیغمبر (ص) فرمود برای تو پیوسته طلب آمرزش خواهم کرد مگر آنکه خدا منعم کند تا آیه نازل شد: «پیغمبر (ص) و مؤمنان را نشاید که بهر مشرکان طلب آمرزش کنند هر چند خویشاوند نزدیک باشند». و درباره ابو طالب آیه مورد بحث فرود آمد که «تو هر که را دوست داری هدایت نتوانی». مسلم و بخاری نیز این روایت را آورده‌اند. استاد ابو اسحاق احمد بن محمد بن ابراهیم با اسناد از ابو هریره روایت می‌کند که پیغمبر (ص) به عمویش گفت: لا اله الا الله بگو تا روز قیامت بهر تو شهادت دهم. او

(۱) راجع به مؤمن بودن ابو طالب

طبق نظر شیعه ر. ک.:. نمونه بینات، دکتر محمد باقر محقق، ذیل همین آیه ص ص ۵۹۸-۵۹۹. به نظر مترجم طبق قراین تاریخی، حضرت ابو طالب مسلمان بوده است. طبق بعضی روایات شیعه ابو طالب همچون اصحاب کهف اظهار شرک می‌نمود ولی در باطن مؤمن بوده است. (اصول کافی، ترجمه فارسی، ۲/ ۳۳۹). م. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۸۰ پاسخ داد: اگر بیم عیجویی زنان قریش نبود که گویند از ترس مرگ «اشهد» گفت چشم تو را با گفتن آن روشن می‌کردم. آیه بالا بدین مناسبت نازل گردید. مسلم با اسناد از ابو اسحاق روایت می‌کند که به عقیده همه مفسران آیه فوق درباره ابو طالب است.

سوره قصص: آیه ۵۷

وَقَالُوا إِن تَتَّبِعِ الْهُدَىٰ مَعَكَ تَخْطِفُ مِنْ أََرْضِنَا ... (آیه ۵۷). این آیه درباره حارث بن عثمان بن عبد مناف نازل شد که به پیغمبر (ص) گفت: ما یقین داریم که تو حق می‌گویی لیکن مانع پیروی ما از تو این است که مبدا عرب علیه تو متحد شده ما را از این سرزمین بر کنند، و ما قدرت مقابله نداریم. آیه در جواب نازل گردید که «مگر نه در حرم امنی جایشان داده‌ایم و هر گونه محصولات و نعمات بدانجا آورده می‌شود که رزقی است از جانب ما اما بیشتر آنها نمی‌فهمند».

سوره قصص: آیه ۶۱

أَفَمَنْ وَعَدْنَاهُ وَعْدًا حَسَنًا فَهُوَ لَاقِيهِ ... (آیه ۶۱). ابو بکر حارث با اسناد از مجاهد روایت می‌کند که آیه درباره علی و حمزه در برابر ابو جهل است. سدی گوید: در مورد عمار و ولید بن مغیره است، و نیز گفته‌اند درباره پیغمبر (ص) در برابر ابو جهل است.

سوره قصص: آیه ۶۸

وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ ... (آیه ۶۸). به گفته مفسران این آیه در جواب ولید بن مغیره است.

سوره عنکبوت

سوره عنکبوت: آیات ۱ تا ۲

الْم أَحْسِبَ النَّاسُ ... (آیه ۱-۲). شعبی گوید: در مکه عده‌ای بودند که به اسلام مقر بودند. اصحاب پیغمبر (ص) از مدینه به ایشان نوشتند که اقرار و اسلام شما پذیرفته نیست تا هجرت کنید. آنان بر قصد مدینه بیرون آمدند و مشرکان دنبالشان کرده آزار رساندند آیه بالا نازل گردید و مسلمین از مدینه به آنان نوشتند که چنین آیه‌ای درباره [امتحان شما نازل شده. با خود گفتند بیرون می‌شویم و اگر تعقیب‌مان کردند می‌جنگیم و بیرون آمدند و مشرکان دنبالشان کردند و جنگ واقع شد. عده‌ای کشته شدند و جمعی رستند و آیه ۱۱۰ سوره نحل در غفران در رحمت این مهاجران نازل شد. مقاتل گوید: آیه درباره ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۸۱ خانواده

مهیج مولای عمر که اول شهید مسلمین در بدر است و به تیر عمرو بن الحضرمی کشته شد فرود آمد و پیغمبر (ص) فرمود: مهیج سید الشهداء است و اول کسی است از این امت که به سوی بهشت خوانده می شود. والدین و زن مهیج یتابی می نمودند آیه بالا نازل شد و آگاه شدند برای رضای خدای تعالی آزمون های گرفتاری و سختی هست.

سوره عنکبوت آیه ۸

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا ... (آیه ۸). به گفته مفسران، این آیه درباره سعد بن ابی وقاص نازل گردید که چون ایمان آورد مادرش جمیله بدو گفت ای سعد شنیده ام منحرف شده ای، به خدا از آفتاب و باد زیر سقف نمی روم و نان و آب نمی خورم تا منکر محمد شوی و به آیین سابق باز گردی. و سعد عزیزترین فرزند آن زن بود. اما سعد گوش به حرف مادر نداد و مادرش سه روز گرسنه و تشنه بیرون از خانه می بود تا غش کرد. سعد نزد پیغمبر (ص) آمد و ماجرا باز نمود، و آیه بالا نازل گردید، و همچنین آیه ۱۵ سوره احقاف و آیه ۱۴-۱۵ سوره لقمان. ابو سعید بن ابی بکر غازی با اسناد از مصعب و او از پدرش سعد بن ابی وقاص روایت می کند که مادرش سوگند خورد که مطلقا حرف نزنم و چیزی نخورم و نیشامم مگر آنکه سعد به کفر باز گردد. و سه روز گذشت و مادرش از شدت سختی و ناراحتی بیهوش شد و آیه بالا نازل گردید. وَ إِن جَاهِدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي ... (آیه ۸). احمد بن محمد بن عبد الله بن حافظ با اسناد از ابو عثمان نهدی و او از سعد بن مالک روایت می کند که این قسمت از آیه درباره من نازل شد. من فرزندی نیک و مطیع برای مادرم بودم وقتی اسلام آوردم مادرم گفت: این دین تازه چیست که برگزیده ای؟ این دین را رها کن یا ترک آب و نان می کنم که بمیرم و این ننگ برای تو ماند که بگویند: ای مادر کش! گفتم ای مادر این کار را نکن که من به هیچ وجه دست از دینم بر نمی دارم. سعد گوید مادرم یک روز غذا نخورد و بر او فشار آمد و روز و شب دیگر هم گرسنه گذراند و به سر حد طاقت رسید. چون چنان گفتم: مادر به خدا اگر صد جان داشته باشی و یکی یکی از تن بر آید از دینم دست بردار نیستم. حال می خواهی غذا بخوری می خواهی نخور. مادرم وقتی چنین دید غذا خورد.

سوره عنکبوت آیه ۱۰

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ ... (آیه ۱۰). مجاهد گوید این آیه درباره کسانی نازل شد ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۸۲ که به زبان مسلمان بودند اما وقتی یک گرفتاری از جانب خدا می رسید یا خود دچار مصیبتی می شدند به کفر می گراییدند. ضحاک گوید: درباره عده ای از منافقین مکه است که اظهار مسلمانی می نمودند و چون مورد تعرض مشرکان قرار گرفتند به شرک باز گشتند. عکرمه از ابن عباس روایت می کند این آیه درباره کسانی است که به اغوای مشرکان از دین بیرون رفتند و مرتد شدند. همچنین آیه ۹۷ سوره نساء و آیه ۲۸ سوره نحل نیز درباره آنان است.

سوره عنکبوت آیه ۶۰

وَكَأَيُّنَ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا ... (آیه ۶۰). ابو بکر احمد بن محمد تمیمی با اسناد از ابن عمر روایت می کند که همراه پیغمبر (ص) داخل یکی از چهار دیواری های انصار شدیم و حضرت از زمین خرما بر می چید و می خورد و می فرمود: تو چرا نمی خوری؟ عرض کردم میل ندارم. فرمود ولی من اشتها دارم. این صبح روز چهارم است که چیزی نخورده ام در حالی که اگر می خواستم و دعا می کردم خداوند، همانند مملکت کسری و قیصر را به من می داد. ای ابن عمر تو با تعجب در میان قومی خواهی زیست که روزی سال شان را پنهان سازند که (نتیجه یا سبب) ضعف یقین است. ابن عمر گوید: به فاصله کمی این آیه نازل گردید: «بسا جنبندگان که روزی خویش همراه ندارند و با خود حمل نمی کنند و خدا روزی آنها را و شما را می دهد، که او شنوا و دانا است».

سوره روم

سوره روم: آیات ۲۱ تا ۲۴

الْمُغْلَبَةِ الرُّومِ ... (آیه ۱-۷). به گفته مفسران، کسری سپاهی به سرکردگی شهریران نامی به سوی روم گسیل داشت و او بر رومیان تاخته کشتار و ویرانی کرد و درختان زیتون برید. قیصر مردی به نام یحس را به مقابله فرستاد که در اذرع و بصری که مرز عربستان و شام بود با شهریران رو به رو شد و از ایرانیان شکست خورد و این خبر به پیغمبر (ص) و اصحابش در مکه رسید و بر ایشان گران آمد و اینکه مجوس بر مسیحیان رومی غلبه کنند حضرت را خوش نمی آمد اما کفار مکه خوشحال شدند و در ملاقات مسلمین زخم زبان می زدند که شما و مسیحیان اهل کتابید و ما اُمّی هستیم. دیدید که ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۸۳ برادران ایرانی ما بر برادران رومی شما پیروز شدند ما نیز بر شما غلبه خواهیم کرد. آیات مورد بحث در جواب مشرکان نازل گردید که رومیان بعد از چند سال غالب خواهند شد. اسماعیل بن ابراهیم واعظ با اسناد از ابو سعید خدری روایت می کند که (پس از چند سال) در روز بدر که مسلمین بر مشرکان پیروز شدند، رومیان نیز بر ایرانیان غلبه یافتند و مؤمنان (از خبر غیبی قرآن) به شگفت آمدند.

سوره لقمان

سوره لقمان: آیه ۶

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ ... (آیه ۶). کلبی و مقاتل گویند آیه درباره نصر بن حارث نازل شد که چون برای تجارت به ایران می رفت داستان های عجم خریداری می کرد و همراه می آورد و برای قریش نقل و حکایت می نمود و می گفت: محمد، خبر و داستان عاد و ثمود می گوید و من داستان رستم و اسفندیار و اخبار خسروان آورده ام. قریش گوش دادن به قرآن را ترک گفته به شنیدن سخن او روی می آوردند و از این لذت می بردند. مجاهد گوید اشاره آیه به خریداری غلامان و کنیزان خواننده و نوازنده است. احمد بن محمد بن ابراهیم مقری با اسناد از ابو امامه روایت می کند که پیغمبر (ص) فرمود تعلیم مغنیه و معامله و قیمت آن حرام است و آیه مذکور در چنین موردی نازل شده و صدای هیچ مردی به آواز بلند نمی شود مگر اینکه خدا دو شیطان می فرستد که بر دو شانه اش بنشینند و آنقدر لگد بزنند (یا پای بکوبند) تا خاموش شود. ثور از پدرش ابو فاخته و او از ابن عباس روایت می کند این آیه درباره مردی نازل شد که مطربه ای خریده بود و صبح و شام، آواز وی گوش می داد.

سوره لقمان: آیه ۱۵

وَإِنْ جَاهِدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي ... (آیه ۱۴-۱۵). چنانکه ذیل آیه ۸ سوره عنکبوت گفتیم درباره سعد بن ابی وقاص نازل گردید. وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ... (آیه ۱۵). عطاء از ابن عباس روایت می کند که این قسمت آیه درباره ابو بکر نازل شد که چون ایمان آورد عبد الرحمن بن عوف و سعد بن ابی وقاص و ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۸۴ سعید بن زید و عثمان و طلحه و زبیر بدو گفتند آیا محمد را تصدیق کردی و بدو گرویدی؟ ابو بکر گفت: آری، و شما نیز همین کار را بکنید. آیه خطاب به سعد است که «طریقه و روش کسی را که به سوی من باز گشت پیروی کن»

سوره لقمان: آیه ۲۷

وَلَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ ... (آیه ۲۷). به گفته مفسران، چون مشرکان به راهنمایی یهود از پیغمبر (ص) در مورد روح

سؤال کردند و پاسخ آمد: «وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا» [اسراء، ۸۴] پس از هجرت پیغمبرت به مدینه احبار یهود نزد حضرت آمده گفتند شنیده‌ایم گفته‌ای «شما را جز دانش اندکی نرسیده است» مقصودت ماییم یا مکیان؟ پیغمبر (ص) پاسخ داد: همه‌تان. گفتند: مگر تو خود در آیاتی که بر تو نازل شد نمی‌خوانی که ما را تورات داده‌اند و در آن دانش همه چیز است. پیغمبر (ص) فرمود: همان در برابر علم خدا اندک است. همانا چیزهایی بر شما فرستاده که اگر بدان عمل کنید فایده می‌یابید. احبار گفتند: چگونه چنین ادعایی می‌کنی حال آنکه خود آورده‌ای «وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ» (۱) فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا، اکنون بگو «خیر فراوان» با «دانش اندک» چگونه قابل جمع است؟ آیه در پاسخ نازل گردید که «اگر هر چه درخت در زمین است قلم باشد و دریا مرکب، و هفت دریا در کار آید، کلمات پروردگار من تمام نشود».

سوره لقمان: آیه ۳۴

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ ... (آیه ۳۴). بادیه نشینی به نام حارث بن عمرو بن حارثه بن محارب بن حفصه نزد پیغمبر (ص) آمد و ساعت قیامت را پرسید و همچنین گفت: زمین ما خشک است کی باران می‌آید، و زخم آبستن بود، چه می‌زاید؟ و خود می‌دانم کجا زاده شده‌ام بگو در کجا خواهم مرد؟ آیه در پاسخ او نازل گردید که «همانا خدا است که ساعت قیامت داند و باران فرود آرد و از درون بچه‌دان‌ها خبر دارد. هیچ کس نداند که فردا چه خواهد کرد و چه به دست خواهد آورد، و هیچ کس نداند که در کجا خواهد مرد. همانا خدا است که داننده و با خبر است». ابو عثمان سعید بن محمد مؤذن با اسناد از ایاس بن سلمه و او از پدرش روایت می‌کند که همراه پیغمبر (ص) بودم مردی در رسید با مادیانی آبستن، و کره‌ای آورده بود بفروشد. از حضرت پرسید تو کیستی؟ فرمود: رسول الله، فرستاده خدا. مرد پرسید: ساعت قیامت کی است؟ فرمود: غیب است و کسی جز خدا نداند. پرسید باران کی () از اینجا معلوم می‌شود که ۱) یهودیان کلمه «حکمت» را مشخصاً به تورات تعبیر می‌کرده‌اند. ظاهراً کلمه حکمت عبری و در عربی دخیل است. ضمناً ر. ک.: واژه‌های دخیل در قرآن، ص ۱۸۱. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۸۵ می‌آید؟ فرمود غیب است و کسی جز خدا نداند. پرسید در شکم اسب نر است یا ماده؟ یکی است یا دو قلو؟ چه رنگ است؟ فرمود: غیب است و کسی جز خدا نداند. مرد گفت: شمشیرت را بده بینم. پیغمبر (ص) شمشیرش را به وی داد و او تکانی داد و پس داد. پیغمبر (ص) فرمود: اما تو کاری را که قصد کردی نتوانستی بکنی. و مرد نیت کرده بود که بروم و آن چیزها پرسم و سپس گردنش را بزنم. ابو عبد الله بن اسحاق با اسناد از ابن عمر روایت می‌کند که پیغمبر (ص) فرمود: گنج‌های غیب پنج تا است و گشودن آن جز خدا نداند. جز خدا کسی نداند قیامت کی بر پا می‌شود، جز خدا کسی نمی‌داند در بچه‌دان‌ها چه نهفته؟ جز خدا کس نداند که فردا چه خواهد شد، فقط خدا می‌داند هر کس در کجا خواهد مرد و کس نداند. و کس نداند که کی باران آید جز خدا. بخاری نیز این روایت را آورده است.

سوره سجده

سوره سجده: آیه ۱۶

تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ ... (آیه ۱۶). ابو اسحاق مقری با اسناد از انس بن مالک روایت می‌کند که آیه بالا درباره ما جماعت انصار نازل شد که نماز مغرب را پشت سر پیغمبر (ص) می‌خواندیم و تا نماز عشاء به منازل خود باز نمی‌گشتیم و نماز عشاء را نیز پشت سر پیغمبر (ص) می‌خواندیم. حسن (بصری) و مجاهد گفته‌اند این آیه درباره شب زنده‌داران است که تا سحر به نماز می‌ایستادند. صحت این نظر با روایت زیر ثابت می‌شود که ابو بکر محمد بن عمر خشاب با اسناد از معاذ بن جبل آورده که در

جنگ تبوک همراه پیغمبر (ص) بودیم. در گرمای شدید هر کس به گوشه‌ای رفته بود و من به پیغمبر (ص) از همه نزدیک تر بودم. عرض کردم یا رسول الله (ص) مرا عملی بیاموز که به بهشتم ببرد و از جهنم دورم سازد. فرمود امر مشکلی است لیکن هر دشواری را خدا آسان سازد سهل است. خدا را پرستی و شرک نیاری، نمازهای واجب بگزاری، زکات معین پردازی و رمضان را روزه بداری و اگر می‌خواهی درهای خیر را بر تو بنمایانم؟ عرض کردم بلی یا رسول الله (ص). فرمود: روزه (مستحب) که سپر و محافظ است، (از گناه و دوزخ) و صدقه که کفاره لغزش‌ها است، و شبخیزی فقط برای رضای خدا. و این ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۸۶ آیه را تلاوت فرمود: «مؤمنان پهلوی بستر جدا می‌دارند و با بیم و امید خدا را می‌خوانند و از آنچه روزی‌شان کرده‌ایم انفاق می‌کنند»

سوره سجده: آیه ۱۸

أَفَمَنْ كَانَ مُؤْمِنًا كَمَنْ كَانَ فَاسِقًا ... (آیه ۱۸). این آیه درباره علی بن ابی طالب و ولید بن عقبه نازل گردیده. ابو بکر احمد بن محمد اصفهانی با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که ولید بن عقبه بن ابی محیط به علی گفت: من از تو نیزه گذارتر و زبان آورترم و جمعیت اطرافم بیشتر است. علی فرمود: خاموش ای فاسق! و آیه مورد بحث نازل گردید که مؤمن و فاسق برابر نیستند.

سوره احزاب

سوره احزاب: آیه ۱

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ ... (آیه ۱). ابو سفیان و عکرمه بن ابی جهل و ابو الاعور سلمی پس از جنگ احد، به مدینه آمده بر عبد الله بن ابی وارد شدند. پیغمبر (ص) به جان امان‌شان داد تا مذاکره کنند. پس عبد الله بن سعد بن ابی سرح و طعمه بن ابیرق همراه ایشان نزد پیغمبر (ص) آمدند و عمر بن خطاب نیز نزد پیغمبر (ص) بود. آنان به حضرت گفتند: بدگویی لات و عزری و منات را رها کن، و بگو برای بت پرستان دارای شفاعت و منفعتند، ما نیز ترا با پروردگارت واگذاریم. سخن ایشان بر پیغمبر (ص) گران آمد. عمر گفت: یا رسول الله (ص)، اجازه بفرما اینان را بکشیم. پیغمبر (ص) فرمود: امان‌شان داده‌ام. عمر خطاب به آنان گفت: بیرون روید که لعنت و خشم خدا بر شما باد و پیغمبر (ص) فرمود که عمر آنها را از مدینه بیرون کند و آیه بالا نازل گردید.

سوره احزاب: آیه ۴

مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِنْ قَلْبَيْنِ فِي جَوْفِهِ ... (آیه ۴). این آیه، درباره جمیل بن معمر فهری نازل شد که مردی عاقل و با حافظه بود و قریش می‌گفتند: او حتما دو قلب دارد که این همه چیز در یاد نگه می‌دارد، و خودش می‌گفت من دو قلب دارم که با هر دو تعقل می‌کنم، و هر کدامش از عقل محمد (ص) بالاتر است. در جنگ بدر که مشرکان- از جمله جمیل بن معمر- شکست خورده هزیمت کردند، ابو سفیان وی را دید در حالی که یک لنگه کفش را ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۸۷ به دست داشت و یک لنگه را در پا کرده است. ابو سفیان پرسید: جمعیت چه شد؟ جمیل پاسخ داد: گریختند. ابو سفیان پرسید: ترا چه شده است که یک لنگه کفش پوشیده‌ای و یک تا را در دست داری؟ پاسخ داد: تصور و احساسم این بود که هر دو را به پا پوشیده‌ام. و از آن روز فهمیدند که وی دو قلب (عقل) نداشته، و گر نه از کفش در دستش غافل نمی‌شد. و مَا جَعَلَ أَذْغِيَاءَكُمْ أَبْنَاءَكُمْ ... (آیه ۴). این قسمت از آیه درباره زید بن حارثه [بنده پیشین پیغمبر (ص)] است که پیش از بعثت، او را آزاد ساخته، پسر خویش خوانده بود و بعدا که حضرت

با زینب دختر جحش - زن مطلقه زید - ازدواج کرد، یهود و منافقان گفتند: محمد (ص) زن پسرش را گرفت و خود و دیگران را از این کار نهی می کند. آیه در پاسخ آمد که «خدا پسر خوانندگان شما را پسران شما نشمرده، این تعبیر زبانی شماسست و خدا از حقیقت سخن می گوید و همو راه می نماید». سعید بن محمد بن احمد بن نعیم اشکابی با اسناد از سالم روایت می کند که عبد الله [بن عمر] می گفته است: ما زید بن حارثه را فقط زید بن محمد خطاب می کردیم تا آیه نازل شد: «پسر خوانندگان را به پدران [راستین شان نسبت دهید، این در نظر خدا به قسط نزدیک تر است.» بخاری هم این روایت را آورده است.

سوره احزاب: آیه ۲۳

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ ... (آیه ۲۳). ابو اسحاق احمد بن ابراهیم با اسناد از انس [بن مالک روایت می کند که عمویم انس بن نصیر - که مرا همانم او کردند - در جنگ بدر حضور نداشت و این پیشامد برایش ناگوار بود که از اولین جنگ در خدمت رسول الله (ص) غیبت جسته، و می گفت: اگر جنگی پیش آید خدا شاهد خواهد بود که چه می کنم. تا اینکه جنگ احد پیش آمد و مسلمین هزیمت کردند. انس بن نصیر گفت: خدایا من از عقاید مشرکین بیزارم و از کردار این مسلمین [پشت به جنگ کرده پوزش می خواهم. و با شمشیر به راه افتاد و به سعد بن معاذ که او را دید گفت: سوگند به آنکه جانم در دست اوست، از احد بوی بهشت می شنوم. و جنگید تا کشته شد. انس [بن مالک گوید: او را میان کشتگان یافتیم، هشتاد و اندی زخم شمشیر و نیزه و تیر بر تن داشت و مثله اش نیز کرده بودند و شناخته نمی شد تا خواهرش از علامتی که در انگشت او بود، او را شناخت، و این آیه نازل شد که «از جمله مؤمنان، مردانی هستند که بر پیمان خویش با خدا به راستی وفا کردند.» ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۸۸ سعد بن احمد بن جعفر مؤذن، با اسناد از انس بن مالک روایت می کند که آیه درباره انس بن نصیر نازل گردیده است. بخاری نیز این روایت را دارد.

سوره احزاب: آیه ۲۳

فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ ... (آیه ۲۳). این قسمت از آیه درباره طلحه بن عبید الله است که در روز احد در کنار پیغمبر (ص) پایدار ماند تا دستش آسیب دید، و پیغمبر (ص) فرمود: «خدایا طلحه را بهشت مسلم دار.» احمد بن محمد بن عبد الله تمیمی با اسناد از نزال بن سبره روایت می کند که از علی (ع) پرسیدند از حال طلحه ما را با خبر کن، فرمود: طلحه از کسانی است که آیه «فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ» (یعنی از مؤمنان کسانی هستند که عهد واجب بگزارند) درباره ایشان آمد و از آن پس بر او حساب ننویسند. عبد الرحمن بن حمدان با اسناد از عیسی بن طلحه روایت می کند که روزی طلحه بر پیغمبر (ص) گذشت، به حضرت فرمود: «هذا ممن قضی نحب» (یعنی این از کسانی است که نذر خویش به جای آوردند).

سوره احزاب: آیه ۳۳

إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ ... (آیه ۳۳). ابو بکر حارثی با اسناد از ابو سعید [خدری روایت می کند که این [قسمت از] آیه درباره پنج تن یعنی پیغمبر (ص) و علی و فاطمه و حسن و حسین (ع) نازل گردیده است. ابو سعید نضوی با اسناد از عطاء بن ابی رباح و او به یک واسطه از ام سلیم [طبق روایت شیعه: ام سلمه روایت می کند که پیغمبر (ص) در خانه ام سلمه بود، فاطمه با دیگری سنگی آمد که در آن خزیره [نوعی آش بود. پیغمبر (ص) فرمود: شوهرت و دو پسر را هم صدا کن. علی و حسن و حسین نیز آمدند و همه از آن غذا خوردند و پیغمبر (ص) در بسترش روی کسای سیاه رنگ قرار داشت. ام سلیم گوید: من در حجره نماز می خواندم، این آیه، نازل گردید: «خداوند می خواهد از شما اهل بیت پلیدی را دور کند و به تمام معنا پاکیزه تان

سازد.» ام سلیم گوید: پیغمبر (ص) گوشه کسا را گرفت و بر ایشان پوشانید و دست به دعا بر افراشت که «خدایا اهل بیت من و ویژگیان من اینانند، از اینان پلیدی را دور ساز و به تمام معنا پاکیزه‌شان کن.» ام سلیم گوید: من سر درون خانه کرده پرسیدم: «یا رسول الله (ص) من هم هستم؟ فرمود: انک الی خیر، انک الی خیر» (تو به سوی خیر و خوبی هستی، یا اینکه: تو برو به سلامت!) ابو القاسم عبد الرحمن بن محمد سراج با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که آیه ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۸۹ درباره زنان پیغمبر (ص) نازل شده [قسمت اول آیه چنین است. عقیل بن محمد جرجانی، ضمن اجازه شفاهی که به مؤلف داده، از جمله با اسناد از عکرمه روایت می‌کند که مراد آیه زنان پیغمبر (ص) است نه آنها که نزدش رفتند. راوی گوید: عکرمه این مطلب را در بازار به صدای بلند می‌گفت [عکرمه از خوارج است

سوره احزاب: آیه ۳۵

إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ ... (آیه ۳۵). مقاتل بن حیان گوید: شنیده‌ام که وقتی اسماء بنت عمیس همراه شوهرش جعفر بن ابی طالب از حبشه به مدینه باز گشت، به دیدن زنان پیغمبر (ص) رفت و از ایشان پرسید: آیا درباره ما زنان چیزی نازل شد؟ گفتند: نه، اسماء نزد پیغمبر (ص) رفت و گفت: یا رسول الله (ص) زنان مغبون و محروم‌اند. حضرت پرسید: چرا؟ گفت: چون همانند مردان [در آیات از زنان نیز به نیکی یاد نشد. آیه نازل شد که: «مردان مسلمان و زنان مسلمان، مردان مؤمن و زنان مؤمن، مردان عبادت پیشه و شایسته و زنان عبادت پیشه و شایسته، مردان با صداقت و زنان با صداقت، مردان شکیبا و زنان شکیبا، مردان خاشع و زنان خاشع، مردان صدقه دهنده و زنان صدقه دهنده، مردان روزه گیر و زنان روزه گیر، مردان عفیف و زنان عفیف، مردانی که خدا را بسیار یاد می‌کنند و زنان خدا یاد، را خداوند، مغفرت و پاداش بزرگی آماده کرده است.» قتاده گوید: پس از آنکه ذکر زنان پیغمبر (ص) در آیات قرآن آمد، بعضی زنان مسلمان، نزد ایشان آمده گفتند: خداوند از شما یاد کرده و از ما نکرده، و اگر در ما خیری بود از ما هم یاد می‌شد. آیه بالا [در جواب نازل گردید.

سوره احزاب: آیه ۴۳

هُوَ الَّذِي يُصَلِّيْ عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ ... (آیه ۴۳). مجاهد گوید: چون آیه «إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتُهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ ...» نازل شد ابو بکر به پیغمبر (ص) گفت: همواره در عطایای الهی ما را نیز شریک می‌کردی. و این آیه آمد که خدا و ملائکه‌اش بر شما درود می‌فرستند.

سوره احزاب: آیه ۵۱

تُزْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُمْ ... (آیه ۵۱). به گفته مفسران وقتی بعضی زنان پیغمبر (ص) روی هم‌چشمی و حسادت حضرت را آزرده و نفقه بیشتری می‌خواستند و پیغمبر (ص) از آنها کناره گرفت و آیه تخییر [آیات ۲۸ و ۲۹ از همین سوره نازل شد. پیغمبر (ص) مأمور گردید به زنانش پیشنهاد نماید که بین دنیا و آخرت یکی را برگزینند و آنها که دنیا را برگزینند طلاق دهد و آنها که خدا و رسول الله (ص) را برگزینند «ام المؤمنین» نامیده شدند و از ازدواج بعد از پیغمبر (ص) برای همیشه ممنوع گردیدند و پیغمبر (ص) هر کدام را ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۹۰ مایل بود نزد خود جا دهد و نوبت هر یک را خواست به تأخیر اندازد، و زنان پیغمبر (ص) راضی شدند بر اینکه صاحب نوبت باشند یا نباشند، و اینکه برخی از لحاظ نفقه و معاشرت امتیاز داشته باشند، هر طور پیغمبر (ص) بخواهد عمل کند. و همگی رضایت دادند و البته پیغمبر (ص) با آن وسعت نظر و اختیار که خدایش داده بود همه را بهره برابر قرار داد. ابو عبد الله محمد بن ابراهیم مزکی با اسناد از عایشه روایت می‌کند که بعد از نزول آیه مورد بحث، حضرت در نوبت یکی از زنان اگر می‌خواست نزد دیگری برود از صاحب نوبت اجازه می‌گرفت. راوی از عایشه پرسید: تو (در این گونه

موارد) چه جواب می دادی؟ عایشه گفت: پاسخ می دادم که اگر اختیار با من است هیچ کس را بر خود مقدم نمی دارم و ترجیح نمی دهم. بخاری و مسلم نیز این روایت را هر یک به طریق خود آورده اند. به گفته بعضی مفسران، وقتی آیه تخییر نازل شد، زنان حضرت از طلاق ترسیدند و گفتند: ای پیغمبر خدا از مصاحبت خودت و سهم نفقه، هر قدر می خواهی به ما اختصاص بده و ما را به همین حال بگذار و آیه مورد بحث نازل گردید [که «نوبت هر یک را خواهی به تأخیر اندازی و هر یک را خواهی نزد خود جا دهی، و اگر از بعضی کناره میجستی او را بطلبی، گناهی بر تو نیست و همین نزدیک ترین راه است برای خرسندی آنان که غمگین نباشند و به هر چه می دهی خشنود باشند، و خدا از درون دل شما (مرد و زن) خبر دارد و دانا و دیر خشم است»]. عبد الرحمن بن عبدان با اسناد از عایشه روایت می کند که زنان پیغمبر (ص) می گفتند: آیا زنی شرم نمی کند از اینکه خود را واگذار کند؟ [در بخشی از آیه ۵۰ همین سوره آمده است: وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ آيَةً نَازِلٌ شَدَّ: «نوبت هر یک را خواهی به تأخیر اندازی و هر یک را خواهی نزد خود جا دهی» عایشه به حضرت گفت: «می بینم پروردگارت زود خواهش ترا بر می آورد.» بخاری و مسلم نیز این روایت را آورده اند.

سوره احزاب: آیه ۵۳

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ ... (آیه ۵۳). اکثر مفسران گفته اند: پیغمبر (ص) در شب زفاف با زینب دختر جحش، ولیمه خرما و قواوت داد و گوسفند کشت. انس گوید: مادرم ام سلیم یک ظرف کوچک سنگی محتوی حیس [مخلوطی از خرما و روغن و آرد] برای حضرت فرستاد و پیغمبر (ص) به من فرمود: اصحاب را به طعام دعوت کن. و اصحاب می آمدند و می خوردند و می رفتند. تا اینکه گفتم یا رسول الله (ص) کسی نمانده است. فرمود: سفره تان را جمع کنید، جمع کردند و همه رفته بودند جز سه نفر که به صحبت ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۹۱ نشسته بودند و ماندن شان به درازا کشید و پیغمبر (ص) ناراحت بود، اما از فرط حیا چیزی نمی گفت، و این آیه نازل شد و حضرت بین خودش و من «۱» پرده را فرو آویخت. بخاری و مسلم نیز این روایت را آورده اند. اسماعیل بن ابراهیم واعظ با اسناد از انس بن مالک روایت می کند که همراه پیغمبر (ص) بودم و به حجره ها سر می کشید، به حجره ای رسید که عده ای نشسته بودند صحبت می کردند. حضرت باز گشت و وارد حجره خود شد و پرده را فرو افکند. انس گوید رفتم و با ابو طلحه ماجرا را در میان گذاشتم. گفت اگر حرف تو راست باشد آیه ای درباره ما نازل می شود، و آیه بالا نازل گردید. احمد بن حسن حیری با اسناد از انس و او از عمر روایت می کند که به پیغمبر (ص) گفتم: آدم های بد و خوب بر تو وارد می شوند. کاش همسران خود را امر به حجاب می کردی. و آیه حجاب نازل گردید. بخاری نیز به طریق خود این روایت کرده است. ابو حکم جرجانی ضمن اجازه شفاهی که به مؤلف داده با اسناد از مجاهد روایت کرده است که پیغمبر (ص) روزی با بعضی اصحاب طعام می خورد و عایشه هم آنجا بود. دست یکی از اصحاب به دست عایشه خورد و پیغمبر (ص) را خوش نیامد. پس آیه حجاب نازل گردید. وَلَا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا ... (آیه ۵۳). عطاء از ابن عباس روایت می کند که یکی از سران قریش گفت: اگر پیغمبر (ص) بمیرد عایشه را می گیرم. آیه [در تحریم ابدی ازدواج با بیوگان پیغمبر] نازل شد

سوره احزاب: آیه ۵۶

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ ... (آیه ۵۶). ابو سعید با اسناد از کعب بن عجره روایت می کند که به پیغمبر (ص) گفتند: سلام بر تو را دانستیم چیست، صلوات چگونه است؟ این آیه نازل گردید. عبد الرحمن بن حمدان عدل با اسناد از اصمعی روایت می کند که از مهدی [عباسی بر منبر هبره شنیدم می گفت: خدا به شما دستوری داد، که اول خودش و دوم ملائکه اش انجام داده اند. آنجا که می فرماید: «خدا و فرشتگانش بر پیغمبر (ص) درود می فرستند، ای کسانی که ایمان آورده اید بر او درود بفرستید و سلام کنید با

تمام آداب.» خدا پیام آور شما را از میان پیام آوران بدین امتیاز مشرف داشته و از میان همه آدمیان شما را به عنوان امت (ص) بوده است و ام سلیم کنیه مادر اوست. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۹۲ آن حضرت برگزیده پس حق نعمت خدا را بگزارید و شکر کنید. مؤلف گوید از استاد ابو عثمان واعظ شنیدم که به نقل از امام سهل بن محمد بن سلیمان گفت: این تشریف و تکریم خدا نسبت به پیغمبر (ص) ما از تشریف آدم- که ملائکه را به سجده او امر کرد- کامل تر و رساتر است، چه در اینجا خصوصاً فرشتگان را مأمور کرد که سجده کنند که روا نبود خود سجده نماید، و آنجا خبر می دهد که خود و ملائکه اش بر پیغمبر (ص) درود می فرستند و این کامل تر و رساتر است. بیان سهل بن محمد از سخن مهدی [عباسی اقتباس شد و قضیه آدم را هم وارد کرده و مقابله نموده، و این کامل تر و رساتر است. ابو بکر محمد بن ابراهیم فارسی با اسناد از ابو هریره روایت می کند که رسول الله (ص) فرمود: هر کس یک بار بر من صلوات بفرستد خدا ده بار او را درود گوید. این روایت در صحیح مسلم نیز آمده است.

سوره احزاب: آیه ۵۸

وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا ... (آیه ۵۸). عطاء از ابن عباس روایت می کند: عمر یک زن انصاری را دید جلوه نما می خرامد. عمر را خوش نیامد و کتکش زد. زن نزد بستگان خود رفت و از عمر شکایت کرد. آنان به سراغ عمر آمده آزارش کردند و این آیه نازل شد: «کسانی که مردان و زنان مؤمن را بیازارند بدون آنکه کاری کرده باشند، به راستی بهتان و گناه عظیمی را متحمل شده اند.» مقاتل گوید: آیه در حق علی (ع) نازل شده که گروهی از منافقان او را می آزرده و علیه او سخن می گفتند.

سوره احزاب: آیه ۵۹

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّلْزَوَاجِ كَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ... (آیه ۵۹). سعید بن محمد مؤذن با اسناد از ابو مالک روایت می کند که زنان مؤمن شبها برای قضای حاجت یا کاری بیرون می رفتند و منافقان متعرض و مزاحم شان می شدند. آیه مورد بحث نازل گردید. سدی گوید: خانه های مدینه کوچک بود و زنان شبها برای قضای حاجت از خانه بیرون می شدند. عده ای از فاسقان مدینه شبها بیرون آمده، اگر زنی را مقنعه زده می دیدند متعرض نمی شدند و می گفتند: آزاد زن است، و اگر زنی را بدون مقنعه می دیدند می گفتند کنیز است و طلب کام می نمودند. آیه نازل شد که «ای پیغمبر (ص) به همسران و دختران و زنان مؤمن بگو جامه بر خود فرو پوشند که این روش برای آنکه [آزاد زن و محترم شناخته شوند بهتر است]». ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۹۳

سوره یس

سوره یس: آیه ۱۲

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَى وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ ... (آیه ۱۲). ابو سعید خدری گوید منزل بنی سلمه در حومه مدینه بود و خواستند به خانه های نزدیک مسجد منتقل شوند آیه بالا نازل شد و پیغمبر (ص) فرمود وقتی آثار قدم های شما ثبت می شود چرا خانه هاتان را عوض می کنید؟ شریف اسماعیل بن حسن بن محمد بن حسن طبری با اسناد از ابو سعید روایت می کند که بنی سلمه نزد پیغمبر (ص) از دوری منازل شان به مسجد شکوه کردند. پیغمبر (ص) فرمود خانه های تان را داشته باشید که اثر قدم های شما ثبت می شود

(و ثواب بیشتر می برید).

سوره یس: آیه ۷۸

قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَ هِيَ رَمِيمٌ ... (آیه ۷۷-۷۸). به گفته مفسران ابی بن خلف استخوان پوسیده‌ای نزد پیغمبر (ص) آورده گفت: پس از خرد شدن این استخوان‌ها آیا به نظر تو خدا زنده‌شان می‌سازد؟ پیغمبر (ص) فرمود: بلی، و ترا محشور کرده به جهنم می‌فرستد. و آیه مورد بحث به همین مناسبت نازل گردید. سعید بن محمد بن جعفر از ابو مالک روایت می‌کند که ابی بن خلف جمحی استخوان پوسیده‌ای نزد پیغمبر (ص) آورده آن را ریز ریز کرد و پرسید: یا محمد، آیا این را پس از آنکه من خرد کردم خدا زنده می‌کند؟ پیغمبر (ص) فرمود: بلی، هم این را بر می‌انگیزاند و هم ترا بعد از مرگ زنده می‌سازد و به آتش جهنم وارد می‌کند و این آیات نازل گردید.

سوره ص

سوره ص: آیه ۱

ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ ... (۱-۷). ابو القاسم بن ابی نصر خزامی با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که ابو طالب مریض شد و قریش بر بالین او حاضر آمدند. و پیغمبر (ص) نیز آمد و بالای سر ابو طالب جای یک نفر خالی بود، حضرت آنجا نشست که ابو جهل می‌خواست مانع شود. قریش از پیغمبر (ص) به ابو طالب شکوه کردند. ابو طالب گفت: ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۹۴ ای برادر زاده از قوم خود چه می‌خواهی؟ فرمود می‌خواهم کلمه‌ای بگویند که بر عرب مسلط شوند و از عجم جزیه بستانند. ابو طالب پرسید آن یک کلمه چیست؟ فرمود: لا اله الا الله. قریش گفتند آیا به جای خدایان متعدد می‌خواهد یک خدا بگذارد؟ و آیات ۱-۷ سوره ص به همین مناسبت نازل گردید. به گفته مفسران وقتی عمر بن خطاب ایمان آورد، مسلمانان شادمان و قریش ناراحت شدند. ولید بن مغیره خطاب به بزرگان و اشراف قریش گفت نزد ابو طالب بروید و بگویید تو بزرگ و پیر ما هستی و خبردار شدی که این سفیهان (یعنی مسلمانان) چه کرده‌اند؟ آمده‌ایم که بین ما و برادر زاده‌ات داوری کنی. ابو طالب کس فرستاد و پیامبر را فرا خواند و گفت ای برادرزاده، این قوم تو تقاضایی دارند، به کلی رد مکن. فرمود چه می‌خواهند؟ گفتند دست از ما و خدایان مان بردار ما هم ترا با خدایت وامی‌گذاریم. پیغمبر (ص) فرمود آیا یک کلمه از من می‌پذیرید که با آن بر عرب حکومت کنید و عجم را پیرو خود سازید؟ ابو جهل گفت: خدا پدرت را بیامزد، نه یک کلمه که ده کلمه می‌گوییم. پیغمبر (ص) فرمود: بگویید لا اله الا الله. از آن سخن رم کردند و برخاستند و گفتند: آیا به جای همه خدایان، یک خدا قرار می‌دهد؟ چگونه خدای واحد به همه خلق می‌رسد؟ و آیات ۱۲ به بعد سوره ص به همین مناسبت نازل گردید که پیش از این قوم نوح و عاد و فرعون نیز تکذیب کردند.

سوره زمر

سوره زمر: آیه ۹

أَمْ مَنْ هُوَ قَانِثُ الْلَّيْلِ ... (آیه ۹). عطاء از ابن عباس روایت می‌کند این آیه درباره ابو بکر صدیق نازل شد. ابن عمر گوید درباره عثمان بن عفان است و مقاتل گوید درباره عمار بن یاسر است.

سوره زمر: آیه ۱۷

وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ أَنْ يَعْبُدُوهَا ... (آیه ۱۷). ابن زید گوید: این آیه درباره سه تن است که در دوره جاهلیت نیز یکتا پرست بودند، و عبارتند از: زید بن عمرو، ابوذر غفاری و سلمان فارسی. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۹۵

سوره زمر: آیات ۱۷ تا ۱۸

فَبَشِّرْ عِبَادِ، الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ ... (آیه ۱۷-۱۸). عطاء از ابن عباس روایت می کند که چون ابو بکر صدیق پیغمبر (ص) را تصدیق کرد و ایمان آورد، عبد الرحمن بن عوف و طلحه و زبیر و سعید بن زید و سعد بن ابی وقاص نزد وی آمده گفتند ماجرا چیست؟ ابو بکر ایشان را از اسلام آوردن خود باخبر ساخت و آنان نیز ایمان آوردند و این آیه نازل شد. مقصود از «يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ» قول ابو بکر است.

سوره زمر: آیه ۲۲

أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ ... (آیه ۲۲). قسمت اول این آیه درباره حمزه و علی، و قسمت آخر آن درباره ابو لهب و پسرش نازل شده است.

سوره زمر: آیه ۲۳

اللَّهُ نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ ... (آیه ۲۳). عبد القاهر بن طاهر بغدادی با اسناد از سعد روایت می کند که (مکیان) به پیغمبر (ص) گفتند چه شود اگر حدیث کنی؟ و این آیه در جواب آمد.

سوره زمر: آیه ۵۳

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ ... (آیه ۵۳-۵۵). ابن عباس گوید این آیه در جواب اهل مکه نازل شد که گفتند: محمد می گوید هر کس بت پرستید و آدم بیگناه را کشته، آمرزنده نمی شود ما چگونه هجرت کنیم و مسلمان شویم در حالی که غیر خدا را پرستیده ایم و آدمکشی که خدا حرام کرده مرتکب شده ایم. عبد الله بن عمر گوید: آیه مورد بحث درباره عیاش [ابی بن ربیع و ولید بن ولید و عده ای از اسلام آوردگان نازل شد که بر اثر گرفتاری و شکنجه (وسیله مشرکان) دچار فتنه شدند و ما می گفتیم خدا به هیچ وجه از اینان توبه و فدیة نمی پذیرد زیرا با شکنجه ای مسلمانی خود را ترک کردند آیات ۵۳-۵۵ (در پذیرش توبه اینان) نازل شد و عمر کاتب بود، پس به عیاش و ولید و آن عده از مسلمین که دین را ترک گفته بودند نامه نوشت، به اسلام برگشتند و مهاجرت کردند. عبد الرحمن بن محمد سراج با اسناد از ابن عباس روایت می کند: عده ای از مشرکان که آدمکشی و زنا فراوان مرتکب شده بودند نزد پیغمبر (ص) آمده گفتند: آنچه ما را بدان دعوت می کنی نیک است. اما کفار گناهان سابق ما چه می شود؟ آیه مورد بحث نازل گردید. بخاری نیز این روایت، آورده است. ابو اسحاق مقری با اسناد از عمر روایت می کند که وقتی بر مهاجرت اتفاق کردیم من و عیاش بن ابی ربیع و هشام بن عاصی با هم عازم شدیم و وعده گاه خود را «مناصف» ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۹۶ میقات بنی غفار قرار دادیم و گفتیم هر کس در محل نشانه های میقات حاضر نشد نیامدنی است و رفیقش برود. من و عیاش به محل رفتیم اما هشام نیامد چون گرفتار و دچار فتنه شده بود. ما به مدینه رسیدیم و می گفتیم خدا توبه چنین کسان را نمی پذیرد چه با آنکه خدا و رسولش را شناخته اند به سبب یک آزمون و مصیبت دنیوی از دین باز گشتند

تا آیات ۵۳-۶۰ زمر نازل شد و من به دست خویش نوشتم و به مکه فرستادم. هشام گفت وقتی نامه رسید من تا «ذی طوی» به استقبال رفتم و گفتم خدایا آیات را به من بفهمان و دانستم درباره (قبول توبه) ما نازل شده است. برگشته سوار شتر راهی مدینه شدم و به خدمت پیغمبر (ص) رسیدم. روایت دیگری در شأن نزول این آیه در آخر سوره فرقان ذیل آیات ۶۸-۷۰ آوردیم که گویند در جواب وحشی قاتل حمزه نازل شده است (که خداوند همه گناهان را می‌آمرزد)

سوره زمر: آیه ۶۷

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ ... (آیه ۶۷). ابو بکر حارثی با اسناد از عبد الله بن عباس روایت می‌کند: یکی از اهل کتاب نزد پیغمبر (ص) آمد و گفت یا ابا القاسم آیا به تو خبر رسیده که خدا خلائق را روی یک انگشت نگه داشته و زمین‌ها را بر انگشتی و درختان را بر انگشتی و خاک را بر انگشتی؟ پیغمبر (ص) را خنده گرفت چنانکه دندان‌هایش آشکار شد و آیه آمد که «خدا را به سزا نشناختند و حق معرفتش را نگزاردند که همه زمین روز قیامت به قبضه او است و آسمان‌ها در هم نوردیده در یمین او». مقصود این است: به همان آسانی و سادگی که هر یک از ما با انگشت چیزی را بر می‌دارد، زمین و هر چه در آن هست از مخلوقات و درختان در چنگ و مشت خدا است. بدین گونه طبق تعبیرات رایج ما بیان کرده تا بفهمیم.

سوره فصلت

سوره فصلت: آیه ۲۲

وَمَا كُنْتُمْ تَشِيرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ ... (آیه ۲۲-۲۳). استاد ابو منصور بغدادی با اسناد از ابن مسعود روایت می‌کند که دو مرد از قریش و داماد ثقفی‌شان در خانه‌ای ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۹۷ بودند. یکی‌شان گفت آیا به نظر شما خدا صحبت در گوشی ما را می‌شنود؟ یکی گفت می‌شنود و دیگری گفت نمی‌شنود و بالاخره بر این اتفاق کردند که اگر بشنود همه چیز را می‌شنود. و آیه فوق نازل گردید. بخاری و مسلم نیز این روایت را آورده‌اند. محمد بن عبد الرحمن فقیه با اسناد از عبد الله روایت می‌کند که من در پوشش کعبه پنهان بودم که سه تن شکم به پیه انباشته کم ایمان و قریشی آمدند و با هم سخن می‌گفتند که درست نفهمیدم ظاهرا یکی‌شان می‌گفت: آیا به نظر شما خدا این صحبت ما را می‌شنود؟ دیگری گفت صدای بلند را می‌شنود و آهسته را نمی‌شنود. راوی گوید: حکایت را با پیغمبر (ص) گفتم و آیه ۲۲ و ۲۳ بدین مناسبت نازل گردید که هیچ چیز از خدا پنهان نمی‌ماند.

سوره فصلت: آیه ۳۰

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا ... (آیه ۳۰). عطاء از ابن عباس روایت می‌کند آیه درباره ابو بکر نازل شده. قضیه این بود که مشرکان می‌گفتند پروردگار ما الله است و ملائکه دختران اویند که شفیع ما نزد او خواهند بود و بر همین عقیده نیز استقامت نداشتند. و یهود می‌گفتند پروردگار ما الله است و عزیر پسر او است و محمد پیام آور راستین نیست، و با این عقیده منحرف شدند. اما ابو بکر گفت پروردگار ما الله است یکتا و بی‌انبار و محمد بنده و فرستاده اوست و با این عقیده در راه راست و بی‌انحراف قرار گرفت و استقامت ورزید.

سوره شوری

سوره شوری: آیه ۲۳

قُلْ لَا أَشِئُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى ... (آیه ۲۳). ابن عباس گوید چون پیغمبر (ص) به مدینه آمد حادثی برای حضرت واقع می‌شد و حقوقی بر گردنش می‌افتاد ولی دستش تنگ بود. انصار گفتند این مرد ما را به راه خدا هدایت کرده و خواهر زاده ما است و اکنون با حادثی که پیش می‌آید و حقوقی که بر گردنش می‌افتد تنگدست است بیایید تا آنجا که خود فقیر نشویم مالی گرد آوریم و تقدیم کنیم تا دستگیرش باشد. و این کار را کردند و مال جمع شده را نزد پیغمبر (ص) برده گفتند یا رسول الله (ص) تو ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۹۸ خواهر زاده مایی و خدا به دست تو ما را هدایت کرده، حادثی واقع می‌شود و حقوقی بر گردنت می‌آید، در نظر گرفتیم از اموال خود مبلغی جمع کرده خدمتت بیاوریم تا بدین وسیله کمک کرده باشیم و این است. آیه بالا در جواب نازل گردید که «بگو من از شما مزد نمی‌خواهم مگر دوستی در راه خویشاوندی» [یعنی اگر بپذیرم به خاطر محبت خویشاوندی است]. قتاده گوید مشرکان در انجمن‌شان گفتند نمی‌بینید که چگونه محمد در برابر کارهایش اجرت می‌گیرد، آیه در جواب نازل شد «۱»

سوره شوری: آیه ۲۷

وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ ... (آیه ۲۷). آیه درباره جمعی از اصحاب صغه نازل شد که خواستار توانگری و وسعت معیشت شدند. خباب بن ارت گوید این آیه درباره ما نازل شد که ناسپاسانه آرزومند اموال بنی نضیر و بنی قریظه بودیم. ابو عثمان مؤذن با اسناد از عمرو بن حرث روایت می‌کند که آیه درباره اصحاب صغه است که نعمت و ثروت دنیوی تمنا می‌کردند.

سوره شوری: آیه ۵۱

وَمَا كَانَ لِشَرِّ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا ... (آیه ۵۱). یهود به پیغمبر (ص) گفتند اگر تو به راستی پیغمبری چرا مثل موسی خدا را بالعیان نمی‌بینی و با او همسخن نمی‌شوی و تا چنین نکنی به تو ایمان نیاوریم. حضرت فرمود موسی نیز خدا را ندیده است و آیه مورد بحث آمد که «خدا هیچ بشری را آن مقام نداده است که با او سخن گوید مگر به وحی یا از پس پرده‌ای یا فرشته‌ای بفرستد ...».

سوره زخرف

سوره زخرف: آیه ۵۷

وَلَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا ... (آیه ۵۷). اسماعیل بن ابراهیم نصر آبادی با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که پیغمبر (ص) خطاب به جماعت قریش فرمود: در معبود غیر از الله خیری نیست گفتند مسیحیان عیسی را خدا می‌دانند و مگر تو اعتقاد نداری که عیسی بنده شایسته خدا و پیغمبر (ص) راستین بوده؟ آیه بالا در جواب نازل شد که «چون پسر _____ (۱) مفسران شیعه این آیه را در شأن

اهل بیت می‌دانند، ر. ک.: نمونه بینات، دکتر محمد باقر محقق، ص ۶۹۰-۶۹۳-م. ترجمه اسباب نزول، ص: ۱۹۹ مریم مثال آورده شود، در حال قوم تو منحرف شوند ...». در این زمینه مناظره ابن الزبیری را با رسول الله (ص) ذیل آیه ۱۰۱ انبیاء آوردیم.

سوره دخان

سوره دخان: آیه ۴۹

دُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ ... (آیه ۴۹). قتاده گوید این آیه در جواب دشمن خدا ابو جهل نازل شد که می گفت: آیا محمد مرا تهدید می کند در حالی که دست نیافتنی ترین و نیرومندترین مرد مکه هستم. ابو بکر حارثی با اسناد از عکرمه روایت می کند که پیغمبر (ص) ابو جهل را ملاقات کرد و ابو جهل گفت تو خود می دانی که من دست نیافتنی ترین مردم صحرا هستم و نیرومند و بزرگوارده و محترمم. راوی گوید خدا ابو جهل را در جنگ بدر به خواری هلاک ساخت و در جواب خودستایش سرزنش نمود که «عذاب را بچش ای آنکه خود را عزیز و کریم می نامیدی».

سوره جاثیه

سوره جاثیه: آیه ۱۴

قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ ... (آیه ۱۴). عطاء از ابن عباس روایت می کند که در این آیه مقصود از «الَّذِينَ آمَنُوا» عمر بن خطاب و مراد از «الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ» عبد الله بن ابی است. قضیه این بود که مسلمانان در غزوه بنی مصطلق بر سر چاهی فرود آمدند به نام مریسیع. عبد الله بن ابی غلامش را برای آب آوردن فرستاد و غلام دیر باز گشت. عبد الله از غلام علت تأخیر را پرسید پاسخ داد غلام عمر سر چاه را گرفته بود و نمی گذاشت کسی آب بکشد تا ظرف پیغمبر (ص) و ابو بکر و عمر را پر کند. عبد الله گفت: مثل اینان همان است که گفته اند «سگت را چاق کنی می خوردت». این سخن به گوش عمر رسید شمشیر بر کشید و قصد عبد الله داشت که آیه نازل شد ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۰۰ «چشم پوشی کنند تا خدا آن گروه را به کیفر برساند». ابو اسحاق ثعالبی با اسناد از ابن عباس روایت می کند که چون آیه ۲۴۵ بقره (یا آیه ۱۱ حدید) نازل شد که «چه کسی به خدا قرض الحسنه می دهد؟» یک یهودی به نام فنحاص در مدینه گفت: پروردگار محمد نیازمند شده است. این سخن به عمر رسید شمشیر بسته به سراغ یهودی رفت. جبرئیل نازل شد و آیه مورد بحث را آورد و به پیغمبر (ص) خبر داد که عمر شمشیر کشیده در تعقیب فنحاص یهودی است. پیغمبر (ص) به دنبال عمر فرستاد. وقتی حاضر شد فرمود شمشیرت را بگشای. عمر گفت یا رسول الله (ص) راست گفתי و رسول بر حقی. پیغمبر (ص) فرمود: پروردگارت می گوید: «از کسانی که به روزهای موعود خدا ایمان ندارند در گذرید». عمر گفت: چنین کنم و خشمگین نشوم.

سوره احقاف

سوره احقاف: آیه ۹

وَمَا أَدْرِ مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ ... (آیه ۹). ثعلبی از ابو صالح و او از ابن عباس روایت می کند که چون زندگی بر اصحاب پیغمبر (ص) (در مکه) سخت شد حضرت در خواب دید که به سرزمینی دارای آب و درخت و نخل مهاجرت می کنند، و خوابش را برای اصحاب حکایت کرد، خوشحال شدند و از آزار مشرکین امید فرجی دست داد. پس از چندی که اثری از آن خواب مشاهده نکردند نزد پیغمبر (ص) آمده پرسیدند یا رسول الله (ص) پس کی به آن سرزمین که در خواب دیدی هجرت خواهیم کرد؟ پیغمبر (ص) پاسخی نداد و آیه نازل شد که «من ندانم بر سر من و شما چه خواهد آمد و با ما چه رفتار خواهد شد. تنها از وحی که به من می رسد پیروی می کنم ...».

سوره احقاف: آیه ۱۵

حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً ... (آیه ۱۵). عطاء از ابن عباس روایت می‌کند این آیه درباره ابو بکر صدیق نازل شد که در سن هجده سالگی با حضرت محمد (ص) که در آن موقع بیست سال داشت همسفر شد و برای تجارت راهی شام شدند و بین راه در منزلی فرود آمدند که درخت سدري آنجا بود و حضرت محمد (ص) زیر آن نشست و ابو بکر به ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۰۱ سراغ راهی‌بی که در آن حوالی بود رفت که از مسأله دین پرسش کند. راهب از ابو بکر پرسید: آن مرد که در سایه درخت سدر نشسته کیست؟ ابو بکر پاسخ داد: محمد پسر عبد الله بن عبد المطلب است. راهب گفت به خدا او پیغمبر (ص) موعود است که زیر این درخت بعد از عیسی بن مریم کسی ننشیند جز محمد نبی الله. و ابو بکر را حالت یقین و پذیرش دست داد و در سفر و حضر از حضرت جدا نمی‌شد و چون محمد در سنّ چهل سالگی پیامبر شد ابو بکر سی و هشت ساله تصدیقش کرد و اسلام آورد «۱» و چون به چهل سالگی رسید گفت: «پروردگار را به شکر نعمتم وادار تا حق این نعمت که بر من روا داشته‌ای بگزارم»

سوره فتح

سوره فتح: آیه ۱

محمد بن ابراهیم دارکی با اسناد از مسور بن مخرمه و مروان بن حکم روایت می‌کند که سوره فتح از اول تا آخر بین مکه و مدینه پس از صلح حدیبیه نازل شده است. إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا ... (آیه ۱-۲). منصور بن ابی منصور سامانی با اسناد از انس روایت می‌کند که چون از غزوه حدیبیه باز گشتیم و آن در حالی بود که مشرکان مانع از حج گزاردن ما شده بودند و غمگین و سرشکسته بودیم «انا فتحنا» بر رسول الله (ص) نازل گردید و فرمود: آیه‌ای بر من فرود آمده که از دنیا و هر چه در آن است دوست‌تر دارم. عطاء از ابن عباس روایت می‌کند که چون آیه ۹ سوره احقاف نازل شد یهودیان، پیغمبر (ص) و مسلمانان را به شماتت گرفتند که چگونه می‌توان از مردی پیروی کرد که «نمی‌داند چه بر سرش خواهد آمد؟» و این زخم زبان بر مسلمانان سخت بود تا «انا فتحنا» نازل گردید.

سوره فتح: آیه ۵

لِيَدْخُلَ الْمَدِينُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ ... (آیه ۵). سعید بن محمد مقرئ با اسناد از انس روایت می‌کند که

ابو بکر در چهل سالگی یعنی دو سال پس از بعثت پیغمبر (ص) ایمان آورد. م. ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۰۲ می‌کند که پس از نزول آیه‌های ۱-۲ این سوره، اصحاب گفتند: یا رسول الله عطای خدای بر تو مبارک باد، به ما چه می‌رسد؟ این آیه نازل شد: «تا خدا مردان و زنان مؤمن را وارد باغ‌های سایه‌دار بهشت سازد که جوی‌ها در آن روان است ...». محمد بن عبد الرحمن فقیه با اسناد از انس روایت می‌کند که در بازگشت از حدیبیه اصحاب در دل غمین بودند که از حج باز داشته شدند و در حدیبیه قربانی [حج] گذراندند تا «انا فتحنا» فرود آمد و پیغمبر (ص) فرمود این آیه را از هر چه در جهان است دوست‌تر دارم و آیه را بر اصحاب فرو خواند. مردی گفت یا رسول الله (ص)، نعمت الهی ترا گوارا باد. اما خداوند به ما چه می‌دهد؟ آیه نازل شد «لِيَدْخُلَ الْمَدِينُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ» یعنی «تا خدا مردان و زنان مؤمن را وارد باغ‌های ...».

سوره فتح: آیه ۲۴

وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ ... (آیه ۲۴). ابو بکر محمد بن ابراهیم فارسی با اسناد از انس روایت می‌کند که

هشتاد مرد مکی مسلح از کوه تنعیم سرازیر شده قصد حمله غافلگیرانه به مسلمین داشتند. پیغمبر (ص) ایشان را اسیر کرده سپس آزاد ساخت و این آیه بدین مناسبت نازل گردید. عبد الله بن مغفل هونی گوید همراه رسول الله در حدیبیه زیر درخت بیعت بودیم در این بین سی جوان مسلح بر ما حمله ور شدند. پیامبر آنان را نفرین کرد و خدا بینایی شان را گرفت و ما برخاسته دستگیرشان کردیم. رسول الله (ص) خطاب به آنان فرمود: آیا از کسی امان دارید؟ آیا با مسلمانی هم پیمان هستید؟ قسم خوردند که نه. پیغمبر (ص) آنان را رها نمود و آیه بالا نازل شد: «او است خدای که دست آنان را از شما، و دست شما را از ایشان کوتاه نمود ...».

سوره حجرات

سوره حجرات: آیه ۱

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدُمُوا يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ... (آیه ۱). ابو نصر محمد بن ابراهیم با اسناد از ابن ابی ملیکه و او از عبد الله بن زبیر روایت می کند که هیأتی از بنی تمیم نزد پیغمبر (ص) آمدند. ابو بکر [به عنوان مشورت به پیغمبر] گفت قعقاع بن عبد را بر ایشان ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۰۳ امیر کن و عمر اقرع بن حابس را پیشنهاد نمود. ابو بکر به عمر گفت: منظور تو فقط مخالفت من بود و عمر پاسخ داد من قصد مخالفت ترا نداشتم. و اختلاف شان بالا گرفت و صدا بلند کردند. آیه نازل گردید «ای کسانی که ایمان آورده اید در برابر خدا و رسولش خود را جلو نیندازید و از خدا بترسید که خدا شنوا و دانا است»

سوره حجرات: آیه ۲

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ ... (آیه ۲). این آیه درباره ثابت بن قیس بن شماس نازل شده که گوشش سنگین بود و خیلی بلند حرف می زد و گاهی که نزد پیغمبر (ص) سخن می گفت، حضرت از صدای او آزرده می شد. آیه نازل شد که «صدای خود را از صدای پیغمبر (ص) بلندتر نکنید، در سخن گفتن با او آن طور که بین خود صحبت می کنید داد نزنید ...». احمد ابراهیم مزکی با اسناد از ثابت بن انس و او از ثابت بن قیس روایت می کند که چون آیه فوق درباره من نازل شد، گفتم دوزخی شدم. این سخن به پیغمبر (ص) رسید فرمود او از اهل بهشت است. مسلم نیز این روایت را آورده است. ابن ابی ملیکه گوید چیزی نمانده بود دو نیک مرد یعنی ابو بکر و عمر سقوط کنند و آن هنگامی بود که هیأت بنی تمیم نزد پیغمبر (ص) آمدند. یکی شان اقرع بن حابس را و آن یک دیگری را برای امارت پیشنهاد کرد. و ابو بکر به عمر گفت منظور تو فقط خلاف من بود و عمر گفت من چنین قصدی نداشتم و صدایشان بلند شد. آیه مورد بحث نازل گردید که «صدایتان را روی صدای پیغمبر (ص) بلند نکنید». عبد الله بن زبیر گوید از آن پس عمر خطاب به پیغمبر (ص) چیزی نمی گفت مگر آنکه حضرت چیزی از او بپرسد.

سوره حجرات: آیه ۳

إِنَّ الَّذِينَ يُغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ ... (آیه ۳). عطاء از ابن عباس روایت می کند که پس از نزول آیه سابق ابو بکر با پیغمبر (ص) چنان آهسته صحبت می کرد که گویی راز می گوید و آیه بالا درباره ابو بکر نازل گردید. ابو بکر قاضی با اسناد از طارق و او از ابو بکر روایت می کند که پس از نزول این آیه با خود عهد کرد. سوگند خوردم که با رسول الله چنان آهسته حرف بزنم که نجوی می کنند.

سوره حجرات: آیه ۴

إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ... (آیه ۴). احمد بن عبيد الله مخلصی با اسناد از زید بن ارقم روایت می کند که عده ای به سراغ پیغمبر (ص) آمدند و حضرت در حجره بود. بانگ می زدند یا محمد! یا محمد! این آیه نازل شد. ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۰۴ محمد بن اسحاق و دیگر سیره نویسان آورده اند آیه بالا درباره عده ای از افراد بی تربیت بنی تمیم نازل شد که به عنوان هیأتی نزد پیغمبر (ص) اعزام شده بودند وارد مسجد شده پیغمبر (ص) را از بیرون حجره اش صدا می زدند: «یا محمد بیرون بیا، ماییم که ستایش مان افتخار و نکوهش مان برای هر کس ننگ و عار است!» پیغمبر (ص) از فریاد آنان متأذی شده بیرون آمد. گفتند یا محمد، ما آمده ایم تا با تو مفاخره کنیم! و آیه بدین مناسبت نازل شد. «آنان که از پشت حجره ها ترا بانگ می زنند بیشترشان نفهمند، و اگر صبر می کردند تا خود بیرون آمده نزدشان می رفتی بهتر بود». اما داستان مفاخره طبق روایت احمد بن مقرئ با اسناد از جابر چنین است که بنی تمیم، در حجره پیغمبر (ص) آمده ندا کردند: یا محمد بیرون شو و نزد ما بیا ماییم که ستایش مان افتخار و نکوهش مان برای هر کس ننگ و عار است! پیغمبر (ص) صدای شان را شنیده بیرون آمد و فرمود: «خدا است که ستایشش افتخار و نکوهشش برای هر کس ننگ و عار است». گفتند ما عده ای از بنی تمیم هستیم و شاعر و خطیب مان را آورده ایم تا با شاعر و خطیب تو مفاخره کنند. پیغمبر (ص) فرمود من برای شعر و مفاخره مبعوث نشده ام، مع ذلک حاضریم. زبرقان از بنی تمیم خطاب به جوانی از همراهان گفت برخیز و فضایل خودت و قومت را بیان کن. جوان برخاست و چنین خطبه خواند: «ستایش خدا را که ما را بهترین آفریدگان قرار داده و اموالی به ما عطا فرموده که هر طور بخواهیم خرج می کنیم. ما از بهترین و پر جمعیت ترین و توانگرترین و سلحشورترین مردم روی زمین هستیم و هر کس منکر است گفتاری بهتر از ما بیارد و کرداری برتر از ما عرضه دارد». پیغمبر (ص) به ثابت بن قیس شماس فرمود برخیز و پاسخ بده. ثابت برخاست و چنین خطبه خواند: «ستایش خدای را است و من می ستایمش و از او یاری می جویم و بدو ایمان دارم و توکل می کنم، و گواهی می دهم که خدایی جز او نیست و یکتا و بی انباز است، و گواهی می دهم محمد بنده و فرستاده او است که عمو زادگان و خویشاوندانش از مهاجرین و انصار را به اسلام فرا می خواند و آنان که آبرومندترین و خوش منظرترین و خردمندترین و بلند آرمان ترین مردمان بودند دعوتش را پذیرفتند و خدا را شکر که ما را یاوران و مشاوران و کارگزاران رسولش و مایه اعتبار پیروزی دینش قرار داد، و ما با مردمان جنگیدیم تا کلمه توحید بگویند. هر کس گفت، جان و مالش مصون ماند و هر کس امتناع ورزید کشتیمش، که بر خاک مذلت کشاندن منکران را خدا بر ما آسان ساخت. این سخن من بود و برای همه مردان و زنان مؤمن از خدا طلب آمرزش می کنم». ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۰۵ آنگاه زبرقان جوانی دیگر از همراهان را به نام صدا کرد و گفت برخیز فضیلت خودت و قومت را برسی. جوان برخاست و سه بیت زیر را خواند: ما بزرگمنشانی و هیچ طایفه ای را فخر بر ما نرسد که سهم های اول از آن ماست و چهار یک غنایم در میان ما قسمت می شود ما در قحطی ها مردمان را از گوشت چرب شتر تغذیه کردیم هنگامی که به گوسفند گر یا بچه شتری نیز دسترسی نداشتند اگر به مقاومت بر آییم کسی بر ما تسلط نیابد و اگر به مفاخره برخیزیم از همگان برتریم. پیغمبر (ص) کس به دنبال حسان بن ثابت فرستاد. حسان راه افتاد و پرسید حضرت با من چه کار دارد؟ من ساعتی پیش نزد او بودم. فرستاده پاسخ داد: بنی تمیم خطیب و شاعر خود را برای مفاخره نزد پیغمبر (ص) آورده اند و به امور رسول الله (ص) ثابت بن قیس جواب خطیبشان را داد. سپس شاعرشان شعر خواند و پیغمبر (ص) ترا برای جواب شاعر ایشان فرا خوانده است. حسان، حضور رسول الله (ص) رسید و حضرت دستور داد جواب شاعر بنی تمیم را بدهد. حسان بدیها چنین سرود: ما علی رغم بیابانگردان و شهر نشینان معد پیغمبر (ص) را یاری کردیم آنگاه که خوار و خفیف بود مگر نه آن دم که ورود بر آبشخور مرگ بر لشکریان روا شد ما در عطشگاه جنگ به گرداب مرگ فرو رفتیم و سر سلحشوران را کوبیدیم. آری ما منش پیروزمندان نسل غسان را داریم و اگر از خدا آزریم نمی داشتیم، منت گذارانه، از مردم شرق و غرب مبارز می طلبیدیم ما زندگان مان بهترین ریگ نور دانند و مردگانمان بهترین در خاک آرمیدگان. راوی گوید: سپس اقرع بن حابس برخاست و گفت: اما من به خدا برای کاری که اینها آمده اند نیامده ام، شعری

سروده‌ام بشنوید. حضرت فرمود: بخوان او چنین خواند: ما نزد تو آمده‌ایم تا آنگاه که از بزرگواری‌های خویش یاد و فخر می‌کنیم ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۰۶ مردمان برتر ما را دریابند. ما برترین مردمانیم از هر گروه هر چند در سرزمین حجاز بزرگمندان نباشند و اینکه چهار یک «۱» غنائیم هر جنگی در پست و بلند عربستان سهم ما است (که بزرگان عربیم). پیغمبر (ص) به حسان اشاره فرمود که برخیز و پاسخ ده حسان چنین سرود: ای بنی دارم فخر نکنید که مفاخره شما هنگام یاد کرد بزرگواری‌ها، وبال شما می‌گردد مادران به عزایتان بنشینند، آیا بر ما فخر می‌کنید؟ در حالی که شما بندگان ما بوده‌اید، خدمتکار و دایه! و بالاترین دستاورد بزرگ و رفعت شما همین بود که هنگام بر شمردن بزرگان پشت سر ما به حساب می‌آمدید. و اکنون اگر برای حفظ مال و جان‌تان آمده‌اید، و اینکه در غنائیم شریک شوید. پس برای خدا انباز قائل مباشید و مسلم و مطیع شوید و در حضور پیغمبر (ص) به «دارم» «۲» فخر نکنید و گر نه سوگند به پروردگار کعبه، دستان ما با تیغ‌های تیز بر سرتان فرود خواهد آمد. راوی گوید در این موقع اقرع بن حابس برخاست و گفت: محمد سرور است و نمی‌دانم موضوع اختلاف چیست؟ خطیب‌شان بهتر از خطیب ما حرف زد و شاعرشان خوشتر از شاعر ما سخن سرایی کرد. آنگاه اقرع به پیغمبر (ص) نزدیک شده گفت: اشهد ان لا اله الا الله. پیغمبر (ص) فرمود: آنچه پیش از این واقع شد (یا کیش پیشین تو) یاور تو نبود. آنگاه به همه‌شان عطا و پوشاک داد. آنان در حضور پیغمبر (ص) با صدای بلند گفت و گوی زیاد می‌کردند آیه ۲ و ۳ بدین مناسبت نازل گردید.

(۱) در جاهلیت یک چهارم غنائیم به

رئیس قبیله می‌رسید، اسلام خمس غنائیم را به خدا و رسول اختصاص داد. - م. (۲). بنی دارم قبیله‌ای از بنی تمیم بودند که اشراف آن محسوب می‌شدند (اعلام المنجد). ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۰۷

سوره حجرات: آیه ۶

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا ... (آیه ۶). این آیه درباره ولید بن عقبه بن ابی معیط نازل شد که پیغمبر (ص) برای گرفتن زکات از بنی مصطلق فرستاد و بین او و این طایفه، در جاهلیت عداوتی بود. موقعی که بنی مصطلق خبر آمدنش را شنیدند با احترام به استقبالش آمدند اما شیطان در دل ولید وسوسه کرد که آن جماعت قصد قتلش را دارند. ترسید و از راه برگشت و نزد رسول الله (ص) آمد و گفت بنی مصطلق زکات ندادند و آهنگ کشتن کردند. پیغمبر (ص) خشمگین شد و آهنگ جنگ بنی مصطلق کرد. چون بنی مصطلق از بازگشت ولید مطلع شدند نزد پیغمبر آمده گفتند: ما خبر آمدن فرستاده‌ات را شنیدیم و برای احترام و استقبالش بیرون آمدیم که آنچه حق الهی است بپردازیم اما او تغییر نظر داد و بلا مقدمه برگشت و ما ترسیدیم که مبادا باز گردیدنش به سبب نامه‌ای بود که از تو رسیده یا به جهت خشمی که بر ما گرفته باشی؟ و نعوذ بالله از خشم خدا و رسولش. آیه بالا بدین مناسبت نازل شد و منظور از فاسق در این آیه ولید بن عقبه است. ابو عبد الله حاکم شادیاخی با اسناد از حارث بن ضرار روایت می‌کند که به خدمت پیغمبر (ص) رسیدیم. حضرت مرا دعوت به اسلام فرمود وارد اسلام شدم. حضرت مرا زکات دادن فرمود بدان نیز ملتزم شدم. آنگاه گفتم یا رسول الله (ص) مرا به سوی قوم خودم باز گردان که به مسلمانی و دادن زکات دعوت‌شان کنم و هر کس پذیرفت زکاتش را می‌گیرم و جمع می‌کنم و در فلان وقت مأمور اعزام کن تا آنچه زکات گرد آمده برایت بفرستم. چون حارث بن ضرار زکات را جمع آوری کرد و موعد معین فرا رسید که فرستاده پیغمبر (ص) بیاید خبری نشد و حارث نزد خود گمان کرد خدا و پیغمبر (ص) بر او خشم گرفته‌اند. سران قوم را جمع کرده بدیشان گفت: رسول الله (ص) برای من وقتی مشخص کرده بود که مأموری برای تحویل گرفتن زکات بفرستد و رسول الله (ص) خلف وعده نمی‌کند و اینکه فرستاده پیغمبر (ص) نیامده به نظرم تنها ناشی از نارضایی حضرت تواند بود. پس به راه بیفتید به حضور رسول الله (ص) برویم. از این سو پیغمبر (ص) ولید بن عقبه را به سوی حارث اعزام کرده بود که زکات گرد آوری شده را تحویل بگیرد اما ولید پس از پیمودن

مقداری از راه دچار ترس شده باز گشت و گفت یا رسول الله (ص) حارث زکات را نداد و می‌خواست مرا بکشد. پیغمبر (ص) گروهی را به سراغ حارث فرستاد این گروه در بیرون مدینه با حارث که می‌آمد برخوردند و گفتند این حارث است. وقتی به هم رسیدند حارث پرسید مأمور کجا هستید؟ گفتند به سراغ ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۰۸ تو می‌رفتیم. پرسید برای چه؟ گفتند رسول الله (ص)، ولید را به سوی تو فرستاده بود او برگشت و اظهار کرد تو از تحویل زکات خودداری کرده قصد قتلش هم داشته‌ای. حارث سوگند خورد که من ولید را ندیده‌ام و نزد من نیامده است. و چون حارث بر پیغمبر (ص) وارد شد حضرت پرسید زکات را نگهداشتی و می‌خواستی نمایند مرا هم بکشی؟ حارث سوگند خورد که نماینده تو را ندیده‌ام و نزد من نیامده است، و به خدمت تو نیامده‌ام جز به سبب این واهمه که مبدا خدا و رسول الله (ص) بر من خشم گرفته‌اند که نماینده رسول الله (ص) نیامد. آیات ۶-۸ حجرات به همین مناسبت نازل گردید که «هرگاه فاسقی خبری آورد، تحقیق کنید مبدا به سبب جهالتی بر جماعتی صدمه‌ای بزنید»

سوره حجرات: آیه ۹

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتُلُوا ... (آیه ۹). محمد بن احمد بن جعفر نحوی با اسناد از انس روایت می‌کند که به پیغمبر (ص) پیشنهاد کردم به دیدن عبد الله بن ابی برود. پیغمبر (ص) سوار بر الاغی به سوی عبد الله روان شد و مسلمانان نیز پیاده همراه بودند و زمین بایر و نرم بود. وقتی پیغمبر (ص) به نزدیکی عبد الله رسید وی گفت: از من دور شو که بو (و گرد و خاک) الاغت مرا می‌آزارد. مردی از انصار گفت: به خدا الاغ رسول الله (ص) از تو خوشبو تر است. مردی از قوم عبد الله به حمایت عبد الله برخاست و از هر طرف عده‌ای به حمیت جمع شدند و با چوب و سنگ و کفش به زد و خورد پرداختند. راوی گوید به طوری که شنیده‌ایم آیه مورد بحث در این مورد نازل شد که «اگر دو گروه از مؤمنان به جنگ پرداختند بین ایشان صلح کنید و اگر یکی شان تعدی کرد با او بجنگید تا به امر خدا باز آید». بخاری و مسلم نیز این روایت را آورده‌اند.

سوره حجرات: آیه ۱۱

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ ... (آیه ۱۱). این آیه درباره ثابت بن قیس بن شماس نازل شد که گوشش سنگین بود و هنگامی که نزد رسول الله (ص) می‌آمد برایش جا باز می‌کردند که در کنار حضرت بنشیند و بتواند بشنود. روزی وارد مجلس شد و هر کس در جایی نشسته بود. پا بر گردن مردم می‌گذاشت و جلو می‌رفت و داد می‌زد: راه باز کنید! راه باز کنید! مردی بدو گفت اینجا جا هست بنشین. ثابت با عصبانیت نشست و به اشاره پرسید آن مرد کیست؟ آن مرد اسم خود را گفت. ثابت گفت پسر فلان زن؟ و نام مادر آن مرد را برد که در جاهلیت بد نام بود و آن مرد از شرم سر به زیر انداخت. و این آیه نازل گردید: «ای مؤمنان، جمعی جمعی دیگر را مسخره نکنند که چه بسا اینان از آنان بهتر باشند». ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۰۹ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءِ عَسَى أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ ... (آیه ۱۱). این قسمت از آیه درباره دو تن از زنان پیغمبر (ص) نازل شد که ام سلمه را مسخره می‌کردند چون پشت کمرش را سبینه (- نوعی پارچه سفید) پیچیده و گوشه‌هایش را گره زده بود که آویزان بود. عایشه گفت: بین چی به دنبالش می‌کشد، به زبان سگ می‌ماند و بدین گونه مسخره‌اش کردند. انس گوید: زنان پیغمبر (ص) ام سلمه را به لحاظ کوتاه‌قدی‌اش سرکوفت می‌زدند. ابن عباس گویند: صفیه دختر حیی بن اخطب نزد پیغمبر (ص) شکوه کرد که هو و هایش او را سرزنش می‌کنند و می‌گویند: یا یهودیه بنت یهودین! پیغمبر (ص) فرمود: چرا در جواب نگفتی پدرم هارون است و عمویم موسی و شوهرم محمد. و قسمت مورد بحث بدین مناسبت نازل گردید. وَلَا تَنَابَرُوا بِالْأَلْقَابِ ... (آیه ۱۱). ابو عبد الله بن عطیه با اسناد از ابو جبیره بن ضحاک و او از پدرش و عموهایش روایت می‌کند که وقتی پیغمبر (ص) بر ما (در مدینه) وارد شد اشخاص یکدیگر

را با لقب‌هایی صدا می‌کردند و می‌گفتند یا رسول الله (ص) او این لقب را خوش ندارد! آیه نازل شد «یکدیگر را عیججویی نکنید و به القاب بد یکدیگر را خطاب ننمایید، که بعد از ایمان و مسلمانی، نام و نشان دشنام گونه بسیار بد آیند است و اگر کسی توبه نکرد، اینان خود ظالمانند».

سوره حجرات: آیه ۱۳

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ ... (آیه ۱۳). ابن عباس گوید: آیه درباره ثابت بن قیس (در داستان پیشگفته) نازل شد که وقتی به آن مرد گفت «پسر فلان زن!» پیغمبر (ص) سؤال کرد چه کسی نام آن زن را برد؟ ثابت برخاست و گفت من بودم. حضرت فرمود: به صورت این جمعیت نگاه کن. ثابت نگاه کرد. حضرت پرسید: چه دیدی؟ گفت: سفید چهره و سرخ چهره و سیاه چهره. حضرت فرمود: بدان که تو بر اینها هیچ برتری نداری مگر با دین و تقوی. و آیه مورد بحث نازل شد: «ای مردم ما شما را از مردی و زنی آفریدیم و شما را قوم‌ها و قبیله‌ها گردانیدیم تا همدیگر را بشناسید همانا بزرگوارترین و محترم‌ترین شما در نظر خدا پرهیزکارترین شما است». مقاتل گوید: روز فتح مکه پیغمبر (ص) به بلال امر کرد که بر بام کعبه اذان بگوید. عتاب بن اسید بن ابی العیص گفت: شکر خدا را که پدرم مرد و نماند این روز را ببیند! و حارث بن هشام گفت: آیا محمد غیر از این کلاغ سیاه مؤذنی پیدا نکرد؟ و سهیل بن ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۱۰ عمرو گفت: اگر خدا بخواهد چیزی را تغییر می‌دهد «۱». و ابو سفیان گفت: من چیزی نمی‌گویم زیرا بیم دارم پروردگار آسمان خبرم را فاش سازد. و جبرئیل بر پیغمبر (ص) نازل شد و از حرف‌های آنان با خبرش کرد. حضرت احضارشان فرمود و پرسید: چه گفتید؟ همه اقرار کردند. آیه بالا در نهی و توبیخ ایشان در فخر ورزیدن بر نژاد و نسب و مال، و سرکوفت زدن‌شان بر فقرا نازل گردید. ابو حسان مزکی با اسناد از ابن ابی ملیکه روایت می‌کند که چون روز فتح مکه بلال بر بام کعبه رفت، بعضی گفتند: ای بندگان خدا آیا روا است این برده سیاه بالای بام کعبه اذان بگوید؟ و دیگری جواب داد: اگر خدا راضی به این کار نبود تغییرش می‌داد. یزید بن شخیر گوید: روزی رسول الله (ص) در یکی از بازارهای مدینه می‌گذشت غلام سیاهی را دید بر پا داشته‌اند و دلالتی حراجش می‌کند و غلام می‌گفت: هر کس مرا بخرد شرطی دارم. پرسیدند: آن شرط چیست؟ غلام گفت: خریدار من مانع نشود که من نماز پنجگانه را پشت سر پیغمبر (ص) بخوانم. و مردی با این شرط خریدش. پیغمبر (ص) در هر نماز واجب آن غلام را در مسجد می‌دید تا روزی ندیدش. از صاحبش پرسید: غلام کجاست؟ گفت یا رسول الله (ص) تب دارد. پیغمبر (ص) به اصحاب فرمود: برخیزید به عیادتش برویم. اصحاب همراه پیغمبر (ص) روان شدند و از غلام عیادت کردند. چند روز بعد، پیغمبر (ص) از صاحب غلام پرسید: حالش چطور است؟ گفت مرگش نزدیک شده. حضرت برخاست و بر بالین غلام رفت که در حال نزع بود؟ و غلام همان دم جان سپرد و پیغمبر (ص) شخصا غسل و کفن و دفنش را انجام داد. در دل اصحاب از آن کار انکاری پدید آمد. مهاجران با خود گفتند ما از خانمان و یار و دیار بریدیم و هجرت کردیم و هیچ یک از ما در زندگی و مرگ و بیماری، این لطف را که غلام از حضرت دید، ندید. و انصار گفتند ما پناهش دادیم و یاریش نمودیم و اموال خویش را نثار کردیم اما برده‌ای حبشی را بر ما ترجیح نهاد، آیه بدین مناسبت نازل گردید که همه شما فرزندان یک مادر و پدرید و برتری به تقوی است.

سوره حجرات: آیه ۱۴

قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا ... (آیه ۱۴). این آیه درباره اعراب بنی اسد (بنی خزیمه) نازل شد که در خشکسالی به مدینه النبی آمده شهادتین بر زبان می‌راندند و در باطن مؤمن نبودند و کوچه‌های مدینه را به کثافات آلوده و قیمت‌ها را گران کرده بودند و به رسول الله (ص) (۱) در لباب النقول

سیوطی آمده است که اگر چیزی را نخواهد، تغییر می دهد. - م. ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۱۱ گفتند: ما با زن و فرزند بار و بنه به سوی تو آمدیم و مثل فلان طایفه با تو نجنبیدیم از صدقه سهمی به ما بده. و بر پیغمبر (ص) منت می گذاشتند که مسلمان شده اند. آیه نازل شد که «شما ایمان نیاورده اید بلکه تسلیم شده اید و ایمان هنوز در قلب هایتان راه نیافته» [و در آیه بعد چنین آمده است: «بر تو منت می گذارند که اسلام آورده اند ... بگو خدا بر شما منت دارد که هدایت تان کرد»]

سوره ق

سوره ق: آیه ۳۸

وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا ... (آیه ۳۸). به گفته حسن [بصری و قتاده، یهود معتقد بودند که خدا آفرینش را در شش روز به انجام رسانده و روز هفتم یا سبت آرامش یافته و آن را روز استراحت می نامیدند. آیه نازل شد: «ما به راستی آسمانها و زمین و هر چه در میان آنها است در شش روز آفریدیم و هیچ ماندگی به ما نرسید». احمد بن محمد تمیمی با اسناد از ابن عباس روایت می کند که یهودیان نزد پیغمبر (ص) آمده از چگونگی آفرینش آسمانها و زمین پرسیدند. پیغمبر (ص) فرمود: خداوند زمین را روز یکشنبه و دوشنبه آفریده، کوهها را سه شنبه و آسمان را در چهارشنبه و پنجشنبه، و ستارگان و مهر و ماه را روز جمعه آفریده است. یهود پرسیدند: بعد چه شد یا محمد. حضرت فرمود: آنگاه بر عرش استقرار یافت. گفتند: اگر می افزودی: «و استراحت کرد» درست گفته بودی. پیغمبر (ص) سخت خشمگین شد و آیه مورد بحث نازل گردید که «هیچ ماندگی به ما نرسید» با دنباله اش که «فَاضْبِرْ عَلٰی مَا يَقُولُونَ».

سوره نجم

سوره نجم: آیه ۳۲

هُوَ أَغْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ ... (آیه ۳۲). ابو بکر بن حارث با اسناد از ثابت بن حارث انصاری روایت می کند که یهود، وقتی بچه صغیرشان می مرد می گفتند او «صدیق» بوده، ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۱۲ و این سخن به گوش پیغمبر (ص) رسید، فرمود: یهود دروغ می گویند هر انسانی را خدا در شکم مادرش پدید می آورد همانجا سعادت یا شقاوتش معلوم است و آیه نازل شد که «خود را پاک وانمود نکنید و تبرئه ننمایید که خدا به آنکس که پرهیزگار بوده داناتر است»

سوره نجم: آیات ۳۳ تا ۳۴

أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّى وَ أَعْطَى قَلِيلًا وَ أَكْدَى ... (آیه ۳۳ - ۴۱). به گفته ابن عباس و سدی و کلبی و مسیب بن شریک این آیات درباره عثمان بن عفان نازل شد که صدقه می داد و در راه خیر اتفاق می کرد. برادر رضاعیش عبد الله بن ابی سرح بدو گفت: این چه کاری است که می کنی، نزدیک است که بی چیز شوی. عثمان گفت: من گناهان و لغزشهایی دارم و با این تصدق و انفاق رضای خدای را می طلبم و امیدوارم مرا عفو کند. عبد الله گفت: ناقات را با جهازش به من ببخش، من تمام گناهانت را به عهده می گیرم. عثمان شتر بدو داد و شاهد گرفت، و مدتی از صدقه دادن باز ایستاد تا آیات مورد بحث نازل شد و عثمان بیشتر و بهتر از قبل به صدقه دادن ادامه داد. مجاهد و ابن زید روایت کرده اند آیه درباره ولید بن مغیره نازل شده که به پیغمبر (ص) ایمان آورده بود یکی از مشرکان وی را سرزنش نمود که چرا دین پیران و سران را ترک کردی و آنان را گمراه و دوزخی می دانی؟ گفت از عذاب خدا بیمناکم. آن مشرک گفت: من ضامن عذاب خدا به جای تو به شرط آنکه مالی به من بدهی. ولید به شرک باز گشت و با این

پندار که آن مشرک عذاب وی را متحمل خواهد شد بخشی از آن مال را که قرار شده بود بدو داد اما نسبت به بقیه آن بخل ورزید و نداد و آیات بدین مناسبت نازل گردید که «هیچ بار برداری بار مسئولیت دیگری را بر ندارد و هیچ انسانی را جز نتیجه سعیش نرسد، و اثر کوشش او به زودی دیده می شود سپس جزای کامل تر خواهد یافت».

سوره نجم: آیه ۴۳

وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى ... (آیه ۴۳). محمد بن ابراهیم واعظ با اسناد از عایشه روایت می کند که پیغمبر (ص) بر جمعی گذشت که می خندیدند. فرمود اگر آنچه من می دانم می دانستید بیشتر می گریستید و کمتر می خندیدید. اما جبرئیل با آیه بالا نازل گردید و پیغمبر (ص) که بیش از چهل قدم نرفته بود نزد آن گروه برگشت و فرمود خدای تعالی می فرماید: «هموست که می خنداند و می گریاند». ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۱۳

سوره قمر

سوره قمر: آیه ۱

اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ ... (آیه ۱-۲). واحدی گوید ابو حلیم عقیل بن محمد جرجانی روایت کرد و به من شفاها اجازه روایت داد با اسناد از عبد الله که گفت: به روزگار پیغمبر (ص) ماه منشق شد، قریش گفتند این سحر ابن ابی کبشه «۱» است که چشم بندی و جادویتان کرده. حقیقت را از مسافران پرسید و پرسیدند. مسافران نیز گفتند: بله، دیدیم. و این آیه نازل شد.

سوره قمر: آیات ۴۷-۴۹

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلَالٍ وَسُعُرٍ - إِلَى - إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ ... (آیه ۴۷-۴۹). واحدی گوید ابو القاسم عبد الرحمن بن محمد سراج بر من روایت و املاء کرد با اسناد از ابو هریره که قریش با پیغمبر (ص) بر سر قدر مجادله می کردند. این آیات نازل شد که «ما هر چیز را به اندازه آفریدیم». مسلم نیز این روایت را آورده است. واحدی گوید گواه می گیرم خدا را که ابو الحارث محمد بن عبد الرحیم حافظ در گرگان به من روایت کرد که گواه می گیرم خدا را که احمد بن محمد بن ابراهیم بزاز به من روایت کرد که گواه می گیرم خدا را که از علی بن حنبل شنیدم که گفت گواه می گیرم خدا را که روایت کرد از ابو الحسن محمد بن احمد بن ابی در خراسان شنیدم که گفت گواه می گیرم خدا را از عبد الله بن صقر حافظ شنیدم که گفت گواه می گیرم خدا را از عفیر بن معدان شنیدم که گفت گواه می گیرم خدا را از سلیمان بن عامر شنیدم که گفت گواه می گیرم خدا را از ابو امامه باهلی شنیدم که گفت گواه می گیرم خدا را از رسول الله (ص) که آیات ۴۷-۴۹ سوره قمر درباره «قدریه» «۲» نازل شده است. ابو بکر بن حارث با اسناد از عطاء روایت می کند که اسقف نجران نزد پیغمبر (ص) آمد و گفت: یا محمد (ص) تو می گویی معاصی به قدر است و آفرینش دریاها و آسمانها (۱) _____ ابن

ابی کبشه جلد مادری پیغمبر (ص) است که از پرستش خدایان متعدد سر باز زد و شاید مشرکان از دو جهت به پیغمبر (ص) لقب ابن ابی کبشه می دادند هم اشاره به جلد مادری او هم اینکه پرستش بتان را رد کرده است. - م. (۲). این روایت به شیوه منحصر به فرد در تأکید مغلط که عینا ترجمه شد، برخورد و جدال شدید متکلمان و محدثان بر سر مسئله «قدر» در روزگار مؤلف نشان می دهد که هر گروه، دیگری را متهم به قدری بودن می کردند و از پیغمبر (ص) روایت می آوردند که «القدریه مجوس هذه الامة». به نظر مترجم بسیار بعید می نماید که در زمان پیغمبر (ص) اصطلاح «قدریه» رایج بوده باشد. [.....] ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۱۴ به

قدر است. آری جریان امور طبیعی به قدر است اما در مورد معاصی با تو همعقیده نیستم. پیغمبر (ص) فرمود: شما در برابر خدا جبهه گیری می کنید. و آیات مورد بحث نازل گردید. و نیز ابو بکر بن حارث با اسناد از ابو رزاره انصاری روایت می کند که رسول الله (ص) آیه مورد بحث را قرائت کرد و فرمود درباره عده ای است که در آخر این امت قدر خدای تعالی را تکذیب کنند. احمد بن حسن حیری با اسناد از بکیر بن اسید و او از پدرش روایت می کند که نزد محمد بن کعب حاضر بودم که می گفت هر وقت دیدید من پی سپر راه قدر شده ام (یعنی وارد بحث قدر شده ام) بدانید که دیوانه گردیده ام «۱»، زنجیرم کنید زیرا سوگند به آنکه جانم در دست اوست. این آیات درباره اینان یعنی «قدریه» نازل شده است.

سوره واقعه

سوره واقعه: آیه ۲۸

فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ ... (آیه ۲۸). به گفته ابو العالیه و ضحاک، مسلمانان به وادی سبز و خرم فوج (یا: وج) در طائف نگرستند و خوششان آمد به ویژه از سدرش و گفتند کاش چنین جایی داشتیم آیه نازل شد که «اصحاب الیمین» در بهشت سدر بی خار خواهند داشت.

سوره واقعه: آیات ۳۹ تا ۴۰

ثَلَاثَةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَ ثَلَاثَةٌ مِنَ الْآخِرِينَ ... (آیه ۳۹ - ۴۰). به گفته عروه بن رویم وقتی آیه ۱۲ و ۱۳ واقعه نازل شد که در بهشت جماعتی از پیشینیان و عده کمی از پسینیان خواهند بود عمر بگریست و گفت یا رسول الله (ص) به تو گرویدیم و تصدیقت کردیم با این همه فقط عده کمی از ما رستگار می شوند. آیه مورد بحث نازل شد که «اصحاب الیمین جماعتی از پیشینیانند و جماعتی از پسینیان». پیغمبر (ص) عمر را احضار کرد و فرمود: یا عمر در مورد آنچه تو خواستی خدا آیه فرستاده است و آیه را بر وی خواند. عمر گفت از پروردگارمان و از تصدیق پیغمبر (ص) خویش خشنودیم. آنگاه پیغمبر (ص) فرمود: از آدم تا زمان ما یک جماعت است و از زمان ما تا قیامت یک جماعت. و جماعت ما تکمیل نمی شود مگر آنکه از سیاهان شتر چران گوینده لا اله الا الله نیز جزء آن باشند (۱). نکته ای که در کلمه

«دیوانه» هست اینکه کلمه «سعر» مذکور در آیه ۴۷ به معنی جنون نیز آمده است. م. ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۱۵

سوره واقعه: آیه ۸۲

وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْتُمْ تُكَذِّبُونَ ... (آیه ۸۲). سعید بن محمد مؤذن با اسناد از ابن عباس روایت می کند که در زمان پیغمبر (ص) باران مساعدی برای مردم آمد. حضرت فرمود: بر اثر این باران عده ای سپاسگزار و عده ای کافر نعمت گردیدند. (بدین معنی) که جمعی گفتند این رحمت الهی است که بر ما نازل شده و جمعی گفتند تأثیر افول و طلوع فلان ستاره است که راست در آمد و آیات ۷۵ - ۸۲ واقعه بدین سبب نازل گردید. و آورده اند که پیغمبر (ص) با اصحاب به سفری بیرون رفت و در جایی فرود آمدند و آب همراه نداشتند. موضوع را با حضرت در میان گذاشتند. فرمود اگر می خواهید دعا کنم باران سیرابان کند. اما شاید بگویید بر اثر طلوع و افول فلان ستاره باران آمد. عرض کردند یا رسول الله (ص) حالا فصل باران نیست. پیغمبر (ص) دو رکعت نماز خواند و به درگاه خدای تعالی دعا کرد که ناگاه بادی برخاست و ابری آورد و باران بر سرشان فرو ریخت و چاله های زمین پر شد و ظرف ها را پر کردند. در این میان رسول الله (ص) بر مردی گذشت که با قدح آب بر می گرفت و می گفت بر اثر افول و طلوع فلان

ستاره باران آمد، و نمی گفت این رزق از ناحیه خدای سبحان بوده است. آیه نازل شد: «شکرانه رزق تان را این قرار می دهید که تکذیب نمایند؟». ابو بکر بن عمر زاهد با اسناد از ابو هریره روایت می کند که پیغمبر (ص) فرمود آیا ندیدید که خدای تان چه گفت؟ - گفت: هیچ نعمتی را بر بند گانم عطا نکردم مگر اینکه عده ای بدان کفران ورزیدند، چنانکه می گوید: ستاره ای این کار را کرد یا تحت تأثیر ستاره چنان شد. مسلم نیز این روایت را آورده است.

سوره حدید

سوره حدید: آیه ۱۰

لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ ... (آیه ۱۰). محمد بن فضیل از کلبی روایت می کند که این آیه در شأن ابو بکر صدیق نازل شده. تأیید این مطلب روایتی است که محمد بن ابراهیم بن محمد بن یحیی با اسناد از ابن عمر آورده که گفت: پیغمبر (ص) نشسته بود و ابو بکر نیز در خدمتش بود و عبایی پاره را با خلالی روی سینه به هم وصل کرده بود. جبرئیل نازل شد و به پیغمبر (ص) از قول خدا سلام رساند و گفت یا محمد چرا ابو بکر را ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۱۶ بدین حال می بینم؟ حضرت فرمود یا جبرئیل او مالش را پیش از فتح مکه در راه دین من انفاق کرد. جبرئیل گفت: از قول خدا سلامش برسان و بگو پروردگارت می گوید: به این فقر از من راضی هستی یا ناراحتی؟ پیغمبر (ص) رو به ابو بکر کرد و فرمود یا ابا بکر این جبرئیل است که از قول خدا سلامت می رساند و می گوید پروردگار پرسیده است بر این حال فقر از من راضی هستی یا ناراحتی؟ ابو بکر در جواب گریست و عرض کرد: چگونه از پروردگارم خشمگین باشم؟ راضیم راضیم.

سوره حدید: آیه ۱۶

أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ ... (آیه ۱۶). این آیه به گفته کلبی و مقاتل یک سال بعد از هجرت درباره منافقین نازل شد بدین بیان که روزی از سلمان راجع به عجایب تورات پرسیدند آیه در جواب آمد که «آیا برای مؤمنان وقت آن نرسیده که دلشان در برابر ذکر خدا و آنچه به حق نازل کرده خاشع شود، و مانند اهل کتاب نباشند که چون فترت طولانی شد و مدتی گذشت دل هاشان قساوت یافت». عبد القاهر بن طاهر به چهار واسطه از خلاد بن صفار و او از سعد روایت می کند که مدتی قرآن بر رسول الله (ص) نازل می شد و آن حضرت بر مسلمانان تلاوت می فرمود. تا گفتند یا رسول الله (ص) چه می شد اگر قصه ای می آوردی؟ و آیه ۳ سوره یوسف نازل شد که «نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ» و مدتی آن را تلاوت می فرمود تا گفتند یا رسول الله (ص) چه می شد اگر حدیثی می آوردی؟ آیه نازل شد که «اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ» (زمر ۲۳). سعد گوید بدین گونه هر بار به توجه به قرآن امرشان می کرد. خلاد گوید بر این حدیث تتمه ای نیز افزوده شده که گفتند: یا رسول الله (ص) چه می شد اگر ذکری می آوردی؟ آیه نازل شد: «أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ» که در اینجا «ذکر الله» به معنی قرآن است.

سوره مجادله

سوره مجادله: آیه ۱

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا ... (آیه ۱). ابو سعد محمد بن عبد الرحمن غازی با اسناد از عایشه روایت می کند که گفت: بزرگ است خدایی که همه چیز را می شنود. ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۱۷ موقعی که خوله بنت ثعلبه با پیغمبر (ص) صحبت می کرد من برخی را می شنیدم و برخی را نمی شنیدم. او از شوهرش شکوه می کرد و می گفت یا رسول الله (ص) جوانیم را

به پای او پوسانیدم و چندین شکم برایش زاییدم، حالا که سنم بالا رفته و از بچه آوردن افتاده‌ام می‌گوید «تو بر من مثل پشت مادرم حرام هستی» بار خدایا به تو از او شکایت می‌آورم. چیزی نگذشت که جبرئیل علیه السلام آیه بالا را آورد. ابو بکر بن حارث با اسناد از عایشه روایت می‌کند که گفت ستایش خدا را که بر شنیدن همه صداها احاطه دارد. وقتی آن زن شکایتگر نزد رسول الله (ص) آمد و من در آن طرف اطاق بودم و درست نمی‌فهمیدم چه می‌گوید. اما آیه آمد «خدا گفتار آن زن را که با تو راجع به شوهرش بگو مگو می‌کرد شنید»

سوره مجادله: آیه ۲

الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُم مِّنْ نِّسَائِهِمْ ... (آیه ۲-۴). ابو منصور محمد بن محمد منصوری با اسناد از سعید بن بشیر روایت می‌کند که از قتاده راجع بهظهار پرسیدند او به نقل از انس بن مالک گفت که اوس بن صامت با زنش خویله بنت ثعلبه مظاهره نمود (یعنی گفت: تو بر من مثل پشت مادرم حرام هستی) و زن شکایت نزد پیغمبر (ص) آورد، آیه نازل شد: «کسانی از شما که با زنان خود مظاهره نمایند در حقیقت حرف زشت و نادرستی می‌گویند. همسران‌شان مادران آنها نمی‌شوند. مادرانشان همان‌ها هستند که ایشان را زاییده‌اند ... کسانی که با زنان خود مظاهره نمایند و سپس از آنچه گفته‌اند برگردند باید پیش از هماغوشی برده‌ای آزاد سازند ... و هر کس نداشت باید پیش از هماغوشی دو ماه پیایی روزه بگیرد و هر کس نتوانست باید شصت بینوا را اطعام کند ...». پیغمبر (ص) به اوس فرمود: برده‌ای آزاد ساز، گفت ندارم. فرمود: پس دو ماه پیایی روزه بگیر. گفت اگر یک روز اتفاق بیفتد که غذا نخورم چشمم تار می‌شود. فرمود: پس شصت مسکین را اطعام کن. گفت ندارم مگر قدری کمکم کنی. راوی گوید: حضرت پانزده صاع خوراکی کمکش کرد تا خدای مهربان بقیه را هم برای او رساند. بعضی معتقدند خودش نیز پانزده صاع داشت که جمعا خوراک شصت مسکین می‌شود. عبد الرحمن ابو حامد عدل با اسناد از یوسف بن عبد الله سلام و او از خویله زن اوس بن صامت (برادر عباد بن صامت) روایت می‌کند که روزی شوهرم به خانه آمد و با من عتاب کرد و من جوابش را دادم. عصبانی شد و گفت: «تو بر من مثل پشت مادرم حرام هستی» سپس از خانه بیرون رفت و باز آمد و از من کام خواست. مانع شدم زور آورد ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۱۸ من هم زور آوردم و آن طور که زنی بر مرد ضعیفی چیره است بر او چیره شدم و گفتم: هرگز، قسم به آنکه جان خویله در دست اوست دستت به من نمی‌رسد تا خدا به حکم خویش میان ما داوری فرماید. و شکایت نزد پیغمبر (ص) بردم. فرمود: او شوهر و پسر عموی توست از خدا بترس و با او خوش رفتاری کن. و ساعتی نگذشت که آیات ۱-۴ سوره مجادله آمد. حضرت فرمود: نزد شوهرت برو، و او باید برده‌ای آزاد سازد. عرض کردم یا نبی الله او برده‌ای ندارد که آزاد سازد. فرمود: نزد شوهرت برو و او باید دو ماه پیایی روزه بگیرد. عرض کردم یا نبی الله او پیر سالخورده است روزه نتواند. فرمود پس باید شصت مسکین را اطعام کند. عرض کردم یا رسول الله (ص) چیزی ندارد که اطعام کند. فرمود: باشد، ما یک سنگ خرما معادل سی صاع کمکش می‌کنیم. خویله گفت من هم این اندازه می‌دهم. حضرت فرمود کار خوبی کردی، بگو تصدق کند.

سوره مجادله: آیه ۸

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى ... (آیه ۸). به گفته ابن عباس و مجاهد این آیه درباره یهود و منافقین نازل شده که در جمع مؤمنان با هم در گوشی حرف می‌زدند و با چشم به سوی آنها اشاره می‌کردند و نگاه می‌انداختند. مؤمنان چون آن حرکات می‌دیدند با خود می‌گفتند به نظر می‌آید از نزدیکان ما یا برادرانی که به مأموریت جنگی رفته‌اند خبری دارند که مرده یا کشته شده‌اند یا شکست خورده‌اند و گرفتاری پیش آمده، و این در دل‌شان اثر می‌کرد و اندوهگین می‌شدند و غمناک می‌بودند تا نزدیکان و دوستانشان از سفر می‌آمدند. و چون این کار یهود و منافقان ادامه یافت و تکرار شد مؤمنان شکوه نزد پیغمبر (ص)

بردند پیغمبر (ص) به یهود و منافقان فرمود نزد مؤمنان در گوشی حرف نزنند. اما آنان بس نکرده باز همان کار را کردند آیه در تعریض اینان نازل شد. وَإِذَا جَاؤُكَ حَيَّوْكَ بِمَا لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ ... (آیه ۸). ابو بکر محمد بن عمر خشاب با اسناد از عایشه روایت می کند که عده ای از یهود نزد پیغمبر (ص) آمده گفتند «السام علیک یا ابا القاسم» من پاسخ دادم: سام (یعنی مرگ) بر خود شما باد و خدا بکشدتان! پیغمبر (ص) فرمود: عایشه بس کن که خدا فحش دادن و پاسخ فحش دادن را دوست ندارد. گفتم یا رسول الله (ص) مگر من متوجه نشدم که چه می گویند. فرمود: آیا نمی بینی که من چگونه در جواب، آن را به خودشان بر می گردانم و می گویم: «و علیکم» و آیه بدین مناسبت آمد. ابو سعید محمد بن عبد الرحمن با اسناد از قتاده روایت می کند که یک یهودی نزد پیغمبر (ص) آمد و گفت: «السام علیک» اصحاب جواب سلام دادند. حضرت فرمود: آیا ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۱۹ فهمیدید چه گفت؟ عرض کردند خدا و رسولش بهتر دانند. فرمود: نفهمیدید، یهودی را باز گردانید. بازش گرداندند. حضرت پرسید: تو گفتی «السام علیکم» یهودی پاسخ داد آری. در این موقع حضرت به اصحاب فرمود هر گاه یکی از اهل کتاب به شما سلام داد در جواب بگویید: «و علیکم» یعنی بر تو باد آنچه می گویی!

سوره مجادله: آیه ۱۱

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ ... (آیه ۱۱). مقاتل گوید: پیغمبر (ص) بدریون از مهاجر و انصار را اکرام می نمود و معمولاً دور و بر خود می نشاند. روز جمعه ای که پیغمبر (ص) در صفه نشسته بود و جا تنگ بود عده ای بدریون به جای نشستن نرسیدند و سر پا جلو پیغمبر (ص) ایستادند و منتظر بودند جای باز شود اما کسی جا باز نکرد، و این بر پیغمبر (ص) گران آمد و اشخاصی از غیر بدریون را به اسم خطاب کرد برخیز! تا به تعداد بدریون که سرپا ایستاده بودند جا باز شد و این بر کسانی که از جای خود بلند شده بودند گران آمد و پیغمبر (ص) در چهره شان ناراحتی تشخیص داد. منافقین به مسلمین گفتند مگر شما معتقد نیستید که رهبران بین مردم به عدل رفتار می کند؟ به خدا این کارش (یعنی برخیزاندن عده ای که جایی گرفته بودند و دوست داشتند نزدیک پیغمبر (ص) بنشینند و جانشین کردن کسانی که دیر آمده بودند) عادلانه نبود. آیه نازل شد: «ای مؤمنان وقتی به شما گفته می شود در مجالس جا باز کنید، بکنید تا خدا شما را گشایش دهد، و چون به شما گفته شود از جا برخیزید، برخیزید تا خدا مؤمنان را و دانش یافتگان را چند مرتبه بالا ببرد».

سوره مجادله: آیه ۱۲

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَجَّيْتُمُ الرُّسُولَ ... (آیه ۱۲). به گفته مقاتل بن حیان این آیه درباره توانگران نازل شد که نزد پیغمبر (ص) می آمدند و زیاد با حضرت گفت و گو می کردند و نوبت و جای فقیران را می گرفتند. تا پیغمبر (ص) از پرگویی و زیاد نشستن شان ناراحت شد و خدای تعالی آیه بالا را در امر به صدقه دادن پیش از نجوا کردن با پیغمبر، فرو فرستاد. فقرا چیزی نداشتند که بدهند توانگران نیز بخل ورزیدند و این حکم بر اصحاب پیغمبر (ص) سخت آمد تا تتمه آیه در رخصت نازل گردید: «ای مؤمنان چون با پیغمبر (ص) نجوی خواستید بکنید پیش از نجواتان صدقه ای بدهید ... و اگر چیزی نداشتید خدا آمرزنده و مهربان است». علی بن ابی طالب فرموده: آیه ای در قرآن هست که کسی پیش از من و بعد از من بدان عمل نکرده - که همین آیه است - دیناری داشتم (به ده درهم فروختم) و هر گاه با ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۲۰ پیغمبر (ص) نجوی می کردم درهمی صدقه می دادم تا تمام شد و آن حکم با آیه بعدی نسخ گردید: «آیا از اینکه پیش از نجواتان صدقاتی بدهید ترسیدید؟! حال که عمل نکردید و خدا عفو تان کرد، پس نماز برپا دارید و زکات بپردازید و مطیع خدا و رسولش باشید که خدا به آنچه می کنید آگاه است» (مجادله ۱۳)

سوره مجادله: آیه ۱۴

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ... (آیه ۱۴-۱۸). آیات ۱۴-۱۸ سوره مجادله به گفته مقاتل و سدی درباره عبد الله بن نبتل منافق نازل شد که با پیغمبر (ص) می نشست و خبر پیغمبر (ص) را برای یهود می برد تا روزی پیغمبر (ص) که در یکی از حجرات خویش بود فرمود الآن مردی بر شما وارد می شود با دلی پر مدعا و سرکشی و ستمگری، و با چشمی شیطانی می نگرد. در این موقع عبد الله بن نبتل کبود چشم وارد شد. حضرت پرسید: چرا تو و یارانت مرا دشنام می دهید؟ وی به خدا سوگند خورد که آن کار را نکرده است. پیغمبر (ص) فرمود: کرده ای. عبد الله رفت و یارانش را آورد و به خدا سوگند خوردند که آن کار را نکرده اند. آیه آمد «آیا ندیدی کسانی را که با مغضوبان خدا دوستی دارند، آنها نه از شما هستند نه از ایشان، و سوگند دروغ یاد می کنند...». محمد بن ابراهیم بن محمد بن یحیی با اسناد از ابن عباس روایت می کند که پیغمبر (ص) در یکی از حجراتش نشسته بود و عده ای از مسلمانان نزدش بودند- که سایه آنان را فرا نمی گرفت- فرمود به زودی شخصی پیش ما می آید که با چشمی شیطانی می نگرد چون نزد شما رسید با او حرف نزنید. در این موقع مردی کبود چشم از راه رسید. پیغمبر (ص) او را صدا کرد و فرمود: چرا تو و فلانکس و فلانکس- چند تن را اسم برد- مرا دشنام می دهید؟ آن مرد رفت و آن اشخاص را آورد، همگی سوگند خوردند (که دشنام نداده اند) و معذرت خواستند. آیه ۱۸ نازل شد که «روزی که خدا همه شان را زنده و محشور سازد برای او نیز سوگند یاد خواهند کرد همچنانکه برای شما قسم می خورند، و می پندارند اعتباری دارند و بر چیزی دست یافته اند. هلا بدانید که آنان خود دروغگویانند». حاکم نیز در صحیح خویش این روایت را آورده است.

سوره مجادله: آیه ۲۲

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ... (آیه ۲۲). ابن جریج گوید: آورده اند که ابو قحافه- پدر ابو بکر- پیغمبر (ص) را دشنام داد. ابو بکر ضربه شدیدی به او زد چنانکه در غلتید، و سپس ماجرا با پیغمبر (ص) حکایت کرد. پیغمبر (ص) پرسید: آیا او را زدی؟ ابو بکر گفت: بلی، و اگر شمشیر دم دستم بود حتما ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۲۱ می کشتمش. آیه نازل شد «جماعت مؤمنان به خدا و روز واپسین را دوستار کسی که با خدا و رسول گستاخی ورزد، نیابی...». به گفته ابن مسعود آیه درباره ابو عبیده جراح نازل شد که پدرش را در جنگ احد کشت، و درباره ابو بکر است که پسرش را در جنگ بدر به مبارزه خواند و از پیغمبر (ص) درخواست که در صف اول باشد. پیغمبر (ص) فرمود: یا ابا بکر وجود و زندگیت را برای بهره رساندن به ما حفظ کن، مگر نمی دانی که تو به منزله چشم و گوش منی؟ و درباره مصعب بن عمیر که برادرش عبید بن عمیر را در احد کشت، و درباره عمر که داییش عاص بن هشام بن مغیره را در بدر کشت. و نیز درباره علی (ع) و حمزه که عتبۀ بن ربیعۀ و شیبۀ بن ربیعۀ و ولید بن عتبۀ را در بدر کشتند و اشاره آیه به همین است «... هر چند پدران یا پسران یا برادران یا همطایفه شان باشند»

سوره حشر

سوره حشر: آیه ۲

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ ... (آیه ۲). به گفته مفسران، این آیه درباره بنی نضیر نازل شد. قضیه این بود که چون پیغمبر (ص) به مدینه مهاجرت کرد بنی نضیر توافق کردند له یا علیه حضرت نجنگند و پیغمبر (ص) نیز پذیرفت. پس از جنگ بدر و پیروزی پیغمبر (ص) بر مشرکین، بنی نضیر با خود گفتند به خدا این همان پیام آور موعود است که در تورات صفتش را یافته ایم که پرچمش واژگون نمی شود. اما پس از جنگ احد و شکست مسلمین، بنی نضیر نقض عهد کرده با پیغمبر (ص) و مسلمین ابراز

خصومت کردند و پیغمبر (ص) آنان را محاصره کرد تا بر کوچیدن بنی نضیر از مدینه توافق به عمل آمد. ابو محمد حسن بن محمد فارسی با اسناد از کعب بن مالک و او از یک صحابی روایت می کند که کفار قریش پس از جنگ بدر به یهود نامه نوشتند که شما سلحشورید و قلعه دارید یا باید با طرف ما بجنگید و یا ما بر شما می تازیم و در آن صورت چیزی مانع تعرض به نوامیس زنان تان نخواهد شد. وقتی نامه رسید بنی نضیر بر پیمان شکنی و خیانت همدست شده به پیغمبر (ص) پیام دادند تو با سی نفر از اصحابت و ما با سی تن از احبار ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۲۲ بیرون می آییم و در وسط راه ملاقات می کنیم تا سخنان ترا بشنوند. اگر احبار تصدیق کردند و ایمان آوردند ما همگی به تو ایمان می آوریم. پیغمبر (ص) با سی تن از اصحاب به دیدار سی تن احبار رفتند. وقتی به زمین گشاده رسیدند، یکی از یهودیان گفت: چگونه بر او دست خواهید یافت در حالی که بین سی تن است که هر یک حاضرند پیش مرگش شوند. پیام دادند که چگونه به توافق خواهیم رسید در حالی که شصت نفریم. تو با سه تن از اصحابت بیا و ما هم سه تن از علمای خویش را می آوریم اگر آنها ایمان آوردند ما هم مسلمان می شویم. پیغمبر (ص) با سه تن از اصحاب جلو رفت و سه تن از یهود نیز که خنجر بسته قصد قتل پیغمبر (ص) را داشتند از آن سوی آمدند. در این میان یکی از زنان نیک اندیش یهود به یکی از انصار که برادر (رضاعی) اش بود پیام فرستاد و توطئه را خبر داد. آن مرد انصاری به سرعت خود را به پیغمبر (ص) رسانده موضوع را گفت. پیغمبر (ص) از راه باز گشت و فردای آن روز افواجی به محاصره آنان گسیل داشت و جنگ در گرفت تا یهود راضی به کوچیدن از مدینه شدند به شرط آنکه (هر کدام) بار یک شتر ااثه ببرند و سلاح ها را کلا تحویل دهند. و آنان خانه هاشان را به دست خویش خراب می کردند که حتی الامکان چوب ها را همراه ببرند. و آیات ۱-۶ سوره حشر بدین مناسبت نازل گردید.

سوره حشر: آیه ۵

مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْنَةٍ ... (آیه ۵). وقتی پیغمبر (ص) بنی نضیر را محاصره کرد و آنان در قلعه ها متحصن شدند، پیغمبر (ص) بنی نضیر را محاصره کرد و آنان در قلعه ها متحصن شدند، پیغمبر (ص) دستور قطع و سوزاندن نخلستانشان را داد. دشمنان خدا به فریاد آمده گفتند یا محمد تو که دعوی اصلاح داری آیا قطع نخل و از بین بردن درخت بارور جزء اصلاح است؟ و آیا بر تو دستور فساد در زمین نازل شده است؟ این سخن بر حضرت گران آمد و مسلمین نیز دو دل شدند و ترسیدند که کارشان فساد باشد. برخی گفتند این نخل های غنیمتی را قطع نکنیم و برخی گفتند باید قطع کنیم. آیه بالا- در تصویب و روا داشت عمل ایشان نازل گردید که بریدن یا نبریدن طبق امر خدا بوده است. ابو عبد الله محمد بن ابراهیم دارکی با اسناد از ابن عمر روایت می کند که رسول الله (ص) نخلستان بنی نضیر را آتش زد و نخل های وادی بویه را قطع فرمود و آیه بدین مناسبت نازل گردید. مسلم و بخاری نیز این روایت را آورده اند. ابو بکر بن حارث با اسناد از ابن عمر روایت کرده است که رسول الله (ص) نخلستان ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۲۳ بنی نضیر را قطع فرمود و درختان وادی بویه را آتش زد و حسان بدین مناسبت سرود: «حریق بالبویره مستطیر». و آیه ۵ سوره حشر بدین مناسبت نازل گردید. مسلم نیز این روایت را آورده است. ابو بکر بن حارث با اسناد از ابن عباس روایت می کند که یک یهودی نزد پیغمبر (ص) آمد و گفت: من بر می خیزم و به نماز می ایستم. حضرت فرمود: به تقدیر خدا نماز می خوانی. گفت: می نشینم. حضرت فرمود: به تقدیر خدا می نشینی. یهودی گفت: بر می خیزم و این درخت را قطع می کنم. حضرت فرمود: تقدیر خدا است که آن را قطع کنی. در این موقع جبرئیل علیه السلام فرود آمد و گفت: یا محمد به شیوه ابراهیم با قوم خود حجت آوردی. و آیه نازل شد: «هر درختی بریدید یا بر پا و گذاشتید به اذن خدا بود تا فاسقان [- یهود] رسوا شوند».

سوره حشر: آیه ۹

وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ ... (آیه ۹). جعفر بن برقان از یزید بن اصم روایت می کند که انصار از پیغمبر (ص) خواستند زمین را بین مهاجر و انصار مساوی تقسیم نمایند. پیغمبر (ص) فرمود: آنها از این پس هزینه ای برای شما ندارند و میوه را تقسیم می کنید و زمین های شما از آن خود شما می باشد. انصار رضایت دادند و آیه نازل شد: «کسانی که پیش از مهاجران در این خانه (-مدینه) ساکن بودند مهاجران را دوست می دارند و بر آنچه به ایشان داده شد طمعی ندارند». و يُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ ... (آیه ۹). سعد بن احمد بن جعفر مؤذن با اسناد از ابو هریره روایت می کند که پیغمبر (ص) یکی از اهل صفه را به مردی انصاری سپرد و انصاری او را به خانه برد و از زن پرسید: چیزی در خانه داریم؟ زن گفت: هیچ نیست جز خوراکی بچه ها. مرد گفت: بچه ها را به خواب بینداز، وقتی خوابشان برد غذا را بیار، سپس چراغ را خاموش کن و زن همان کار را کرد. مهمان غذا خورد و سیر شد. صبح، انصاری و مهمانش نزد پیغمبر (ص) آمدند و حضرت به انصاری فرمود: آسمانیان از کردار شما به شگفت آمدند، و آیه نازل شد که «دیگران را بر خود ترجیح می دهند هر چند خود نیاز داشته باشند». ابو عبد الله بن اسحاق مزکی با اسناد از عبد الله بن عمر روایت می کند که به یکی از اصحاب پیغمبر (ص) کله گوسفندی هدیه کردند با خود گفت: فلان برادر مسلمان و عائله اش محتاج تر از ما هستند و آن کله را برای آن خانواده فرستاد، و به همین ترتیب ... ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۲۴ تا هفت خانواده، و آخر کله گوسفند به خانواده اول عودت داده شد و آیه بدین مناسبت نازل گردید.

سوره ممتحنه

سوره ممتحنه: آیه ۱

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ ... (آیه ۱). به گفته جمعی از مفسران این آیه درباره حاطب بن ابی بلتعنه نازل شد. بدین شرح که ساره کنیز سابق ابو عمر بن صهیب بن هشام بن عبد مناف از مکه به مدینه نزد پیغمبر (ص) آمد و پیغمبر (ص) در حال بسیج برای فتح مکه بود. حضرت از او پرسید: اسلام آورده ای؟ گفت: نه، پیغمبر (ص) پرسید برای چه آمده ای؟ گفت: شما خاندان و طایفه و اربابان من هستید. سخت تنگدست و نیازمندم، آمده ام که مرا بپوشانید و چیزی عطا کنید. پیغمبر (ص) پرسید چرا سراغ جوانان مکه نرفتی (و ساره خواننده و نوازنده بود). گفت بعد از جنگ بدر کسی به من کاری رجوع نکرده. پیغمبر (ص) به بنی عبد المطلب اشاره کرد که ساره را لباس و مرکوب و عطایا دهند. در این فاصله حاطب بن ابی بلتعنه نزد ساره رفته، ده دینارش داد با نامه ای که به اهل مکه برساند بدین مضمون «از حاطب به اهل مکه: رسول الله (ص) قصد شما را دارد مواظب و مسلح باشید». ساره از مدینه بیرون رفت و جبرئیل علیه السلام فرود آمده حضرت را از کار حاطب با خبر ساخت. پیغمبر (ص)، علی (ع) و طلحه و زبیر و مقداد و عمار و ابو مرثد را مأمور نمود که به روضه خاخ بروید در آنجا زن مسافری را خواهید یافت با نامه ای برای مشرکین. نامه را بگیرید و زن را رها کنید و اگر نامه را نداد گردنش را بزنید. علی و همراهان سواره راهی شده در محلی که پیغمبر (ص) گفته بود به آن زن رسیدند. گفتند: نامه کجاست؟ قسم خورد که نامه ای همراه ندارد. اثاثه اش را جستند و چیزی نیافتند و خواستند برگردند. علی (ع) فرمود به خدا نه ما دروغ می گوئیم نه پیغمبر (ص) دروغ گفته است. شمشیر کشیده و گفت: نامه را بیرون بیار و گر نه به خدا قربانیت می کنم و گردنت را می زنم. آن زن وقتی قضیه را جدی دید نامه را که میان گیسوانش پنهان کرده بود بیرون آورد و تسلیم کرد. وی را رها کردند و نامه را نزد پیغمبر (ص) آوردند و پیغمبر (ص) حاطب را احضار کرده پرسید این نامه ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۲۵ را می شناسی؟ گفت: بلی، فرمود: چرا این کار را کردی؟ گفت: یا رسول الله (ص) از آن وقت که مسلمان و نیکخواه تو شده ام و به تو پیوسته ام به خدا نه کفر و خیانت ورزیده ام و نه دوستار مشرکانم. و لیکن هر یک از مهاجرین در مکه کسی دارند که از خاندانش دفاع کند، جز من که در مکه غریب بوده ام و خانواده ام در میان ایشان بی دفاع

است بر جان ایشان ترسیدم با خود گفتم: حق بر گردن مکيان ثابت کنم و يقين دارم که خدا عذاب و شکست بر آنها وارد خواهد کرد و از نامه من سودی برای ایشان نخواهد بود. پیغمبر (ص) حرف او را پذیرفته معذورش داشت و آیه بالا نازل گردید. در این موقع عمر برخاسته گفت: یا رسول الله (ص) اجازه بده گردن این منافق را بزنم. حضرت فرمود: ای عمر تو چه دانی بسا که خدا بر بدریون همه خطاها را بخشوده باشد. ابو بکر احمد بن حسن بن محمد با اسناد از علی روایت می کند که رسول الله (ص) من و زبیر و مقداد را اعزام کرد و فرمود: بروید در روضه خاخ زن مسافری است که نامه ای همراه دارد. ما رفتیم و به آن زن گفتیم نامه را بیرون می آری یا باید برهنه شوی! نامه را از گیسوانش بیرون آورد، و آن را نزد پیغمبر (ص) آوردیم. نامه ای بود از حاطب خطاب به عده ای از مشرکان حاوی اطلاعاتی از پیغمبر. حضرت خطاب به حاطب فرمود: این چیست؟ حاطب پاسخ داد یا رسول الله (ص) در داوری بر من تعجیل مفرما من میان قریش بیگانه ام. این مهاجرین که با تو هستند همه خویشانی دارند که وابستگی آنها را در مکه حمایت می کنند. اما من در مکه خویشاوند ندارم. از این جهت خواستم یک خوبی در حق قریش کرده باشم (تا مراعات خانواده ام را بکنند) و به خدا از لحاظ شک در دینم یا موافقت کفار این کار را نکرده ام. رسول الله (ص) فرمود: او راست می گوید. عمر گفت یا رسول الله (ص) بگذار گردن این منافق را بزنم! حضرت فرمود ای عمر این از مجاهدان بدر است، تو چه دانی، بسا که خدا همه خطاها را بر بدریون بخشوده باشد و آیه مورد بحث اشاره به این قضیه دارد. بخاری و مسلم نیز این روایت را آورده اند.

سوره ممتحنه: آیه ۴

قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ ... (آیه ۴). در این آیه خدای تعالی خطاب به مؤمنان می گوید شما باید با روش دشمنانه ابراهیم و انبیاء و اولیاء با کافران خویشاوندان تاسی کنید. پس از نزول این آیه مؤمنان با خویشاوندان مشرکشان دشمن شده ابراز عداوت و بیزاری می کردند و خداوند از شدت اندوه باطنی مؤمنان از آن جهت مطلع شده آیه ۷ همین سوره را نازل فرمود که: «شاید خدا بین شما و کسانی که ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۲۶ دشمن دارید مودت پدید آرد» و چنین شد. یعنی بسیاری از مشرکان ایمان آوردند و دوست و یاور و برادر مومنان گردیدند. و با هم رفت و آمد برقرار کرده از همدیگر زن گرفتند و پیغمبر (ص) نیز با ام حبیبه دختر ابو سفیان ازدواج کرد و دل مسلمانان با ابو سفیان نرم شد و خود او نیز گفته بود چنین خواستگاری رد نمی شود «۱». ابو صالح منصور بن عبد الوهاب بزاز با اسناد از عبد الله بن زبیر روایت می کند که قتيله دختر عبد العزی (زن سابق ابو بکر) به دیدن دخترش اسماء بنت ابی بکر آمد و هدایایی از جمله سوسمار و پنیر و روغن آورده بود. اسماء هدایا را پذیرفت و به خانه راهش نداد و به وسیله عایشه از پیغمبر (ص) کسب تکلیف کرد. حضرت فرمود: «خدا شما را از نیکی و عدالت با کسانی که در دین با شما نجنگیده اند و از خانه هاتان بیرون تان نرانده اند، نهی نمی کند» و اسماء مادرش را به خانه راه داد و هدیه هایش را پذیرفت. ابو عبد الله حاکم نیز در صحیح خویش این روایت را آورده است.

سوره ممتحنه: آیه ۱۰

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ ... (آیه ۱۰). ابن عباس گوید مشرکان با پیغمبر (ص) در حدیبیه توافق کردند که هر یک از اهل مکه نزد پیغمبر (ص) برود، پیغمبر (ص) او را به مکه باز گرداند اما اگر کسی از مسلمین به مکه باز گشت مشرکان او را پس نمی دهند و بر این قرار عهد نوشتند و مهر کردند. بعد از نوشتن صلحنامه زنی به نام سبیعه اسلمی بنت الحرث در حدیبیه به پیغمبر (ص) پناه جست. شوهرش که کافر بود به دنبالش آمده گفت یا محمد زن مرا باز گردان که شرط کرده ای هر کس از ما نزد تو آید باز پس دهی و هنوز مرکب صلحنامه خشک نشده است. آیه نازل شد «ای مؤمنان وقتی زنانی که ایمان آورده اند به سوی شما مهاجرت کردند امتحان شان کنید ... اگر آنان را مؤمن تشخیص دادید آنان را به

کفار بر مگردانید که ادامه زندگی آنان با شوهران کافر حلال نیست، و خرجی را که کرده‌اند پیردازد. از آن پس اگر با آن زنان ازدواج کنید گناهی بر شما نیست، به شرط اینکه مهرشان را بدهید. و در بند باز گرداندن زنان کافر مباحشید و خرجی که کرده‌اید بطلبید، و مردان کافر نیز خرجی (_____ ۱).

رمله دختر ابو سفیان که کینه‌اش ام حبیبه است نخست زن عبید الله بن حجاج پسر عمه پیغمبر (ص) بود و زن و شوهر هر دو مسلمان بودند و جزء مهاجران به حبشه هستند. در حبشه عبید الله مسیحی شد و بر دیانت مسیح مرد و پیغمبر (ص) که در مدینه بود از ام حبیبه در حبشه خواستگاری نمود و نجاشی به وکالت پیغمبر (ص) ام حبیبه را برای حضرت عقد کرد. ابو سفیان وقتی در مکه خبر را شنید با رضایت گفت: «الفحل لا یقرع انفه». - م. ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۲۷ که کرده‌اند بطلبند. این حکم خداست که بین شما داوری می‌کند...». حسن بن محمد فارسی با اسناد از زهری روایت می‌کند که نزد عروه بن زبیر رفتم مشغول نامه نوشتن در جواب ابن هند ندیم ولید بن عبد الملک بود که درباره آیه مورد بحث سؤال کرده بود. چنین نوشت: «رسول الله (ص) با قریش در حدیبیه مصالحه کرد بر اینکه هر یک از مشرکان بدون اذن ولی و سرپرستش نزد پیغمبر (ص) بیاید باز گردانده شود اما وقتی زنانی (مؤمنه) از بین مشرکان به سوی پیغمبر (ص) هجرت کردند خدای تعالی از باز پس دادن زنانی که ایمانشان آزموده شود و معلوم گردد تنها به شوق اسلام آمده‌اند، منع فرمود و طبق حکم خدا مقرر شد صدق این زنان که دیگر نزد شوهر نیستند مسترد گردد به شرط آنکه مشرکان نیز صدق زنانی را که باز داشته‌اند مسترد دارند و رسول الله (ص) (در مدت صلح) زنان را نگهداشته مردان را باز می‌گردانید»

سوره ممتحنه: آیه ۱۳

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ... (آیه ۱۳). این آیه درباره عده‌ای از مسلمانان فقیر نازل شد که از مسلمانان برای یهودیان خبر کشی می‌کردند و با آنان پیوسته بودند برای آنکه از میوه‌هایشان استفاده کنند. خدای تعالی نهی‌شان فرمود: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، گروهی را که خدا مورد غضب قرار داده، دوست مگیرید».

سوره صف

سوره صف: آیه ۱

سَبِّحْ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ... (آیه ۱). محمد بن احمد بن محمد بن جعفر با اسناد از عبد الله بن سلام روایت می‌کند که با عده‌ای از اصحاب پیغمبر (ص) نشسته بودیم گفتیم کاش می‌دانستیم خدا چه عملی را دوست‌تر می‌دارد، و همان کار را می‌کردیم. آیه ۱-۴ این سوره نازل شد که خدا جهاد و رزمندگی را دوست دارد.

سوره صف: آیه ۲

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَعْمَلُونَ ... (آیه ۲). به گفته مفسران، مسلمین گفتند اگر بدانیم خدا چه عملی را دوست‌تر دارد جان و مال برای آن صرف می‌کردیم و خدای تعالی خبر داد که محبوب‌ترین اعمال جهاد است و جمعی در برابر این آزمون پشت کردند و برگردیدند، این آیه نازل شد که چرا می‌گویید کاری را که نمی‌کنید. ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۲۸

سوره جمعه

سوره جمعه: آیه ۱۱

وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا ... (آیه ۱۱). استاد ابو طاهر زبیدی با اسناد از جابر بن عبد الرحمن روایت می کند که روزی پیغمبر (ص) خطبه جمعه می خواند که کاروانی از راه رسید و همه نماز گزاران رفتند الا دوازده نفر. آیه نازل شد که «چون تجارت یا سرگرمی ببینند بدان روی نهند و ترا سر پا ترک کرده پراکنده شوند، گو آنچه نزد خدا است بهتر است ...». بخاری نیز این روایت را آورده است. محمد بن ابراهیم مزکی با اسناد از جابر بن عبد الله روایت می کند که برای نماز جمعه در خدمت پیغمبر (ص) بودیم یک کاروان خواربار رسید و جز دوازده تن همه حاضران بیرون رفتند، و آیه مورد بحث نازل گردید. بخاری و مسلم نیز این روایت را آورده اند. به گفته مفسران، اهل مدینه دچار گرسنگی و قحط و گرانی بودند تا دحیه کلبی از تجارت شام باز آمد و برای اعلان ورود او طبل می زدند. در آن موقع پیغمبر (ص) خطبه جمعه می خواند. همگی از مسجد (به صدای طبل) بیرون رفتند الا دوازده نفر - از آن جمله ابو بکر و عمر - و آیه بدین مناسبت نازل گردید و پیغمبر (ص) فرمود: سوگند به آنکه جان محمد در دست اوست اگر شما هم رفته بودید این وادی پر آتش می شد.

سوره منافقین

سوره منافقین: آیات ۸ تا ۱۱

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ ... (آیه ۱-۸). عبد الرحمن بن عبدان با اسناد از زید بن ارقم روایت می کند که در غزوه ای همراه پیغمبر (ص) بودیم و عده ای از اعراب نیز بودند و آب می جستیم. اعراب از ما جلو زدند و یکی شان حوض را پر کرده سرپوش بر آن نهاد تا یارانش برسند. مردی انصاری در رسید و زمام شترش را به سمت آب کشید که بنوشد، اعرابی مانع شد و چوبی بر کشید و سر انصاری را شکست. آن مرد انصاری که از یاران عبد الله بن ابی - رئیس منافقین - بود شکایت نزد وی برد و ماجرا حکایت کرد. عبد الله خشمگین شد و گفت چیزی به همراهان پیغمبر (ص) انفاق نکنید تا اعراب از ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۲۹ دورش پراکنده شوند. سپس به یارانش گفت: وقتی به مدینه برگشتیم قوی تران، ضعیف تران را بیرون کنند. زید بن ارقم گوید: من همراه عموم در آن غزوه بودم. این سخنان را شنیدم و به رسول الله (ص) خبر دادم. راه افتاد [و ظاهراً] مرا تکذیب نمود. عموم به من گفت: دوست نداشتم مورد تکذیب مسلمانان و بد آیند پیغمبر (ص) واقع شده باشم، و من چنان غمگین شدم که کسی نشده است. تا اینکه وقتی کنار پیغمبر (ص) راه می پیمودیم حضرت به من نزدیک شد و گوشم را نوازش کرد و در چهره ام تبسم فرمود. چنان شادمان شدم که گویی دنیا را به من داده اند و صبح فردا پیغمبر (ص) هشت آیه اول سوره منافقین را بر ما قرائت فرمود. به گفته مفسران و سیره نویسان، در غزوه بنی مصطلق، پیغمبر (ص) و یاران بر آبی به نام مریسج فرود آمدند و آبکش ها برای آوردن آب رفتند. از آن جمله جهجاه بن سعید غفاری اجیر و جلودار عمر بر سر آب با سنان جهنی (همپیمان بنی عوف از خزرج) برخورد پیدا کرد و زد و خورد کردند. جهنی فریاد کرد یا معشر الانصار! و غفاری داد زد یا معشر المهاجرین! در این میان عبد الله بن ابی نیز بر سر آب رسید. اما پرسش گفت: عقب بایست عبد الله گفت: وای بر تو چه شده است؟ پاسخ داد: تا پیغمبر (ص) اجازه ندهد نمی گذارم آب برداری، و امروز خواهی فهمید چه کسی قوی و منیع است و چه کسی خوار و ضعیف؟ عبد الله از رفتار پسر خود به پیغمبر (ص) شکوه برد و پیغمبر (ص) به پسر عبد الله پیام داد که راه بده عبد الله نیز به کنار آب برود. پسر عبد الله گفت: حالا که پیغمبر (ص) امر فرموده کنار می روم و عبد الله به کنار آب رفت. پس از نزول آیات دروغگویی عبد الله ثابت شد. بدو گفتند یا ابا حباب نزد پیغمبر (ص) برو، باشد که از خدا برای تو طلب آمرزش کند. سر پیچاند و روی برگرداند که در آیه اشاره به این مطلب نیز شده است «إِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ لَوَّاْ رُءُوسَهُمْ»

سوره تغابن

سوره تغابن: آیه ۱۴

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ ... (آیه ۱۴). ابن عباس گوید: (اتفاق می افتاد که) شخصی اسلام می آورد و می خواست هجرت کند، زن و فرزندش مانع شده ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۳۰ می گفتند ترا به خدا نرو و خاندانت را بی سرپرست و بی چیز رها مکن. برخی به رقت آمده در مکه می ماندند و هجرت نمی کردند. آیه آمد: «ای مؤمنان برخی زن و فرزندان در واقع دشمن شما هستند، از ایشان بر حذر باشید ...». احمد بن عبد الله شیبانی با اسناد از اسماعیل بن ابی خالد روایت می کند (اتفاق می افتاد که) شخصی مسلمان می شد و زن و فرزند نکوهشش می کردند. قسمت اول آیه به این مناسبت نازل شده است. عکرمه از ابن عباس روایت می کند کسانی که زن و فرزند مانع هجرتشان می شدند پس از مهاجرت، و ملاحظه اینکه دیگران چه قدر در دین پیش رفته و دانا شده اند، خواستند خانواده خود را مجازات نمایند، قسمت اخیر آیه بدین مناسبت نازل شد که «اگر آنها را ببخشید و در گذرید، خدا نیز آمرزنده و مهربان است»

سوره طلاق

سوره طلاق: آیه ۱

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلَّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ ... (آیه ۱). قتاده از انس بن مالک روایت می کند که پیغمبر (ص) حفصه را طلاق داد و پس از نزول این آیه به حضرت گفته شد وی را برگرداند که روزه دار و نماز گزار است و اهل بهشت است چون زنان تو بهشتی اند. سدی گوید آیه درباره عبد الله بن عمر نازل شد که زنش را در حال حیض طلاق داده بود. پیغمبر (ص) فرمود رجوع کن و نگهش دار تا پاک شود. و یک بار دیگر حائض گردد و پاک شود. آنگاه اگر خواستی طلاقش ده پیش از آنکه نزدیکی کرده باشی، و این همان مدت عده است که خدا مقرر کرده است. منصور بن عبد الوهاب بن احمد شالنجی با اسناد از رافع روایت می کند که ابن عمر زنش را در حال حیض طلاق داد، طلاق اول. پیغمبر (ص) دستور داد رجوع کند و نگهش دارد تا در خانه شوهر یک بار دیگر حائض شود، و بگذارد تا پاک شود. آنگاه اگر قصد طلاق دارد، پس از پاک شدن نزدیکی نکند و طلاق دهد. این عده طلاق است که خدا مقرر کرده است.

سوره طلاق: آیات ۲ تا ۳

وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا، وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ ... (آیه ۲-۳). آیه درباره عوف بن مالک اشجعی نازل شد که مشرکین پسرش را اسیر کرده بودند و عوف نزد ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۳۱ پیغمبر (ص) آمده از بی چیزی شکوه نمود و گفت پسر مرا دشمن اسیر کرده و مادرش بی تاب می کند. چه می فرمایی؟ حضرت فرمود: تقوی و صبر پیشه کن، و به تو و مادر فرزندت توصیه می کنم لا حول و لا قوة الا بالله زیاد بگویند. مرد به خانه باز گشت و به زن گفت: حضرت، مرا و ترا به ذکر لا حول ... توصیه کرد. زن گفت: هر چه پیغمبر (ص) بفرماید نیک است و همان ذکر را تکرار می کردند. پسرشان روزی دشمن را غافلگیر کرده گریخت و گله گوسفندشان را هم با خود آورد که چهار هزار رأس بود. آیه بالا بدین مناسبت نازل گردید که «هر کس تقوی پیشه کند خداوند راه بیرونشده و گشایشی پیش پایش می گذارد و از جایی که خود گمان نمی برد روزیش می رساند».

سوره طلاق: آیه ۴

وَاللَّائِي يَئْسَنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ ... (آیه ۴). به گفته مقاتل وقتی آیه ۲۲۸ بقره نازل شد که «زنان مطلقه سه بار پاک شدن را انتظار بکشند» خالد بن نعمان بن قیس پرسید یا رسول الله (ص) مدت عده زنانی که حیض نمی‌شوند (یائسه و یا کم سن و سال‌اند) و نیز زنان آبستن چیست؟ این آیه در جواب آمد. ابو اسحاق مقری با اسناد از عمرو بن سالم روایت می‌کند که چون در سوره بقره عده بیوه و مطلقه نازل شد ابی بن کعب گفت: یا رسول الله (ص) بنا به اظهار زنان مدینه، عده‌ای از زنان هستند که در مورد آنها حکمی نیامده، حضرت پرسید: کدام‌اند؟ گفت: زنان کم سن و سال - که حیض نشده‌اند - و زنان بزرگ سال - که دیگر حیض نمی‌شوند.

سوره تحریم

سوره تحریم: آیه ۱

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ ... (آیه ۱). محمد بن منصور طوسی با اسناد از عمر روایت می‌کند که پیغمبر (ص) در اطاق حفصه با کنیز خود ماریه قبطیه (مادر ابراهیم پسر رسول الله (ص) که در کودکی مرد) خلوت کرد و حفصه متوجه شد و خطاب به پیغمبر (ص) گفت: این را به اطاق من نیاورده‌ای مگر از اینکه در نظر تو خوار و بی‌مقدارم. پیغمبر (ص) از حفصه خواست که موضوع را به عایشه نگوید، و فرمود: از این پس نزدیکی با ماریه بر من حرام باشد. حفصه گفت چگونه حرام شود در حالی که ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۳۲ کنیز توست. حضرت سوگند خورد که دیگر به ماریه نزدیک نمی‌شوم، تو هم به کسی مگو. اما حفصه ماجرا با عایشه باز گفت و پیغمبر (ص) یک ماه از رفتن نزد زنانش عموماً خودداری کرد تا در شب بیست و نهم آیه آمد که «ای پیغمبر (ص) چرا برای کسب رضایت همسرانت حلال خدا را بر خود حرام می‌گردانی؟». ابو ابراهیم اسماعیل بن ابراهیم واعظ با اسناد از عایشه روایت می‌کند که پیغمبر (ص) شیرینی و عسل را دوست می‌داشت و بعد از نماز عصر که به خانه باز می‌گشت نزد زنان می‌رفت. روزی به اطاق حفصه دختر عمر رفت و بیش از معمول توقف کرد از حفصه سبب پرسیدم گفت: زنی از خویشانم مقداری عسل تعارف آورده بود از آن برای حضرت شربتی ساختم نوشید. عایشه گوید: با خود گفتم به خدا حيله‌ای می‌سازم. نزد سوده رفتم و گفتم الساعه پیغمبر (ص) نزد تو می‌آید وقتی آمد بگو یا رسول الله (ص) صمغ خورده‌ای؟ حضرت پاسخ می‌دهد که حفصه به من عسل داد. تو بگو: حتماً زنبورش بر عرفط نشسته بوده است. من نیز چنین می‌گویم، صفیه تو نیز چنین بگو. به نقل عایشه، سوده گوید: تا پیغمبر (ص) وارد اطاق می‌شد گفتم یا رسول الله (ص) صمغ خورده‌ای؟ فرمود نه گفتم پس این بو چیست که از شما استشمام می‌شود؟ فرمود حفصه شربت عسل به من داد. گفتم زنبورش بر گیاه عرفط نشسته بوده است. خود عایشه نیز همان گفت. صفیه نیز همان گفت. وقتی حضرت به اطاق حفصه باز گشت او پرسید یا رسول الله (ص) از آن شربت عسل میل داری؟ فرمود نه احتیاجی به آن شربت ندارم. سوده گفت سبحان الله عسل را حرامش کردیم. عایشه گفت: خاموش! بخاری و مسلم نیز این روایت را آورده‌اند. ابو عبد الله بن ابی حامد با اسناد از ابن ابی ملیکه روایت می‌کند که سوده بنت زمعه (زن پیغمبر (ص) در یمن، خویشان مادری داشت و برایش عسل هدیه می‌فرستادند. پیغمبر (ص) روزی خارج از نوبت سوده نزد او رفت و از آن عسل تناول فرمود. حفصه و عایشه که در برابر دیگر زنان پیغمبر (ص) با هم متحد بودند یکی به دیگری گفت نظرت در این باره چیست که در غیر نوبت به خانه سوده رفته و عسل خورده؟ اگر نزد تو آمد بینیت را بگیر و چون سبب پرسید بگو از تو بوی غیر عادی به مشام می‌خورد. من نیز همین را خواهم گفت. وقتی پیغمبر (ص) بر یکی‌شان وارد شد آن زن بینیت را گرفت. حضرت پرسید چرا بینیت را گرفتی؟ گفت بوی تندى که باید بوی صمغ باشد از تو به مشام می‌رسد و پیغمبر (ص) دوست داشت که اگر عطری یافت استعمال کند. وقتی ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۳۳ بر دیگری وارد شد همان حال دید و همان سخن شنید.

فرمود: آن دیگری هم همین حرف را زد. حتما ناشی از عسلی است که در اطاق سوده خورده‌ام. به خدا دیگر دهان به آن نمی‌زنم. ابن ابی ملیکه از ابن عباس نقل می‌کند که آیه مورد بحث در این مورد نازل گردید.

سوره تحریم: آیه ۴

إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ ... (آیه ۴). ابو منصور بغدادی با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که حفصه در روز نوبت عایشه پیغمبر (ص) را با ماریه مادر ابراهیم دید و گفت عایشه را خبر می‌کنم. پیغمبر (ص) فرمود: نزدیکی با این زن را بر خود حرام می‌کنم. اما حفصه قضیه را به عایشه خبر داد و خدای تعالی پیغمبر (ص) را از غمازی حفصه با خبر ساخت و حفصه دانست که پیغمبر (ص) فهمیده است. پرسید که به تو خبر داد حضرت فرمود خدای دانای آگاه مرا با خبر ساخت و حضرت یک ماه از زنانش کناره گرفت تا آیه نازل شد: «اگر شما دو زن توبه کنید [به جا و شایسته است که دل‌هاتان منحرف شده بود، و اگر بر ضد پیغمبر (ص) پشتیبان هم باشید، خدا یاور اوست ...»

سوره ملک

سوره ملک: آیه ۱۳

وَ أَسِرُّوا قَوْلُكُمْ أَوْ اجْهَرُوا بِهِ ... (آیه ۱۳). ابن عباس گوید این آیه درباره مشرکین است که در حق پیغمبر (ص) ناروا و ناسزا گفتند و جبرئیل، حضرت را از حرف‌های آنان با خبر ساخت و اینکه به یکدیگر می‌گفتند آهسته و پنهان سخن گویند که به گوش محمد (ص) نرسد. آیه آمد: «آهسته و پنهان سخن گویند یا به صدای بلند، خدا به ما فی الضمیرتان آگاه است».

سوره قلم

سوره قلم: آیه ۴

وَ إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ ... (آیه ۴). ابو بکر حارثی با اسناد از عایشه روایت می‌کند که ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۳۴ کسی از پیغمبر (ص) خوش اخلاق‌تر نبود و هر یک از اصحاب یا اهل خانه حضرت را صدا می‌کردند در جواب «لییک» می‌فرمود. از این رو خدای عز و جل خطاب به او آیه فرستاد: «حقا که تو بر خوی و خصائل با عظمتی هستی»

سوره قلم: آیه ۵۱

وَ إِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا ... (آیه ۵۱-۵۲). این دو آیه وقتی نازل شد که کافران تصمیم گرفتند حضرت را نظر بزنند و چشم زخم برسانند. بدین منظور عده‌ای از قریش به حضرت نگریسته گفتند: «مثل این مرد و حجت‌هایش دیده نشده!» و بنی اسد به شور چشمی مشهور بودند تا آنجا که شتر فربه و گاو چاق را نظر می‌زدند و با اطمینان به کنیزشان می‌گفتند پول و پیمان بردار و برو از این گوشت بخر و بیار. دیری نمی‌کشید که شتر چشم خورده مشرف به مرگ می‌شد و صاحبش ناچار آن را نحر کرده گوشتش را می‌فروخت. کلبی گوید مرد بد چشمی بود که برای نظر زدن دو سه روز چیزی نمی‌خورد، سپس گوشه خیمه‌اش را بلند می‌کرد و اگر گله‌ای می‌گذشت و او می‌گفت: «امروز شتر و بز و گوسفندی از این بهتر چرانیده نشده» دیری نمی‌گذشت که چند تایی از آن حیوانات سقط می‌شدند و می‌مردند. کفار از این مرد درخواستند که پیغمبر (ص) را نظر بزنند و همان آسیب را به حضرت برسانند. خدای تعالی پیغمبرش را از چشم زخم مصون داشت و آیه آمد که: «چیزی نمانده کافران هنگام استماع قرآن با چشمانشان ترا

بلغزانند و بگویند جزرده است اما چنین نیست و قرآن پند و یاد کردی است جهانیان را».

سوره حاقه

سوره حاقه: آیه ۱۲

وَتَعِيَهَا أُنْزُ وَاعِيَةً ... (آیه ۱۲). ابو بکر تمیمی با اسناد از بریده (تمیمی) روایت می کند که از پیغمبر (ص) شنیدم خطاب به علی می گفت: خدا مرا فرموده است که ترا به خود نزدیک گردانم و دور نسازم و ترا بیاموزانم و تو حفظ کنی، و بر خدا است که به تو ظرفیت عنایت کند. و آیه نازل شد «داستان های گذشتگان را ما برای شما وسیله پند و تذکر قرار دادیم تا گوش های شما آن را فرا گیرند». ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۳۵

سوره معارج

سوره معارج: آیه ۱

سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ ... (آیه ۱). این آیه درباره نضر بن حارث نازل شد که گفت: «خدایا اگر محمد به راستی از جانب توست بر ما سنگ بباران» (آیه ۳۲ سوره انفال) و بدین گونه بر ضد خودش دعا کرد و نفرینش روز بدر اجابت گردید و پس از اسارت کشته شد و این آیه در مورد او نازل شده است که «درخواست کننده ای عذاب واقع شدنی را مسألت نمود».

سوره معارج: آیات ۳۸ تا ۳۹

أَيُّطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ كَلَّا ... (آیه ۳۸ - ۳۹). به گفته مفسران، مشرکان بر پیغمبر (ص) گرد آمد کلامش می شنیدند و فایده ای در نمی یافتند جز اینکه انکار و مسخره کرده می گفتند: اگر این گروه وارد بهشت شوند ما پیشتر از آنها داخل شده ایم و نصیب ما بیش از بهره آنان خواهد بود. آیه در جواب آنها آمد.

سوره مدثر

سوره مدثر: آیه ۱

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ... (آیه ۱ - ۴). ابو اسحاق احمد بن ابراهیم مقری با اسناد از جابر روایت می کند که پیغمبر (ص) حکایت کرد یک ماه مجاور حراء بودم وقتی مدت تمام شد از کوه فرود آمده وارد وادی شده بودم که ندایی شنیدم. به پیش و پس و راست و چپ نگریستم کسی ندیدم. باز ندا را شنیدم سر بالا کردم او را یعنی جبرئیل علیه السلام را بر تختی در هوا مشاهده نمودم. [دهشتزده به خانه آمده گفتم مرا بپوشانید مرا بپوشانید! [پوشانیدند] آب بر من ریختند و آیه نازل شد که «ای جامه بر خود پیچیده برخیز و تبلیغ و اخطار کن، و پروردگارت را بزرگ بدار و پوشاکت را پاکیزه و کوتاه کن» این روایت را زهیر بن حرب نیز از ولید بن مسلم از او زاعی آورده است.

سوره مدثر: آیه ۱۱

ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيداً ... (آیه ۱۱ - ۳۰). ابو القاسم خدای با اسناد از ابن عباس روایت می کند که ولید بن مغیره نزد پیغمبر

(ص) آمد و آیات قرآن را شنید و گویا کمی ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۳۶ تأثیر پذیرفته بود که خبر به ابو جهل رسید نزد ولید رفت و گفت: یا عم، قریش تصمیم دارند مالی گرد آورند و به تو بدهند و تو نزد محمد رفته کلام او را می شنوی! ولید پاسخ داد آنها خود می دانند که من از ثروتمندترین قریشیان هستم. ابو جهل گفت پس علیه محمد سخنی بگو تا قریش بدانند تو او را منکری و بدو تمایلی نداری. ولید پاسخ داد: «چه توانم گفت؟ به خدا کسی بین شما از من به شعر و انواع آن از قصیده و ارجوزه واردتر و آگاه تر نیست. گفتار محمد به شعر نمی ماند. به خدا سخنانی می گوید که شیرینی خاص و مزه ماندگاری دارد. درخت کلامش از بالا بارور و در پایین از هر سخن فراتر است و از آن فراتر نتوان رفت». ابو جهل گفت: قومت از تو خشنود نخواهد شد مگر به هر حال چیزی بگویی. ولید گفت: بگذار ببیندیشم. پس از تفکر گفت: «جادویی است که از دیگران روایت می شود و جز گرفتار بشری نیست». آیات مورد نظر اشاره به این قضیه دارد. مجاهد گوید ولید بن مغیره با پیغمبر (ص) و ابو بکر زیاد معاشرت می کرد چندان که قریش گفتند او مسلمان شده است. ابو جهل به ولید گفت: قریش می گویند تو نزد محمد و پسر ابو قحافه می روی و همسفره شان می شوی. ولید گفت شما آدم های اصلمند و با خردی هستید، چگونه اظهار می دارید که محمد جن زده است؟ آیا هرگز دیده اید محمد کھانت کند؟ قریش گفتند به خدا ندیده ایم. ولید گفت بدو نسبت شاعری می دهید، آیا هرگز از او شعری شنیده اید؟ گفتند نه به خدا. ولید گفت او را دروغگوی پندارید، آیا این همه که آزموده اید از او دروغ شنیده اید گفتند نه. آنگاه قریش از ولید پرسیدند: پس محمد چکاره است؟ ولید گفت: فقط می شود گفت او جادوگر است و گفتارش جادویی که نقل می کند. و اشاره آیات به همین داستان است.

سوره قیامه

سوره قیامه: آیه ۳

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَلَّنْ نَجْمَعَ عِظَامَهُ ... (آیه ۳). عمر بن ربیعہ نزد پیغمبر (ص) آمده گفت: از قیامت برای من بگو که چه زمانی است و چگونه خواهد بود؟ پیغمبر (ص) قیامت را بیان کرد. او گفت: یا محمد به خدا اگر چنان روزی را به چشم هم بینم تصدیق نکنم و باور ندارم. خدا چگونه این استخوان ها را جمع می کند. آیه در جواب نازل شد که «مگر ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۳۷ انسان می پندارد که ما استخوان هایش را فراهم نتوانیم آورد. بلی قادریم که (استخوان های) انگشتانش را به اندازه و مرتب کنیم»

سوره انسان

سوره انسان: آیه ۸

وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مَشْكِيْنًا ... (آیه ۸-۹). عطاء از ابن عباس روایت می کند که شبی علی بن ابی طالب برای آبیاری خرماستانی اجیر شد و صبح مقداری جو اجرت گرفت (و به منزل برد). یک سومش را آرد کردند و از آن خوراکی به نام خزیره پختند. وقتی حاضر شد بینوایی آمد و آن طعام را بدو دادند. سپس قسمت دوم را خزیره پختند. وقتی آماده شد یتیمی آمد و طعام خواست، این را نیز به او دادند. و بقیه را پختند چون مهیا شد یک اسیر مشرک در رسید، این را بدو دادند و آن روز گرسنه گذراندند. آیه نازل شد که «(ابرار) با وجود میل و رغبت به طعام آن را به بینوا و یتیم و اسیر می خوراندند (و می گویند) ما تنها به خاطر خدا شما را سیر می کنیم و از شما پاداش و تشکر نمی خواهیم».

سوره عبس

سوره عبس: آیات ۲۸ تا ۳۷

عَبَسَ وَ تَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى ... (آیه ۱-۷). روزی پیغمبر (ص) با عتبۀ بن ربیعہ و ابو جہل بن ہشام و عباس بن عبد المطلب و ابی بن خلف و عبد اللہ بن خلف صحبت می کرد و به سوی خدا دعوت شان می فرمود بدین امید که اسلام آوردند. در این موقع ابن ام مکتوم صحابی کور بر پا خاست و گفت یا رسول اللہ (ص) از آنچه خدایت آموخته به من بیاموز، و بدون توجه به اینکه پیغمبر (ص) مشغول صحبت است و متوجه کسان دیگری است به صدای بلند این سخن را تکرار می کرد و صحبت پیغمبر (ص) را می برید تا آنجا که در چهره پیغمبر (ص) اثر ناخشنودی پدیدار شد و در دل چنین اندیشید که اکنون این بزرگان قریش خواهند گفت پیروان محمد کوران و فرودستان و بردگانند، و ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۳۸ اخم کرده روی از ابن ام مکتوم به سوی قریشیان بر گردانده به صحبت ادامه داد. این آیات نازل شد: روی ترش کرد و روی برگرداند از اینکه کور نزد وی آمده، تو چه دانی شاید پاک گردد ... یا پند گیرد و موعظه و یاد کرد او را سودمند افتد، اما آنکه توانگر است تو جهت را بدو معطوف می داری که اگر هم ایمان نیاورد بر تو مسئولیتی نیست. اما آنکه شتابان نزد تو آمده و خدا ترس است «از او مشغول دیگران هستی، هرگز (چنین مکن) قرآن وسیله پند و یادآوری است، هر که خواهد یاد گیرد». بدین سبب از آن پس پیغمبر (ص) ابن ام مکتوم را حرمت می کرد و هرگاه می دیدش می فرمود: خوش آمدی، ای آنکه پروردگارم به خاطر تو با من عتاب نمود! محمد بن عبد الرحمن مصاحفی با اسناد از عایشه روایت می کند که عبس و تولى درباره ابن ام مکتوم نابینا نازل شد که نزد پیغمبر (ص) رفته مکرر می گفت: «ارشدنی» و در آن ساعت عده ای از بزرگان مشرکین نزد پیغمبر (ص) بودند و حضرت از ابن ام مکتوم روی گردانده متوجه آنان می بود و آیات بدین مناسبت نازل گردید. حاکم در صحیح خویش این روایت را از طریق دیگر آورده است.

سوره عبس: آیه ۳۷

لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ ... (آیه ۳۷). ابو سعید بن عمرو با اسناد از انس بن مالک روایت می کند که عایشه از پیغمبر (ص) پرسید: آیا همگی لخت محشور می شویم؟ فرمود: بلی. عایشه گفت: وای چه رسوایی و فضاحتی! آیه نازل شد که «آن روز هر کسی را گرفتاری و کاری هست که او را بس است».

سوره تکویر

سوره تکویر: آیه ۲۹

وَمَا تَشَاؤُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ ... (آیه ۲۹). احمد بن محمد بن ابراهیم ثعلبی با اسناد از سلمان بن موسی روایت می کند که چون آیه ۲۷ و ۲۸ همین سوره نازل شد که «این قرآن یادکردی است جهانیان را، تا هر که از شما خواهد به راه مستقیم آید» ابو جہل گفت: پس اختیار با ما است که اگر بخواهیم بیایم و اگر نخواهیم نیایم. آیه آمد که «نتوانید و نخواهید خواست مگر الله پروردگار جهانیان بخواند». ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۳۹

سوره مطففین

سوره مطففین: آیه ۱

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ ... (آیه ۱-۶). اسماعیل بن حسن بن محمد بن حسین نقیب با اسناد از ابن عباس روایت می کند که چون پیغمبر

(ص) به مدینه وارد شد. کسبه آن شهر از جهت وزن و پیمانه از جمله متقلب‌ترین و نابکارترین آدم‌ها بودند، و پس از نزول این آیات خود را اصلاح کردند. قرطبی گوید در مدینه تاجران کمفروشی وجود داشتند که معاملاتشان صورت قمار و خطر کردن داشت و به صورت قرعه کشی با ریگ یا دست بسودن، جنس می‌فروختند. آیات بالا در نهی آن نوع معامله‌گری نازل گردید و پیغمبر (ص) به بازار رفته، آیات را تلاوت فرمود. صدی گوید در اوان هجرت پیغمبر (ص) در مدینه کاسبکاری بود به نام ابو جهینه که دو پیمانه داشت با یکی می‌خرید و با یکی می‌فروخت. آیات در نهی او نازل گردید که «وای بر کمفروشان، آنها که وقتی چیزی بخرند (به سود خویش) با پیمانه تمام گیرند، و چون برای فروش چیزی را بکشند یا پیمانه کنند (به زیان خریدار) کم دهند...».

سوره طارق

سوره طارق: آیات ۳ تا ۱۴

وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ النَّجْمُ الثَّاقِبُ ... (آیه ۱-۴). ابو طالب شبی نان و شیر برای پیغمبر (ص) آورد در همان حال که نشسته بود شهابی درخشید، چنانکه گویی آتش گرفته، و همه چیز را روشن ساخته. ابو طالب پرسید: این چه بود؟ پیغمبر (ص) فرمود: ستاره‌ای بود که انداختنش و این از آیات الهی است. ابو طالب در شگفت شد و آیات مورد بحث نازل گردید: «سوگند به آسمان و اختر شبگرد، و تو چه دانی اختر شبگرد چیست، ستاره شب شکاف فروزان است...». ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۴۰

سوره لیل

سوره لیل: آیات ۱ تا ۴

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى ... (آیه ۱-۴). مؤلف گوید ابو معمر بن اسماعیل اسماعیلی به سال ۴۳۱ ه. ق. به من روایت و املاء کرد با اسناد از ابن عباس که مردی نخلستانی داشت و شاخه یکی از نخل‌هایش در خانه مرد عیالوار فقیری جلو رفته بود. وقتی صاحب نخل برای خرما چیدن بالای نخل می‌رفت از خرماهایش چند تایی به خانه مرد فقیر می‌افتاد و بچه‌ها بر می‌داشتند و آن مرد از نخل فرود آمده خرماها را می‌گرفت و اگر در دهانشان گذاشته بودند با انگشت بیرون می‌آورد. مرد عیالوار نزد پیغمبر (ص) از رفتار صاحب نخل شکوه کرد. حضرت فرمود: تو برو و آنگاه صاحب نخل را ملاقات کرده فرمود: آن یک نخلت را که شاخه‌اش به خانه فلانکس رفته به من می‌بخشی که در برابرش ترا در بهشت نخلی باشد؟ صاحب نخل گفت: آن یک درخت ثمره‌اش از همه بهتر است و رفت. مردی به نام ابن ذحداح که صحبت پیغمبر (ص) را شنید عرض کرد یا رسول الله (ص) اگر من نخل را از صاحب باغ بخرم یا بگیرم، آن نخل که در بهشت وعده دادی مرا باشد؟ حضرت فرمود: بلی. ابن ذحداح سراغ صاحب نخل رفت و صاحب نخل سختگیری کرد و گفت: آیا خبر داری که محمد بابت آن یک نخل در بهشت وعده می‌داد، من گفتم از میوه این خیلی خوشم می‌آید؟- مرد بار دیگر پرسید آیا می‌فروشی؟ صاحب نخل گفت: نه، مگر اینکه قیمت غیر منتظره‌ای پیشنهاد کنند. مرد پرسید: نظرت چیست؟ صاحب نخل گفت: چهل نخل در برابرش می‌خواهم. مرد گفت این ادعای بزرگی است، چهل نخل در برابر نخل کج؟- و سکوت کرد. سپس گفت: موافقم، و چهل نخل به تو می‌دهم. صاحب نخل گفت شاهد حاضر کن. و عده‌ای می‌گذشتند آن مرد بانگ زد آمدند و گواه شدند که آن یک نخل را در برابر چهل نخل خریده. ابن ذحداح سپس به خدمت پیغمبر (ص) رفت و عرض کرد آن درخت مال من شد و به تو هدیه می‌کنم. پیغمبر (ص) به در خانه آن مرد فقیر رفت و فرمود: نخل از این پس

از آن تو و خانواده توست و آیات مورد بحث نازل گردید تا «إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى».

سوره لیل: آیات ۵ تا ۶

فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى ... (آیه ۵-۱۰). ابو عبد الله محمد بن ابراهیم با اسناد از علی (ع) روایت می کند که پیغمبر (ص) فرمود هیچ یک از شما نیست مگر اینکه ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۴۱ جایگاهش در بهشت یا جهنم معین شده، صحابه پرسیدند یا رسول الله (ص) پس بر عمل تکیه و توکل نکنیم؟ فرمود: عمل کنید که هر کس را طریقی که برای آن آفریده شده، آسان و آماده است. سپس این آیات را تلاوت نمود: «و اما آنکه بخشش کرد و تقوی ورزید و تصدق نیکو داد و فرجام نیک را باور داشت، او را دست یافتن به آسایش و آسانی میسر می کنیم». عبد الرحمن بن حمدان با اسناد از عامر بن عبد الله و او از خانواده خود روایت می کند که ابو قحافه به ابو بکر گفت: پسر من بینم بردگان ناتوانی را می خری و آزاد می سازی، حال که این کار را می کنی بهتر است از غلامان چالاک و شجاع بخری و آزاد سازی که از تو دفاع و در برابر دشمنان محافظت کنند. ابو بکر پاسخ داد: پدر، من نیت و خواست دیگری دارم که خود دانم. راوی ضمن صحبت افزود آیات مذکور به آخر سوره در حق ابو بکر و بدین مناسبت نازل گردید. از عبد الله بن زبیر نقل کرده اند که بر منبر می گفت: ابو بکر بردگان ضعیف را می خرید و آزاد می ساخت. پدرش گفت حال که چنین می کنی کاش کسی را آزاد سازی که پشتت را محکم کند و قادر به دفاع از تو باشد. ابو بکر گفت: من مدافع و همپشت نمی خواهم و آیه ۱۷ و ۱۸ بدین مناسبت نازل گردید که «هر کس مال خویش را پاک و بی ریا- یا بابت زکات- می دهد از آتش برکنار می شود». عطاء از ابن عباس روایت می کند که بلال پس از اسلام آوردن به سراغ بت ها رفت و آنها را ملوث کرد. مشرکان از دست او به مالکش عبد الله بن جدعان شکوه بردند. عبد الله صد شتر برای قربانی بتان بدیشان بخشید و بلال را نیز به دستشان سپرد. گرفتندش و روی ریگزار داغ به شکنجه اش کشیدند و او «احد، احد» می گفت. رسول الله (ص) بر او گذشت و گفت: احد ترا نجات می دهد و به ابو بکر خبر داد که بلال را عذاب می دهند. ابو بکر به قیمت یک رطل طلا (برابر ۱۸۰ مثقال) بلال را خرید. مشرکان گفتند این به سابقه خوبی و حقی بود که بلال بر ابو بکر داشت و آیه ۱۹ و ۲۰ نازل گردید «و هیچ کس را نزد او نعمتی نبود که حقگزاری کرده باشد بلکه تنها برای رضاجویی پروردگار والای خویش (آن کار را کرد)». ابو بکر بن حارث در روایتی از عبد الله [بن عباس آورده است که آیات ۱-۴ این سوره نیز به همین مناسبت نازل شده است: ابو بکر بلال را از امیه بن خلف در برابر یک ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۴۲ برده -] بلا پوش و ده اوقیه (هر اوقیه معادل هفت مثقال) خرید و آزاد کرد «۱»، و اینکه قرآن می فرماید «إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى» یعنی سعی ابو بکر و سعی امیه بن خلف.

سوره ضحی

سوره ضحی: آیه ۱

وَالضُّحَى ... (۱-۳). ابو منصور بغدادی با اسناد از جندب روایت می کند که زنی قریشی به پیغمبر (ص) گفت: چنانکه می بینم شیاطنات ترا واگذاشته این آیات آمد: «سوگند به چاشتگاه، و به شب آنگاه که پرده ظلمت و آرامش بگسترد، که پروردگارت نه ترا دشمن دارد و نه واگذاشته». بخاری و مسلم نیز به طریق دیگر این روایت را آورده اند. ابو حامد احمد بن حسن کاتب با اسناد از هشام بن عروه، و او از پدرش روایت می کند که جبرئیل مدتی نیامد و پیغمبر (ص) به غایت بی تاب بود. خدیجه گفت پروردگارت به سبب بی تابی تو، ترا دشمن دارد. [کذا] آیات بالا آمد (که چنین نیست و خدا پیغمبر (ص) را دشمن نداشته است). ابو عبد الرحمن بن ابی حامد با اسناد از حفص بن سعید قرشی و او از مادرش خوله که خادمه پیغمبر (ص) بود روایت می کند که

سگ توله‌ای داخل خانه شده و زیر تخت رفته و آنجا مرده بود. چند روزی گذشت که بر پیغمبر (ص) وحی نیامد از من پرسید: در خانه ما چه رخ داده که جبرئیل بر من نازل نمی‌شود؟ خوله گوید: با خود گفتم خوب است خانه را تمیز کنم و هوا بدهم. زیر تخت را جارو زدم، زیر تخت چیز سنگینی بود، به زحمت بیرونش آوردم لاشه توله سگی بود. برداشتم و پشت دیوار انداختمش. پیغمبر (ص) که به منزل آمد آرواره‌اش می‌لرزید و معمولاً موقع وحی حضرت را لرز می‌گرفت. فرمود ای خوله مرا تنها بگذار. و آیات مورد بحث نازل شد.

سوره ضحی: آیه ۴

وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَى ... (آیه ۴-۵). ابو بکر بن ابو الحسن مستبینی با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که پیغمبر (ص) فتوحات و گشایشی که برای امتش دست می‌دهد، مشاهده فرمود و شادمان شد. این آیه نازل گردید که «عاقبت برای تو از آغاز» (۱).

آخر نیز بلال را آزاد نکرده بود و بلال در مالکیت وی باقی بود که بعید می‌نماید. ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۴۳ بهتر است و به زودی پروردگارت آنقدر عطایت می‌دهد که راضی شوی». راوی گوید: خداوند هزار قصر مروارید که خاکش از مشک است در بهشت به پیغمبر (ص) می‌دهد با خواسته و لوازم متناسب با هر یک.

سوره ضحی: آیه ۶

أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى ... (آیه ۶-۸). مفضل بن احمد بن ابراهیم با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که پیغمبر (ص) فرمود از پروردگارم مسألتی کردم و کاش نکرده بودم. عرض کردم خدایا به پیغمبران پیش از من موهبت‌ها عطا کردی، سلیمان را باد مسخر شد و عیسی مرده زنده کرد و دیگری ... و دیگری خطاب آمد که «مگر نه ترا یتیم یافتم و پناه دادم، مگر نه اینکه متحیرت یافتم و راه نمودم ... مگر نه اینکه فقیرت یافتم و توانگر کردم مگر نه اینکه سینه‌ات به وحی گشودم و بار گران از تو برداشتم؟ ... عرض کردم بلی پروردگارا» [طبق بعضی روایات و الضحی و الم نشرح یک سوره است، در اینجا نیز دو فقره اخیر به آیه اول و دوم الم نشرح اشاره دارد].

سوره علق

سوره علق: آیات ۱۷ تا ۱۸

در آغاز کتاب، شأن نزول آیات اول این سوره را آوردیم. فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ سَيَدْعُ الزَّانِيَةَ ... (آیه ۱۷-۱۹). این آیات درباره ابو جهل نازل شده، چنانکه ابو منصور بغدادی با اسناد از ابن عباس روایت می‌کند که پیغمبر (ص) مشغول نماز بود. ابو جهل به او گذشت و گفت مگر به تو نگفتم عبادت اختراعی را ترک کن؟ پیغمبر (ص) متوجه او شد و او را پس راند. ابو جهل گفت خود می‌دانی که به خدا کسی جمعیت مرا ندارد. آیه در جواب نازل شد که «جمعیتش را فرا بخواند ما نیز به زودی فرشتگان موکل دوزخ را می‌خوانیم». ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۴۴

سوره قدر

ابو بکر تمیمی با اسناد از مجاهد روایت می‌کند که روزی پیغمبر (ص) داستان مردی از بنی اسرائیل را برای اصحاب حکایت کرد

که هزار ماه در راه خدا سلاح پوشید. ایشان در شگفت شدند. آیه نازل شد که شب قدر از هزار ماه بهتر است.

سوره اذا زلزلت

اشاره

ابو منصور بغدادی با اسناد از عبد الله بن عمر روایت می کند که موقعی که این سوره نازل شد ابو بکر حضور داشت و به گریه افتاد. پیغمبر (ص) پرسید: چرا گریه می کنی؟ پاسخ داد: این آیه مرا به گریه انداخت که «در روز قیامت مردم گروه گروه بیرون می آیند که [نتیجه اعمال خود را ببینند]. پیغمبر (ص) فرمود: «اگر شما خطا و گناه نکنید، خدا امتی می آفریند که خطا و گناه کنند تا مشمول مغفرت او شوند».

سوره اذا زلزلت: آیات ۸ تا ۷

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ... (آیه ۷-۸). مقاتل گوید این آیه درباره دو تن نازل شد که سائلی چیزی خواست یکی شان چیز قابلی نداشت و دادن یک خرما یا گردو یا نان پاره ای را ناچیز انگاشت و نداد و گفت: اجر در برابر بخشیدن چیزی خواهد بود که دوست داریم. و دیگری گناه جزئی را آسان می شمرد و می گفت یک دروغ و یک غیبت و یک نگاه چیزی نیست و خدا برای گناهان بزرگ تهدید به جهنم نموده است. این دو آیه به این مناسبت نازل گردید که مردمان به نیکی جزی تشویق شوند، تا به خیرات بزرگ برسند و از خطاهای کوچک نیز منع شوند تا به کبایر نکشد زیرا هر کس به وزن و اندازه ذره ای بدی یا نیکی کند آن را می بیند.

سوره و العادیات

مقاتل گوید پیغمبر (ص) سربهای به سرکردگی منذر بن عمرو انصاری به سوی طایفه ای ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۴۵ از کنایه گسیل داشته بود و دیری نگذشت و از آنها خبری نشد و منافقان گفتند همگی کشته شده اند. خداوند با فرستادن آیات ۱-۵ این سوره، پیغمبر (ص) را از حال آنان با خبر ساخت که «سوگند به اسبان دونده نفس زنان، از ضرب سم بر سنگ آتش پراکنان، یورش گران صبحگاهی و غبار انگیزان، دشمن را در میان گرفته اند در همان زمان». عبد الغافر بن محمد فارسی با اسناد از ابن عباس روایت می کند ماهی گذشت و از سربیه خبری نشد تا آیات مذکور نازل گردید.

سوره تکاثر

سوره تکاثر: آیات ۱ تا ۲

أَلْهَاكُمْ التَّكَاثُرُ حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ ... (آیه ۱-۲). به گفته مقاتل و کلبی درباره دو طایفه بنی عبد مناف و بنی سهم از قریش نازل گردید که بزرگان و اشراف شان با هم مشاجره و مفاخره می کردند که کدام بالاترند. بنی عبد مناف گفتند ما پر جمعیت تر و نیرومندتر و با عزت تر و دارای رجال بیشتر هستیم و بنی سهم نیز چنین ادعا نمودند و چون پای حساب آمدند بنی عبد مناف بیشتر بودند. آنگاه گفتند در گذشتگان را بشماریم و در اینجا بنی سهم دست بالا را داشتند چون در جاهلیت تعدادشان بیشتر بود. و آیه بدین مناسبت آمد که «فزونگویی و فزونجویی مشغولتان کرد تا به تماشا و دیدار گورها رفتید» قتاده گوید: این سوره درباره یهود نازل شد که می گفتند ما از فلان طایفه بیشتریم و فلان طایفه از بهمان، و با همین چیزها سرگرم بودند تا در گمراهی مردند.

سوره فیل

این سوره برای یاد بود داستان اصحاب فیل نازل شد که به قصد تخریب کعبه آمدند و خدا نابودشان کرد و شرشان را از خانه بگردانید، و قصه معروف است. ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۴۶

سوره قریش

این سوره درباره قریش و یاد آوری نعمت خدا بر آنان نازل شده، چنان که قاضی ابو بکر حیری با اسناد از ام هانی دختر ابو بکر روایت می کند که حضرت فرمود: خدا با هفت خصوصیت قریش را بر دیگران برتری داده و این مزیت از گذشتگان و آیندگان کسی را نداده، و آن اینکه خلافت، حجاب و سقاییت و نبوت در قریش است و خداوند بر اصحاب فیل نصرت شان داد و عده ای از قریش هفت سال الله را پرستیدند و دیگر اعراب این سعادت را نداشتند و بالاخره سوره قریش که در آن ذکر دیگران نیامد: «خطاب به ائتلاف قریش. ائتلاف ایشان برای سفر زمستانی و تابستانی. پس باید پرستند پروردگار این خانه (کعبه) را که از گرسنگی سیرشان کرد و از ترس ایمنشان داشت».

سوره ماعون

سوره ماعون: آیه ۱

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالْإِيمَانِ ... (آیه ۱-۳). به گفته مقاتل و کلبی این آیات درباره عاص بن وائل سهمی نازل شد. ابن جریج گوید ابو سفیان هر هفته شتر یا گوسفندی سر می برد روزی یتیمی از او چیزی خواست، ابو سفیان با عصا یتیم را زد، آیه آمد: «دیدی آن منکر دین و قیامت را، همان که یتیم را می راند و به اطعام بینوایان (مایل نیست و دیگران را هم) تشویق نمی کند».

سوره کوثر

سوره کوثر: آیات ۱ تا ۳

ابن عباس گوید: این سوره در جواب عاص بن وائل نازل گردید که داشت وارد مسجد الحرام می شد و پیغمبر (ص) خارج می گردید در باب بنی سهم به هم برخوردند و به صحبت کردن ایستادند. سپس عاص نزد بزرگان قریش که در مسجد الحرام نشسته ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۴۷ بودند رفت پرسیدند با کی حرف می زدی؟ گفت: با این ابتر- و مقصودش پیغمبر (ص) بود- چه همان روز عبد الله پسر پیغمبر (ص) از خدیجه، در گذشته بود و عرب مرد بی پسر را ابتر می نامیدند و این سوره بدین مناسبت نازل شد. احمد بن موسی بن فضل با اسناد از یزید بن رومان روایت می کند که چون نزد عاص بن وائل سهمی نام حضرت را می بردند می گفت: ولش کنید ابتر است و وارث ذکور ندارد. اگر بمیرد نامش فراموش می گردد و از دست او خلاص می شویم. سوره در جواب او نازل گردید. عطاء از ابن عباس روایت می کند که عاص بن وائل به محمد (ص) شماتت می کرد و می گفت تو ابتری. خداوند این سوره را در جواب او فرستاد که دشمن شماتتگر تو خودش ابتر است و ما ترا کوثر [یعنی فزونی در نسل و خیر و شفاعت عطا کرده ایم].

سوره کافرون

سوره کافرون: آیات ۱ تا ۶

این سوره در پاسخ گروهی از قریش نازل شد که گفتند یا محمد، تو از آیین ما پیروی کن ما هم از آیین تو پیروی می کنیم. یک سال خدای ما را پرست، یک سال خدای ترا می پرستیم تا اگر خیری در دین تو بود ما هم به سهم خود در آن شریک باشیم و اگر در آیین ما فایدتی هست تو هم به سهم خود در آن شریک باشی. حضرت فرمود معاذ الله که برای الله انباز بینگارم و سوره نازل شد که «بگو ای کافران من نمی پرستم آنچه شما می پرستید شما نیز پرستنده آنچه من می پرستم نیستید، و نه من پرستنده آنچه شما می پرستید می شوم و نه شما پرستنده آنچه من می پرستم می شوید شما را کیش خویش و مرا دین خود».

سوره نصر

سوره نصر: آیات ۱ تا ۳

این سوره در بازگشت پیغمبر (ص) از جنگ حنین نازل شد و پیغمبر (ص) پس از آن بیش از دو سال نزیست. سعید بن محمد مؤذن با اسناد از ابن عباس روایت می کند موقعی ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۴۸ که پیغمبر (ص) از غزوه حنین باز می گشت و سوره نصر نازل گردید، به علی (ع) و فاطمه فرمود بگویند: «نصرت خدا و فتح در رسید و مردمان را می بینی که گروه گروه به دین خدا در می آیند. پس پاک و منزّه است پروردگارم و از او آمرزش می طلبم که توبه پذیر است».

سوره تبت

سوره تبت: آیات ۱ تا ۵

احمد بن حسن حیری با اسناد از ابن عباس روایت می کند که پیغمبر (ص) روزی به تپه صفا بر شد و بانگ زد یا صبا حاه (اعلام خطر!). قریش گرد آمدند و گفتند چه شده است؟ فرمود به من بگویند که اگر با خبرتان کنم دشمن صبح یا شب بر شما فرود می آید از من باور می دارید؟ گفتند آری. فرمود اکنون به راستی شما را بیم می دهم که یک عذاب سخت در پیش دارید. ابو لهب گفت تبا لک (یعنی زیانت باد!) برای این ما را جمع کردی؟ آیه در جواب نازل شد که «دو دست ابو لهب زیان زده باد، و هست! که مال و دستاوردش او را بی نیاز نکند و کار ساز نتواند بود. به زودی در آتشی شعله ور گرفتار آید با زنش، آن هیزمکش که در گردن ریسمانی از لیف خرما دارد». سعد بن محمد عدل با اسناد از ابن عباس روایت می کند که پیغمبر (ص) بر پا خاست و بانگ زد: یا آل غالب، یا آل لؤی یا آل مره، یا آل کلاب، یا آل عبد مناف، یا آل قصی! من هیچ خیری از جانب خدا برای شما تضمین نمی کنم تا نگویند لا اله الا الله. ابو لهب گفت تبا لک برای همین ما را فرا خواندی؟ سوره در جواب او نازل گردید. ابو اسحاق مقری با اسناد از ابن عباس روایت می کند که چون آیه ۲۱۴ سوره شعرا آمد: «وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ» پیغمبر (ص) از بلندی صفا بالا رفت و بانگ زد: یا صباحا! قوم گرد آمدند و برخی نماینده فرستادند. آنگاه پیغمبر (ص) فرمود: یا بنی عبد المطلب، یا بنی فهر، یا بنی لؤی! اگر به شما خبر دهم در دامنه همین کوه سوارانی قصد هجوم بر شما دارند باور می کنید؟ گفتند آری. فرمود اکنون به راستی شما را بیم می دهم که عذابی سخت در پیش دارید. ابو لهب گفت: «تبا لک سایر الیوم» یعنی: تمام روز زیان کنی! ما را برای این فرا خواندی؟ خدای تعالی «تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ» را در پاسخ او فرستاد. ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۴۹

سوره اخلاص

سوره اخلاص: ۴۱

به گفته قتاده و ضحاک عده‌ای از یهود نزد پیغمبر (ص) آمده گفتند پروردگارت را برای ما توصیف کن، که در تورات صفت خود را بیان کرد ... بگو از چه به وجود آمده و از چه جنس است طلا است یا مس یا نقره؟ آیا می‌خورد و می‌آشامد؟ دنیا را از کی به ارث برده و برای کی وامی گذارد؟ سوره اخلاص که سوره معرفی خدا است در جواب نازل گردید. ابو نصر احمد بن ابراهیم مهرجانی با اسناد از ابی بن کعب روایت می‌کند که مشرکان به پیغمبر (ص) گفتند صفت و نسبت پروردگارت را به ما بگو آیات قل هو الله احد نازل گردید که صمد به معنی نامیرا می‌باشد، چه هر کس زاده شده لا جرم بمیرد و هر که بمیرد ارث بگذارد، و نیز خداوند کفو ندارد یعنی همانند و برابری ندارد. ابو منصور بغدادی با اسناد از جابر روایت می‌کند که به رسول الله (ص) گفتند نسبت و صفت پروردگارت را برای ما بیان کن، سوره قل هو الله احد آمد.

سوره معوذتین

به گفته مفسران پسری یهودی خادم پیغمبر (ص) بود، یهودیان آنقدر به سراغ او رفتند و اصرار کردند تا موی پیغمبر (ص) را با چند دنده از شانه حضرت به آنها داد. رفتند و پیغمبر (ص) را با آن موی جادو کردند «۱». و جادو کننده لبید بن اعصم یهودی بود، و جادو را در بن چاه ذروان متعلق به بنی زریق پنهان ساخت. پیغمبر (ص) مریض شد و موی سرش شروع به ریختن کرد و تصور می‌کرد: نزد زنانش رفته حال آنکه نرفته بود. سر گیجه گرفت و نمی‌دانست چه بر او عارض شده است. در این میان خواب دید که دو ملک آمدند یکی بالایی سر و یکی پایین پایش نشست. آنکه بالایی سر بود پرسید این (۱) _____ مؤلف مجمع البیان گوید: پیغمبر

(ص) را جادو کردند، اما مؤثر واقع نشد. او ضمن نقل قصه بالا وقوع آن را رد می‌کند. - م. ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۵۰ مرد را چه شده است؟ آنکه پایین پا بود پاسخ داد جادویش کرده‌اند. اولی پرسید کی جادو کرده؟ دومی پاسخ داد لبید بن اعصم یهودی. اولی پرسید: با چی؟ دومی گفت با موی و دنده شانه. اولی پرسید: آن کجاست؟ دومی گفت: درون پوست خشک شده شکوفه خرما زیر سنگ لبه چاه ذروان است. حضرت بیدار شد و به عایشه فرمود: ندانستی که خدا از درد من خبر داد؟ پس علی و زبیر و عمار را بر سر آن چاه فرستاد. از آبش کشیدند به رنگ حنا بود. پس سنگ را بلند کرده زیرش پوسته خشک شده شکوفه خرما را یافتند و موی سر و دنده شانه آن حضرت در آن میان بود که زهی را گره زده و یا زده کوک با سوزن بر آن دوخته بودند. خدای تعالی سوره ناس و فلق را فرستاد و هر آیه که خوانده می‌شد یک گره باز می‌گردید و پیغمبر (ص) خویش را سبکبارتر می‌یافت تا گره یازدهم که گشوده شد حضرت بر پا خاست مانند کسی که از بند رسته باشد و جبرئیل این دعا را بر پیغمبر (ص) فرو می‌خواند: «بسم الله ارقیک من کل شیء یوذیک و من حاسد و عین الله یشفیک». آنگاه از پیغمبر (ص) پرسیدند آیا جادوگر نابکار را بگیریم و بکشیم؟ پیغمبر (ص) فرمود: من که شفا یافتم، دلم نمی‌خواهد شری بر انگیزم. محمد بن عبد الرحمن بن محمد بن جعفر با اسناد از عایشه روایت می‌کند که پیغمبر (ص) را جادو کردند طوری که به نظرش می‌آمد کاری را انجام داده در حالی که آن کار را نکرده بود. تا روزی که نزد من بود خدا را خواند و دعا کرد آنگاه به من فرمود: آیا متوجه شدی که خداوند راه حل مشکل مرا ارائه نمود؟ پرسیدم چگونه یا رسول الله (ص)؟ فرمود: دو ملک آمدند ... الخ. بخاری نیز این روایت را آورده است. این روایت به طریق دیگری در صحیحین آمده است. ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۵۱

نمایه

آدم و حوا ۱۲۱. آصف بن برخیا ۲۲. آل اوس ۶۴. آل حوریه ۱۰۱. آل خزرج ۶۴. آل درع ۱۰۱. آل عبد مناف ۲۴۸. آل غالب ۲۴۸. آل قصی ۲۴۸. آل کلاب ۲۴۸. آل لوی ۲۴۸. آل مره ۲۴۸. آیه تخییر ۱۸۹، ۱۹۰. ابتر ۲۴۷. ابن ابی کبشه ۲۱۳. ابن الزبیری ۱۶۲، ۱۹۹. ابن ام مکتوم ۹۴، ۲۳۸. ابن ذی الخویصره ۱۳۱. ابن سیرین ۱۲، ۱۲۸. ابن عباس ۱۲، ۱۴، ۱۵، ۱۷-۲۳، ۲۶، ۲۷، ۲۹، ۳۰، ۳۵، ۳۶، ۳۸، ۴۱-۴۶، ۴۶-۵۳، ۵۶، ۵۸، ۶۳، ۶۵-۷۰، ۷۲، ۷۵، ۷۶، ۷۹، ۸۱، ۸۵، ۸۶، ۸۹، ۹۱، ۹۲، ۹۴، ۹۵، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۸، ۱۱۱-۱۱۳، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۸-۱۲۲، ۱۲۵-۱۲۷، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۴۰-۱۴۲، ۱۴۴، ۱۴۶-۱۴۸، ۱۵۰، ۱۵۳، ۱۵۴-۱۶۰، ۱۶۲، ۱۶۴، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۷، ۱۷۲، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۸، ۱۸۲، ۱۸۶، ۱۸۸، ۱۹۱-۱۹۳، ۱۹۵-۱۹۸، ۲۰۰، ۲۰۳، ۲۰۱۲، ۲۱۵، ۲۱۸، ۲۲۶، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۳، ۲۳۵، ۲۳۷، ۲۳۹-۲۴۳، ۲۴۵، ۲۴۷. ابن عمر- عبد الله بن عمر. ابن مسعود- عبد الله بن مسعود. ابو احيه بن سعيد بن عاص ۱۶۴. ابو الاعور سلمی ۱۸۶ ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۵۲ ابو البختری بن هشام ۱۲۴، ۱۵۶. ابو الجوزاء ۱۴۸. ابو الخواصر ۱۳۱. ابو امامه باهلی ۲۱۳. ابو ایوب انصاری ۳۴، ۱۷۲. ابو برده اسلمی ۸۶، ۸۷. ابو بکر ۱۷، ۳۷، ۵۱، ۷۲، ۷۳، ۸۲، ۹۷، ۱۰۲، ۱۰۸، ۱۲۵-۱۲۷، ۱۲۷، ۱۳۴، ۱۳۹، ۱۴۲، ۱۴۶، ۱۷۲، ۱۸۴، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۷، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۳، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۸، ۲۳۶، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۴، ۲۴۶. ابو بکر احمد بن محمد اصفهانی ۱۱، ۳۰، ۳۱، ۴۳، ۷۰، ۷۹، ۸۲، ۹۲، ۱۸۶. ابو بکر صدیق- ابو بکر. ابو جهل بن هشام ۱۷، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۳۹، ۱۵۳، ۱۵۶، ۱۶۱، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۹۴، ۱۹۹، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۴۳. ابو جهینه ۲۳۹. ابو حباب (- عبد الله بن ابی) ۷۴. ابو ذر غفاری ۱۰۸، ۱۲۹، ۱۶۳، ۱۹۴. ابو رافع ۱۰۱، ۱۶۲. ابو سعید خدری ۴۸، ۷۵، ۸۰، ۱۰۶، ۱۳۱، ۱۸۳، ۱۹۳. ابو سفیان ۶۹، ۷۱، ۷۲، ۸۳، ۱۱۲، ۱۱۷، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۷، ۱۵۶، ۱۸۶، ۱۸۷، ۲۱۰، ۲۲۶، ۲۴۶. ابو طالب ۱۰۷، ۱۱۳، ۱۱۵، ۱۱۷، ۱۳۹، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۹۳، ۱۹۴، ۲۳۹. ابو طلحه ۱۱۰، ۱۳۰، ۱۹۱. ابو عامر راهب ۱۳۷، ۱۳۸. ابو عبد الله بن اسحاق ۱۸۵. ابو عبد الله محمد بن عبد الله حاکم ۱۳، ۱۱۰، ۱۴۳، ۱۶۵، ۲۰۷، ۲۲۶. ابو عبيده (بن الحرث) ۱۶۳. ابو عبيده جراح ۲۲۱. ابو قحافه ۲۲۰، ۲۳۶، ۲۴۱. ابو لبابه ۱۲۳، ۱۲۴. ابو لهب ۲۴۸. ابو مرثد غنوی ۴۱، ۲۲۴. ابو نعيم حافظ اصفهانی ۴۷، ۸۹. ابو هريره ۱۶، ۵۱، ۶۷، ۹۷، ۱۲۱، ۱۶۶، ۱۷۹، ۲۱۵. ابی بن خلف جمحی ۱۱۲، ۱۱۷، ۱۲۴، ۱۴۸، ۱۶۱، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۹۳، ۲۳۷. ابی بن کعب ۱۵، ۶۶، ۱۷۴، ۲۴۹. احابیش ۱۲۵. احبار ۵۴، ۱۸۴، ۲۲۲. احبار يهود ۲۰، ۲۱، ۲۵. احد، احد ۲۴۱. احرام ۳۳. احمسی ۳۲، ۳۳، ۳۶. اخنس بن شريق ۱۱۳، ۱۴۱. اذان ۱۰۵، ۱۰۶. اذرعات ۱۴۷، ۱۸۲. اربد بن ربیعہ ۱۴۴. اروی ۱۷۳. اساف ۲۹. اسامه بن زيد ۹۳، ۱۷۰. اسباب نزول ۱۲. اسماء بنت ابی بکر ۲۲۶ ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۵۳ اسماء بنت عميس ۱۸۹. اسماء بنت مرثد ۱۷۵. اسود بن بختری ۱۱۷. اسيد بن حضير ۸۲، ۱۷۰. اشهد ۱۷۱، ۱۸۰. اصحاب اليمين ۲۱۴. اصحاب پیغمبر (ص) ۲۲۳. اصحاب صفه ۱۹۸. اصحاب فيل ۲۴۵، ۲۴۶. اصحاب كهف ۱۵۵، ۱۶۰. اضم ۹۳. اطاعت اولی الامر ۸۶. افول و طلوع ۲۱۵. اقرع بن حابس تميمی ۱۱۴، ۱۵۹، ۲۰۳، ۲۰۵، ۲۰۶. الجوارح ۱۰۱. السام عليك ۲۱۸. السام عليكم ۲۱۹. السلاح ۶۵. الطيات ۱۰۱. ام الفضل ۱۲۷. ام المؤمنين ۱۷۲، ۱۸۹. امام باقر (ع) ۱۴۶. ام حبيبه ۲۲۶. ام سلمه ۷۶، ۸۰، ۲۰۹. ام سليم ۱۸۸، ۱۹۰. ام سويد ۱۶۷. ام غليظ ۱۶۷. ام مسطح ۱۶۹، ۱۷۰. ام مکتوم ۹۴، ۲۳۸. ام مهدون ۱۶۷. امی ۱۸۲. اميمه ۱۷۳. امين ۱۶۲. امیة بن ابی الصلت ثقفی ۱۱۹. امیة بن خلف جمحی ۱۱۲، ۱۱۷، ۱۵۶، ۱۵۹. انجيل ۱۵، ۲۵، ۲۷، ۵۹، ۶۲، ۶۴. انس بن مالک ۲۹، ۵۴، ۶۷، ۷۶، ۱۲۴، ۱۳۰، ۱۴۳، ۱۶۶، ۱۸۵، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۹۱، ۲۱۷، ۲۳۰، ۲۳۸. انصار ۲۸، ۳۲-۳۴، ۴۱، ۴۲، ۴۶، ۵۵، ۶۳، ۸۸، ۱۰۹، ۱۳۱، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۷۲، ۱۸۲، ۱۸۵، ۲۲۲، ۲۲۳. اوس ۴۶، ۶۵، ۸۷، ۱۴۴، ۱۷۰. اوس بن صامت ۲۱۷. اوطاس ۸۰. اوقيه ۱۲۵، ۱۲۷، ۲۴۲. اهل بيت ۱۸۸. اهل قبله ۱۲۹، ۱۶۷. اهل كتاب ۱۸، ۹۶، ۱۰۵، ۱۱۱، ۱۲۹. ایاس بن سلمه ۱۸۴. ایران ۱۸۳. ایرانیان ۱۸۲. ایلاء ۴۴. أبی بن خلف ۱۲۲. أشام من البسوس ۱۲۰. بئر معونه ۴۱. بحیرای راهب ۱۰۷. بحيره ۳۰. بخاری ۱۳، ۱۴، ۲۸، ۳۱، ۳۲، ۳۵، ۴۵، ۶۱، ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۵۴ ۶۷، ۷۵، ۸۲، ۸۵، ۸۸، ۸۹، ۹۴، ۹۸، ۱۰۰، ۱۱۰، ۱۲۴، ۱۲۹، ۱۳۱، ۱۳۵، ۱۳۹، ۱۴۲، ۱۶۰، ۱۶۳، ۱۷۲، ۱۸۸، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۷، ۲۰۸، ۲۲۵، ۲۲۸، ۲۳۲، ۲۴۲، ۲۵۰. بختنصر ۲۱. بدریون ۸۸، ۱۷۰، ۲۱۹، ۲۲۵. براء بن عازب ۱۴، ۳۱، ۳۲، ۴۹، ۱۰۳، ۱۱۰. بريره ۱۷۰. بسمک اللهم ۱۴۵، ۱۵۸. بسوس ۱۱۹. بشر بن براء بن

معرو ۱۳۱. بصره ۱۲۰. بصری ۱۴۷، ۱۸۲. بطن نخله ۳۹، ۴۰. بعث ۶۵. بقیع ۷۶. بلال ۱۱۴، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۳، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۴۱. بلعم بن باعورا ۱۱۹. بنت وهب ۱۴۰. بنو ملیح ۱۶۳. بنی اسد ۲۱۰، ۲۳۴. بنی اسرائیل ۲۱، ۲۵، ۵۲، ۶۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۲۴۴. بنی اسماعیل ۲۰. بنی الاوس ۱۳۳. بنی تمیم ۱۵۸، ۲۰۲-۲۰۵. بنی تیم ۱۷. بنی حنیفه ۱۱۶. بنی دارم ۲۰۶. بنی زهره ۳۶. بنی سلم ۱۰۲. بنی سلمه ۷۸. ۱۹۳. بنی سلول ۱۴۵. بنی سلیم ۱۳۴. بنی سهم ۱۱۱، ۲۴۵. بنی شبیه ۱۴۷. بنی عبد الدار ۸۴، ۸۵. بنی عبد المطلب ۲۲۴، ۲۴۸. بنی عبد مناف ۱۱۵، ۲۴۵. بنی عدی ۱۷. بنی عمرو بن عمیر ۵۰، ۵۱. بنی عمرو بن عوف ۱۳۷. بنی عوف ۲۲۹. بنی غنم بن عوف ۱۳۷. بنی فهد ۹۱. بنی فھر ۲۴۸. بنی قریظه ۴۶، ۸۷، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۴۷، ۱۹۸. بنی قیلہ ۶۵. بنی قینقاع ۱۰۹. بنی لیث بن عمرو ۱۷۶. بنی لوی ۲۴۸. بنی مصطلق ۱۹۹، ۲۰۷، ۲۲۹. بنی مغیره ۵۰، ۵۱. بنی نجار ۲۸، ۹۱. بنی نصیر ۴۶، ۸۴، ۸۷، ۱۰۲، ۱۲۳، ۱۴۷، ۱۹۸، ۲۲۱-۲۲۳. بنی واقف ۱۳۷. بنی هاشم ۱۴۶. بیت العتیق ۲۶. بیت المقدس ۲۱، ۲۵-۲۷، ۶۱ ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۵۵ پنج تن ۱۸۸. «تحت» ۱۳. تعمیدش ۲۷. تلك الغرائق العلی ۱۶۴. تمیم الداری ۱۱۱، ۱۱۲. تنعیم ۹۵، ۲۰۲. تورات ۱۵، ۱۹-۲۱، ۲۵، ۲۷، ۳۸، ۴۳، ۵۳، ۵۴، ۵۹، ۶۲، ۶۴، ۷۳، ۸۱، ۸۶، ۹۸، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۱۶، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۸۴، ۲۱۶، ۲۲۱، ۲۴۹. ثابت بن قیس ۲۰۳، ۲۰۵، ۲۰۸، ۲۰۹. ثعلبہ بن حاطب انصاری ۱۳۳، ۱۳۴. ثقیف ۳۳، ۵۰، ۱۵۴. ثنیۃ الوداع ۱۳۰. جابر بن عبد الله انصاری ۱۴، ۲۵، ۴۲، ۴۳، ۴۵، ۴۸، ۵۷، ۷۱، ۷۶، ۷۸، ۷۹، ۹۹، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۱۰، ۱۵۳، ۲۰۴، ۲۳۵. جاهلیت ۳۶، ۴۴، ۴۶، ۶۵، ۷۸، ۷۹، ۸۷، ۱۱۹، ۱۴۶، ۱۶۷، ۲۰۷. جبت و طاغوت ۸۳. جبرئیل ۱۲، ۱۴، ۱۵، ۲۰-۲۲، ۲۵، ۲۸، ۵۵، ۶۸، ۷۶، ۸۴، ۸۷، ۸۹، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۱۷، ۱۴۷، ۱۶۰، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۲۱۰، ۲۱۲، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۳۵، ۲۴۲، ۲۵۰. جبیر بن مطعم بن عدی بن نوفل ۱۵۱. جد بن قیس ۱۳۰، ۱۳۱. جزیه ۱۳۴. جعفر بن ابی طالب ۲۷، ۵۸، ۱۰۷، ۱۸۹. جلاس بن سويد ۱۳۱، ۱۳۷. جلاله ۱۶۷. جمادی الآخر ۴۰. جمیل بن معمر فھری ۱۸۶. جندل بن صھیب ۱۴۸. جندیشاپور ۱۹. جنگ احد ۵۳، ۶۷، ۶۹-۷۱، ۷۳، ۸۳، ۸۹، ۱۷۸، ۲۲۱. جنگ احزاب ۵۴، ۵۶. جنگ بدر ۱۲۶، ۱۶۳. جنگ تبوک ۱۳۰، ۱۳۲، ۱۳۷، ۱۵۵، ۱۸۵. جنگ حنین ۱۳۰، ۲۴۷. جھینه ۸۶، ۱۳۳، ۱۳۷. چاه ذروان ۲۴۹، ۲۵۰. حارث بن عامر بن نوفل ۱۱۴، ۱۱۵. حارث بن عثمان ۱۸۰. حارث بن عمرو بن حارثه بن محارب بن. حفصه ۱۸۴. حارث بن هشام ۲۰۹. حاطب بن ابی بلتعہ ۲۲۴. حامی ۳۰. حبشه ۲۷، ۵۸، ۷۶، ۱۰۷. حبشی ۱۲۰. حبیب بن ضمرة لیثی ۹۴. حجاب ۱۶۶، ۱۶۹، ۱۹۱. حجة الوداع ۱۰۰. حدث ۵۳. حد زانی ۱۰۳. حدیبیه ۳۳، ۳۵، ۱۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۲۶، ۲۲۷ ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۵۶ حذیفه ۵۴. حراء ۱۳، ۲۳۵. حرث بن عامر بن نوفل ۱۲۴. حرث بن هشام ۱۲۷. حرقوص بن زھیر تمیمی ۱۳۱. حرۃ ۸۸، ۱۰۲. حزب ابراهیم ۶۰. حزب الله ۵۸، ۵۹. حسین بن علی (ع) ۱۰۹. حصاحص ۹۵. حفصه ۲۳۰-۲۳۲. حکیم بن حزام ۱۲۳، ۱۲۴. حمزة بن عبد المطلب ۷۱، ۱۰۹، ۱۱۸، ۱۲۶، ۱۵۰-۱۵۲، ۱۶۳، ۲۲۱. حمس ۳۲، ۳۳، ۳۶. حنیفه ۱۴۰. حنین ۷۰، ۸۰، ۲۴۸. حویطب بن عبد العزى ۱۷۳. حی بن اخطب ۸۴. حیره ۵۵. حیس ۱۹۰. حیض ۴۲. حی بن اخطب ۷۳، ۸۳. خالد بن ولید ۵۱، ۶۸، ۹۵. خباب بن ارت ۱۱۴، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۶۱، ۱۹۸. ختنه ۲۷. خدیجه ۱۳، ۱۴، ۲۴۲، ۲۴۷. خزاعه ۳۰، ۳۳. خزرج ۶۴، ۶۵، ۸۷، ۱۳۶، ۱۴۴، ۱۷۰، ۲۲۹. خزیره ۱۸۸، ۲۳۷. خطبه جمعه ۲۲۸. خطیم ۹۹، ۱۰۰. خلف ۲۴۲. خندق ۳۸، ۴۱، ۵۴، ۵۵. خوارج ۱۸۹. خوله بنت ثعلبه ۲۱۷. خویله بنت ثعلبه ۲۱۷. خیر ۲۰، ۵۴، ۶۰، ۱۲۲. خیه قبلی ۱۶۷. دار الندوة ۵۸. داستانهای عجم ۱۸۳. دحیه کلبی ۲۲۸. ذکوان ۱۷۲. ذو الحلیفه ۷۲. ذو القرنین ۱۵۵، ۱۶۰. ذو الکثیفه ۱۲۱. ذو المجاز ۳۶، ۱۲۲. ذی حده ۱۳۰. ذی طوی ۱۹۶. ذیقعدہ ۳۳. رابطوا ۷۷. رافع بن خدیج ۷۵. راهبان و کشیشان ۱۰۷. ربذه ۱۲۹. ربیع بن انس ۷۷، ۱۴۶. رجب ۴۰. رجم ۲۰، ۲۹، ۱۰۳، ۱۰۴. رحمن ۱۵۸ ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۵۷ رحمه ۱۶۶. رستم و اسفندیار ۱۸۳. رشوه ۱۲۹. رمضان ۱۵، ۳۰. روح ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۶۰. روحاء ۹۵. روسپیان ۱۶۷. روسپیگری ۱۷۳. روضه خاخ ۲۲۴، ۲۲۵. روم ۵۴، ۱۸۲. رومیان ۱۸۳. رهبانیت ۱۰۸. زبان عبری ۲۳. زبیر بن عوام ۷۲، ۸۷، ۸۸، ۱۴۵، ۱۵۳، ۱۸۴، ۱۹۵، ۲۲۴. زقوم ۱۵۳. زمعه بن اسود ۱۲۴. زنا کار ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۶۷. زنای محصن ۱۰۳. زید الخیر ۱۰۱. زید الخیل ۱۰۱. زید بن ارقم ۲۰۳، ۲۲۹. زید بن اسلم ۱۱۹، ۱۳۲. زید بن تابوه ۷۳. زید بن ثابت ۷۵، ۹۳. زید بن حارثه ۱۱۰، ۱۸۷. زید بن عمرو ۱۹۴. زید بن محمد ۱۸۷. زید بن

مهلهل طائی ۱۰۱. زینب دختر جحش ۱۸۷، ۱۹۰. سائبه ۳۰. ساره ۹۷. سالم ۱۴۹. سالم مولی ابی حذیفه ۱۰۸. سبت ۲۱۱. سب
المثانی ۱۶. سبنیه ۲۰۹. سدّی ۱۹، ۲۰، ۲۳، ۲۹، ۳۶، ۳۸، ۴۵، ۴۶، ۴۸، ۵۱، ۵۴، ۶۰، ۶۹، ۷۲، ۷۳، ۷۷، ۸۰، ۸۷، ۹۳، ۹۸، ۱۰۵، ۱۱۳،
۱۱۷، ۱۲۳، ۱۲۹، ۱۳۰-۱۳۲، ۱۸۰، ۲۱۲، ۲۲۰، ۲۳۰، ۲۳۹. سر تراشی و شلاق ۱۰۳. سعد بن ابی وقّاص ۳۹، ۸۹، ۱۱۴، ۱۲۱، ۱۳۸،
۱۴۳، ۱۸۱، ۱۸۳، ۱۹۵. سعد بن عبادہ ۲۳، ۷۴، ۱۶۷، ۱۷۰. سعد بن معاذ انصاری ۱۲۳، ۱۷۰. سعید بن جبیر ۴۱، ۴۶، ۵۱، ۵۴، ۷۷،
۹۲، ۱۰۱، ۱۰۷، ۱۱۵، ۱۲۱، ۱۲۴، ۱۵۴، ۱۵۷، ۱۷۵. سعید بن زید ۱۸۴، ۱۹۵. سعید بن محمد مؤذن ۱۸۴. سعید بن مسیب ۳۷، ۴۴،
۸۱، ۱۲۲، ۱۳۹، ۱۷۵، ۱۷۹. سلمان فارسی ۱۹، ۵۴، ۵۵، ۱۰۸، ۱۱۴، ۱۹۴، ۲۱۶. سلیمان ۲۲، ۲۳، ۱۴۵، ۲۴۳. سمعا ۴۵. سمیه ۱۴۹.
سوده بنت زمعه ۲۳۲، ۲۳۳. سهیل بن عمرو ۱۲۷، ۱۴۵. ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۵۸ سید الشهداء ۱۸۱. شام ۴۶، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۷،
۱۸۲، ۲۰۰، ۲۲۸. شامات ۱۵۴. شاهت الوجوه ۱۲۳. شرایع موسی ۳۸. شریفه ۱۶۷. شعبی ۱۱، ۲۰، ۳۰، ۳۳، ۵۸، ۸۶، ۱۷۷، ۱۸۰.
شهدای بدر ۲۸. شهریان ۱۸۲. شبیه بن ربیعہ ۱۱۲، ۱۱۵، ۱۲۴، ۱۵۶، ۱۶۳، ۲۲۱. صابئه ۱۱۱. صاحب یمامہ ۱۴۵. صاع ۳۵، ۴۸،
۱۳۵، ۲۱۷، ۲۱۸. صححین ۲۵۰. صحف ابراهیم ۱۵. صحیح مسلم ۱۲۷. صدیق ۲۱۱. صفا و مروہ ۲۹، ۳۵. صفوان بن معطل سلمی
ذکوانی ۱۶۹. صفیه دختر حی بن اخطب ۲۰۹. صلوات ۱۹۲. صمغ ۲۳۲. صومعه نشینی ۱۰۸. صہیب رومی ۳۷، ۱۱۴، ۱۴۸، ۱۴۹.
ضحاک ۱۹، ۲۷، ۵۶، ۷۰، ۷۵، ۷۷، ۱۱۳، ۱۵۸، ۱۶۰، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۸. طائف ۴۰، ۴۶، ۱۳۰، ۱۵۲. ططوس ۲۵. طعمہ بن ابیرق ۹۶،
۱۰۳، ۱۸۶. طلاق ۴۴، ۴۵، ۱۹۰. طلحه ۱۰۲، ۱۸۴، ۱۸۸، ۱۹۵. طلحه بن شبیه ۱۲۸. طلحه بن عبید اللہ ۱۸۸. طلوع و افول ۲۱۵. ظہار
۲۱۷. عاتکہ بنت عبد المطلب ۱۵۷. عاد ۱۹۴. عاد و ثمود ۱۸۳. عاص بن وائل سہمی ۲۴۶، ۲۴۷. عاص بن ہشام بن مغیرہ ۲۲۱. عامر
۱۴۸. عایشہ ۱۳، ۲۸، ۲۹، ۳۶، ۷۲، ۷۷، ۸۲، ۸۹، ۹۷، ۱۵۸، ۱۶۹-۱۷۲، ۱۹۰، ۱۹۱، ۲۰۹، ۲۱۲، ۲۱۶-۲۱۸، ۲۲۶، ۲۳۱-۲۳۳، ۲۳۸،
۲۵۰. عبادہ بن صامت ۵۶. عباس بن عبد المطلب ۵۰، ۵۱، ۱۲۴، ۲۳۷. عبد الحرث ۱۲۱. عبد الرحمن برادر عایشہ ۱۷۲. عبد الرحمن
بن عوف ۴۸، ۵۱، ۸۲، ۸۹، ۹۴، ۱۰۲، ۱۳۵، ۱۸۳، ۱۹۵. عبد اللہ بن ابی امیہ ۱۷۹. عبد اللہ بن ابی امیہ مخزومی ۱۴۱. عبد اللہ بن ابی
بن سلول ۱۷، ۶۲، ۷۴، ۱۳۰، ۱۳۳، ۱۳۵-۱۳۷، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۸۶، ۱۹۹، ۲۰۸، ۲۲۸، ۲۲۹. ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۵۹
عبد اللہ بن ابی ربیعہ ۱۲۵. عبد اللہ بن ابی سرح ۲۱۲. عبد اللہ بن امیہ مخزومی ۱۳۹، ۱۵۶، ۱۵۷. عبد اللہ بن جحش ۳۸، ۳۹. عبد
اللہ بن جدعان ۲۴۱. عبد اللہ بن خلف ۲۳۷. عبد اللہ بن رواحہ ۴۱، ۴۴، ۷۴، ۱۲۶. عبد اللہ بن زبیر ۲۰۲، ۲۲۶، ۲۴۱. عبد اللہ بن
سعد بن ابی سرح ۱۱۶، ۱۸۶. عبد اللہ بن سلام ۲۸، ۳۸، ۶۶، ۹۸، ۱۰۵، ۲۲۷. عبد اللہ بن صوریہ ۲۱، ۲۲. عبد اللہ بن عباس- ابن
عباس. عبد اللہ بن عبد المطلب ۲۰۱. عبد اللہ بن عمر ۱۵، ۲۵، ۳۵، ۱۰۸، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۳۲، ۱۳۵، ۱۸۲، ۱۸۷، ۱۹۵، ۲۲۲، ۲۲۳،
۲۳۰، ۲۴۴. عبد اللہ بن عمرو عاص ۱۱۹. عبد اللہ بن مسعود ۱۵، ۱۹، ۶۶، ۱۰۸، ۱۱۴، ۱۳۵، ۱۴۰، ۱۵۲، ۱۵۵، ۱۹۶، ۲۲۱. عبد اللہ بن
نبتل ۲۲۰. عبد المطلب ۱۳۹. عبید اللہ بن مسلم ۱۴۹. عبیدہ ۱۲. عتاب بن اسید ۵۰، ۲۰۹. عتبہ بن ربیعہ ۱۱۲، ۱۱۵، ۱۲۴، ۱۵۶، ۱۶۳،
۲۳۷. عتبہ بن غزوہ ۳۹. عثمان بن طلحه ۸۴. عثمان بن عفان ۴۸، ۵۰، ۱۴۸، ۱۸۴، ۲۱۲. عثمان بن مظعون ۱۰۸، ۱۴۸. عدی بن حاتم
طائی ۱۰۱. عدی بن زید ۱۱۱، ۱۱۲. عراق ۷۵، ۱۵۷. عربستان ۱۸۲. عرفات ۳۶. عرفط ۲۳۲. عرفہ ۱۰۰. عروہ بن روم ۲۱۴. عروہ بن
زبیر ۳۸، ۸۸، ۱۰۷، ۲۲۷. عریان ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۵۳. عرینہ ۱۰۲. عزیز ۲۶، ۱۶۳، ۱۹۷. عسفان ۹۵. غضباء ۱۰۰. عطاء بن رباح ۳۵. عطاء
خراسانی ۲۶، ۶۳، ۱۷۷. عقبہ بن ابی معیط ۱۱۷. عقیل ۱۲۶، ۱۲۷. عکاشہ بن محصن ۳۹، ۴۰. عکاظ ۳۶. عکرمہ بن ابی جہل ۱۳،
۱۷، ۲۷، ۳۴، ۵۴، ۶۲، ۶۴، ۶۶، ۷۳، ۸۳، ۹۵، ۱۰۲، ۱۱۵، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۵، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۶۰، ۱۶۷، ۱۸۲، ۱۸۶، ۱۸۹، ۱۹۹،
۲۳۰. عکل ۱۰۲. علہز ۱۶۶. علی بن ابی طالب (ع) ۱۶، ۵۰، ۱۰۵، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۱، ۱۶۳، ۱۷۰، ۱۸۶، ۲۱۹، ۲۳۷. علی بن حسین (ع)
۱۴، ۱۴۶. ترجمه اسباب نزول، ص: ۲۶۰. عمار بن یاسر ۶۰، ۸۲، ۸۵، ۱۱۴، ۱۴۹، ۱۸۰، ۱۹۴، ۲۲۴. عمر بن خطاب ۲۰، ۴۱، ۷۰، ۸۶،
۱۲۵، ۱۵۳، ۱۶۵، ۱۷۵، ۱۸۶، ۱۹۴. عمرو بن ربیعہ ۲۳۶. عمرو بن الحضرمی ۱۸۱. عمرو بن امیہ ضمیری ۱۰۷. عمرو بن جموح انصاری
۳۸. عمرو بن دینار ۱۲۱. عمرو عاص ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۱۱۷. عمرہ ۳۳، ۴۰، ۱۰۰، ۱۰۸، ۱۷۳. عناق ۴۱، ۴۲. عوف بن مالک اشجعی

۲۳۰. عیاش بن ابی ربیعہ ۹۰، ۱۹۵. عیسیٰ بن مریم ۵۹، ۲۰۱. عین التمر ۱۴۹. عینیہ بن حصن ۱۵۹. عینیہ بن حصن فزاری ۱۱۴. غار حرا- حراء. غدیر خم ۱۰۶. غطفان ۲۰، ۷۷، ۱۰۱، ۱۳۶. غوث بن حارث ۱۰۱. فارس ۵۴، ۱۱۸. فدک ۹۳. فرتنا ۱۶۷. فرعون ۱۹۴. فصیلہ ۳۰. فنحاص بن عازوراء ۷۳. قبلہ ۲۵-۲۸، ۶۱، ۹۵، ۱۶۵. قبه چرمین ۱۰۶. قتادہ ۱۵، ۱۶، ۱۸، ۲۷، ۳۰، ۳۳، ۳۸، ۴۷، ۶۳، ۷۲، ۷۶، ۷۷، ۸۰، ۸۴، ۸۸، ۹۳، ۱۱۶، ۱۲۰، ۱۳۳، ۱۳۵، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۷۶، ۱۸۹، ۲۱۱، ۲۱۷، ۲۳۰، ۲۴۵. قتیلہ ۱۷۳. قدامہ بن مظعون ۸۹. قدریہ ۲۱۳، ۲۱۴. قرآن ۱۵. قریش ۲۹، ۳۰، ۳۲، ۳۳، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۵۶، ۵۸، ۱۰۶، ۱۱۳، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۲۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۶۲، ۱۶۴، ۱۶۶، ۱۸۰، ۱۸۳، ۱۹۴، ۱۹۸، ۲۲۵، ۲۲۷، ۲۳۴، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۴۵، ۲۴۶. قرینہ ۱۶۷. قسطنطنیہ ۳۴. قصی بن کلاب ۱۵۷. قضای حاجت ۱۶۹. قطیفہ ۶۹، ۷۴. قعقاع بن عبد ۲۰۲. قطار ۵۹. قیراط ۵۹. قیس بن صرمہ انصاری ۳۱. قیصر ۱۸۲. کابین ۷۹. کبیشہ بنت معن انصاری ۷۹. کثیر النوا ۱۴۶. کسری ۱۸۲. کشیشان و راہبان ۱۰۷، ۱۰۸. ترجمہ اسباب نزول، ص: ۲۶۱. کعب بن اشرف ۲۴، ۲۷، ۵۳، ۶۱، ۶۲، ۷۳، ۷۴، ۸۳، ۸۴، ۸۶، ۱۰۲، ۱۷۴. کعب بن عجرہ ۳۴، ۳۵. کعبہ ۲۶، ۲۷، ۶۱، ۸۴، ۱۵۶، ۱۹۷، ۲۰۹، ۲۱۰. کلبی ۱۷-۱۹، ۲۲، ۲۷، ۳۰، ۳۲، ۳۳، ۴۲، ۴۳، ۴۸، ۵۰، ۵۴، ۵۶، ۵۸، ۶۱، ۶۲، ۶۴، ۶۸، ۷۰، ۷۷، ۸۱، ۸۲، ۸۶، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۳، ۹۸، ۱۰۲، ۱۰۵، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۶، ۱۲۰، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۷، ۱۲۹، ۱۳۱، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۶، ۱۵۳، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۳۴، ۲۴۶. کنانہ ۳۳. کنانہ بن ابی الحقیق ۱۲۳. کوفہ ۳۵. کوه صفا ۲۴، ۷۶، ۱۱۷. لات و عزى ۱۴۱، ۱۸۶. لبيد بن اعصم ۲۴۹، ۲۵۰. ليله العقبة ۱۳۳، ۱۳۸. ماریہ قطبیہ ۲۳۱-۲۳۳. مالک بن صیف ۱۱۵. مالک بن صیف ۶۶، ۷۳. ماہ حرام ۳۹، ۴۰. مباحلہ ۵۷. مثله ۱۵۰، ۱۵۱. مجاہد ۱۶، ۱۹، ۳۶، ۴۶، ۶۱، ۶۶، ۷۳، ۸۴، ۹۰، ۹۵، ۱۰۲، ۱۲۱، ۱۲۵، ۱۵۰، ۱۵۵، ۱۶۰، ۱۷۵، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۹۱، ۱۹۲، ۲۳۶، ۲۴۴. مجوس ۱۱۱، ۱۸۲. محارب ۱۰۱. محمد بن اسحاق بن یسار ۷۱، ۷۳، ۱۲۵، ۱۳۱، ۲۰۴. محمد بن حنفیہ ۱۱۳. محمد بن کعب قرظی ۱۱۵، ۱۳۸. محمد نبی اللہ ۲۰۱. مخزوم ۵۰. مدائن کسری ۵۵. مدراس ۵۲، ۷۳، ۱۰۳. مدلیج بن عمرو ۱۷۵. مدینہ ۱۱، ۱۷-۱۹، ۲۱، ۲۶، ۲۷، ۲۹، ۳۹، ۴۰، ۴۳، ۴۶، ۵۳، ۵۵، ۵۸، ۷۵، ۷۹، ۸۹، ۹۰، ۹۵، ۱۰۲، ۱۱۰، ۱۵۰، ۱۵۴، ۱۶۳، ۱۶۹، ۲۱۰، ۲۲۲، ۲۲۸. مدینہ النبی- مدینہ. مروان بن حکم ۷۵. مریسیع ۱۹۹، ۲۲۹. مریم ۵۶. مریہ ۱۶۷. مزینہ ۱۳۷. مستدرک ۱۳، ۱۵. مسجد الحرام ۳۳، ۱۲۸، ۱۴۷، ۱۶۴، ۲۴۶. مسجد قبا ۱۳۸. مسطح ۱۷۱. مسطح ۱۷۰. مسلم ۱۴، ۲۸، ۲۹، ۳۲، ۳۵، ۳۶، ۴۲، ۴۳، ۵۱، ۶۱، ۷۵، ۷۷، ۸۲، ۸۵، ۸۸، ۸۹، ۹۷، ۹۸، ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۱۰، ۱۲۴، ۱۲۸، ۱۳۹، ۱۴۲، ۱۷۲، ۱۸۰، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۷، ۲۰۸، ۲۱۵، ۲۲۵، ۲۲۸، ۲۳۲، ۲۴۲. ترجمہ اسباب نزول، ص: ۲۶۲. مسیب بن شریک ۲۱۲. مسیحیان ۲۶، ۲۷، ۵۱، ۶۲، ۶۳، ۱۱۲، ۱۶۳، ۱۸۲، ۱۹۸. مسیحیان نجران ۲۵، ۲۷. مسیکہ ۱۷۳. مسیلمہ کذاب ۱۱۶، ۱۴۵، ۱۵۲، ۱۵۷. مشعر الحرام ۳۶. مصر ۳۴، ۹۷. مصعب بن عمیر از بنی عبد الدار ۱۲۲. مضر ۶۷. مطعم بن عدی ۱۱۵. مظاهره ۲۱۷. معاذ بن جبل ۳۲، ۴۱، ۵۱، ۶۰، ۶۶، ۱۸۵. معاذه ۱۷۳، ۱۷۴. معاویہ ۱۲۹. معشر الانصار ۲۲۹. معشر المهاجرین ۲۲۹. معقل بن مضر ۱۰۸. مغازی ۷۱. مقاتل ۲۰، ۲۲، ۳۲، ۴۱، ۴۱، ۶۱، ۶۶، ۷۰، ۷۷، ۷۸، ۸۱، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۲۴، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۷۵، ۱۸۰، ۱۸۹، ۲۰۹، ۲۱۶، ۲۲۰، ۲۴۴، ۲۴۶. مقداد بن اسود ۸۹، ۹۲، ۱۰۸، ۱۱۴، ۱۳۰، ۲۲۴. مکہ ۱۱، ۱۳، ۲۴، ۲۹، ۳۰، ۳۳، ۴۰، ۴۳، ۵۰، ۵۴، ۵۹، ۶۹، ۷۲، ۸۳، ۸۹، ۹۰، ۹۸، ۱۱۲، ۱۲۳، ۱۲۵، ۱۲۹، ۱۳۸، ۱۴۸، ۱۵۰، ۱۵۲، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۴، ۱۶۶، ۱۸۰، ۱۸۲، ۱۹۶، ۲۱۶، ۲۲۵. ملاعنہ ۵۷، ۱۶۸. ملک الموت ۴۸، ۹۶، ۱۴۴. منات ۲۸، ۲۹، ۱۸۶. مناصف ۱۹۵. منافقین ۵۴، ۸۹، ۱۳۱، ۱۳۳، ۱۳۵، ۱۸۲، ۲۱۶، ۲۱۹. منذر بن ساوی ۱۱۱. منذر بن عمرو انصاری ۲۴۴. مواخیر ۱۶۷. مهاجرین ۳۸، ۳۹، ۴۹، ۱۰۹. مهجع مولای عمر ۱۸۱. میکائیل ۲۰، ۲۱. نائلہ ۲۹. ناقوس ۵۹. نبتل بن حرث ۱۳۱. نبهان ثمار ۶۸. نبیہ بن حجاج ۱۲۴. نجاشی ۲۵، ۵۸، ۵۹، ۷۶، ۱۰۷. نجران ۲۶، ۵۲، ۵۷، ۶۲. نجوی ۲۱۹. نصاری ۱۰۶. نصرانی ۹۹، ۱۳۸. نصر بن حارث ۱۱۲، ۱۱۵، ۱۱۷، ۱۲۴، ۱۴۸، ۱۵۶، ۱۶۱، ۱۸۳، ۲۳۵. نماز جمعہ ۱۲۱، ۱۳۴، ۲۲۸. نماز خوف ۹۵. نماز عشاء ۱۸۵. نماز مغرب ۱۸۵. نوح ۱۹۴. واحدی نیشابوری ۱۱، ۲۱۳. وادی بویره ۲۲۲، ۲۲۳. ترجمہ اسباب نزول، ص: ۲۶۳. وجوب زکات ۱۳۴. وحشی قاتل حمزہ ۱۳۸، ۱۷۸، ۱۹۶. ورقہ بن نوفل ۱۵. ولید بن عقبہ ۱۶۳، ۱۸۶، ۲۰۷. ولید بن مغیرہ ۱۱۲، ۱۴۱، ۱۵۶، ۱۶۴، ۱۸۰، ۱۹۴، ۲۱۲، ۲۳۵، ۲۳۶. ولید بن ولید ۱۹۵. وهب بن یهودا

۶۶، ۷۳. هجر ۱۱۱. هدی ۳۳. هشام بن عاصی ۱۹۵. هشام بن عمرو ۱۴۸. هلال ۳۲. هند دختر عتبه ۱۵۱. هوازن
۷۰. یا صباحاه ۲۴۸. یا محمد ۲۰۳. یحنس ۱۸۲. ید بیضا ۷۶. یمامه ۱۰۰، ۱۵۷، ۱۶۶. یمن ۳۵، ۷۵، ۲۳۲. یهود ۱۷-۲۰، ۲۳، ۲۴، ۲۶،
۲۸، ۳۰، ۳۲، ۳۸، ۴۲، ۴۴، ۵۸، ۶۰، ۶۲، ۶۵، ۷۳، ۷۵، ۸۲، ۱۰۲، ۱۰۶، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۵، ۱۲۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۹، ۱۶۴، ۱۸۴، ۱۹۷،
۱۹۸، ۲۱۱، ۲۱۸، ۲۲۲. یهود مدینه ۲۴. یهودیان ۲۳، ۶۳. یهودیه بنت یهودیین ۲۰۹